

SENOVĖS ROMOS ENCIKLOPEDIJA

Alma littera

SENOVĖS ROMOS ENCIKLOPEDIJA

SENOVĖS ROMOS ENCIKLOPEDIJA

Flavio Conti

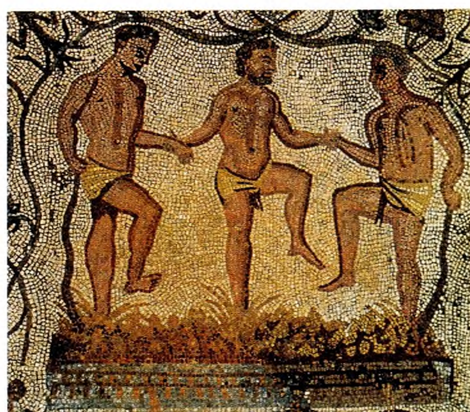

Alma littera
VILNIUS / 2007

UDK 937(031)
Co-128

Flavio Conti
Architektas, Milano Politechnikos instituto Architektūros fakulteto auklėtinis. Vadovauja architektūros, restauravimo, pramoninių brėžinių ir leidybos konsultacijų studijai. Be to, dėsto universitete ir leidžia knygas. Jo veiklos sritis – istorija ir architektūros istorija. Labiausiai domisi Viduramžių architektūra. Dar mokydamasis gimnazijoje žavėjosi E. Gibbono darbais, su dideliu entuziazmu domėjosi vėlyvosios Antikos ir ankstyvųjų Viduramžių archeologija, kurią vėliau tyrinėjo su dideliu profesionalumu. Jis parašė daug populiarių knygų apie senovės, ypač klasikinių civilizacijų meną, jos išverstos į įvairias kalbas. Dar studijuodamas universitete daug laiko skyrė fortifikacijų architektūros tyrinėjimui, įvertinimui ir išsaugojimui. Flavio Conti yra Italijos Pilių instituto pirmininkas ir žurnalo *Pilių kronikos* direktorius.

Versta iš: *Flavio Conti, Atlante dell'Antica Roma, DeAgostini*

Nuotraukomis rūpinosi De Agostini Geografijos instituto inkonografijos centras, vadovaujamas Maria Serena Battaglia
Nuotraukos iš De Agostini Geografijos instituto archyvo

Itališką leidimą redagavo Michelle Micheletti
Apipavidalino ir viršelį kūrė Adriano Tallarini

Iš italų kalbos vertė: Algimantas Gudaitis (p. 6–149),
Veronika V. Vilytė (p. 150–209)
Redagavo Audronė Kučinskienė
Korektorė Rasa Praninskienė
Maketavo Rimgailė Balsienė

© 2002 Istituto Geografico De Agostini S.p.A., Novara
www.deagostini.it

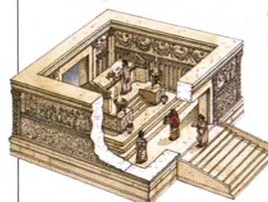
© Leidimas lietuvių kalba, leidykla „Alma littera“, 2007
© Algimantas Gudaitis, 2007
© Veronika V. Vilytė, 2007

ISBN 978-9955-24-769-2

Tiražas 2500 egz.
Išleido leidykla „Alma littera“,
A. Juozapavičiaus g. 6/2, LT-09310 Vilnius
Interneto svetainė: www.almalittera.lt

Spausdinta Slovakijoje

TURINYS

IMPERIJOS PRASMĖ

ISTORIJA

VIETOVĖS IR PAMINKLAI

VEIKĖJAI

Religija

Kalba ir literatūra

Politinė ir teisinė sistema

Kariuomenė ir ginklai

Ekonomika ir socialinė sistema

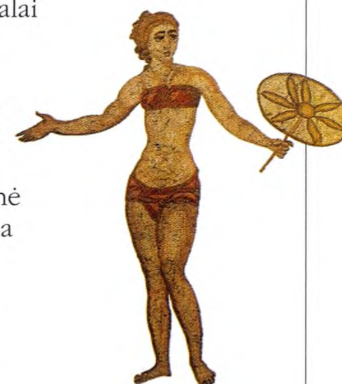

Architektūra ir menas

Didelės statybos

Kasdienis gyvenimas

Norintiems žinoti daugiau

Autoriaus žodis

Per ilgesnę nei tūkstančio metų savo istoriją Roma ne tik sukūrė imperiją, bet ir padėjo pagrindus iki tol negirdėtai politikai, karybai, visuomeninei tvarkai. Jos civilizacija buvo tokio aukšto lygio ir ryšiai su dabartimi tokie glaudūs ir gilūs, tarsi patys būtume ten gyvenę. Tačiau taip nėra. Nors romėnų gyvenimas labai panašus į dabartinį, lyg būtų vykęs visai neseniai, vis dėlto daug dalykų mums tokie tolimi ir svetimi, kad net baugu darosi pagalvojus, kokia amžių bedugnė skiria mus nuo prosenių. Ši knyga parašyta bandant turima medžiaga užtaisyti dažnai nė nepastebėtas spragas. Jos tikslas supažindinti ne tiek su Romos istorija ir didžiais jos įvykiais, kiek su reikšmingesniais, nežinomais ir įdomiais jos piliečių gyvenimo aspektais: kaip jie valgė ir miegojo, mokėsi ir mylėjo, kariavo ir prekiavo, skaitė ir skaičiavo laiką, rengėsi ir pramogavo. Vienu žodžiu, tai veikiau ne knyga apie istoriją, o savotiškas reportažas apie senovės Romos pasaulį ir jo ypatybes.

Romos visuomeninės sanklodos sudėtinės dalys (politinis, pilietinis, karinis, religinis gyvenimas, menas, kultūra, ūkis), svarbiausi ir reikšmingiausi pasiekimai (miestai ir keliai, termos ir amfiteatrai, vilos ir forumai,

įtvirtinimai ir akveduktai), valstybės veikėjai (nuo Julijaus Cezario iki Diokleciano, nuo Cicerono iki Senekos, nuo Mesalinos iki Galos Placidijos) bėga knygos puslapiais kartu su papročiais, pomėgiais, religija ir paprastų žmonių: moterų, vaikų, kareivių, mokesčių rinkėjų, muzikantų, amatininkų, vergų, kaimiečių, pinigų keitėjų, poetų gyvenimo būdu.

Šalia bendro pobūdžio tekstų, skirtų paaiškinti kokiam nors visuomenės gyvenimo aspektui, kiekvieną skyrių lydi gausios iliustracijos su trumpais, bet išsamiais ypatingų, įdomių ir linksmų dalykų, susijusių su gvildenama tema, paaiškinimais: tokiu būdu skaitytojas pasijunta arčiau aprašomų įvykių ir tarsi dalyvauja mūsų protėvių gyvenime. Vienu žodžiu, tai nuostabi, kupina atradimų ir netikėtų įspūdžių kelionė po senovės Romos ir jos gyventojų pasaulį.

Flavio Conti

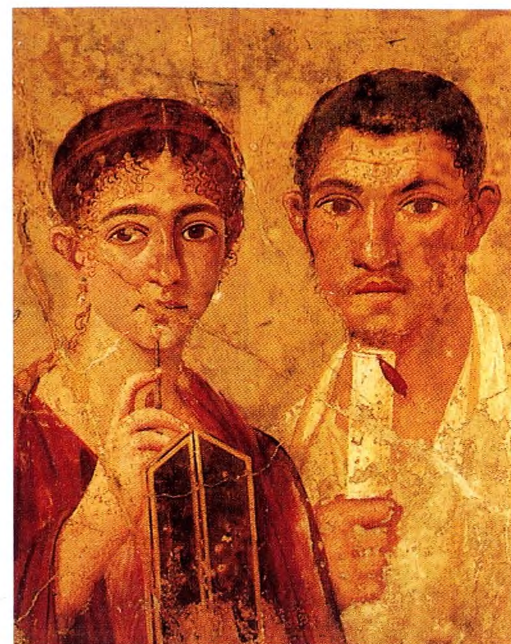

PARCERE SUBIECTIS, DEBELLARE SUPERBOS

Kaltu įkvėps kiti švelnesnį alsavimą variui
(Aš tuo tikiu), iškals iš marmuro veidus kaip gyvus,
Prieš teisėjus gražiai pabylos ir, nendre nubrėžę
Aukšto dangaus takus, apreikš tekėjimą žvaigždžių, –
Tu gi pasaulio tautas valdyt mokėki, Romėne,
Tau bus tokie menai – taikos tvirtovę statyti,
Pasigailėt nuosaikių ir bausti ginklu išdidžiuosius.
(Vertė A. Dambrauskas)

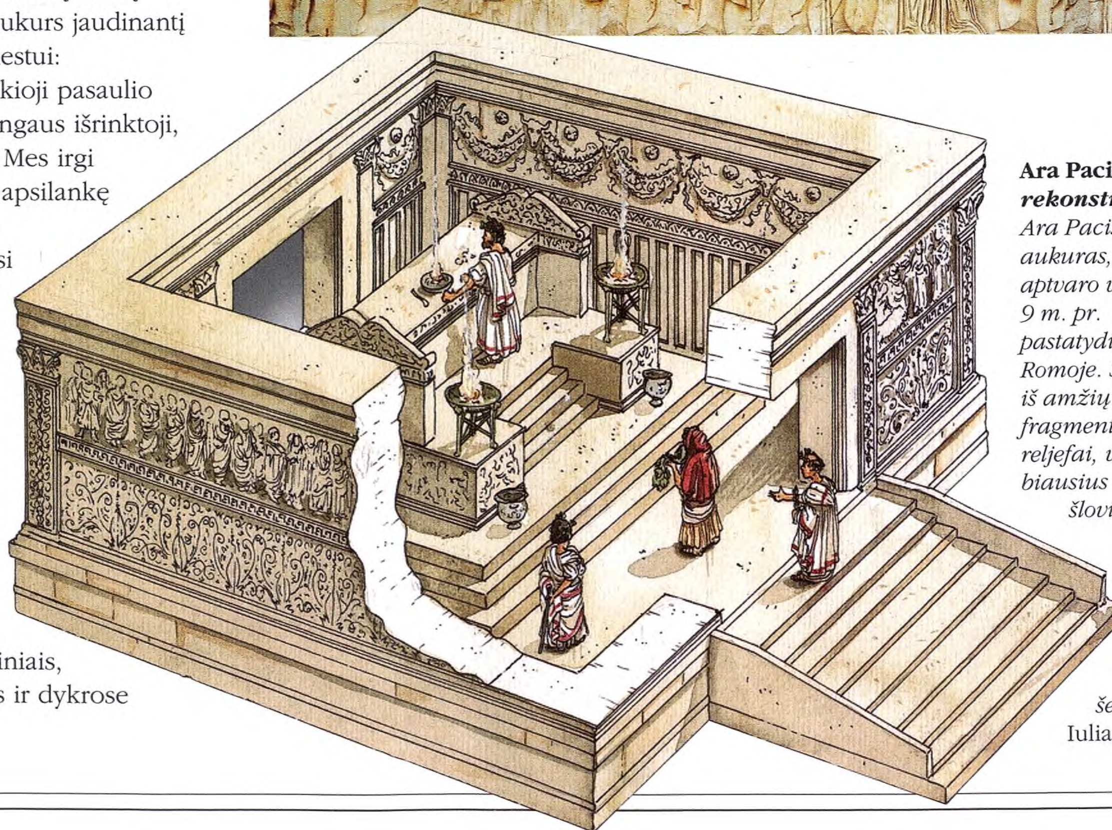
Taip *Eneidos* VI knygoje senasis Anchisas kalba Hado karalystėje jį aplankiusiam sūnui Enėjui apie tautą, gimsiančią iš jo palikuonių. *Parcere subiectis, debellare superbos* („Pasigailėt nuosaikių ir bausti ginklu išdidžiuosius“): tai nepaprastas, kupinas jaudinančio išdidumo moto, nusakantis Romos imperijos prasmę, suteikiantis jai dievišką vertę ar netgi įpareigojimą. Tą patį, lygiai taip jausmingai, tik kitais žodžiais po kelių šimtmečių, griūvant Romos imperijai pasakys kažkoks valdininkas Rutilijus Namacianas, kai Italijos pakrantėmis plaukiant iš Romos į gimtąją Galiją jo „provincialią“ sielą pagaus įkvėpimas ir jis sukurs jaudinantį atsisveikinimą miestų miestui: „Paklausyk, o Roma, puikioji pasaulio karaliene, žvaigždėto dangaus išrinktoji, žmonių ir dievų motina. Mes irgi pakylame prie dangaus, apsilankę tavo šventyklose [...] Tu skleidi savo dovanas tarsi saulės spindulius į visas šalis iki pat banguojančio vandenyno [...] Tavęs nesulaiko įkaitę Libijos smėlynai, tavęs negąsdina apledėjusios pasaulio pakraščio žemės. Įvairioms tautoms tu esi vienintelė tėvynė, žmonės, gyvenę be įstatymų, tapo tavo valdiniais, tu pavertei juos piliečiais ir dykrose pastatei miestus.“

Tai iš tiesų gili Romos imperijos ir jos misijos pasaulyje prasmė. Žmonijos istorijoje buvo ir platesnių valdų, didesnių pergalių, ir dar ilgiau gyvavusių politinių formacijų. Bet nė viena iš jų nesugebėjo taip suvienyti didžiai skirtingų tautų,

Pakvijus Prokulas su žmona
Ši Pompėjų freskoje įamžinta jaunavedžių pora ramiai žvelgia į mus iš istorijos gelmių.

Ara Pacis *rekonstrukcija*
Ara Pacis – tai didelis aukuras, esantis 10 m pločio aptvaro viduje, tarp 13 ir 9 m. pr. Kr. Augusto pastatydintas Marso lauke, Romoje. Šį aptvarą, atstatytą iš amžių bėgyje pradingusių fragmentų, puošė dideli bareljefai, vaizduojantys svarbiausius Romos įvykius ir šlovinantys Augustą bei jo giminę. Garsiausia yra procesijos scena (viršuje), kurioje galima atpažinti imperatoriaus ir jo šeimos narių – Gens Iulia – *atvaizdus.*

civilizacijų ir kultūrų. Šią didingą epopėją nulėmė ne kažkokie genialūs laimės kūdikiai (nors Romos istorijoje apstu politinių ir karinių genijų), ne sėkmė ant istorijos kortų stalelio (nors tūkstantmetinis Amžinojo miesto gyvenimas kupinas netikėtų dramų ir stulbinančių įvykių), ši epopėja – tai milijonų dažnai labai skirtingų žmonių, vienijamų drausmės, bendrų pastangų, pareigos valstybei, nors dažnai nesąmoningas, bet aiškus supratimas savo misijos, kurią jie vykdė atkakliai, organizuotai ir metodiškai. Šios išskirtinės paprastų žmonių savybės ir sudaro Romos laikmečio žavesį. Jos istorija, įkvėpusi parašyti jaudinančius puslapius anglų istoriką Edwardą Gibboną, žavėjusi Karolį Didįjį, Napoleoną ir šiandien tebėra bet kokio politinio, karinio, pilietinio darinio kriterijus. Norint geriau suprasti Romos

Romos lobiai
Senovės Romos vaizdai, *Paolo Pannini paveikslas, XVIII a.*

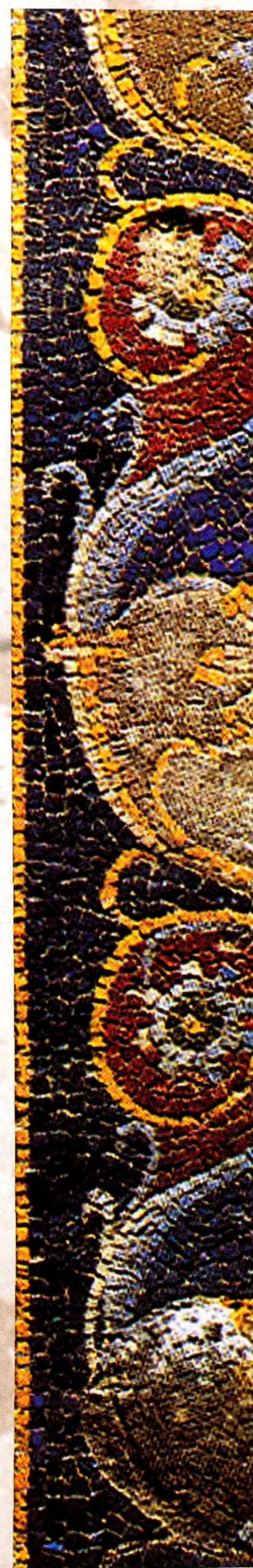
įtaką pasaulinei kultūrai pakanka prisiminti jos laikmečio žodžius, išlikusius šių dienų politinėse sistemose: tai Kapitolijus, senatas, respublika, imperija, kodeksas ir daug kitų. Šie senovės Romoje vartoti terminai įėjo į viso pasaulio kalbas. Gal nė vienas iš šimto Jungtinių Amerikos Valstijų piliečių nežino, kodėl Vašingtono kalva, ant kurios stovi vyriausybės rūmai, vadinasi *Capitol Hill*, bet dėl to simbolinis ryšys tarp senovės imperijos ir šiuolaikinės valstybės nėra silpnesnis. Ir tik labai nedaugelis žino, kad žodis „fašizmas" sudarytas iš lotyniško žodžio *fasces,* reiškiančio diržu surištą virbų ryšulėlį, kurį liktoriai nešdavo magistratų priekyje. Šį aukščiausiosios valdžios ženklą padarė savo simboliu politinis režimas. Senovės Romos žodis ir šiandien tebenaudojamas politinėje kovoje.

Tvirta, įspūdinga politinė ir karinė imperijos struktūra buvo pagrindas didiesiems Romos pasaulio pilietiniams, meniniams ir kultūriniams pasiekimams: pirtims, prekybai, aistringam istorinių įvykių aprašymui, kelių tinklui, jungiančiam įvairias imperijos vietas, miestų kultūrai, didingiems viešiesiems ir privatiems pastatams, poezijai ir griežtam viešpataujančių klasių elgesio kodeksui. Ant daugelio šių pasiekimų nugulė istorijos dulkės, bet to, kas išliko, su kaupu užtenka, kad Roma ir jos sukurta civilizacija būtų nemirtinga, kad būtų pastatytas *monumentum aere perennius* „paminklas už bronzą ilgaamžiškesnis".

CHRONOLOGIJA

	800 m. pr. Kr.	600 m. pr. Kr.	500 m. pr. Kr.	400 m. pr. Kr.	300 m. pr. Kr.	200 m. pr. Kr.
ROMA IR ITALIJA	– 753 įkuriama Roma – Tarkvinijus Senasis (*Priscus*), 616–579 – Miesto plėtra	– Servijus Tulijus, 579–534 – Genčių reforma, kariuomenės ir visuomenės sandaros pertvarkymas – Tarkvinijus Išdidusis (*Superbus*), 534–509 – 509 Roma tampa respublika – Vadovaujantis Romos vaidmuo Lacijuje	– 499 prie Regilo ežero sumušami lotynai – Sabinų, ekvų ir volskų įsiveržimai – Patricijų iškilimas – 420 samnitai užima Kampaniją – 405–396 apgulami ir paimami Vejai	– Romą nusiaubia galai – Karas su lotynais, 340 – 338 paleidžiama Lotynų sąjunga, Kampanija prijungiama prie Romos – Italijos užkariavimas, 334–264 – Antrasis samnitų karas, 327–304	– Trečiasis samnitų karas, 298–290 – Pyras įžengia į Italiją, 280–275 – Pirmosios romėnų monetos (apie 280) – Pirmasis pūnų karas, 264–241 – 225 į Italiją įsiveržia galai – Antrasis pūnų karas, 218–202	– Teismo procesai prieš Scipionus, 187 – 184 Katonas skiriamas cenzoriumi – 167 panaikinami tiesioginiai mokesčiai Romos piliečiams – Tiberijus ir Gajus Grakchai eina liaudies tribūno pareigas: 133, 123–122 – Marijus konsulas: 107, 104–100, 86 – 102–101 nugalimi kimbrai ir teutonai
MENAS IR ARCHITEKTŪRA	– Primityvios lūšnos Palatino kalvoje – Turtingi kapai Cerėje, Prenestėje ir t. t. – Romos forumo statyba; pirmieji mūriniai namai Romoje	– Dianos, Fortūnos ir Motinos Matutos šventyklos, apie 560 – Servijaus Tulijaus siena – Kapitolijaus Jupiterio šventykla, 509 – Etruskų kapų piešiniai	– Saturno šventykla, 497 – Cereros šventykla, 493 – Kastoro ir Polukso šventykla, 484 – Apolono šventykla, 431	– Perstatomos Romos sienos, 378 – Apijaus kelias ir Apijaus vandentiekis, 312 – François vardo kapavietė Vulčyje, apie 320–310	– Naujų šventyklų Romoje statyba, 302–272 – Romoje žiedžiamos dailios vazos – Scipionų kapas, apie 280 – Flaminijaus cirkas, 221	– Romoje paplinta graikų menas – Porcijaus bazilikos Romos forume statyba, 184 – Emilijaus bazilika ir Emilijaus tiltas, 179 – Fortūnos šventykla Prenestėje, apie 120
LOTYNŲ LITERATŪRA		– Pirmieji lotyniški įrašai, apie 600	– Dvylikos lentelių įstatymai, 451–450		– Oratorius Apijus Klaudijus Aklasis (*Caecus*) – Livijus Andronikas, Nevijus, Plautas, Enijus, Cecilijus Stacijus, Pakuvijus, komediografai ir poetai – Katonas, oratorius, istorikas ir rašytojas	– Komediografas Terencijus ir tragikas Akcijus – Satyrų poetas Lucilijus – Istorikai Kalpurnijus Pizonas ir Celijus Antipatras – Oratoriai Gajus Grakchas, Lucijus Krasas ir Kvintas Hortenzijus
AFRIKA, ISPANIJA IR VAKARINĖS VIDURŽEMIO JŪROS ŠALYS	– 814 įkuriama Kartagina – Finikų gyvenvietės vakarinėje Viduržemio jūros pakrantėje – Graikai pradeda kolonizuoti Siciliją ir Pietų Italiją (750)	– 535 etruskai su kartaginiečiais nugali Fokajos graikus Alalijoje (Korsika) – Pirmoji sutartis tarp Romos ir Kartaginos, 509	– 480 prie Himeros sumušami kartaginiečiai – 474 Hieronas nugali etruskus prie Kumų – 413 Sirakūzuose nugalimi atėniečiai	– Antroji Romos ir Kartaginos sutartis, 348 – 344 Timoleontas nuveja kartaginiečius nuo Sicilijos – Sirakūzų tiranas Agatoklis (317–289) kariauja Afrikoje, 310–307	– 241 Sicilija tampa Romos provincija – 238 užimama Sardinija ir Korsika – Romėnai užima Kartaginos teritorijas Ispanijoje	– Trečiasis pūnų karas, 149–146 – Pirmasis vergų sukilimas Sicilijoje, 136–132 – Karas su Jugurta, 112–105 – Antrasis vergų sukilimas Sicilijoje, 104–102
GALIJA, BRITANIJA IR VIDURIO EUROPA	– Halštato kultūra		– La Tène kultūra – 390 keltai įsiveržia į Italiją (ir nusiaubia Romą)		– Galai įsiveržia į Makedoniją, Graikiją ir Mažąją Aziją, 279 – Galų veržimasis į Italiją sulaikomas prie Talamono, 225	– Cizalpinės Galijos užkariavimas, 202–191 – Narbono Galija tampa Romos provincija, 121 (?) – Kimbrų ir teutonų kraustymasis, (120–100) – Romėnų žygis į Dalmatiją, 118–117
GRAIKIJA IR RYTAI	– Pirmoji olimpiada, 776 – Homeras, Hesiodas, apie 700 – Graikų kolonizavimo epocha (nuo 750) – Graikijos tiranų epocha, apie 655–510	– Kyras sukuria persų imperiją, apie 550–530 – Sparta įsigali Peloponese, nuo 550 – Atėnų tiranas Peisistratas, 546–528	– Jonėnų sukilimas, 499–494 – Persų žygiai į Graikiją, 490, 481–479 – Atėnų viešpatavimas Egėjo jūroje, 478–404 – Partenono statyba, 447–432 – Peloponeso karas, 431–404	– Filipui II valdant Makedonija tampa galingiausia Graikijos valstybe, 359–336 – Aleksandras Didysis užkariauja Persiją, 333–323 – Seleukidų dinastija Sirijoje ir Mesopotamijoje – Ptolemajų dinastija Egipte	– 261 Atėnus užima makedonai – Karai tarp Romos ir Ilyrijos, 229–219	– Antrasis Makedonijos karas, 200–197 – Karas su Sirija, 191–188 – Trečiasis Makedonijos karas, 172–168 – Korinto sugriovimas, 146

100 m. pr. Kr.	po Kr.	100 m. po Kr.	200 m. po Kr.	300 m. po Kr.	400 m. po Kr.
– Sąjungininkų karas, 91–89 – Pilietinis karas: Sulos diktatūra, 83–82 – Spartako sukilimas, 73–71 – Pirmasis triumviratas, 60 – Pilietinis karas: Cezario diktatūra, 49–44 – Cezario mirtis, 44 – Antrasis triumviratas, 43 – Oktaviano Augusto principatas, 31 m. pr. Kr.–14 m. po Kr.	– Julijų Klaudijų dinastija, 27 m. pr. Kr.–68 m. po Kr. – Romos gaisras, 64 – Flavijų dinastija, Trajanas, 69–117 – Vezuvijaus išsiveržimas, 79	– Antoninų dinastijos imperatoriai, 117–193	– Severų dinastija, 193–235 – Romos pilietybės suteikimas laisviesiems provincijų gyventojams, 212 – Dažna imperatorių kaita, valdžios užgrobimas, 235–284 – Dioklecianas įveda tetrarchiją, 293	– Krikščionių persekiojimas, 303–305 – Kulto laisvės atstatymas, 313 – Konstantinas, vienintelis imperatorius, 324–337 – Julianas bando grąžinti pagonybę, 361–363 – Pagonybės panaikinimas, 382 – Imperijos padalijimas, 395	– Sostinė perkeliama į Raveną, 402 – Alarikas nusiaubia Romą, 410 – Romą nusiaubia vandalai, 455 – Nuverčiamas paskutinis Vakarų Romos imperatorius, 476 – Karaliai barbarai Ravenoje, 476–540
– Tabularijus, 78 – Pompėjaus teatras, 55 – Cezario forumas, 46 – Augusto arka, 21 – Agripos pirtys, 19 – Marcelo teatras, 17 – Augusto taikos aukuras (*Ara Pacis Augustae*), 9 – Augusto forumas, 2	– Augusto statybos Romoje – Koliziejaus atidarymas, 79	– Trajano Forumas, 112 – Panteono rekonstrukcija, 118–128 – Hadriano vila Tivolyje, 126–134	– Septimijaus Severo statybos Leptis Magnoje – Karakalos pirčių statyba Romoje, 216 – Aurelianas stato Romos sienas, 271	– Konstantino arka – Bažnyčių Romoje, Jeruzalėje ir Konstantinopolyje statyba	– Ravenos bažnyčių mozaikos
– Ciceronas, oratorius ir filosofas – Cezaris, istorikas – Lukrecijus, poetas ir filosofas – Istorikai Salustijus ir Livijus – Poetai Katulas, Vergilijus, Horacijus, Tibulas, Propercijus ir Ovidijus	– Lotynų literatūros „sidabro amžius“ – Seneka, oratorius ir filosofas – Poetai Persijus, Lukanas, Marcialis – Gamtininkas Plinijus Vyresnysis – Plinijaus Jaunesniojo laiškai – Istorikas Tacitas	– Poetas Juvenalis – Istorikas Svetonijus – Rašytojas Apulėjus	– Teisininkai Ulpinianas ir Papinianas – Krikščionių apologetas Tertulianas	– Poetai Auzonijus ir Klaudianas – Krikščionybės apologetas Laktancijus – Krikščionių rašytojai Ambraziejus, Jeronimas ir Augustinas – Oratorius Simakas – Istorikas Amianas Marcelinas	– Jeronimas baigia versti Vulgatą, apie 404 – Istorikas Horosijus – Rašytojai Servijus ir Makrobijus – Teodosijaus kodekso sudarymas, 429–437 – Poetas Sidonijus Apolinaras
– Pompėjus pralaimi Ispanijoje (49) Afrikoje (46) Prie Mundos (45) – Sekstas Pompėjus kontroliuoja Viduržemio jūros vakarus, 40–36 – Agripa užima Šiaurės vakarų Ispaniją, 27–19	– Mauritanijos prijungimas		– Romėnų kolonistų ekspansija šiaurės Afrikoje	– Bažnyčios skilimo pradžia, donatininkai, 311–312	– Vandalai įsiskverbia į Ispaniją – Vandalai Kartaginoje, 439
– Cezaris užkariauja Galiją, 58–51; žygiai į Britaniją, 55–54 – Norikas ir Retija tampa provincijomis, 16–15 – Tiberijus užkariauja Panoniją, 12–9	– Romėnai užima Britaniją, 43 – Stiprinamos sienos Germanijoje ir Ilyrijoje – Dakijos karai, 82–92	– Dakija tampa provincija, 107 – Marko Aurelijaus karai su markomanais – Dakiją užpuola barbarai, 167	– Galų „imperija“, 259–273 – Sukilimas Britanijoje, 287–296 – Treverai tampa Galijos sostine – Dakiją užima gotai, 272	– Gotai imperijos viduje, 376 – Hadrianopolio mūšis, 378	– Gotai pietinėje Galijoje – Britaniją kolonizuoja saksai – Burgundai užima Ronos vidurupio slėnį – Atilos hunų imperija
– Karai su Mitridatu, 88–84, 83–82, 74–63 – Pompėjus užkariauja Rytus, 66–63 – Pompėjus sumušamas prie Farsalo, 48 – Brutas ir Kasijus sumušami prie Filipų, 42 – Antonijus sumušamas prie Akcijaus, 31	– Pirmasis žydų sukilimas, 66–73 – Jeruzalės šventyklos sugriovimas, 70 – Žydų istorikas Juozapas Flavijus	– Antrasis žydų sukilimas, 132–135 – Mesopotamija tampa provincija, 165 – Graikų rašytojai Plutarchas ir Pausanijas – Neosofizmas graikų literatūroje	– Sasanidų dinastija Persijoje – Palmyros sukilimas, 266–272 – Herulai įsiveržia į Atiką ir Peloponesą, 267 – Graikų istorikai Kasijus, Dionas ir Herodianas	– Nikėjos susirinkimas, 325 – Konstantinopolis – naujoji imperijos sostinė, 330 – Vestgotų įsiveržimas į Graikiją, 395 – Graikų istorikas Eunapijas	– Hunų invazija – Chalkedono susirinkimas, 451 – Graikų istorikai Olimpiodoras, Priskas ir Malkas

ITALIJA PRIEŠ ROMOS ĮKŪRIMĄ

Vietinių ir atvykusių iš svetur gyventojų gyva ir marga panorama. Visi jie turėjo skirtingą kultūrą ir skirtingas žinias.

Romos atsiradimo laikotarpiu politinis ir kultūrinis Italijos vaizdas buvo labai margas. Viską labai supaprastinus, galima teigti, kad tuo metu pusiasalyje gyveno du žmonių tipai: italikai, čia įsikūrę nuo senų laikų, ir kitų tautų atstovai, atkilę iš svetur: etruskai (galbūt), graikai, finikai ir keltai.

Gyventojai, atkilę iš svetur

Graikai ir etruskai buvo, taip sakant, „seni pažįstami“. Mikėnų ir Sirijos bei Palestinos pirkliai Tirėnų jūros salas lankė jau II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje. Tačiau jų apsilankymai liovėsi arba labai suretėjo tūkstantmečio

Ginkluotas nuo galvos iki kojų
Bronzinė kario su skydu statulėlė (VIII a. pr. Kr.) iš Veneto. Pagal seną tradiciją, venetai atplaukė iš Mažosios Azijos ir įsikūrė srityje, kuri pasivadino jų vardu.

Karys iš Kapestrano
Ši garsi VI a. pr. Kr. akmeninė skulptūra su raudonų dažų pėdsakais yra iš Kapestrano nekropolio Abruco srityje. Ji vaizduoja ginkluotą karį su kauke ant veido ir plačiu galvos dangalu, tikriausiai skydu.

Bronzinė valtelė iš Sardinijos
Bronzinės figūrėlės, kaip ši votyvinė valtelė, iškalbingai byloja apie Sardinijos visuomenę.

pabaigoje ir vėl prasidėjo po kelių šimtmečių, apie VII a. pr. Kr., prasidėjus intensyviai kolonizacijai, kada graikai ėmė kurtis Pietų Italijos pakrantėse, Tirėnų jūros salelėse, Sicilijoje, o finikai apsigyveno Vakarų Sicilijoje ir Sardinijoje.

Maždaug tuo pačiu laikotarpiu pro Alpių perėjas į Po upės slėnį ėmė plūsti keltų tautelės, kurios šioje vietoje paliko pėdsakus jau VI a. pr. Kr. Bėgant laikui, jų reikšmė vis labiau augo. Tarp graikų ir finikų užimtų teritorijų gyveno etruskai, kurių miestai valstybės buvo įsikūrę tarp Arno ir Tiberio upių. Iš čia jie vykdė ekspansiją į šiaurę, anapus Apeninų ir į pietus iki Kampanijos, kur etruskų miestas Kapuja stovėjo priešais graikų Kumus ir Neapolį.

Italikai

Kartu su šiomis tautomis gyveno italikai: apulai, lukanai, samnitai, lotynai, umbrai, picentai, ligūrai, venetai ir kiti. Reikia paminėti dar sikulus ir sardus. Kiekviena šių gyventojų grupė turėjo tik jai būdingų bruožų ir dažnai viena nuo kitos labai skyrėsi. Jas vienijo nebent stiprus bendruomeninis ryšys, religija ir kai kurie bendri religiniai centrai. Skirtingos buvo ir jų gyvenvietės (lotynai telkėsi miestuose valstybėse, o samnitai arba ligūrai – padrikose gyvenvietėse), kalbos (nors priklausė indoeuropiečių kalbų šeimai, bet, pavyzdžiui, umbras sunkiai suprasdavo venetą), ir visuomeninės sąlygos (beveik vergiška moters padėtis Romoje bei lotynų pasaulyje ir labai aukšta kaimyninėje Etrūrijoje).

Santykiai tarp įvairių italikų gyventojų grupių ir tarp italikų bei ateivių dažnai būdavo įtempti, bet ilgainiui tapo gana produktyvūs, pavyzdžiui, graikai ir finikai atnešė į pusiasalį savo rašmenis, o Graikijos architektūra darė didelę įtaką etruskų, o per šiuos Romos ir Italijos architektūrai. Dailios graikiškos amforos greit paplito visoje italikų teritorijoje ir buvo labai vertinamos, kaip ir jose laikomas vynas.

Užkariavusi šių tautų margumyną, Roma suvienodino tradicijas, kalbas, papročius, siekius ir sumaišiusi per amžius susisluoksniavusias struktūras, sukūrė visiškai naują civilizaciją, kuri sėmėsi peno iš ankstesniųjų ir paveldėjo iš jų tai, ką šios turėjo geriausia.

Mirusiųjų namai
Bronziniai arba terakotiniai modeliai, naudoti kaip palaikų urnos bronzos amžiaus gale ir geležies amžiaus pradžioje Etrūrijoje ir Lacijuje, leidžia rekonstruoti namų išorę ir vidų.
Nuotraukoje: *etruskų palaikų urna iš Vulčio.*

ČIA GYVENO SENOSIOS TAUTOS

Tautos, gyvenusios prieš Romos įkūrimą dabartinėse Italijos srityse.

Piemontas ir Aostos slėnis
taurinai, salasai, lepontijai, ligūrai, viktimulai
Ligūrija
ligūrai
Lombardija
kamunai, etruskai, keltai
Venecija
venetai
Emilija–Romanija
etruskai, galai, senonai, bojai, lingonai
Toskana
etruskai
Umbrija
umbrai, etruskai
Markė
picentai, senonai
Lacijus
lotynai, sabinai, volskai, hernikai, ekvifaliskai, kapenatai
Abrucas ir Molizė
samnitai, ekvai, marsai, vestinai, pelignai, pretutijai, marucinai
Kampanija
kampanai, lukanai, sidicinai, opikai (oskai)
Pulija
japigai (daunai, peucetai, mesapijai), salentinai, kalabrai
Bazilikata
lukanai, enotrai
Kalabrija
brutijai, kalabrai
Sicilija
sikulai, sikanai, elimai
Sardinija
sardai

Paukščiai su ratukais
Degto molio zoomorfinis indas su ratukais. Venetas, X a. pr. Kr.

KARALIŲ LAIKOTARPIS

Apie Romos įkūrimą yra ir legendų ir istorinių dokumentų, tačiau galima tvirtinti, kad kaip tik karalių epochoje įsikūrė bei augo Romos miestas ir atsirado mitai, kuriais vėliau remsis romėnų identitetas.

Roma buvo įkurta tikrai ne 753 m. pr. Kr. balandžio 21 d., kaip tvirtina tradicija. Juo labiau ji nebuvo įkurta per vieną dieną. Ji kūrėsi ilgai, augant ir jungiantis priešistoriniams kaimams.

Kaimų būrimąsi aplink Palatino kalvą skatino prekybiniai mainai su etruskų miestais šiaurėje ir graikų miestais pietuose. Ši nauja gyvenvietė buvo svarbus prekių paskirstymo po Tiberio slėnį centras. Ryšiai su aukštesnės kultūros civilizacijomis senosioms lotynų bendruomenėms buvo vaisingi: iš graikų romėnai išmoko auginti vynuoges ir alyvmedžius, kas iš pagrindų pakeitė šių piemenų ir gyvulių augintojų ūkinę veiklą; iš etruskų jie sėmėsi technologijos, meno bei religijos žinių.

Įkūrimo mitas

Pasak legendos, Romą įkūrė Romulas ir Remas, vestalės Rėjos Silvijos ir karo dievo Marso sūnūs dvyniai, iš motinos pusės trojėno Enėjo palikuonys. Dėdės karaliaus įsakymu dvynukai buvo įdėti į pintinę ir įmesti į Tiberio upę, bet bangos išnešė juos į krantą. Kūdikius žindė Marso atsiųsta vilkė. Dvyniai augo tarp būsimojo miesto kalvų, tapo ten gyvenančių lotynų ir sabinų

Įmotė
Pasak legendos, dvynius Romulą ir Remą žindžiusi vilkė. Šį epizodą vaizduoja daug skulptūrų ir reljefų (žiūr. iliustraciją).

SEPTYNI KARALIAI

Romos karaliai ir jų chronologija pagal metraščių tradiciją, patvirtintą vėlyvojo respublikos ir Augusto laikotarpio istorikų:

753–715	Romulas
715–672	Numa Pompilijus
672–640	Tulas Hostilijus
640–616	Ankas Marcijus
616–578	Tarkvinijus Senasis (*Priscus*)
578–534	Servijus Tulijus
534–509	Tarkvinijus Išdidusis (*Superbus*)

Sabinių pagrobimas
Šis Pietro da Cortonos paveikslas vaizduoja sceną, įvykusią per Romulo įsteigtą Konsualijų (vietinio dievo Konso) šventę, į kurią buvo pakviesti sabinai su žmonomis ir vaikais. Po draugiško sutikimo buvo tyčia sukeltas sąmyšis, per kurį romėnai pagrobė sabinų mergaites, savo būsimas žmonas.

Įkūrėjo profilis
Romos karalius Romulas ant monetos, nukaldintos 51 m. pr. Kr.

bendruomenių vadais ir nutarė įkurti miestą. Kiekvienas iš brolių pažymėjo ant kalvų (Romulas ant Palatino, Remas ant Aventino) būsimo miesto ribas, bet kai Remas juokaudamas išdrįso peržengti brolio pažymėtą ribą, šis jį nužudė ir tapo pirmuoju Romos karaliumi.

Žinoma, tai tik legenda, bet archeologiniai kasinėjimai patvirtino, kad maždaug VIII a. pr. Kr. ant Palatino kalvos tikrai buvusi gyvenvietė, todėl tradiciškai laikoma, kad Roma įkurta būtent šiame šimtmetyje.

Italikų karaliai

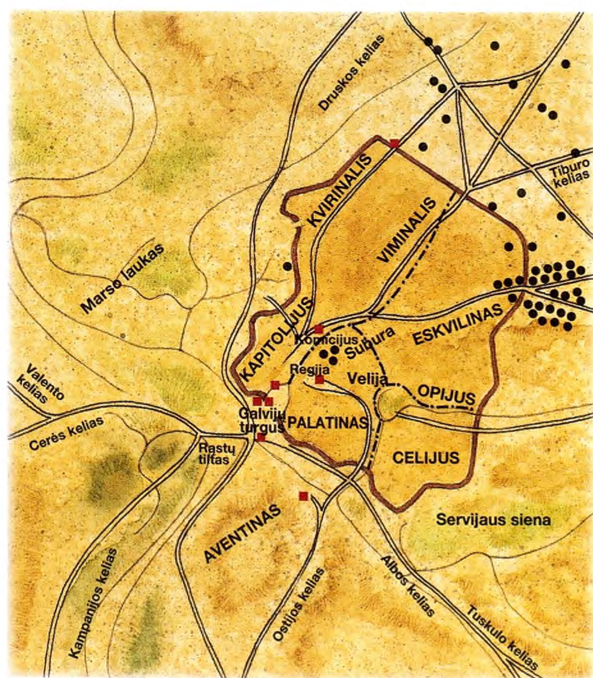
Pagal tradiciją, po Romulo buvo dar šeši karaliai, valdę miestą tarp VIII ir VI amžių pr. Kr. Pirmieji trys – Numa Pompilijus, Tulas Hostilijus, Ankas Marcijus – buvo kilę iš miesto įkūrėjų lotynų ir sabinų bendruomenės, kurios naudai kiekvienas jų dirbo pagal savo polinkius: Numa Pompilijus sutvarkė religinius dalykus, Tulas Hostilijus suorganizavo kariuomenę, Ankas Marcijus užkariavo kaimynines žemes.

Etruskų karaliai ir karalių valdžios žlugimas

Po sabinų ir lotynų karalių buvo trys etruskų kilmės valdovai: Tarkvinijus Senasis, Servijus Tulijus ir Tarkvinijus Išdidusis. Jie atnešė į Romą naują kultūrą, statydino miesto sienas, šventyklas, įrengė kanalizaciją ir kreipė valdžią autokratijos link, kol paskutinis karalius pavertė ją tikra tironija. Tai sukėlė piliečių nepasitenkinimą ir karaliaus valdžios žlugimą. Ar taip iš tiesų buvo, sunku tvirtinti. Tačiau aišku, kad pilietinio gyvenimo pradžioje buvo karaliaus valdžia; šiuo laikotarpiu Roma pradėjo ilgai trukusius užkariavimus, padėjusius pagrindą imperijai; šiam procesui didelę įtaką darė etruskų kultūra, ji formavo religiją, politines ir visuomenines struktūras, vėliau tapusias romėnų savastimi.

Etrusko šypsena
Kontaktai su etruskų miestais, ypač su Vejais, darė didelę įtaką senovės romėnų papročiams ir kultūriniam gyvenimui. Nuotraukoje: *Vejų Apolonas (V a. pr. Kr.), kartu su kitomis statulomis puošęs miesto šventyklos stogą.*

Roma Tarkvinijų laikais
Seniausiųjų laikų Romos planas. Miestas tarp Servijaus sienų buvo padalytas į keturis rajonus, kurie plane atskirti linijomis. Taškai žymi kapus, kvadratėliai – šventyklas.

RESPUBLIKOS ĮKŪRIMAS

VI a. pr. Kr. pabaigoje – pagal tradiciją, 244 metais *ab Urbe condita*, t. y. nuo Romos įkūrimo, kas atitinka 509 m. pr. Kr. – romėnai išvijo savo septintąjį karalių Tarkvinijų Išdidųjį ir įkūrė respubliką.

Pirmasis konsulas
Dar XVI a. nustatyta, kad šis Kapitolijaus muziejuje Romoje saugomas nuostabus bronzinis biustas – tai Junijus Brutas, pirmasis respublikos konsulas.

Senoji istoriografija šį perėjimą priskiria liaudžiai, supykusiai dėl to, kad karaliaus sūnus Sekstas Tarkvinijus išprievartavo kilmingą moterį Lukreciją. Žinoma, tokia respublikos įkūrimo versija labai supaprastinta. Šis radikalus pasikeitimas neįvyko staiga, jį sukėlė nepalyginti didesnio masto jėgos ir visuomenės reakcija nei pasipiktinimas išprievartavimu. Kokios tat buvo jėgos, matome iš valdžios struktūros, išvijus etruskų karalių: tai grynai aristokratiška respublika, kur vykdomoji valdžia teko dviem konsulams. Šie buvo ir vyriausieji kariuomenės vadai, kuriuos didžiausio pavojaus atveju galėjo trumpam pavaduoti diktatorius. Todėl galimas daiktas, respublika įsikūrė patricijams padarius valstybės perversmą ir žlugus senajai tvarkai. Pasiekę pergalę patricijai pasiėmė visas magistratūras, tiek naujas, kaip konsulatas, tiek senas, susijusias su religija. Karalių laikotarpiu šių patricijų pagrindiniai atstovai buvo *patres*, t. y. senato nariai. Tai buvo įtakingi asmenys, kurie kontroliavo ir galėjo lengvai mobilizuoti daug nuo jų priklausomų piliečių, vadinamųjų klientų. Panašu į tiesą, kad šių žmonių sukilimo prieš karaliaus valdžią viena iš priežasčių buvo vis didėjantis karaliaus siekis mažinti jų įtaką, suteikiant daugiau teisių stiprėjantiems pirklių ir amatininkų sluoksniams: ilgainiui ši politika būtų galėjusi išstumti patricijus iš viešojo gyvenimo ir sumažinti jų privilegijas.

Karalių valdžios žlugimas sukėlė didelius pokyčius ir religijos srityje,

RADIKALUS PASIKEITIMAS

Pagal tradiciją, radikalią kariuomenės reformą padarė Servijus Tulijus. Ši reforma turėjo lemiamos įtakos perėjimui iš monarchijos į respubliką. Dabar nuo aristokratų priklausiusią nereguliarią armiją pakeitė kariuomenė, sudaryta iš šauktinių: kiekvienas pilietis, galįs apsirūpinti karine apranga ir ginklais, tapo lygus su kitais, tokiu būdu panaikinant aristokratų sluoksnio privilegijas.

Italikų menas
Apačioje ir dešinėje: *italikų meistrų terakotinės IV a. pr. Kr. skulptūrėlės.*

RESPUBLIKOS PRIEŠAI

Nuo pat savo egzistavimo pradžios Romos respublika kovojo su etruskais, kurie siekė vėl viešpatauti Romoje, ir su lotynais, mat šie baiminosi miesto ekspansijos į Laciją. Siekdami pasipriešinti augančiai Romos galiai lotynai sudarė savo didžiausių miestų Tuskulo, Lanuvijaus, Pomecijos ir Tiburo (dab. Tivolio) sąjungą. 499 m. pr. Kr. tarp Romos ir Lotynų sąjungos įvyko mūšis prie Regilo ežero, po kurio 493 m. pr. Kr. buvo sudaryta sutartis, vadinamoji *Foedus Cassianum*, pagal kurią abi šalys (lotynai ir romėnai) įsipareigojo viena kitai padėti užpuolus priešui.

kur karalius buvo hierarchijos viršūnėje. Aristokratinė vyriausybė sukūrė naują *rex sacrorum:* jis išlaikė karaliaus titulą, tačiau jo veikla apsiribojo tik religinėmis apeigomis ir buvo griežtai kontroliuojama didžiojo pontifiko, kuris buvo veikiau politikas, o ne profesionalus žynys (didysis pontifikas buvo ir Julijus Cezaris).

Naujieji visuomenės sluoksniai

Respublika susikūrė ne tik patricijams sukilus prieš karalių, bet ir spaudžiant naujiems karo tarnyboje iškilusiems visuomenės sluoksniams, kurie senąją monarchiją laikė primityvia valdžios forma.

Naujųjų respublikos magistratų valdžios svarbiausias bruožas buvo *imperium militiae*, tai yra, vadovavimas kariuomenei, kurios pagrindą sudarė sunkieji pėstininkai. Iš patricijų sudarytą raitiją, kurios viršininkas vadinosi *magister equitum*, supo pėstininkų centurijos (šimtinės). Šios buvo iš plebėjų, gana turtingų, mat jie turėjo patys įsigyti reikiamą ginkluotę. Centurijoms vadovavo *magister populi*, dar vadinamas diktatoriumi. Šis perversmas, sulydęs į vieną organizmą aristokratus ir pasiturinčius plebėjus, ir buvo tas socialinis pagrindas, ant kurio iškilo respublika, pasiskyrusi simboliu moto *Senatus PopulusQue Romanus* (Senatas ir romėnų tauta).

Respublikos struktūra ištobulėjo V amžiuje pr. Kr., kai buvo įsteigtos naujos magistratūros, kaip antai už teismus atsakingi pretoriai ir valstybės iždu besirūpinantys kvestoriai. Bendras visų magistratūrų bruožas buvo jų metinė kaita ir kolegialumas: magistratai būdavo renkami tik vieneriems metams ir visada mažiausiai du, kad būtų užkirstas kelias piktnaudžiavimui valdžia.

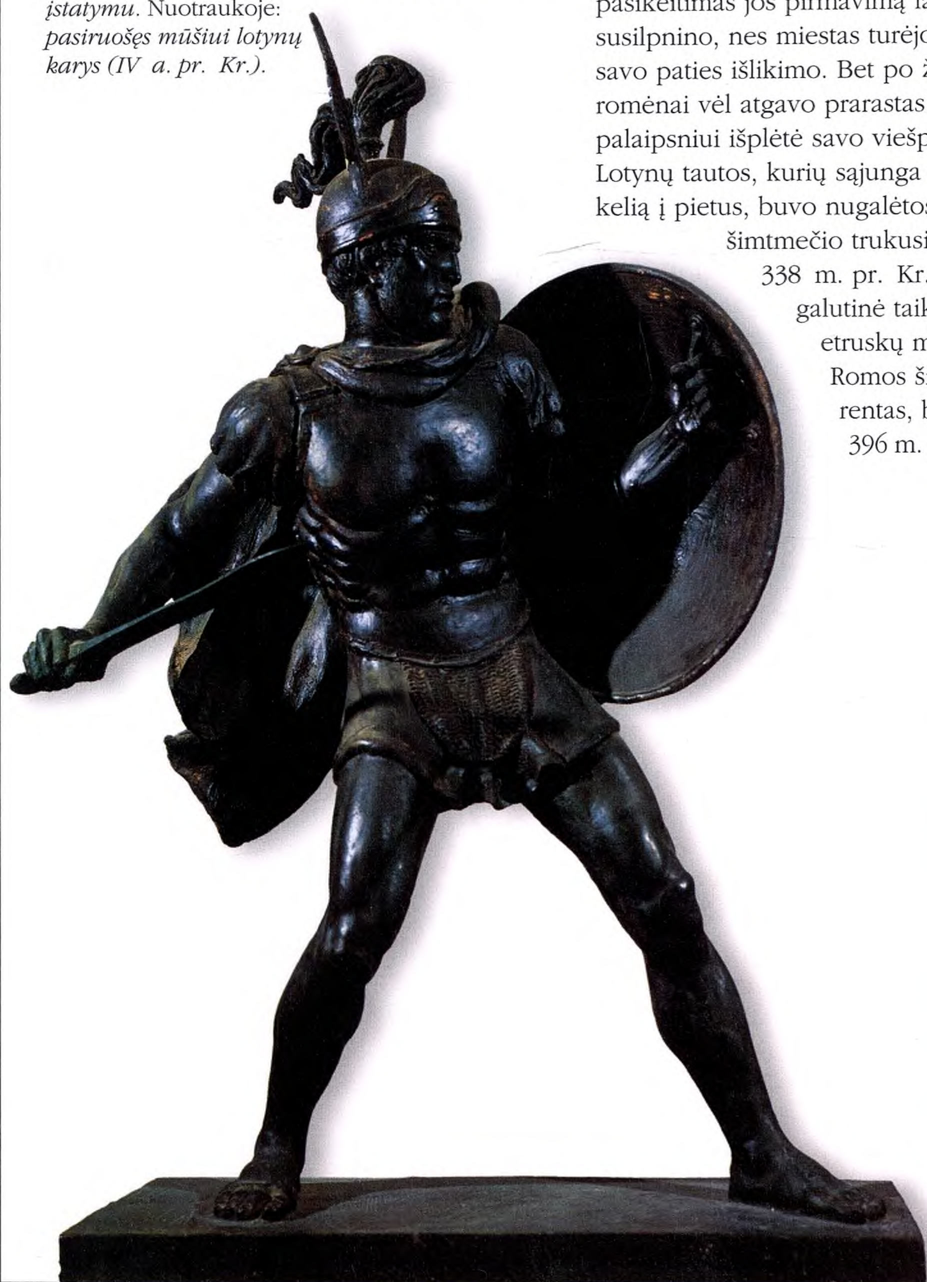
Lavinijaus Minerva
Ši Minervos statula yra iš lotynų miesto Lavinijaus, kurį romėnai laikė šventu, nes, pagal tradiciją, jį įkūręs Enėjas.

PUSIASALIO UŽKARIAVIMAS

Įkūrus respubliką, du amžius vyko karai su pusiasalyje gyvenusiomis tautomis, kurios viena po kitos pakluso Romai.

Pilietis ir kareivis
Romos pilietis turėjo besąlygiškai paklusti bendruomenei ir tarnauti kariuomenėje buvo jo pareiga, kurios nereikėjo atskirai patvirtinti įstatymu. Nuotraukoje: *pasiruošęs mūšiui lotynų karys (IV a. pr. Kr.).*

Karalių laikotarpio pabaigoje Roma jau pirmavo tarp kitų Lacijaus miestų, nors šie stengėsi jai nepaklusti. Valdymo formos pasikeitimas jos pirmavimą labai susilpnino, nes miestas turėjo kovoti dėl savo paties išlikimo. Bet po žūtbūtinių karų romėnai vėl atgavo prarastas pozicijas ir palaipsniui išplėtė savo viešpatavimą. Lotynų tautos, kurių sąjunga užtvėrė Romai kelią į pietus, buvo nugalėtos po pusantro šimtmečio trukusių karų, kol 338 m. pr. Kr. buvo sudaryta galutinė taika. Didelis etruskų miestas Vejai, Romos šiaurinis konkurentas, buvo užimtas 396 m. pr. Kr., ir

Šarvuotas dramblys
Pirmas mūšis tarp Pyro ir Romos legionų įvyko Lukanijos mieste Heraklėjoje 280 m. pr. Kr. Epyro karaliaus drambliai sukėlė paniką tarp romėnų, ir šie patyrė didelių nuostolių. Viršuje: *III a. pr. Kr. lėkštė, kurioje pavaizduotas parengtas mūšiui dramblys.*

Kaudijaus perėja
Iš romėnų su samnitais mūšių laikų atsirado posakis „eiti po Kaudijaus jungu“, tai reiškia patirti pažeminimą. Miškingame tarpeklyje netoli Kaudijaus romėnų kareiviai pateko į samnitų pasalą. Šie juos nuginklavo ir tyčiodamiesi privertė eiti po jungu, padarytu iš trijų iečių. Apačioje: *gladiatoriaus su samnito ginkluote reljefas.*

Pažeminimas ir revanšas
Galai nusiaubė Romos miestą ir už laisvę liepė sumokėti didžiulę išpirką auksu. Nuo šio pažeminimo romiečius išvadavo diktatorius Furijus Kamilas, kuris su savo legionais užpuolė galus ir išvijo juos iš miesto. Nuotraukoje: *paauksuotas durklas su makštimi, puikus keltų meno pavyzdys.*

romėnai pirmą kartą galėjo plėstis už Lacijaus ribų.

Po IV a. vykusių negailestingų karų (per juos romėnai patyrė daug nuostolių, bet galų gale pasiekė pergalę) buvo sutramdyti samnitai, ir Romai atsivėrė kelias į derlingas Kampanijos žemes. Pirmoje III a. pusėje atėjo eilė Didžiosios Graikijos miestams: 272 m. pr. Kr. pasidavė didžiausias iš jų Tarentas. Dabar visoje Italijoje į pietus nuo Tiberio viešpatavo Roma.

Priešai iš šiaurės ir rytų

Italijos pusiasalį Roma užkariavo ne iš karto. Ji dar nespėjo kaip reikiant atsitokėti nuo karo prieš Vejų miestą, kai 390 m. pr. Kr. ją užpuolė iš šiaurinių lygumų įsiveržusios galų ordos (taip romėnai vadino keltus). Galai prie Alijos upės sumušė romėnų kariuomenę ir nusiaubė miestus. Ši nelaimė romėnams nebuvo pražūtinga tik todėl, kad nuo galų antpuolių kiti Lacijaus miestai taip pat nusilpo ir neįstengė nusimesti savo kaimynų jungo. Po šimtmečio, 280 m. pr. Kr. Tarentas pasikvietė į pagalbą prieš Romą Epyro (dabartinė Albanija) karalių Pyrą, kuris Italijoje pirmą kartą panaudojo parsigabentus iš Indijos kovos dramblius. Pyras pasiekė pergalę, bet negalėjo pasinaudoti jos vaisiais, nes jo paties kariuomenė patyrė pernelyg didelių nuostolių (iš čia kilo posakis „Pyro pergalė“, t. y. pergalė su dideliais nuostoliais). Pasimokę iš šių mūšių romėnai pakeitė taktiką ir galų gale karą laimėjo. III a. pr. Kr. viduryje Roma jau buvo stipriausia Viduržemio jūros valstybė.

DIOSKŪRŲ KULTAS

Su Regilo ežero mūšiu tarp romėnų ir lotynų susijęs Dioskūrų kultas (*viršuje* Juturnos šventyklos aukuro reljefas Romos forume). Pasak legendos, kautynių įkarštyje romėnai išvydo du paslaptingus raitelius, kurie jiems padėjo laimėti pergalę. Palikę mūšio lauką jaunikaičiai pasirodė Romoje, girdantys žirgus šaltinyje; pranešę gyventojams apie pergalę jie pranyko. Šiems jaunikaičiams – Dioskūrams gyventojai ir valdžia nutarė pastatyti Forume šventyklą, toje vietoje, kur jie girdė žirgus. Šventykla buvo pašventinta 484 m. pr. Kr. Dioskūrų kultas į Romą atėjo iš Graikijos per Laciją. Pietų Italijos graikų miestuose mitiniai dvyniai Kastoras ir Polideukas buvo laikomi raitelių, kuriais galėjo būti tik aristokratai, globėjais. Šio tarp aristokratų paplitusio kulto puoselėjimas reiškė romėnų diduomenės politinės valdžios stiprinimą sudėtingu perėjimo iš monarchijos į respubliką laikotarpiu.

Konsulas, diktatorius, valstietis
Lucijus Kvinkcijus Cincinatas gali būti laikomas senovės romėno, valstiečio ir valstybės veikėjo prototipu. 460 m. pr. Kr., nesiliaujant kovai tarp patricijų ir plebėjų, jis buvo paskirtas konsulu. Sutaikęs abi šalis grįžo prie arklo. 458 m. pr. Kr. tautos paskirtas diktatoriumi nugalėjo ekvus ir volskus. Jis atsisakė triumfo ir diktatūros ir vėl grįžo į savo kaimą. Šalia: *lauko darbus vaizduojantis reljefas.*

KARAI SU KARTAGINA

Po karų su Kartagina, užtrukusių beveik 120 metų, Roma tapo galinga valstybe.

Susidūrimų pretekstai buvo atsitiktiniai ir banalūs. Bet žūtbūtinio karo tarp Romos ir Kartaginos priežastys buvo nulemtos iš anksto. Šios galingos valstybės siekė viešpatauti Viduržemio jūroje ir taikiai sugyventi negalėjo. Kol tarp jų užkariautų žemių buvo tarpinės teritorijos, taikai palaikyti užteko sutarčių, nustatančių įtakos sferas, bet kai užkariavę Didžiąją Graikiją romėnų legionai atsidūrė prie pat Kartaginos kariuomenės užimtų teritorijų, karas tapo neišvengiamas. Karo ugnį įžiebusi kibirkštis – romėnų sąjunga su Mesiną užėmusiais samdiniais mamertinais – plykstelėjo sąsiauryje tarp Kalabrijos ir Sicilijos, kuriuo ėjo siena tarp abiejų valstybių. Tai buvo ilgiau kaip šimtmetį užtrukusio karo pradžia. Galiausiai Kartagina pavirto sudegusiais griuvėsiais, kurie buvo sulyginti su žeme, o Roma įsiviešpatavo vakarinėje Viduržemio jūros dalyje.

Navigare necesse est...
Savo kilme ir pagal pašaukimą romėnai buvo valstiečiai ir jūrininkais tapo ne tik iš reikalo apsirūpinti maisto produktais, bet ir iš būtinybės sėkmingiau kariauti. Jie buvo tokie puikūs jūreiviai, kad greit ėmė viešpatauti Viduržemio jūroje, kurią išdidžiai vadino Mūsų jūra (Mare nostrum). Viršuje: *reljefas, vaizduojantis romėnų laivą su kariais.*

Gimstantis romėnų imperializmas
Marmurinis reljefas, vaizduojantis trofėjų laikančią Pergalę.

ROMA IR KARAS

Herojinis romėnų idealas buvo ne agresija, siekiant užkariauti kitas tautas, o valstybės ribų ir saugumo gynimas. Pagal tradicines Romos normas karas buvo pateisinamas tik tuo atveju, kai reikėjo ginti šalį, ir jis turėjo vykti laikantis tam tikrų teisinių procedūrų. Pirmiausiai iš priešo būdavo iškilmingai reikalaujama atlyginti žalą ir tik šiam atsisakius, buvo galima imtis ginklo: tokiu būdu karas tapdavo juridiškai *bellum iustum piumque*, teisingu ir dievams priimtinu.

Karas galėjo baigtis tik pasirašant sutartį – moralinį įsipareigojimą, kurio privalu laikytis. Didžiosios ekspansijos metais, kurios kulminacija buvo Antrasis pūnų karas, nėra žinoma nė vieno romėnų karo, bent formaliai nepateisinto būtinybe apsiginti arba ginti sąjungininkus. Šioje šviesoje naujų teritorijų užgrobimas atrodo kaip nepaliaujamas bandymas stiprinti valstybės sienas. Kad visa tai vedė į milžiniškos imperijos sukūrimą, romėnams buvo antraeilis dalykas.

Pirmasis pūnų karas

Karas prasidėjo 264 m. pr. Kr., romėnų kariuomenei išsilaipinus Sicilijoje, užtruko iki 241 ir baigėsi Romos pergale. Milų mūšyje romėnai netikėtai pasirodė sugebantys kautis ne tik sausumoje, bet ir jūroje. Sicilija tapo pirmąja gimstančios Romos imperijos provincija, po jos atėjo eilė Sardinijai ir Korsikai. Pergalė atrodė lemiama, pažemintas priešas neteko kolonijų. Bet tai buvo tik pradžia.

Antrasis pūnų karas

Žinomas kaip Hanibalo karas, nes jį pradėjo ir jam vadovavo didis kartaginiečių karvedys Hanibalas Barka, kurio tėvas Hamilkaras užkariavo Ispaniją, taip kompensuodamas prarastą Siciliją. Karas truko nuo 218 iki 201 m. pr. Kr. ir buvo žiauriausias bei dramatiškiausias per visą Romos istoriją. Romėnai patyrė pralaimėjimą prie Ticino miesto, Trebijos upės, Trazimeno ežero, prie Kanų ir buvo per plauką nuo

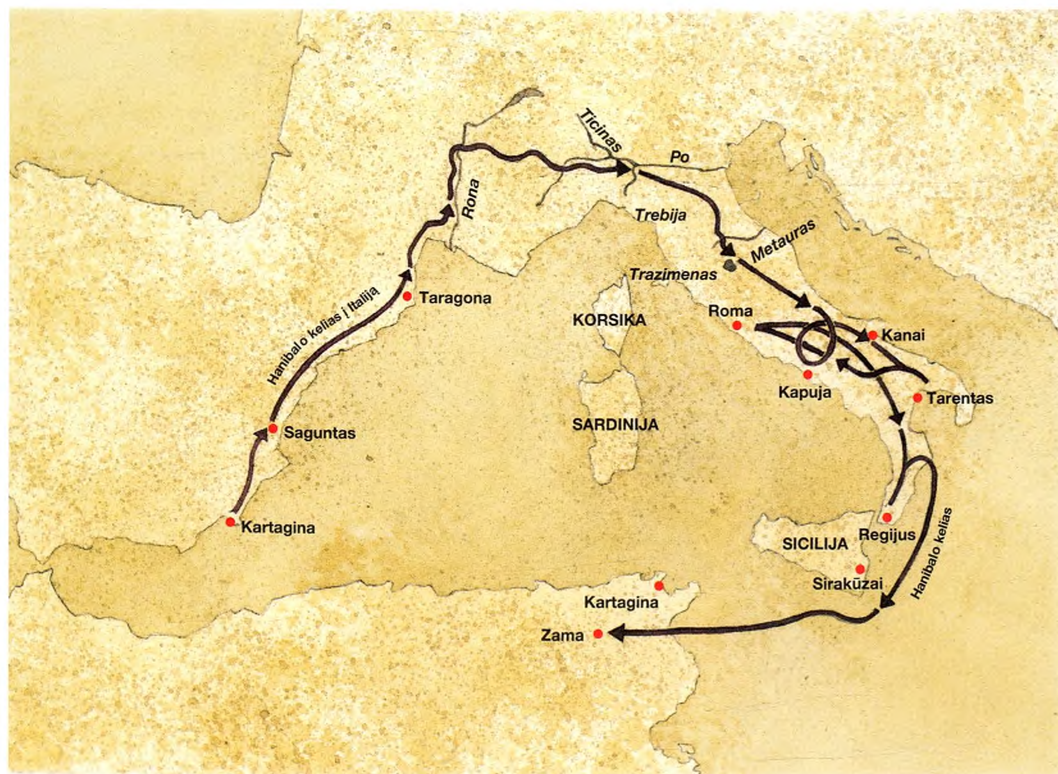
pražūties. Sėkmė į juos atsigręžė, kai legionams ėmė vadovauti Publijus Kornelijus Scipionas, kuris 211–206 užkariavo Ispaniją ir išsilaipinęs Afrikoje 202 Zamos mūšyje sutriuškino Hanibalo kariuomenę.

Pabaiga

Trečiojo pūnų karo gal nė karu neverta vadinti, nes jėgos buvo labai nelygios. Šiuo karu Roma galutinai pašalino savo seną priešą ir prie Italijos salų bei iš Kartaginos atimtos Ispanijos pridėjo dar vieną provinciją, kurią pavadino Afrika. Dabar Roma nebeturėjo varžovų Viduržemio jūroje.

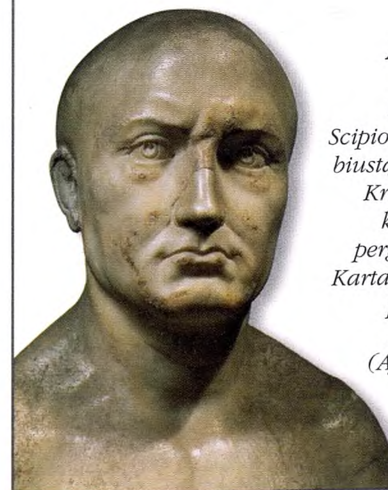
Dvigubas uostas
Kartagina buvo įsikūrusi Tuniso įlankoje, šiaurės Afrikos pakrantėje. Šį plačiomis gatvėmis ir kelių aukštų namais apstatytą miestą juosė gynybinė siena. Uostai buvo du: vienas stačiakampis, skirtas prekiniams laivams, kitas apvalus – karo laivynui. Pastarojo viduryje buvo kariuomenės vadavietė.

Antrojo pūnų karo mūšių vietos
Žemėlapyje pažymėtas Hanibalo kelias iš Ispanijos į Italiją ir į Afriką bei Antrojo pūnų karo mūšių vietos.

SCIPIONO AFRIKIEČIO REFORMOS

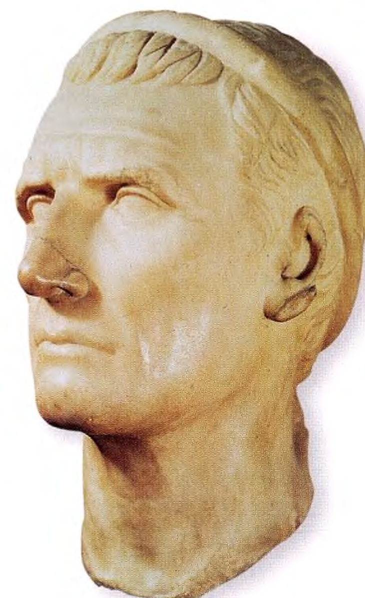
Jaunasis Publijus Kornelijus Scipionas buvo išsilavinęs, protingas žmogus, didelis graikų kultūros gerbėjas. Senatas juo nelabai pasitikėjo ir šioje kilmingos šeimos atžaloje visai pagrįstai įžvelgė įgimtus vado bruožus. Savo reformatoriaus talentą jis visų pirma atskleidė karinėje srityje, į ginkluotę įvesdamas lemtingų naujovių, kurių dėka legionai tapo paslankesni, galėjo kovoti plačiau išsiskleidę, o kareiviai buvo apginkluoti ilgesniu ispaniškuoju kalaviju (*gladius hispaniensis*). Šis kalavijas taip ir liko tipišku romėnų legionierių ginklu.

Afrikietis
Publijus Kornelijus Scipionas, kurio biustą (II a. pr. Kr.) matome kairėje, dėl pergalių prieš Kartaginą buvo pramintas Afrikiečiu (Africanus).

IMPERIJOS SUKŪRIMAS

II a. pr. Kr. Roma išplečia savo valdas į Makedoniją, Graikiją, Mažąją Aziją, nukariauja Siriją, sutvirtina valdas Šiapusalpinėje bei Narboniškojoje Galijoje. Dabar ji galingiausia Viduržemio jūros valstybė. Gimsta imperija.

Antiochas III, vadinamas Didžiuoju
Sirijos karalius Antiochas (223–186) pavertė savo karalystę galinga valstybe, bet Magnesijos mūšyje buvo romėnų visiškai sutriuškintas. Nuotraukoje: *didžiojo valdovo galva, eksponuojama Luvro muziejuje, senovės Graikijos laikotarpio šedevras.*

Antrojo pūnų karo metu, kai Roma buvo ant katastrofos slenksčio, Makedonijos karalius Filipas V sudarė sąjungą su Hanibalu: galbūt šis karalius norėjo tik apsidrausti, jeigu Hanibalas taptų Italijos valdovu. Kaip tik ši sąjunga ir nulėmė Romos ekspansiją į Rytus. Po eilės karų ir mūšių ji užgrobė Makedoniją, o po jos, nors nenorom, ir Graikiją.

Šia Romos ekspansija į Rytus ir Makedonijos žlugimu pasinaudojo Sirijos karalius Antiochas III, kuris ėmė plėsti savo valdas Mažojoje Azijoje. Jam patarinėjo didysis Romos priešas Hanibalas. Su tuo romėnai negalėjo sutikti ir įsitraukė į sudėtingus Vidurinių jų Rytų politinius įvykius.

Mūšiuose su makedonais, graikais ir sirais Romos ir sąjungininkų legionai lengvai pasiekdavo pergalę, nes jų vadovavimas ir taktika buvo nepalyginti pranašesni. Tačiau, įtvirtindama pergales, Roma turėjo užsikrauti naujų provincijų administravimo naštą, nors daug rūpesčių turėjo ir neseniai prijungtose Vakarų provincijose: Šiapusalpinėje Galijoje – ginant Italiją nuo keltų, Narboniškojoje Galijoje – užtikrinant ryšius su Ispanija, pačioje Ispanijoje – saugant „paveldėtą“ iš Kartaginos pusiasalio pakrantę. Galima sakyti, norom nenorom, Romai teko valdyti didžiulę imperiją.

Graikų kariai
Romos istorijoje karas su Filipu V buvo pirmoji didelio masto intervencija į Egėjo jūros šalis. Savo įsiveržimą romėnai teisino būtinybe apginti graikų laisvę nuo garbėtroškos Makedonijos karaliaus grobikiškų siekių. Nuotraukoje: *korintiškas šalmas (IV a. pr. Kr.).*

KAUTYNIŲ TAKTIKA

Kinoskefalų mūšyje, kuriame buvo sumuštas Filipas V, romėnai susidūrė su grėsminga falangų rikiuote, naudota dar Aleksandro Didžiojo. Šios rikiuotės dėka makedonai laimėjo daug pergalių. Kaip matyti reljefe (*apačioje*), ją sudarė glaustos pėstininkų gretos su labai ilgomis makedoniškomis ietimis (*sarisa*); kritus pirmajai gretai, antroji nuleisdavo ietis ir stodavo šios vieton. Falangos pralaužė pirmąsias romėnų gretas, bet kitos atsilaikė, leisdamos rezervams makedonus apsupti ir sutriuškinti. Magnesijos mūšyje tarp romėnų ir sirų 190 m. pr. Kr. gruodį ar 189 m. sausį sirai išskleidė neregėtą kariuomenę, kurios centre buvo 16 000 makedonų falanga, o šiai iš šonų stovėjo šarvuota kavalerija, Kretos lankininkai, raiti ant kupranugarių arabai, karo vežimai su ilgomis geležtėmis prie ratų stebulių, daugybė dramblių. Romėnų kariuomenę sudarė du legionai, italikų, pergamiečių ir achajų sąjungininkai, iš viso apie 30 000 vyrų. Vis dėlto jie nugalėjo, nes naudojo geresnę taktiką. Šios kariuomenės skyrėsi tuo, kad Romos legionų pagrindas buvo griežta drausmė ir taktinis lankstumas. Šia prasme graikų ir Rytų šalių kariuomenės negalėjo su jais varžytis.

Pidnos mūšis
168 pr. Kr. prie Makedonijos miesto Pidnos įvyko didelis mūšis tarp romėnų, kuriems vadovavo konsulas Lucijus Emilijus Paulas, ir Filipo V sūnaus Persėjo kariuomenės. Romėnams suardžius priešo falangas, žuvo 25 000 makedonų karių. Ši moneta, nukaldinta 71 m. pr. Kr. pergalei atminti, vaizduoja Emilijų Paulą su trofėjumi ir Persėją su vaikais.

Imperijos logika

Imperijos susidarymas iš esmės buvo atsitiktinis, nors tokie graikų mąstytojai kaip istorikas Polibijas čia įžvelgė neišvengiamą istorinę schemą, sudėtingo, bet tikslaus projekto rezultatą. Bet kokiu atveju imperija iš pagrindų pakeitė Romos visuomenę. Didelės grobio galimybės darė karą vis populiaresnį Romos ir Italijos žemuosiuose gyventojų sluoksniuose, kurie matė jame priemonę pagerinti savo padėtį. Dar uolesni karo šalininkai buvo *negotiatores* – lotynų ir italikų pirkliai: šiems atsivėrė naujos rinkos. Romėnų karo vadams užjūrio pergalės laidavo greitą politinę karjerą tėvynėje, jiems patiko helenistinė dievų globojamo ir iš prigimties skirto vadovauti charizmatinio vado koncepcija. Visa tai, suvokiant, kad jos „karo mašina" gali sutriuškinti bet kokio priešo kariuomenę, paskatino Romą tapti iš tiesų imperialistine valstybe ir pakeisti jai iki tol būdingą „namų židinio" politiką.

CIVILIZACIJŲ SUSIDŪRIMAS

Per karus su Makedonija romėnai pirmą kartą susidūrė su graikų pasauliu, jo filosofinėmis idėjomis, kultūra, menu ir lotynų pasauliui keistais seksualiniais papročiais. Romėnus šokiravo Graikijoje paplitusi meilė tarp suaugusių vyrų ir berniukų. Bet galbūt dar labiau juos stebino heteros. Tai buvo labai išsilavinusios moterys, kurios su vyrais ne tik guoliu dalijosi, bet ir kalbėjosi su jais apie meną, filosofiją ir politiką. Romoje tai buvo neįsivaizduojamas dalykas.

Žiauri pamoka
Patekę į Romos įtaką Graikijos miestai turėjo savotišką autonomiją bent iki tol, kol jų tarpusavio kovos nepriverte romėnų įsikišti su geležiniu kumščiu. 146 m. pr. Kr. 30 000 vyrų kariuomenė, vadovaujama konsulo Lucijaus Mumijaus, nugalėjo Achajų sąjungą prie Leukopetrų ir sugriovė Korintą (šalia).

SĄJUNGININKŲ KARAS IR PILIETINIAI KARAI

Skinančią pergales už savo šalies ribų Romą I a. pr. Kr. kamavo didelės bėdos: politiniai kivirčai, kai buvo negailestingai žudomi priešininkai, kruvinas karas su sąjungininkais italikais, brolžudiški pilietiniai karai, vergų sukilimai, sąmokslai prieš respubliką.

Visa tai buvo politinės struktūros konvulsijos. Pasirodė, kad ji neįstengia valdyti politinių ir socialinių problemų, susijusių su teritorijų plėtra, ir nesugeba rasti priemonių, reikalingų nuolatiniam atsinaujinimui.

Grakchų iššūkis
Tiberijus ir Gajus Grakchai siekė pagerinti valstiečių ekonomines ir socialines sąlygas. Jie stengėsi atimti iš aristokratų bendruomenės žemių monopolį. Nuotraukoje: *dirbančio savo darbą kario matininko modelis.*

Pusiasalis 91 m. pr. Kr.
Žemėlapyje pavaizduota Italijos politinė struktūra prieš pilietinį karą.

Grakchų reformos (133-121 m. pr. Kr.)

Pergalingi karai parūpino valstybei naujų žemių, bet grėsmingai nuskurdino valstiečius, kuriems teko didžiausia šių karų našta. Du drąsūs liaudies tribūnai Tiberijus ir Gajus Grakchai stengėsi ištaisyti padėtį. Jie pasiūlė agrarinę reformą, pagal kurią vargingieji gyventojų sluoksniai už nedidelį mokestį galėjo išsinuomoti *ager publicus* – bendruomenės žemės (tai buvo žemės, atimtos iš nugalėtų priešų). Šias pastangas sužlugdė gobšūs senatoriai, kurie šias žemes nuomojo iš valstybės už juokingai mažą kainą. Broliai Grakchai ir jų šalininkai buvo žiauriai nužudyti.

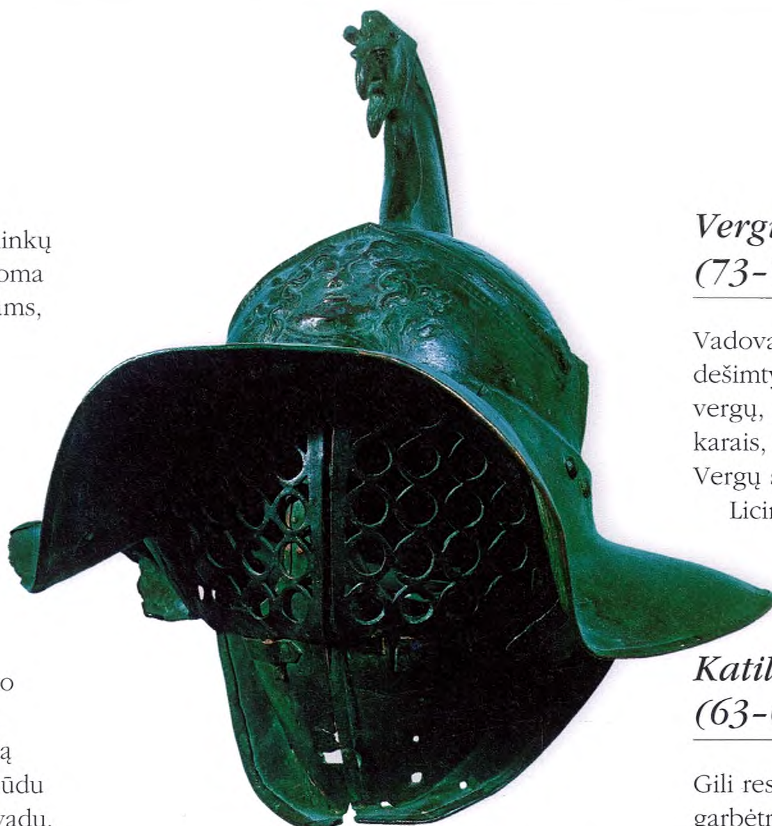
Sąjungininkų sukilimas (90-88 m. pr. Kr.)

Romos sąjungininkai *(socii)* italikai nemažiau už valstiečius prisidėjo prie jos pergalių. Už tai jie siekė gauti Romos pilietybę ir tuo pačiu daugiau teisių, bet romėnai nė girdėti apie tai nenorėjo. Nesitikėdami gauti pilietybę gražiuoju

italikai pradėjo vadinamąjį Sąjungininkų karą. Jie buvo sumušti, bet po to Roma suteikė pilietybę tiems sąjungininkams, kurie buvo jai ištikimi, o paskui visiems, kas tik sudėjo ginklus.

Kovos tarp karo vadų (88-80 m. pr. Kr.)

Po 107 m. pr. Kr. Gajaus Marijaus kariuomenės reformos romėnų kareiviai nebuvo šaukiami atlikti karinės prievolės, kaip tai buvo daroma nuo Servijaus Tulijaus laikų, o eidavo tarnauti už algą arba pažadą duoti žemės baigus tarnybą. Tokiu būdu kariuomenė priklausė daugiau nuo vadų, nei nuo valstybės ir galiausiai būdavo šių naudojama kaip įrankis užimti ar išsaugoti valdžią. Šiems tikslams ją naudojo pats Gajus Marijus, o vėliau Lucijus Kornelijus Sula, sukeldami tarp romėnų brolžudiškus karus.

Arenos dievaičiai
Kai kurie gladiatoriai taip išgarsėdavo, kad pažiūrėti jų kovų traukė minios gerbėjų. Jiems būdavo kuriami sparnuoti posakiai, kaip šis, priskiriamas Pompėjui: „Mergaitės dūsauja, žvelgdamos į šalmu užsidengusį traką". Viršuje: *bronzinis gladiatoriaus šalmas (I a. pr. Kr.).*

Vergų sukilimas (73-71 m. pr. Kr.)

Vadovaujami gladiatoriaus Spartako dešimtys tūkstančių siekiančių išsilaisvinti vergų, pasinaudoję Romos pilietiniais karais, sukilo ir nusiaubė pietinę Italiją. Vergų sukilimas, kurį nuslopino Marko Licinijaus Kraso legionai, smarkiai išjudino romėnų socialinę struktūrą.

Katilinos sąmokslas (63-62 m. pr. Kr.)

Gili respublikos krizė paskatino garbėtrošką patricijų Lucijų Sergijų Katiliną regzti sąmokslą ir siekti užimti valdžią. Sąmokslas, kurį atskleidė Markas Tulijus Ciceronas, parodė romėnų politinės struktūros silpnumą.

Lucijus Kornelijus Sula

Gajus Marijus

Marijus ir Sula
Pavydo ir valdžios troškimo skatinama nuožmi konkurencija tarp šių vyrų, ženklinusi kruviniausią ir tamsiausią Romos istorijos tarpsnį, baigėsi Sulos diktatūros įsigalėjimu.

SPARTAKO KARIUOMENĖ

Vergų sukilimas Italijoje 73–71 m. pr. Kr. buvo didžiausias vergų bruzdėjimų epizodas, įžiebęs maišto kibirkštį taip pat Sicilijoje ir Mažojoje Azijoje. Tačiau Spartako sukilimas buvo nepalyginti didesnio masto, jis kėlė pavojų pačiai Romai ir įvarė baimės visoms Italijos tautoms. Šį kruviną sukilimą romėnai žiauriai numalšino: po kautynių jie nukryžiavo palei Apijaus kelią 6000 vergų, kad būtų pamoka visiems, kurie išdrįs ką nors panašaus daryti. Ši pamoka nenuėjo veltui: daugiau vergų sukilimų Romoje nebuvo. Spartako sukilimas neturėjo jokio ideologinio pagrindo: tiesiog vergai norėjo atgauti laisvę, nes beteisis gyvenimas jiems tapo nebepakenčiamas. Tačiau mūsų laikais legendinis gladiatorius tapo mitine figūra, kovos prieš engėjus simboliu, jis įkvėpė ne vieną „spartakišką" bruzdėjimą, davė peno net kinofilmams. *Nuotraukoje:* reljefas, vaizduojantis gladiatorių kautynes.

NUO RESPUBLIKOS IKI PRINCIPATO

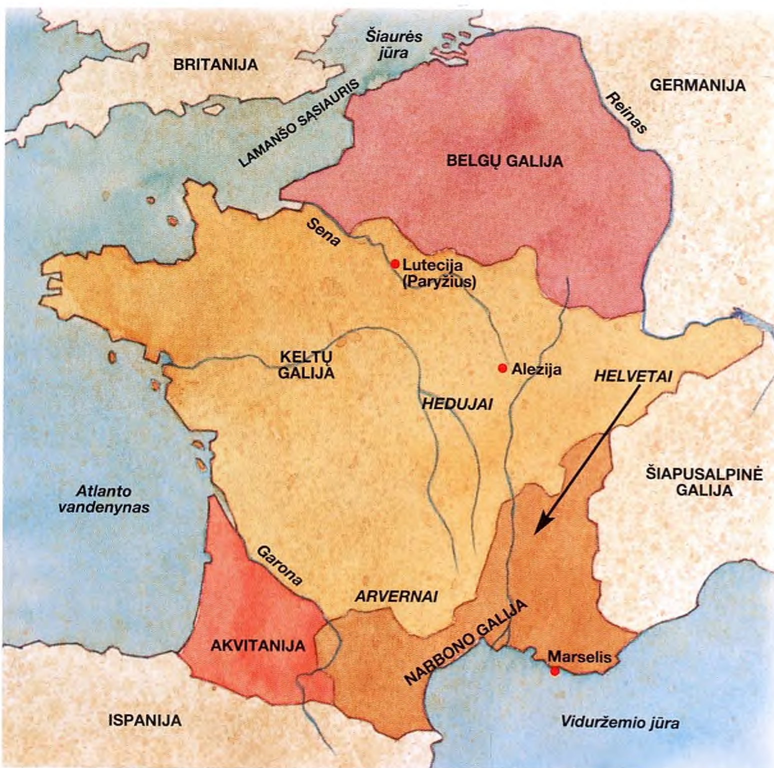
Pirmasis triumviratas, pilietinis karas, diktatūra, antrasis triumviratas, pilietinis karas, imperatorius: tampoma šių konvulsijų respublika miršta ir leidžia įsigalėti autokratinei imperatoriaus valdžiai, kuri remiasi kariuomene.

Oktaviano triumfas
Oktaviano pergalės prieš Antonijų ir Kleopatrą Akcijaus mūšyje alegorija. Šis mūšis buvo greito Augusto iškilimo pradžia.

60 m. pr. Kr., 693 m. nuo Romos įkūrimo, konsulaujant Kvintui Cecilijui Meteliui Celerui ir Lucijui Afranijui, buvo sudaryta asmeninė trijų vyrų sąjunga, ženklinusi faktišką respublikos galą. Publijus Licinijus Krasas, Gnėjus Pompėjus Didysis, ir Gajus Julijus Cezaris susitarė pasidalyti valdžią.

Tautų mozaika
Cezario laikais nepriklausoma Galija, kurioje gyveno pavienės bendruomenės (civitates), buvo padalyta į atskiras teritorijas. Šiaurinėje Galijoje gyveno belgų gentys, pasak Cezario, išdidžios ir karingos. Centrinėje Galijoje gyveno irgi galingos tautos, ypač arvernai, karnutai, edujai ir sekvanai. Pietinėje dalyje, Akvitanijoje, buvo įsikūrusios iberų kilmės tautos.

Pirmasis triumviratas

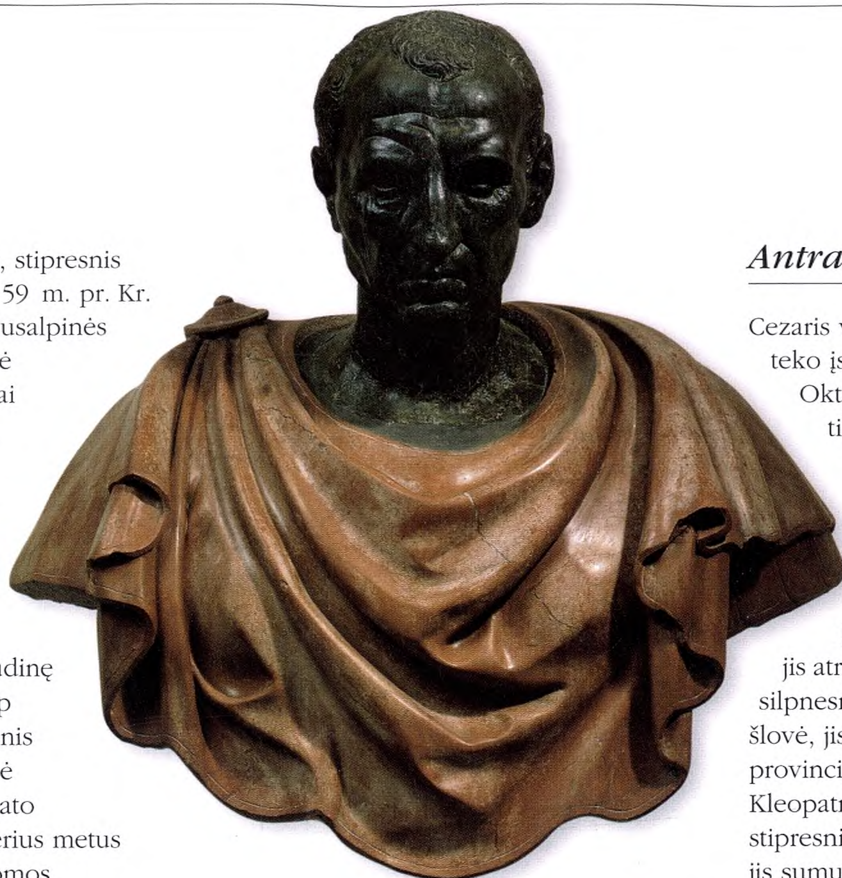
Iš šios sąjungos, įėjusios į istoriją kaip pirmasis triumviratas, Cezaris buvo jauniausias, neturtingiausias ir mažiausiai pagarsėjęs. Jis atrodė netgi silpnesnis už Krasą ir Pompėjų, bet iš

Vercingetorigo pasidavimas
Vercingetorigas, kurio vardas įspaustas šioje aukso monetoje, 52 m. pr. Kr. vadovavo galų sukilimui prieš Cezarį ir laimėjo ne vieną mūšį. Jis pasidavė romėnams jį apsiautus Alezijos tvirtovėje.

GALŲ KARO UŽRAŠAI

„Visa Galija dalinama į tris dalis; pirmojoje gyvena belgai, antrojoje akvitanai, trečiojoje tie, kurie jų kalba vadinasi keltais, o mūsų kalba – galais. Šios tautos skiriasi kalba, papročiais ir įstatymais". (Vertė V.Radvilienė). Taip prasideda pirmoji iš septynių Cezario knygų, pavadintų *Commentarii de bello Gallico*, parašytų, kad, pasak autoriaus, „būsimieji istorikai turėtų liudijimą apie didžius žygius". Gana kilnus tikslas, nors labai tikėtina, kad autorius tiesiog norėjo savaip nušviesti įvykius, kuriuose dalyvavo, užbėgti už akių kritikams ir ginti savo veiklą nuo iškraipymų ir tendencingų interpretacijų. Negana buvo barbarus pavergti, reikėjo įtikinti visuomenę, kad šie karai būtini. Cezaris tai padarė iš tiesų talentingai. Dabar, po dviejų tūkstančių metų, įdomiausia šiame veikale tai, kad Cezaris aprašė ne tik mūšius, maršrutus, bet ir tautų, su kuriomis susidūrė, būdą, papročius, religiją, socialinę sanklodą: ši informacija šiandien leidžia mums atkurti sudėtingą senosios Galijos istoriją.

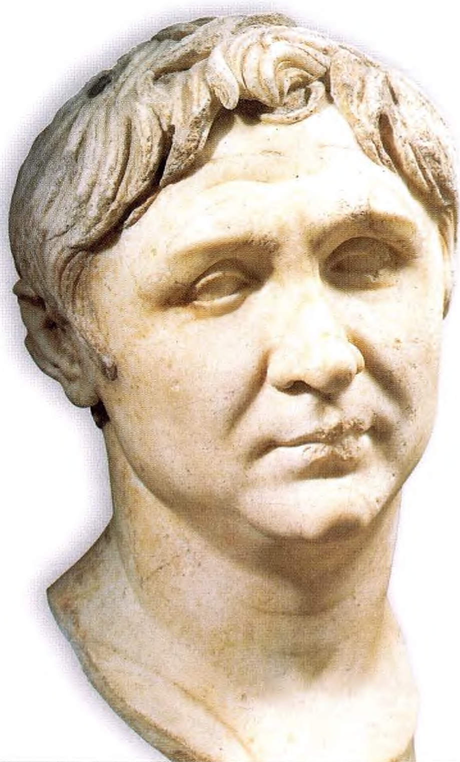
tiesų buvo už juos sumanesnis, stipresnis ir įžvalgesnis. Pagal susitarimą 59 m. pr. Kr. tapęs konsulu, o po metų Šiapusalpinės Galijos prokonsulu, jis pasišovė užkariauti visą Galiją ir smarkiai išplėtė Romos valdų ribas. Šią kampaniją aprašė knygoje *Commentarii de bello Gallico (Galų karo užrašai)*. 49 m. pr. Kr. kare su partais žuvus Krasui, tarp Cezario ir Pompėjaus kilo konfliktas. Cezaris, kurio legionai, užsigrūdinę ilguose karuose, garbino jį kaip nenugalimą vadą, buvo stipresnis ir 48 m. pr. Kr. lengvai sumušė Pompėjaus ir jį palaikiusio senato kariuomenę ties Farsalu. Ketverius metus Cezaris buvo nevainikuotas Romos karalius, jis vienas sprendė miestų ir viso pasaulio likimą. Senatoriai to negalėjo pakęsti ir, surengę Bruto ir Kasijaus vadovaujamą sąmokslą, Cezarį nužudė. Roma dar nesivadino imperija, bet faktiškai ji buvo jau įkurta.

Antrasis triumviratas

Cezaris vaikų neturėjo, todėl jo palikimas teko įsūnytam giminaičiui Gajui Oktavijui, kuriam tuo metu buvo tik devyniolika metų. Įsūnis gavo Gajaus Julijaus Cezario Oktaviano vardą. Jis taip pat sudarė sąjungą (antrąjį triumviratą) su Marku Antonijumi ir Emilijumi Lepidu, kitais dviem pretendentais į Cezario palikimą. Kaip ir įtėvis, jis atrodė už savo sąjungininkus silpnesnis. Marką Antonijų lydėjo karinė šlovė, jis kontroliavo turtingas rytines provincijas, jį palaikė Egiptas ir jo valdovė Kleopatra. Vis dėlto Oktavianas buvo stipresnis. 31 m. pr. Kr. Akcijaus kautynėse jis sumušė Antonijaus vadovaujamą jungtinį Romos ir Egipto laivyną ir galutinai nugalėjo savo varžovą, kuris nusižudė. Cezario įsūnis tapo Romos imperijos valdovu su titulu *princeps* – pirmasis. Senatas suteikė jam Augusto (Išaukštintojo) garbės vardą. Jo įkurta imperija gyvavo penkis šimtmečius.

CEZARIS, ROMOS *KAIZERIS*

Cezaris (*viršuje:* jo bronzinis biustas) buvo geniali ir įvairialypė asmenybė, vienas didžiausių Romos ir pasaulio politinių veikėjų, karo vadų ir rašytojų. Jo vardu buvo vadinami ne tik Romos imperatoriai, bet vėliau ir kitų šalių valdovai: vokiečiai savo imperatorių vadino kaizeriu (*Kaiser*), rusai saviškį *caru*. Cezario giminės vardu buvo pavadintas mėnuo *Iulius* (liepa), kurį šis didis vyras gimė.

Didysis Cezario varžovas
Gnėjus Pompėjus Didysis (kairėje: *jo marmurinis biustas) buvo viena garsiausių Romos valstybės asmenybių paskutiniuoju respublikos laikotarpiu. Šis ambicingas ir veiklus vyras buvo puikus organizatorius ir laimėjo daug pergalių mūšio lauke.*

Marko Antonijaus biustas
Markui Antonijui nebeliko vietos Cezario testamente, kuriame diktatorius savo paveldėtoju paskyrė įsūnį Oktavianą. Antonijus su tuo nesutiko ir pradėjo su Oktavianu kariauti. Galiausiai jiedu susitarė ir su Lepidu sudarė antrąjį triumviratą.

NUO PRINCIPATO IKI VIENVALDYSTĖS

I a. po Kr. susiformavusi santvarka, nors formaliai išlaikė respublikos konstituciją, visą valdžią atidavė į rankas princepsui, kuris niekam neteikė ataskaitos už savo elgesį.

Senoji respublikos tvarka patyrė lemiamą smūgį, Galijos užkariautojui, pergalingos ir patyrusios kariuomenės vadui Julijui Cezariui peržengus Rubikoną bei pradėjus pilietinį karą prieš Pompėjų ir senatą. Pergalė prieš Pompėjų ir šio mirtis suteikė Cezariui Romoje neribotą valdžią. Įsitikinęs valstybės reformos būtinybe jis pradėjo grandiozinį įstatymų leidžiamąjį darbą, siekdamas sukurti vienvaldystę. Sąmokslininkų durklas, per 44 m. pr. Kr. kovo idas nutraukęs Cezario gyvybę, šį projektą sustabdė. Po Acijaus pergalės Oktavianas ėmėsi vykdyti garsiojo dėdės projektą, pagal kurį valdžia, svarbiausios respublikos pareigybės, taip pat ir religinės, buvo sutelktos princepso rankose. Tai, ko romėnai per amžius kratėsi, pagaliau įvyko. Tai buvo neišvengiama beveik šimtmetį užtrukusių pilietinių karų pasekmė.

Valdžios mechanizmas

Juridinį sistemos pagrindą sudarė tai, kad princepsui buvo suteikta valdžia *(protestas),* pagrįsta visų gyventojų sutikimu (*consensus universorum*); ir jam buvo pripažinta jo įtaka (*auctoritas*) tradicinėms respublikos magistratūroms, prokonsulo valdžia (*imperium*) provincijose,

Išmintingas imperatorius
Klaudijus, čia pavaizduotas kaip Jupiteris, buvo išmintingas ir įžvalgus imperatorius. Matydamas imperijos perspektyvas jis suteikė pilietines teises provincijų gyventojams.

Nuo Germanijos iki Egipto
Žemėlapyje parodyta Romos imperija mirus Augustui. Be Italijos jai priklausė provincijos. Pakraščiuose jas tiesiogiai valdė imperatorius, o vidines, kuriose nebuvo kariuomenės, senatoriai. Meziją, kurią nukariavo Augustas, pavertė provincija jo įpėdinis Tiberijus.

Imperatoriaus provincijos

Senato provincijos

JULIJŲ KLAUDIJŲ DINASTIJA	
27 m. pr. Kr.–14 m. po Kr.	Augustas
14–37 m.	Tiberijus
37–41 m.	Kaligula
41–54 m.	Klaudijus
54–68 m.	Neronas

Augustas didysis pontifikas
Augustas su didžiojo pontifiko apdaru. Šias pareigas imperatorius galėjo eiti tik nuo 12 m. pr. Kr., nes jos nuo 44 m. pr. Kr. iki gyvos galvos buvo suteiktos buvusiam triumvirui Lepidui. Nuo Augusto iki Graciano (375 m. po Kr.) imperatoriai buvo ir didieji pontifikai.

Augusto įpėdinis
Tiberijaus auksinės monetos aversas (I a. po Kr.). Imperatorių laikotarpiu šių monetų averse būdavo vaizduojamas imperatorius arba jo šeimos nariai.

AUGUSTAS IMPERIJOS SUKŪRĖJAS

27 m. pr. Kr. Augustas buvo patvirtintas konsulu, kurio pareigas su kai kuriomis išskirtinėmis teisėmis, kaip antai, teise šaukti senatą ir teikti pasiūlymus pirmiau už kitus magistratus, jis ėjo nuo 31 m. pr. Kr. Tais pačiais, 27 metais, jam buvo suteikta prokonsulo valdžia provincijoje (*imperium proconsulare*) ir Augusto (Išaukštintojo) titulas. Pirmoji, apibrėžta kaip *maius,* leido jam turėti aukščiausią valdžią visose imperijos provincijose. Antrasis turėjo reikšmę „augurų išrinktasis" ir teikė teisę valdyti. 23 m. pr. Kr. gavęs tribūno valdžią (*tribunicia potestas*) Augustas galėjo elgtis kaip plebėjų patronas, atimdamas juos iš įvairių valdžios grupuočių, įgijo teisę arba šaukti senatą ir tautą, arba pateikti balsavimui savo sprendimus kaip plebiscitus (tautos susirinkimo nutarimus), turinčius įstatymo galią, arba pareikšti besąlygišką veto kitų magistratų pasiūlytiems įstatymams. 12 m. pr. Kr. jis ėmė eiti didžiojo pontifiko pareigas, sujungdamas viename asmenyje civilinę, karinę ir religinę valdžią.

kur buvo reikalinga karinė tvarka, ir tribūno valdžia iki gyvos galvos (*tribunicia potestas*). Formaliai senosios pareigybės ir toliau egzistavo, bet princepsas jas arba prisiėmė pats, arba apribojo.

Autokratinis išsigimimas

Augusto laikais imperijos valdžia dar turėjo šiokias tokias respublikos formas. Bet dinastiniu keliu atėjus į valdžios aukštumas jo įpėdiniams, imperijos veidas ima keistis. Valdžia tampa vis labiau autokratinė; kariuomenės, ypač pretorionų (privilegijuotų apsaugos dalinių, kurie, nepaisant respublikos įstatymų, stovėjo pačioje Romoje) vaidmuo išauga, o senato vaidmuo sumenksta; valstybės valdymas tampa vis despotiškesnis ir, valdant paskutiniajam Julijų Klaudijų dinastijos atstovui Neronui, virsta tikru teroru. Principatas užleidžia vietą rytietiško tipo monarchijai, kuri išprovokuoja kariuomenės vadų sukilimą. Šie nuverčia Neroną ir sukelia pilietinį karą dėl sosto.

Tuo tarpu iš tų pačių Rytų po imperiją ima plisti nauja religija ir naujas požiūris į pasaulį, kurie iš pagrindų pakeičia (iš dalies ją asimiliuodama) senąją romėnų tvarką: tai krikščionybė.

Pamišęs ir žiaurus
Neronas, paskutinės Klaudijaus žmonos Agripinos Jaunesniosios sūnus iš pirmos santuokos, tapo imperatoriumi septyniolikos metų. Iš pradžių valdė gana saikingai, vėliau tapo kruvinu despotu.

Imperijos spindesys

Flavijų dinastija tarsi atkartoja Julijų Klaudijų valdymą per dar trumpesnį laiką: pirmąjį imperatorių pasodino į sostą kariuomenė, antrasis buvo puikus administratorius, trečiasis autokratas ir ištvirkęs, buvo nužudytas per sukilimą. Bet po jų viešpatavusių imperatorių dėka II a. po Kr. buvo imperijos aukso amžius.

Po Nerono mirties keturi karo vadai kovėsi tarpusavy dėl imperatoriaus sosto. Nugalėtojas Titas Flavijus Vespasianas, pirmas imperatorius iš viduriniojo italikų sluoksnio, pasirodė energingas ir įžvalgus valdovas. Jam mirus, sostą užėmė du jo sūnūs: pirmasis Titas, minkšto būdo ir geraširdis, valdė tik dvejus metus; antrasis Domicianas, agresyvus, valdingas ir ištvirkęs, buvo nužudytas sąmokslininkų, senatui tyliai pritariant.

Flavijaus paminklai

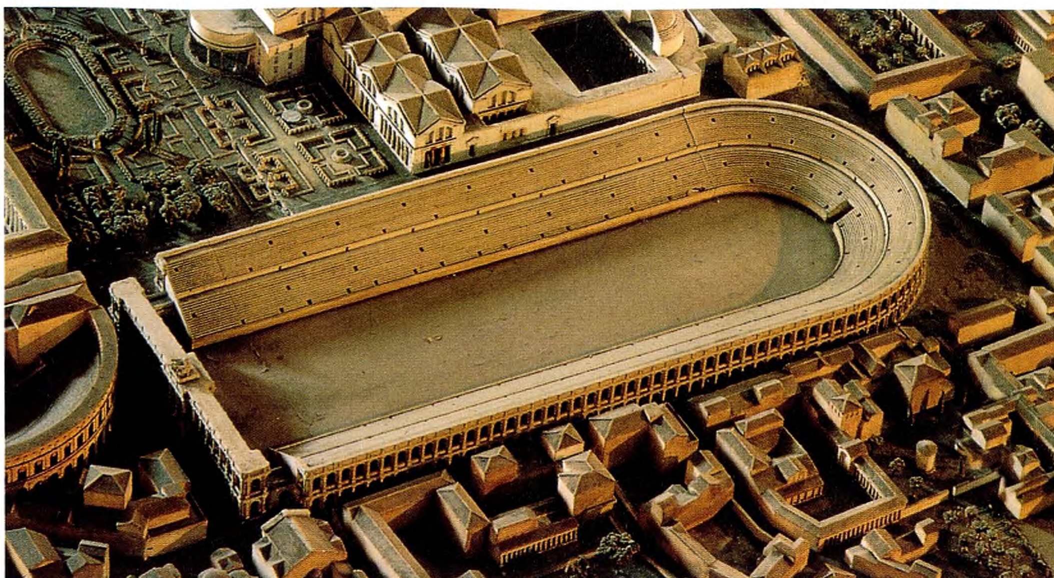
Flavijai buvo aistringi statytojai. Vespasianas ėmėsi atstatyti Romą, kurią 64 m. po Kr. buvo nusiaubęs Nerono sukeltas gaisras. Buvo simboliška, kad jis toje vietoje, kur telkšojo dirbtinis ežeras, priklausęs Nerono Aukso rūmams *Domus Aurea,* pastatydino Flavijų amfiteatrą Koliziejų, skirtą visiems Romos piliečiams. Jo sūnui Titui beliko amfiteatrą atidaryti. Daugiau nieko rimtesnio jis nenuveikė, mat jo valdymas, 79 m. aptemdytas katastrofiško Vezuvijaus išsiveržimo, buvo labai trumpas. Bet Domicianas vykdė tokio masto viešuosius darbus, kad išeikvojo ne tik valstybės iždą, bet ir savo turtus.

Naujas žmogus
Vespasianas buvo pirmas imperatorius iš nekilmingos šeimos. Tai buvo svarbi naujovė, įrodanti, kad galima užimti aukščiausias pareigas valstybėje, nepriklausant tradicinei valdančiajai klasei.

Markas Aurelijus
Garsioji, vienintelė iki mūsų dienų išlikusi bronzinė paauksuota raitelio statula vaizduoja raitą imperatorių Marką Aurelijų. Pastatyta 176 m. pergalės prieš sarmatus pažymėti, ji vaizduoja imperatorių su tunika. Pakelta imperatoriaus ranka simbolizuoja susitaikymą.

Domiciano žaidynės
Domicianas mėgo žaidynes ir gladiatorių kovas. 86 m. jis pastatydino atletų varžyboms stadioną (šiandien toje vietoje yra Navonos aikštė). Stadionas buvo 275 m ilgio, 106 m pločio, dviejų aukštų, talpinusių apie 30 000 žiūrovų.

Trajano palikimas
Trajano turgus (nuotraukoje) *– Trajano forumo, monumentalaus statinio tarp Kapitolijaus ir Kvirinalio, dalis.*

Mylimas imperatorius
Titas, kurio atvaizdas įspaustas šioje monetoje, buvo išmintingas, ramus ir atidus valdiniams. Apie jį buvo sakoma: „žmonių giminės meilė ir džiaugsmas“.

FLAVIJAI, NERVA, TRAJANAS, ANTONINAI	
69–79	Vespasianas
79–81	Titas
81–96	Domicianas
96–98	Nerva
97–117	Trajanas (97–98 su Nerva)
117–138	Hadrianas
138–161	Antoninas Pijus
161–180	Markas Aurelijus (161–169 su Lucijumi Veru)
180–192	Komodas

Įvaikinti imperatoriai

Domicianui mirus, senatui pavyko įvesti naują imperatorių skyrimo tvarką: jie būdavo skiriami senato arba įvaikinami. Senato išrinktas Markas Kokcėjus Nerva įvaikino savo įpėdinį Marką Ulpijų Trajaną, kilusį iš Ispanijos aristokratų, ir privertė senatą patvirtinti jo paskyrimą imperatoriumi. Ši praktika, taikoma ir vėliau, leido išvengti didžiausios dinastinės struktūros blogybės – valdžios perdavimo netikusiam, despotiškam, nesugebančiam valdyti šalies sūnui.

Imperatorių įvaikinimo ir ilgos ramybės šalies viduje dėka efektingai valdoma valstybė suklestėjo, provincijos susivienijo su Italija ir susikūrė iš tikrųjų universali romėnų civilizacija, apėmusi visą Viduržemio jūros baseiną.

Tačiau šią tradiciją sulaužė vienas iš mylimiausių, nuosaikiausių ir protingiausių Romos imperatorių Markas Aurelijus. Užuot įvaikinęs iš tiesų vertą užimti jo vietą vyrą, jis paliko sostą sūnui Komodui, kuris nesugebėjo valdyti imperijos. Despotiškas, apsuptas sugedusių dvariškių ir nemėgstamas senatorių, naujasis valdovas vėl atvėrė duris dinastiniams paveldėjimams, netvarkai, imperatorių žudynėms ir prievartai, galiausiai įstūmusiems Romos imperiją į chaosą.

POSŪKIS Į AUTOKRATIJĄ IR ANARCHIJA

Po valstybei daug gera padariusių įvaikintų imperatorių vėl prasidėjęs dinastinis valdymas, karinė ir ekonominė krizė iš pamatų supurtė imperiją.

Šis nepastovus periodas, kartais virsdavo tikra anarchija, gresiančia valstybės egzistavimui. III a. po Kr. buvo neramiausias per visą imperijos laikotarpį.

Nauja dinastija

Komodo valdymas žymi takoskyrą Romos imperijos istorijoje. Atsisakius imperatorių įvaikinimo, leidusio parinkti tinkamiausią kandidatą į sostą, valdžios paveldėjimas ir valdovo vaidai su senatu sukėlė imperijos vidaus tvarkos krizę. Vis dažnesni barbarų puldinėjimai, pasenusi linijinė pasienio įtvirtinimų sistema, išsklaidanti karines pajėgas, ydingas

Tarp sugulovių ir gladiatorių
Imperatorius Komodas (čia jis jaunas) despotiškai valdė dvylika metų ir buvo nužudytas sąmokslininkų pasamdyto gladiatoriaus. Kariško gyvenimo jis nemėgo ir kiauras naktis leisdavo smuklėse bei viešnamiuose kartu su įtartinais asmenimis, kuriems dažnai suteikdavo patarėjo rangą, žavėjosi gladiatorių kautynėmis ir pats kaudavosi cirke su gladiatoriais, dėl ko senatas jį smerkė.

Triumfo arka
Pastatyta 203 m. vakarinėje Romos forumo dalyje Septimijaus Severo arka mini imperatoriaus pergalę kare su partais.

Karakala
Šios auksinės monetos averse pavaizduotas imperatorius Karakala. Septimijaus Severo sūnus Karakala paveldėjo imperiją drauge su broliu Geta, kurį vėliau nužudė. Buvo žiaurus, despotiškas, pasak kai kurių istorikų, žavėjosi Aleksandru Makedoniečiu ir svajojo nukariauti visus Rytus.

SEVERŲ DINASTIJA	
193	Helvijus Pertinaksas
193	Didijus Julianas
193–211	Septimijus Severas
211–217	Karakala (211–212 su Geta)
217–218	Makrinas
218–222	Heliogabalas
222–235	Aleksandras Severas

Vyras prieš vyrą
Vadinamojo Amendolos sarkofago marmuriniame reljefe pavaizduota mūšio tarp romėnų ir barbarų scena.

kariuomenės stovėjimas vienoje vietoje, dėl augančių karinių išlaidų prasidėjusi ekonominė krizė – visa tai kėlė rimtą ir neišvengiamą pavojų. Sąmokslininkams nužudžius imperatorių, į sostą įžengusi nauja dinastija, kurios pradininkas buvo šlovingas karo vadas Septimijus Severas, krizę pristabdė, bet nenuslopino. Ji vėl prasidėjo valdant Septimijaus sūnui Karakalai. Nors, visoje imperijoje suteikus Romos piliečių teises laisviems žmonėms (212 m. po Kr.), išsiplėtė mokesčių įplaukos, be paliovos augančių karinių išlaidų sukelta ekonominė krizė nuolat gilėjo. Į tai atsiliepdama imperijos valdžia darėsi vis despotiškesnė ir rėmėsi daugiau jėga, o ne sutarimu. Tironiją tramdė dažni imperatorių žudymai.

Politinė ir karinė anarchija

Šio tragiško likimo neišvengė nė paskutinis Severų dinastijos atstovas Aleksandras Severas: jį nužudė jo paties kareiviai (235 m. po Kr.), nepakęsdami jo įvestos pernelyg griežtos drausmės. Imperija pasinėrė į pražūtingą politinę ir karinę anarchiją: penkiasdešimties metų laikotarpis po jo mirties buvo pats juodžiausias Romos istorijoje. Sukilimai, vaidai tarp karo vadų dėl sosto (kartais būdavo penki ar net šeši imperatoriai per metus), nesėkmingi karai (imperatorius Valerianas net pateko į partų nelaisvę), vis gilesni barbarų įsiveržimai (dėl to Romoje buvo pastatyta gynybinė siena, negirdėtas dalykas nuo pirmųjų karalių laikų), didėjantis atotrūkis tarp provincijų – visa tai vedė į imperijos žlugimą.

Persų belaisvis
260 m. atsitiko precedento neturintis įvykis: per Edesos mūšį Romos imperatorius Valerianas pateko į persų karaliaus Šapuro I nelaisvę. Šiame Naqsk-i-Rustam (Iranas) reljefe pavaizduota imperatoriaus nusižeminimo prieš Šapurą scena.

NAUJA KARINĖ IMPERIJOS STRUKTŪRA

III amžiaus krizė paveikė romėnų karo mašiną, kuri nuo užkariavimų palaipsniui perėjo prie gynybos: dabar ji saugojo imperijos geografinį vientisumą ir piliečiais tapusius savo valdinius.

Rytiniame fronte išilgai Eufrato iškilo naujosios persų valstybės valdovų sasanidų dinastijos grėsmė. Gotai, prie kurių prisijungė karpai, iš savo valdų prie Juodosios jūros ir Žemutinio Dunojaus kėlė rimtą pavojų Mažajai Azijai, Egėjo jūros šiaurinei pakrantei ir Balkanų pusiasaliui. Jazygai ir roksalanai puldinėjo Dunojaus vidurupį, sarmatai ir alamanai – Pareinio sritis. Amžiaus viduryje iškilo pavojus jūroje: germanų ir keltų gentys sumušė nenugalimąjį romėnų laivyną. Tokia padėtis nulėmė esminį romėnų karinės struktūros pakeitimą. Kadangi reikėjo saugoti sienas, jau imperijos laikotarpio pradžioje buvo sudaryti lengvųjų raitelių būriai, kurie pavojaus atveju greitai pasiekdavo priešo puolamas vietas. Nuolat puldinėjant raitiems stepių klajokliams, atsirado ir sunkioji kavalerija. Netgi legionus, romėnų karinės struktūros šerdį, sustiprino ietimis ginkluota pėstija, gebanti pasipriešinti germanų raiteliams.

IMPERIJOS PERTVARKYMAS

Baigiantis III amžiui Dioklecianui pavyko imperijos griuvimą sustabdyti, bet priemonių kaina buvo labai didelė: negailestingai biurokratizuota ir militarizuota valstybė buvo padalyta į autonominius politinius ir geografinius vienetus, kuriems buvo lemta išsiskirti.

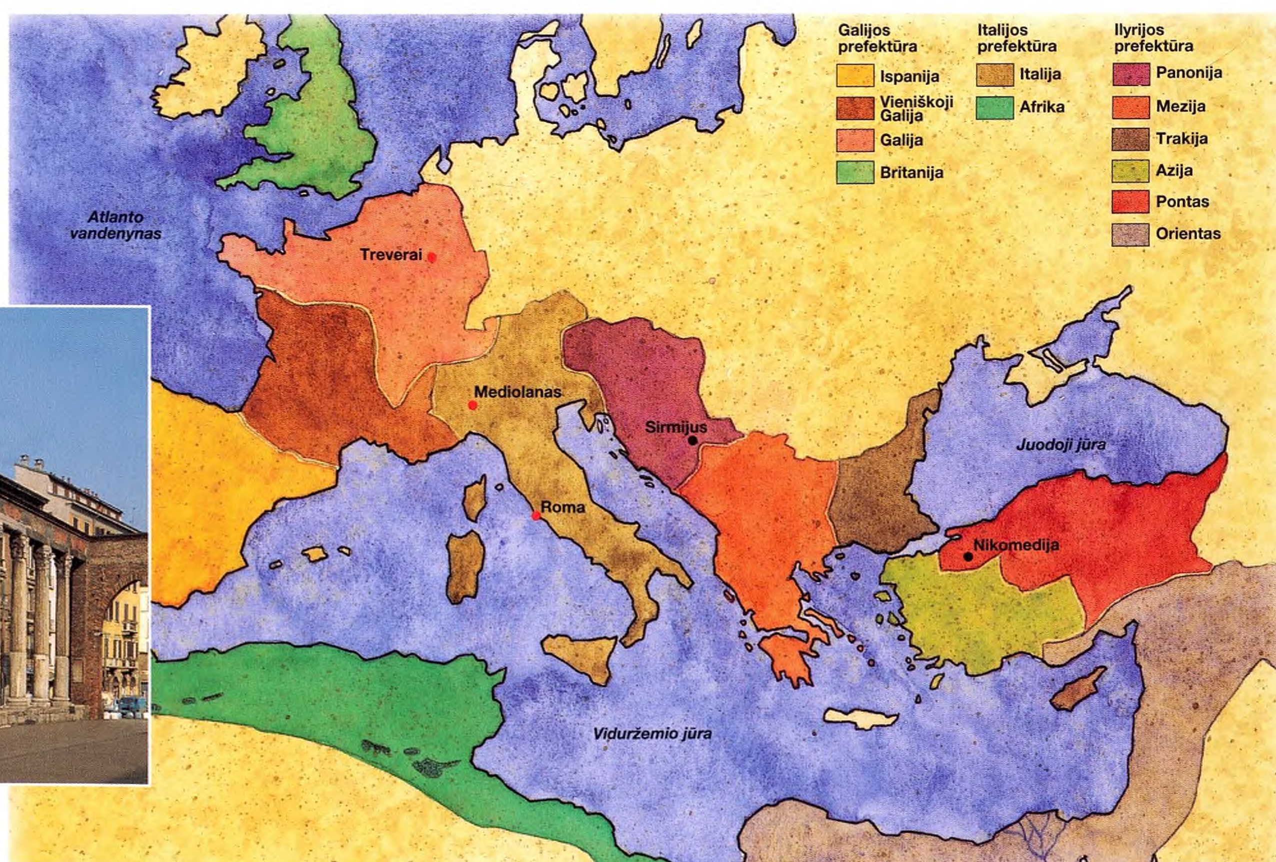
Nikomedija
Ją Dioklecianas pasirinko savo imperatoriškąja rezidencija (dab. Izmitas Turkijoje). Ten rasta ši marmurinė imperatoriaus galva.

284 m. rugsėjo 17 d. paskelbus imperatoriumi Dioklecianą atrodė, vėl bus kaip visada: vienoje imperijos dalyje sukyla legionai, jų vadas trumpam sėda į sostą, didelius jo ketinimus paverčia niekais naujas kareivių sukilimas. Tačiau Gajus Valerijus Dioklis, pasivadinęs Diokleciano vardu, sėdo į sostą ilgam. Jo valdymas (284–305) buvo vienas ilgiausių Romos imperijoje ir jo metu buvo daugiausiai nuveikta. Diokleciano reformos, skatinamos nepaprasto pareigos jausmo, nepalaužiamo tikėjimo Romos didybe ir jos pasauline misija, geležinio ryžto ir nepaprasto darbingumo, iš pagrindų pakeitė kiekvieną imperijos gyvenimo sritį.

Valstybės reforma

Dioklecianas padalijo imperiją į dvi dalis, kurias valdė du lygiateisiai imperatoriai – augustai.

Keturi valdovai
Žemėlapyje parodyta imperijos padėtis valdant Dioklecianui: keturios valdovų rezidencijos labai nutolusios nuo Romos.

Milanas
Šios šv. Lauryno bazilikos portiko kolonos liudija apie Mediolano (dab. Milanas), beveik šimtmetį buvusio imperijos sostine, šlovę.

Purpuras
Vokietijos karalius iš saksų dinastijos Otonas II, 973 išrinktas Šventosios Romos Imperijos imperatoriumi, šioje miniatiūroje pavaizduotas su Romos laikotarpio valdžios simboliais: purpurine toga, skeptru ir žemės rutuliu.

Sau Dioklecianas pasiliko rytinę dalį, susidedančią iš Ilyrijos, Graikijos, Panonijos, Mažosios Azijos, Sirijos ir Egipto. Antruoju augustu jis pasirinko savo tarnybos draugą Maksimianą ir jam atidavė vakarinę dalį, kurią sudarė Italija, Galija, Britanija, Ispanija ir Šiaurės Afrika. Kiekvienas augustas privalėjo pasirinkti po įpėdinį cezarį. Šis valdė dalį teritorijos, o augustui mirus ar atsisakius sosto turėjo užimti jo vietą. Taip pasidalijus valdžią Roma neteko savo politinės reikšmės, nes nė vienas imperatorius nepasirinko jos savo rezidencija: Dioklecianas įsikūrė Nikomedijoje (Mažoji Azija), Maksimianas – Mediolane (dab. Milanas). Cezarių Galerijaus ir Konstancijaus rezidencijomis tapo Sirmijus (dab. Serbija) ir Treverai (dab. Tryras). Tokiu būdu kiekviena sritis turėjo tiesioginį, arti esantį valdytoją, galintį greitai atremti užpuolimus, o ne tolimą, darbais apsikrovusį imperatorių, nesugebantį laiku reaguoti į įvykius. Taip padalijus valdžią, buvo atliktos karinė, mokesčių, finansų, kainų reformos. Gamybai buvo uždėtas griežtas „planinės ekonomikos“ apynasris, ji buvo reglamentuota, kontroliuojama ir be išimties apdėta mokesčiais. Provincijos buvo suskaidytos į mažesnes sritis, kurias valdė ir vienas kitą kontroliavo civilinės ir karinės valdžios atstovai. Tačiau provincijos buvo pernelyg silpnos, kad įstengtų priešintis centrinei valdžiai. Buvo pertvarkyta sienų gynyba, įrengiant strategiškai išdėstytas tvirtoves, už kurių buvo kitos gynybinės linijos, galinčios sulaikyti pro pirmą liniją įsiveržusį priešą. Per trumpą laiką buvo gautas puikus rezultatas: išoriniai priešai nugalėti, vidaus maištai nuslopinti, tvarka atstatyta. Po dvidešimties metų valdymo, sutvirtinęs imperiją, Dioklecianas pasitraukė į savo gimtąją Saloną (dab. Spalatą) Dalmatijoje, kur buvo pasistatydinęs ištaigingus rūmus. Bet jo sukurta sistema buvo labai nelanksti ir neįstengė spręsti kylančių problemų. Sudėtingas valdžios paveldėjimo mechanizmas nepasiteisino, ekonomika nedavė laukiamo efekto, gynyba buvo nepatikima ir reikalavo daug išlaidų, kai kurios sritys atsiskirdavo ir tapdavo savarankiškos. Netrukus Diokleciano įpėdinis Konstantinas iš pagrindų pakeis pačią imperijos ir romėnų visuomenės koncepciją, legalizuos krikščionybę, su kuria imperatoriai kovojo 250 metų, ir galutinai iškels sostinę iš miesto, kuris buvo imperijos centras ir lopšys.

RŪMŲ CEREMONIALAS

Dioklecianas įvedė sudėtingą rūmų ceremonialą, labai panašų į daugelį amžių praktikuojamą persų karaliaus rūmuose. *Adoratio,* arba viešo imperatoriaus garbinimo, ritualas, yra grynai rytietiškas, tai viena svarbiausių ritualo dalių, kai buvo privalu atsiklaupti imperatoriaus akivaizdoje. Kiekvienas įvykis, susijęs su imperatoriumi ir jo šeima, kaip antai, žengimas į sostą, sūnaus gimimas ar net paprastas pasirodymas viešoje vietoje, būdavo iškilmingai pažymimas. Imperatoriaus atvykimas į kokį nors miestą (*adventus*) buvo nepaprastas įvykis, ta proga miesto valdžia liaudžiai surengdavo reginius, keldavo puotas, o kariuomenę dosniai apdovanodavo. Purpurinė spalva tapo išskirtiniu imperijos valdžios simboliu. Netinkamas jos naudojimas buvo griežtai baudžiamas, netgi mirties bausme, nes buvo laikomas bandymu užgrobti valdžią.

„Imperatoriaus purpuras“ buvo raudonas apsiaustas, ant dešiniojo peties susegtas auksine sege, nusagstyta brangiaisiais akmenimis. Po apsiaustu buvo dėvima šilkinė tunika paauksuotais kraštais, per liemenį sujuosta plačia purpurine juosta. Kiti atributai: skeptras, žemės rutulys – valdžios ir pasaulio ženklai, taip pat paradiniai ginklai – šarvai, šalmas ir kalavijas simbolizavo absoliučią imperatoriaus valdžią.

Diokleciano gimtasis miestas
Diokleciano gimtojo miesto Salonos (dab. Spalatas) romėniškų griuvėsių vaizdas. 305 m. atsisakęs sosto imperatorius čia grįžo ir 313 m. mirė.

KRIKŠČIONIŠKA IMPERIJA

Valdant Konstantinui krikščionių religija išeina iš katakombų ir užima vietą šalia imperijos valdžios. Ši simbiozė iš pagrindų pakeičia romėnų visuomenės ir imperijos gyvenimo struktūrą.

Diokleciano sumanyta tetrarchija (keturvaldystė) truko neilgai. Jai žlugus prasidėjo vidaus kovos, iš kurių nugalėtoju išėjo cezario Maksimiano sūnus Konstantinas. Dėl savo sėkmės jis buvo dėkingas jį palaikiusiems krikščionims, todėl tapęs imperatoriumi pripažino krikščionių religiją ir pašalino kliūtis jai plisti. 313 m. jis paskelbė krikščionis ginantį Milano ediktą, kuris krikščionybei suteikė didžiulį impulsą, nors Konstantino giminaitis Julijanas dėjo daug pastangų atgaivinti tikėjimą senaisiais dievais. Naujojo tikėjimo paskatintas Konstantinas perkėlė imperijos sostinę į seną graikų miestą Bizantiją prie Bosforo sąsiaurio ir pavadino ją Konstantinopoliu. Senųjų dievų miestas Roma buvo galutinai apleistas, nors valstybė ir toliau vadinosi Romos imperija, ir daugiau kaip

Saulės kultas
Konstantino atsivertimas į krikščionybę buvo anaiptol ne toks greitas, kaip tvirtina Bažnyčios Tėvai. Kaip ir jo tėvas Konstancijus Chloras, imperatorius garbino saulės dievą Mitrą ir apsikrikštijo tik gulėdamas mirties patale. Šioje skulptūrinėje grupėje iš Romos Mitra pavaizduotas kaip jaunikaitis, užmušantis jautį.

KARALIENĖ IR ŠVENTOJI

Tai imperatoriaus Konstantino motina Elena. Ši prastos kilmės moteris (užeigos šeimininkė ar patarnautoja), anksti atsivertė į krikščionybę. 326 ar 327 metais ji kaip maldininkė iškeliavo į Šventąją Žemę, ten ant Golgotos kalno radusi kryžių, ant kurio buvo nukryžiuotas Kristus ir pargabenusi jį į Romą. Šiai relikvijai saugoti ji įtikino sūnų pastatydinti didingą šv. Kryžiaus baziliką šalia Aureliano sienos Romoje. Jos palaikai buvo palaidoti nuostabiame porfyro sarkofage (*apačioje*), kuris šiandien saugomas Vatikano muziejuje.

Konstantino arka
Tais metais, kai buvo pastatyta Konstantino arka (dešinėje)*, Romos, šio pasaulio centro, saulė jau krypo žemyn, ir išlaidos jos architektūriniam prestižui palaikyti buvo labai sumažintos. Arkai papuošti buvo naudojamos detalės iš ankščiau pastatytų paminklų, skirtų Trajanui, Markui Aurelijui, Domicianui, Hadrianui ir Komodui.*

Konstantino duktė
Vienas geriausių mozaikos pavyzdžių yra šv. Konstancijos bažnyčioje Romoje. Bažnyčia buvo pastatyta IV amžiaus pradžioje kaip mauzoliejus Konstantino dukterims Konstancijai (apačioje) *ir Elenai.*

tūkstantmetį, iki 1453 m., kai imperatorius Konstantinas XII žuvo, gindamas miestą nuo turkų, Konstantinopolyje gyveno Romos imperatoriai.

Valstybinė religija

Netrukus po to, kai krikščionių religija buvo pripažinta, imperatorius Teodosijus 380 m. ją patvirtino valstybine. Dabar imperija rėmė religiją, o religija imperiją. Ši tradicija bus atnaujinta Viduramžiais. Iš pradžių buvo viršesni imperatoriai, jie, kaip Konstantinas, netgi kišosi į teologinius ginčus ir Bažnyčios organizaciją, bet greit padėtis pasikeitė ir jau Milano vyskupas šv. Ambraziejus (339–397) privertė imperatorių atšaukti savo įsakymą. Į duris jau beldėsi

naujoji valdžia, ji bus tvirtesnė už senąją, pergyvens Romos imperiją ir tęs jos tradicijas.

KRIKŠČIONYBĖS PAPLITIMAS

Konstantino valdymo pradžioje krikščionybė imperijoje buvo paplitusi labai nevienodai. Galima išskirti tris pagrindines sritis:

Labiausiai paplitusi ji buvo Mažojoje Azijoje (ypač Frigijoje, Bitinijoje ir Ponte iki Kaukazo), Armėnijoje, į vakarus nuo Eufrato, Trakijoje, Egėjo salose, Kipre ir aplink Edesos miestą Mesopotamijoje.

Sritys, kur krikščionybė buvo paplitusi mažiau už kitas religijas: Graikija, Makedonija, Sirija, kai kurie Palestinos miestai, Egiptas, Prokonsulinė Afrika ir Numidija, Roma ir gretimos sritys, Pietų Italijos ir Sicilijos pakrantės, Ispanija ir Galija iki Centrinio Masyvo.

Sritys, kur evangelizacijos procesas dar tik prasidėjo: Palestina, Arabijos ir Mesopotamijos dalis, Epyras, Dalmatija, Centrinės Italijos šiaurė, Dunojaus provincijos, Mezija ir Panonija, Kirenaikė, Libija ir Mauritanija.

Atskirų bendruomenių būta Juodosios Jūros šiaurinėse pakrantėse, Šiaurės Galijoje, palei Reiną, Retijoje, Norike ir Britų salose.

BARBARŲ ANTPLŪDŽIAI IR ŽLUGIMAS

Padalytai, nepaliaujamų karinių maištų purtomai imperijai buvo vis sunkiau atremti Reino ir Dunojaus pasienio sritis puldinėjančias barbarų gentis. V a. pradžioje sienas saugantys legionai neišlaikė ir barbarai plūstelėjo į imperijos vidų.

Nuo III a. antrosios pusės padažnėjo pasienio sričių puldinėjimai. Germanų gentys, nuo seno gyvenusios palei imperijos sienas, smarkiai išaugo, ir joms ėmė stigti vietos. IV a. pabaigoje–V a. pradžioje, spaudžiamos hunų, paskatintos karinių maištų, religinio pasidalijimo bei nepakeliamų mokesčių nualintos Romos silpnumo, šios gentys vis dažniau įsiverždavo į imperijos vidų ir galutinai suardė imperijos pusiausvyrą.

Užtvankos griuvimas

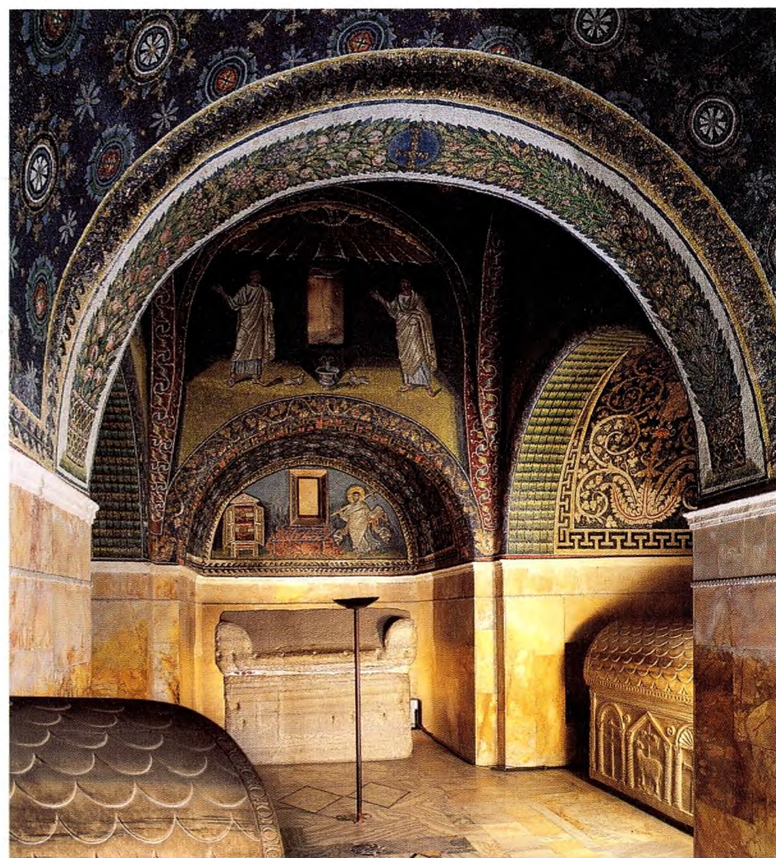
Dažnai imperatoriai pateisindavo įsiveržimą, pripažindami barbarus

Taiki invazija
376 m. spaudžiami hunų gotai pasiprašė priglaudžiami Rytų imperijoje ir įsikūrė Trakijoje. Viršuje: *gotų bronzinė plokštelė.*

Barbarų ginklai
Barbarų kariuomenės kalavijai buvo 80–90 cm. ilgio su bronzine rankena, lygia arba rantyta, kad būtų geriau suimti.

Ravena, Galos Placidijos kapavietė
402–403 Vakarų Romos imperatorius Honorijus perkėlė savo buveinę iš Milano į Raveną. Iki amžiaus vidurio faktiška miesto ir Italijos valdytoja buvo Honorijaus sesuo ir jo įpėdinio Valentiniano III motina Gala Placidija. Imperatorės kapavietės (dešinėje) *interjeras papuoštas nuostabia mozaika.*

ŠV. JERONIMO SKUNDAS

„Trūksta žodžių, ašaros gniaužia gerklę, aš nebegaliu kalbėti. Nebėra miesto, kuriam lenkėsi visos tautos... pasaulio galva nukirsta, ir miesto griuvėsiuose pražuvo viskas". Taip pasakė šv. Jeronimas, sužinojęs, kad gotai nusiaubė Romą.

sąjungininkais ir įpareigodami juos ginti užimtą teritoriją kartu su imperijos kariuomene. Dažnai ši politika būdavo sėkminga, pavyzdžiui, 451 m. gotai padėjo atmušti Atilos vadovaujamus hunus, bet patikėjus gynybą tiems, nuo kurių reikėjo gintis, romėnų pasaulis buvo labai subarbarintas. Barbarams asimiliuoti reikėjo daugiau laiko, o jo kaip tik stigo. Įsiveržusios į imperijos teritoriją „sąjungininkų" gentys dažnai imdavo plėšikauti, kautis su romėnų kariuomene ir dažnai ją netgi nugalėdavo. 378 m. vestgotai, pasitraukę į imperijos teritoriją nuo hunų, prie Hadrianopolio sumušė romėnų kariuomenę. Mūšyje žuvo pats imperatorius Valentas. 410 m. vestgotai nusiaubė pačią Romą. 455 m. Romą apiplėšė vandalai. 452 m. Atilos vadovaujamų hunų žygį per Italiją sustabdė tik popiežius Leonas Didysis. Vakarinės, silpnesniosios Romos imperijos dalies (nuo Diokleciano laikų imperija buvo padalyta į dvi dalis) sostinė buvo perkelta į Raveną, kurią saugojo ne tiek romėnų kariuomenė, kiek pelkės.

Vestgotų votyvinis kryžius
Vadinamosiose barbarų tautose menas užima reikšmingą vietą. Šis auksinis kryžius papuoštas brangiaisiais akmenimis ir gludinto kvarco gabaliukais.

Pabaiga

Kai Ravena tapo sostine, iš imperijos buvo likusi tik regimybė. 476 m. germanų vadui Odoakrui nuvertus paskutinį imperatorių, kuris lyg tyčia vadinosi Romos ir imperijos įkūrėjų vardais Romulu Augustulu (iš tėvo pusės jis buvo germanas), šlovingoji Romos imperija, bent Vakaruose, liovėsi egzistavusi. Rytuose ji gyvavo dar ilgiau nei tūkstantmetį. Bet joje buvo kita kalba, kita religija, kitos tradicijos. Prasidėjo barbarų karalysčių epocha.

Paskutinis karvedys
Flavijus Stilichonas (apie 360–408) buvo paskutinis garsus romėnų karo vadas. 402 m. nugalėjo Alaricho vadovaujamus vestgotus, o 406 m. prie Fjezolės sutriuškino Radagaiso germanų ordas. Šiame dramblio kaulo reljefe pavaizduotas karvedys su šeima yra pusiau barbaras, nes buvo vandalo ir romėnės sūnus.

MONTESKJE NUOMONĖ

„Štai Romos istorija keliais žodžiais. Su savo principais ji užkariavo visas tautas, bet po to respublika negalėjo išsilaikyti; pakeista valdymo forma ir priešingi tradiciniams principai lėmė jos didybės saulėlydį". Savo veikale *Mintys apie romėnų didybės ir žlugimo priežastis* (1734) baronas Montesquieu teigia, kad Romos žlugimą lėmė laisvės praradimas ir aktyvaus piliečio pavertimas pavaldiniu.

ROMA PO ROMOS

Tūkstantmetė Romos istorija, Romos imperijos didybė, nuostabūs jos paminklai visą laiką žavėjo ir įkvėpė mąstytojus, menininkus, valstybės veikėjus, valdovus, karvedžius. Ir šių dienų Europos civilizacijos lopšys yra senovės Roma.

Romos istorija truko tūkstantį metų. Vien tik imperijos laikotarpis tęsėsi penkis amžius ir apėmė tris žemynus. Šio ilgo laikotarpio paveldas toks platus ir reikšmingas, kad net bendrais bruožais sunku jį apibūdinti. Gana paminėti teisės ir institucijų istoriją, kad suprastume kokį gilų pėdsaką Roma paliko šiuolaikinėje visuomenėje. Jau vien Amžinojo miesto mitas teikia nepaprastai daug peno visuomenės, institucijų, politikos ir kultūros istorijos tyrinėjimams.

Europos kultūroje visur justi Romos įtaka: „Pažinau Romą anksčiau negu savo namus. Pažinau Kapitolijų anksčiau už Luvrą, o Tiberį anksčiau už Seną [...] Regėdami vietas, kurias lankė garsūs žmonės, mes jaudinamės labiau nei klausydamiesi pasakojimų apie jų darbus arba skaitydami jų raštus", – sako prancūzų rašytojas Montenis (Michel Eyquem de Montaigne) (1533–1592).

Knygos ir kelionės

Europos kultūros tradicijoje Romos civilizacija atrandama iš dviejų pagrindinių šaltinių. Pirmasis – tai literatūra: Cicerono, Tacito, Livijaus, Vergilijaus, Horacijaus, Cezario bei kitų lotynų autorių kūriniai, pasiekę mus iš Viduramžių. Kitas šaltinis – tai Romos menas, visų pirma jos architektūra: nuo

Imperijos atkūrėjas
Karolio Didžiojo sarkofago detalė Palatino koplyčioje (Capella Palatina) *Akvisgranos rūmuose.*

Koliziejus Canaletto paveiksle
Tapytojas ir graveris Giovannio Antonio Canàlo, labiau žinomas kaip Canaletto (1697–1768), praleido Romoje vaisingiausius gyvenimo metus.

Roma ir santvarka
Kultūros ir darbo rūmai Romoje. Fašizmas paskutinis, bet ne vienintelis, savo idealu laikė Romos imperiją, pasaulinio viešpatavimo simbolį.

Renesanso epochos skausmingas senovinių griuvėsių žavesys jaudina daugybę menininkų, dvasiškių ir mokslininkų, kurie traukia į Italiją pabūti šalia šių paminklų.Vietos, mačiusios didžiuosius istorijos įvykius, kelia su nieku nepalyginamą įspūdį, ir žmogus kantriai, netgi linksmai kenčia esamus Romos nepatogumus, dėl kurių nuolat vyksta arši polemika.

Nuo septyniolikto amžiaus kelionės į Italiją, dažniausiai į Romą, buvo laikomos vienu svarbiausių Europos aukštuomenės auklėjimo tarpsnių. Tokia kelionė, vadinama *Grand Tour,* arba Didžiąja, buvo tarsi ritualas, teikiantis mokyklinėms žinioms gyvybės ir pažinimo pilnatvės. Ji sudarė būtiną Senojo žemyno elito išsilavinimo dalį, jo kultūros pagrindą.

Kiekvienam savo

Iš šios turtingos ir šlovingos praeities lankytojai ir mokslininkai dažnai keldavo į padanges, nelygu laikotarpis ir asmeniniai polinkiai, didžias respublikos arba imperijos tradicijas. Savaime suprantama, imperija turėjo daugiau pasekėjų; bet ir pirmoji jų nestokojo ypač tarp XI ir XIII šimtmečių, kai Italijoje formavosi komunos, arba per Prancūzijos Revoliuciją. Vis dėlto viršų ėmė imperija: nuo Karolio Didžiojo, atkūrusio Romos imperiją, iki ją ir jos valdovus mėgdžiojusio Napoleono bei Mussolinio, kurio pastangos dažnai tik juoką keldavo. Europoje (ir ne tik čia: net Jungtinių Amerikos Valstijų sostinė vaizduoja „ketvirtąją Romą") valdžios struktūra vis dar labai primena cezarių laikotarpį.

Imperatorius Napoleonas
Napoleonas Bonapartas soste su imperatoriaus valdžios simboliais Jeano Augusto Dominique Ingreso paveiksle.

Romos atradimas
Šis Claude Gellée Le Lorraino, vadinamo Lorenezė (1600–1682), paveikslas vaizduoja Karvių lauką (Campo Vaccino) Romoje. Tapytojas perteikė Amžinojo miesto griuvėsių žavesį.

DVI ROMOS

Žavėjimąsi senovės Romos istorija ir paminklais dažnai lydi, ypač lankytojų iš anapus Alpių komentaruose, bjaurėjimasis jų laikmečio Roma arba net atvira panieka jai. „Keliautojas Romoje ieško Romos ir Romoje jokios Romos neranda", sako populiarus visoje Europoje XVI a. dvieilis. „Joks romėnas, jei jis tikras romėnas, niekada nenugalabys žiurkės, neužrašęs šio įvykio kronikoje", maždaug tais pačiais metais šaiposi anglų dramaturgas Thomas Nasche, kuris, ko gera, romėnų nė nematė, nes niekada nebuvo Italijoje. O 1796 m. vokiečių rašytojas Karlas Liudvigas Fernowas sapaliojo: „Kaip senovės Romoje yra viskas, ką gražiausia ir kilniausia yra sukūręs žmogus laimingiausiais jos klestėjimo metais, taip šiandieninėje Romoje kaip ant delno matyti tai, ką žmogaus protas sumanė bjauriausia ir gėdingiausia". Romiečiams belieka guostis, kad Roma iš tiesų žavėjosi geresnis už Fernową rašytojas – didysis Goethe.

ANTIKOS FORMŲ MĖGDŽIOJIMAS

Viduramžiais klasikinius pastatus dažnai naudodavo tarsi karjerus, iš kurių būdavo imamos jau apdorotos pigios statybinės medžiagos. Atėjus Renesansui požiūris į šiuos griuvėsius pasikeitė, architektai iš jų sėmėsi įkvėpimo, kurdami geresnius projektus: šio proceso poveikis jaučiamas ir dabar.

Imperijai žlugus ir gyventojų skaičiui sumažėjus, liko daug tuščių pastatų, iš kurių buvo statomi nauji. Nors griauti namus draudė įstatymas, Roma ir kiti imperijos miestai tapo milžiniškais gatavų statybinių medžiagų sandėliais, iš kur būdavo imami kapiteliai, architravai, kolonos, stogo danga, grindų plokštės, frizai, laiptai. Šias pastatų dalis naudodavo kaip medžiagą naujiems namams arba išdegdavo kaip kalkes. Bėgant laikui, buvo prarastos architektūros, proporcijų, simbolių sąvokos, sudariusios senųjų statinių pagrindą. Architektūrines detales įterpdavo bet kaip, kolonas statydavo žemyn galva, kapiteliai palyginti su kolonomis būdavo neproporcingi, kartais juos naudodavo vietoj akmens indo šventam vandeniui, iš sarkofagų darydavo krikštyklas, lubų kesonais puošdavo fasadus ir taip toliau.

Toks pat likimas, tik mažesniu mastu, ištiko brangakmenius, kamėjas, įvairius

Karolingų rezidencija
Šis marmuro fragmentas (viršuje), *vaizduojantis sparnuotą pergalę, yra iš karolingų rezidencijos Ingelheime, stūksojusios ant didingos romėnų vilos liekanų. Kai 777 metais Karolis Didysis nusprendė ją atstatyti, įsakė kur tik galima naudoti marmurą, kad vila būtų panaši į senovės imperatorių rūmus.*

PREKYBA MARMURU

Viduramžiais prekyba senoviniu marmuru buvo labai išplitusi. Romoje ir pagrindiniuose imperijos miestuose marmuro pirklių dirbtuvės ir kalkių degimo krosnys dygo kaip grybai po lietaus. Privilegiją verstis šia pelninga veikla turėjo nedaugelis šeimų, ir ji buvo perduodama iš kartos į kartą. Nuo VIII amžiaus teisę duoti leidimą ardyti antikinius pastatus turėjo tik popiežiai: tai rodo, kokią visų pirma ekonominę reikšmę turėjo ši verslo šaka, bene pati pelningiausia ankstyvaisiais Viduramžiais. Romos marmuras turėjo didžiulę paklausą ne tik Italijoje: karolingų epochoje jis pasiekdavo labiausiai į šiaurę nutolusius Europos kraštus. Pasakojama, kad Akvisgranos rūmų (*dešinėje*) marmurinės kolonos ir kapiteliai Karoliui Didžiajam įsakius ir popiežiui pritariant buvo atgabentos iš Romos ir Ravenos. Labai pageidaujamos buvo ir pagoniškos statulos: perdarytos į šventuosius jos buvo laikomos tikromis relikvijomis. Sunkūs brangaus marmuro luitai būdavo gabenami didžiuliais vežimais arba laivais.

Imperatoriaus sostas
Akvisgranos rūmų viduryje stovi Karolio Didžiojo sostas.

vartojimo reikmenis, vienu žodžiu, taikomojo meno dalykus, kurie dažnai dėl savo retumo ir ypatingos kilmės, buvo laikomi magiškais arba net turintys stebuklingų galių. Imperijos skarmalai tapo prestižiniais apdarais iš jos pelenų gimusioms karalystėms.

Atradimas

Renesanso epochoje iš senovės paminklų sėmėsi įkvėpimo racionalusis menas, susijęs su nustatytais proporcijų dėsniais, o ne su savo valią diktuojančia gotika. Remiantis išlikusiais romėnų pastatais, kurie dabar buvo atidžiai studijuojami, atkuriama ir tobulinama architektūros orderių – dorėninio, jonėninio, korintinio – teorija, ir jie vėl užima garbingą vietą pastatų projektuose.

Antikinių formų atgaivinimas iš pagrindų pakeitė architektūros ir vaizduojamųjų menų istoriją, gotika nuėjo į užmarštį ir atgimė klasika, atėjusi iki mūsų dienų. Šio judėjimo lopšys, Italija, užėmė vadovaujamą vaidmenį visame Vakarų pasaulyje. Romos paminklai vėl atgijo pasaulio architektų širdyse ir brėžiniuose: tai buvo paskutinis, bet ne mažiausias Amžinojo miesto paveldas.

Bath'o pirtys
I a. po Kr. romėnai Aquae Sulis mieste, dabartiniame Bath'e pietų Anglijoje, pastatė didelį pirčių centrą, gausiai papuoštą skulptūromis ir mozaikomis. Daug puošybos elementų buvo panaudoti vėlesnėse epochose, kaip ši statula (viršuje).

Viduramžių kryžius ir romėniška kamėja
Šio auksinio, nusagstyto brangakmeniais ir perlais Viduramžių kryžiaus viduryje įmontuota kamėja su Augusto profiliu.

PANTEONO APIPLĖŠIMAS

Šį romėnų architektūros šedevrą 27 m. pr. Kr. pastatydino Markas Vipsanijus Agripa visų dievų garbei. Domicianas jį restauravo, o 130 m. po Kr. Hadrianas perstatė. Toks jis ir išliko iki mūsų dienų. Labiausiai stebina didžiulis 43,4 m aukščio kupolas, lygus pagrindo diametrui, ir šešiolika 14 m aukščio fasado kolonų (*nuotr. viršuje*). Kupolas ir kesonai iš lauko buvo padengti bronzinėmis plokštelėmis, kurios buvo nuplėštos Bizantijos imperatoriaus Konstantino II įsakymu. Vėliau popiežius Urbonas VIII (1623–1644) liepė nuardyti nuo portiko išlikusias bronzines dalis, kurias panaudojo šv. Petro baldakimui.

IMPERIJOS SOSTINĖ

Beribis puošnumas ir įvairovė: tokia buvo Roma, didžiausia antikinio pasaulio sostinė.

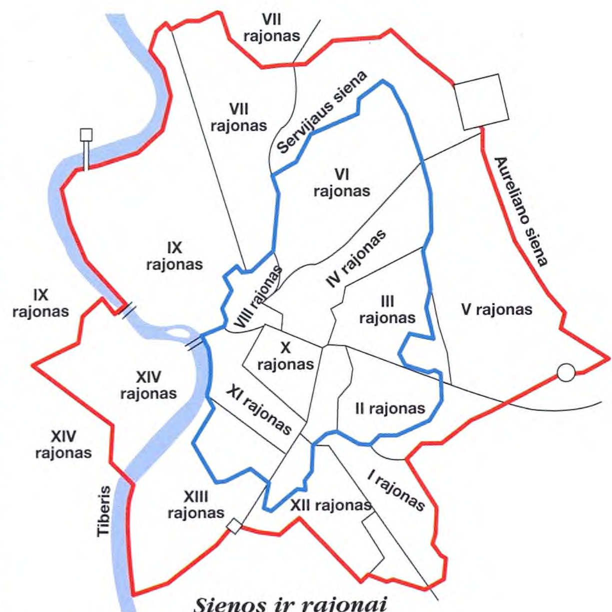
Imperijos laikų Roma
Šiame makete matome imperijos laikų Romos dalį su Didžiuoju cirku pirmame plane ir toliau Koliziejumi. Manoma, kad tais laikais Romoje būta daugiau kaip milijono gyventojų.

Romėnai buvo nepaprastai organizuoti, tikra planuotojų tauta. Jie įvedė griežtus geometrinius dėsnius ne tik miestuose, kuriuos įkūrė pusėje pasaulio nuo Škotijos iki Mesopotamijos, nuo Rumunijos iki Maroko, bet ir dirbamuose laukuose aplink šiuos miestus; padaliję laukus į taisyklingus stačiakampius sklypus, paskirdavo jiems savininkus. Tačiau šios ypatingai organizuotos ir sutvarkytos imperijos sostinė buvo tikras paminklas improvizacijai, irracionalumui ar net chaosui.

Tikriausiai ne skubus atstatymas po galų įsiveržimo, kaip manė romėnų istorikai, čia kaltas, o tai, kad miestas buvo statomas ne pagal vieningą planą ar taisyklingą urbanistinį projektą, o jungiantis ant Tiberio kairiojo kranto kalvų gyvenusioms įvairioms bendruomenėms, kurioms nė į galvą neatėjo, kokia šlovė laukia jų kūrinio. Užimdamas naujas teritorijas, miestas augo greitai ir padrikai, jo urbanistika buvo siaubingai netolygi. Tik valdant Augustui imta miestą tvarkyti bei puošti ir buvo sakoma, kad imperatorius „rado Romą mūrinę, o paliko ją marmurinę“. Neronas po 64 m. po Kr. kilusio didžiulio gaisro, pavertusio pelenais pusę miesto, pradėjo plačią miesto atstatymo programą, bet ją nutraukė jo mirtis. Ta Roma, kurios

Kapitolijaus maketas
Nors Kapitolijus buvo mažiausia iš septynių Romos kalvų, jis gana greit tapo miesto centru. Tai buvo sostinės simbolis ir jo amžinumo garantija.

Sienos ir rajonai
Romos schematinis planas. Čia miestas padalytas į 14 rajonų, kurie daugmaž atitinka dabartinius, ir pažymėtos Servijaus bei Aureliano sienos.

Cezario forumo portikas
Forumo statyba buvo finansuojama daugiausia iš galų karo grobio.

CEZARIO FORUMAS

Apie 54 m. pr. Kr. šalia senojo Romos forumo, kupino prisiminimų ir žavesio, bet ankšto ir netvarkingo, Cezaris sumanė pastatydinti naują forumą, finansuojamą iš karo su galais grobio. Tačiau sunkiausia buvo ne sudaryti projektą ir finansuoti darbus, o nusavinti ten esančius pastatus ir atlaisvinti plotą (šią problemą sprendė būrys advokatų, tarp kurių buvo ir Ciceronas). Į naują vietą iš respublikos laikų forumo buvo perkelta daug valdžios funkcijų (taip valdžios svorio centras pasislinko ten, kur buvo šlovinama Julijų giminė *gens Iulia*). Bet čia vyko ir tai, kas nebuvo numatyta projekte: meilės pasimatymai, kurių mėgstamiausia vieta, kaip sako poetas Ovidijus *Meilės mene* (*Ars amandi*), buvo po Veneros saugomais Cezario portikais. Vėliau šalia buvo pastatyti kiti imperatorių forumai, daug didesni ir puošnesni, tačiau be Cezario forumo, šie tikriausiai niekada nebūtų išvydę dienos šviesos.

didingi griuvėsiai ir šiandien stebina lankytojus, yra didžiųjų imperatorių, valdžiusių II a. po Kr., nuopelnas. Miesto centre jie pastatydino forumus, o palyginti nedideli valdovų rūmai ilgainiui užėmė visą Palatino kalvą. Daug paminklų, minінčių Romos didybę, nuo Karakalos termų iki Maksencijaus bazilikos, buvo pastatydinti jų įpėdinių.

Jų ilgus amžius trukusių pastangų dėka Roma tapo nepaprasto monumentalumo ir grožio miestu, tačiau ji vis tiek negalėjo pataisyti savo netvarkingo išplanavimo, paveldėto nuo pat jos sukūrimo.

Vienas centras, dvi sienos

Miesto (ir viso pasaulio) ašis buvo Romos Forumas. Vėliau šalia buvo pastatyti Imperatorių forumai. Tarp Palatino, Kapitolijaus, Kvirinalio ir Viminalo kalvų stovėjo prašmatnūs ir didingi pastatai, svarbiausios šventyklos, senato kurija, seniausi ir garbingiausi miesto paminklai, reikšmingiausios simbolinės vietos, žodžiu, čia, Forume, plakė Romos širdis. Pertvarkant šį milžinišką miestą – imperatorių laikotarpiu didžiausią visame antikiniame pasaulyje – buvo statomos miestos sienos: pirmoji, tradiciškai priskiriama Servijui Tulijui, juosė septynias Romos kalvas; antroji buvo sumūryta imperatoriaus Aureliano laikais, III a. po Kr. pabaigoje aplink tuometinį miestą (net anapus Tiberio, už Tiberio salos). Augusto laikais miestas buvo padalytas į 14 rajonų (*regiones*). Anapus sienų daugelį kilometrų driekėsi priemiesčiai su kapinių kalva, kapavietėmis, kaimo vilomis, pašto stotimis, tvartais, ūkiais abipus konsulinių kelių, nuo miesto vartų ėjusių iki imperijos pakraščių. Imperijos, kuri per amžius buvo didžiausia ir šlovingiausia kada nors egzistavusi žmonijos istorijoje.

Romos uostas
Pastatydinta Anko Marcijaus Tiberio žiotyse Ostija Augusto laikais tapo Romos uostu. Prekės iš visos imperijos būdavo kraunamos į sandėlius (horrea), *kuriuos matome nuotraukoje.*

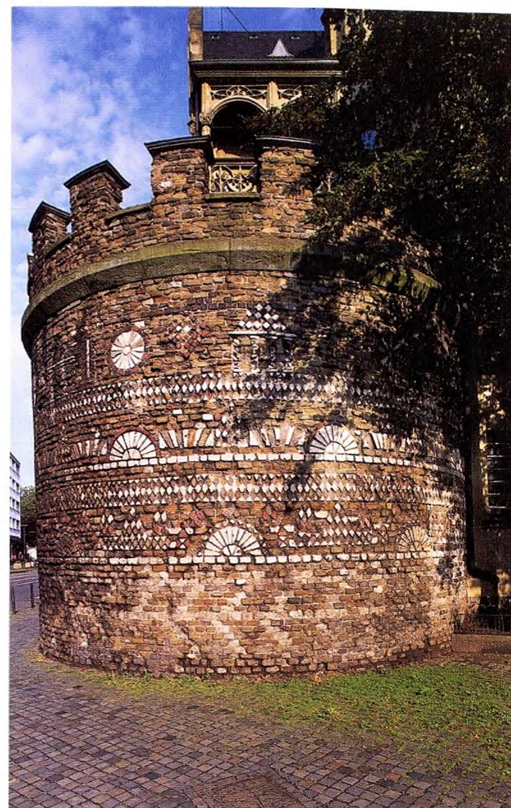
ŠIAURĖS MIESTAI

Žygiuodami tolyn į šiaurę nuo Viduržemio jūros Romos legionai nešė įstatymus, tvarką, progresą ir žinias apie miestą bei gyvenimo jame pranašumus. Taip radosi nauji, dideli, racionalūs miestai, pastatyti pagal romėnų kriterijus.

Pirmoji kolonija, romėnų įsteigta ne Apeninų pusiasalyje, buvo *Narbo* (Narbonas), įkurtas 118 m. pr. Kr. (šiandien palaidotas po žeme) ant plačios įlankos krantų, palei konsulinį Domicijaus kelią, jungiantį romėniškąją Italiją su teritorijomis Ispanijoje. Jis atliko pirmaeilę funkciją daugelyje svarbių Romos istorijos įvykių: šis avanpostas per Kimbrų ir Teutonų kampaniją, svarbus atraminis punktas Galijos užkariavimo metu (45 m. pr. Kr. Cezaris jį atgaivino ir, pavadinęs *Colonia Iulia Narbo Martius Decumanorum,* apgyvendino jame garsiojo X legiono veteranus), Augusto laikais tapo prie Galų įlankos esančios provincijos – Narboniškosios Galijos – sostine. Vėliau jo reikšmė sumenko, bet vis dėlto iki pat imperijos žlugimo tai buvo vienas didžiausių Galijos miestų.

Sostinė prie Reino

Tryras, įkurtas Augusto apie 16 m. po Kr., valdant Klaudijui paskelbtas kolonija ir pavadintas *Augusta Treverorum*, per amžius buvo palei Reiną veikiančių legionų užnugario miestas. III a. jis tapo Galų imperijos (*Imperium Galliarum*) sostine, o valdant Dioklecianui – Vakarų

Kolonija prie Reino
Iš beveik 4 km ilgio miesto sienos, juosusios Koloniją Romos laikais, liko tik šis bokštas.

Provincijos miestai
Augusto laikais Narboniškosios Galijos miestuose vyko didelės statybos. Arlio ir Nimo viešieji pastatai monumentalumu ir elegancija beveik nenusileido sostinės rūmams. Apačioje: *Arlio amfiteatras.*

***Juodieji vartai* (Porta Nigra)**
Didžiausias Romos laikų paminklas Tryre yra Juodieji vartai (viršuje)*; jie taip pavadinti dėl pajuodusių didžiulių smiltainio luitų, iš kurių yra pastatyti.*

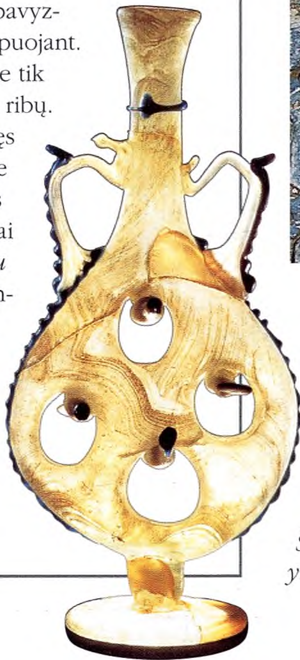

Palei Domicijaus kelią

Per Narboną ėjo Domicijaus kelias (Via Domitia)*, kuris jungė Italiją su Ispanija.* Viršuje: *atidengtas kelio ruožas miesto centre.*

KOLONIJOS STIKLAS

Kolonija visoje Romos imperijoje garsėjo stiklo dirbiniais. Tai buvo buteliukai kvepalams, stiklinės ir ypač puodukai su reljefiniais ornamentais bei buteliai kvadratiniu dugnu, vadinamieji „Merkurijaus buteliai". Kai kurie dirbiniai būdavo išgaunami pučiant, kiti, pavyzdžiui, puodukai – štampuojant. Jie buvo parduodami ne tik imperijoje, bet ir už jos ribų. Kitas gaminys, išgarsinęs miestą visame pasaulyje ir sulaukęs nepaprastos komercinės sėkmės – tai odekolonas (pranc. *eau de Cologne* – Kelno vanduo), sukurtas XVIII a. pradžioje Kelno gyventojo italo ir šiandien naudojamas kaip aromatizuojanti, gaivinanti ir higienos priemonė.

Made in Colonia

Šis pūsto stiklo buteliukas (II a. po Kr.) yra tikras meno kūrinys.

cezario buveine. Tais laikais tai buvo vienas didžiausių imperijos miestų, užimantis beveik 300 ha plotą, apjuostas aukštų sienų (išliko tik didingi Juodieji vartai (*Porta Nigra*)). Mieste visi statiniai buvo įspūdingi, kaip antai, imperatoriškosios termos, užimančios daugiau kaip tris su puse hektaro, gigantiški sandėliai, kuriuose būdavo saugomi maisto produktai Reino legionams. Miestas ėmė nykti V a. pradžioje, kai Stilichonas atšaukė į Italiją Reiną ginančius legionus ir paliko likimo valiai šiaurinę imperijos sieną. Taip po keturių amžių Roma prarado savo šiaurinį avanpostą.

Imperatorės miestas

Dabartinis Vokietijos miestas Kelnas atsirado apie 39–38 m. pr. Kr., kai romėnų karvedys Markas Agripa, Augusto žentas, toje vietoje įkurdino ubijų gentį ir ubijų tvirtovė *oppidum Ubiorum* tapo nauja gyvenviete. Pagal imperatoriaus planą ji turėjo tapti naujos romėnų provincijos tarp Reino ir Elbės centru. Bet germanams sutriuškinus Varo legionus, romėnai atsisakė žygiuoti toliau į šiaurę ir įtvirtino imperijos sieną prie Reino. Jaunesnioji Agripina, Reino žemupio srityje kariavusio Germaniko duktė ir imperatoriaus Klaudijaus žmona, įsakė pagerbti jos gimtinę ir įkurti čia veteranų koloniją. Vietovė buvo pavadinta *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* ir tapo romėnų atraminiu punktu. 80 m. po Kr. Kolonija tapo Žemutinės Germanijos provincijos centru ir prokuratoriaus buveine. Tai davė impulsą miesto ekonominei bei urbanistinei plėtrai. Kol romėnai įstengė ginti Reino sieną, kurios centras buvo Kolonija, miestas klestėjo. Imperijai ėmus byrėti, prasidėjo jo nuosmukis. Bet jis neišnyko: šiandien Kolonija vadinasi Kelnu (Köln) ir yra vienas didžiųjų Vokietijos miestų.

UGNIKALNIO IŠSAUGOTI

Du Kampanijos miestai, Pompėjai ir Herkulanėjas, buvo palaidoti išsiveržus Vezuvijui 79 m. po Kr. Nuo XVIII a. čia vykdomi kasinėjimai mums atskleidžia šių klestinčių I a. Romos provincijos miestų vaizdą.

Pompėjai su visais gyventojais žuvo per kelias akimirkas. Gatvės, namai ir paminklai buvo palaidoti po kelių metrų storio pelenų ir lavos tufo sluoksniu. Taip dingo sena istorinė gyvenvietė, jau žinoma VI–V a. pr. Kr., kuri dar prieš tapdama klestinčiu Romos miestu buvo svarbus etruskų ir samnitų centras. Kaip tik samnitų laikais susiformavo galutinė miesto struktūra, kurią sudarė stačiakampiai kvartalai, forumas su šventyklomis ir administraciniais pastatais prie pietinių sienų ir gyvenamaisiais rajonais prie šiaurinių. Miestas vos buvo spėjęs atsigauti po 62 m. po Kr. įvykusio žemės drebėjimo, kai išsiveržęs Vezuvijus jį visiškai sunaikino. Taigi ši nauja katastrofa užkonservavo ką tik atstatytą miestą, kurį kasinėjant randama net smulkių ir įdomių miestiečių buities dalykų, paprastai neišlikusių kitose archeologinių kasinėjimų vietose.

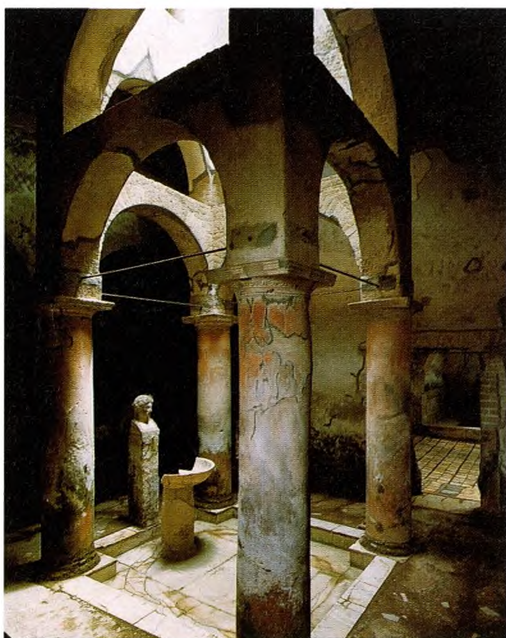
Herkulanėjas

Išsiveržęs ugnikalnis iš pradžių po storu pelenų ir lavos tufo sluoksniu palaidojo Pompėjus ir Stabijas. Netoli jų esantis Herkulanėjas nukentėjo mažiau, bet po kelių dienų jį užpylė purvo srautas, kuris kietėdamas „užantspaudavo" miestą su viskuo, kas jame buvo. Purvas išsaugojo netgi viršutinius namų aukštus ir iš dalies organinę medžiagą, kaip antai, medines konstrukcijas, papirusus bei kitus nepatvarius daiktus, kuriuos Pompėjuose sunaikino aukšta pelenų temperatūra.

Kasdienis gyvenimas
Pompėjų griuvėsiuose ne tik rasta meno kūrinių, kaip antai, skulptūrų, freskų ir mozaikų, bet ir daug buities daiktų kaip ši lėkštė su kiaušiniais. Šie daiktai padėjo susipažinti su kasdieniu miesto gyvenimu.

Šį miestą su gyventojais pražudžiusi katastrofa suteikė mums galimybę šiandien matyti beveik nepaliestus namus, daugybę namų apyvokos reikmenų, ir su smulkmenomis atkurti to meto žmonių gyvenimą.

Termos
Viršuje: *Herkulanėjo termų vestibiulis, apšviečiamas pro stogo angą, supamą keturių kolonų.*

HERKULANĖJO ATRADIMAS

Herkulanėjo kasinėjimai yra vieni barbariškiausių ir nesėkmingiausių archeologijos istorijoje. XVIII a. pradžioje atsitiktinai radus 3 moterų statulas, vietinis kunigaikštis pradėjo kasinėti, norėdamas iš antikinio teatro pasisavinti skulptūras. Nuo 1738 m. atliekami kasinėjimai po Karolio III Burbono vėliava. Darbai vyko ne po atviru dangumi: tufe buvo kertami gilūs urvai, ieškant eksponatų netoliese esančios karališkosios vilos kolekcijai. Per visą devynioliktą amžių kasinėjimų darbai tai liaudavosi, tai vėl prasidėdavo. Tik 1927 m. pradėti reguliarūs kasinėjimai pagal šiuolaikinius archeologijos kriterijus. Jie tebevyksta ir šiandien. Kol kas atkastas pietinis kvartalas, dvejos pirtys, didelė palestra, priemiesčio šventovė ir dalis forumo kvartalo; neseniai vėl pradėta kasinėti garsiausiame miesto pastate Papirusų viloje (*Villa dei papiri*).

Miesto centras
Viršuje: *Pompėjų forumo liekanos su triumfo arka ir įėjimu į dengtą turgų* (macellum).

Aleksandro Didžiojo mozaika
Ši mozaika, laikoma vienu iš antikinio meno šedevrų, buvo atrasta 1831 m. Pompėjuose, Fauno name. Sudėliota iš maždaug milijono kubelių (tesserae) *ji vaizduoja Iso mūšį, kuriame Aleksandras Didysis sumušė Persijos karalių Darėją III.*

Mirtinas lietus
Mirtino lietaus ir lavos tufo krušos užklupto Pompėjų gyventojo gipso lipdinys.

PASKUTINĖS POMPĖJŲ VALANDOS

Mirtino lavos tufo lietaus ir iš ugnikalnio išsiveržusių dujų užkluptų Pompėjų gyventojų agonija buvo siaubinga. Namuose ir gatvėse žuvusių žmonių kūnai irdami paliko ertmes sukietėjusiuose pelenuose. Įpurkšdami gipso į susidariusias tuštumas archeologai išgavo dramatišką žmonių ir gyvūnų statulų galeriją, tokioje padėtyje, kokioje jie buvo savo žūties valandą.

Herkulanėjas, šis etruskų, oskų, samnitų miestas pateko į Romos orbitą III a. pr. Kr. pradžioje, bet tik I a. pr. Kr. po Sąjungininkų karo (jame dalyvavo sukilusių miestų pusėje prieš Romos hegemoniją) įgavo savivaldos teisę (*municipium*) ir buvo apgyvendintas romėnų kolonistų. Išsiveržus ugnikalniui, buvo jau visiškai integravęsis į romėnų pasaulį ir garsėjo kaip prašmatnus kurortas. Nors kasinėjimų mastas mažesnis nei Pompėjuose, Herkulanėjo vaizdas nepalyginti išsamesnis: tai grįstos gatvės, fasadai su portikais, namai su kolonomis, termos viešieji pastatai, prabangus teatras, erdvūs ir ištaigingi patricijų namai.

AFRIKOS VAIDMUO

Medūzos galva
Leptis Magna forumo architektūros detalė.

Šiaurės Vakarų Afriką, atitinkančią nūdienę Libiją ir Maghrebą, romėnai užkariavo lėtai ir sunkiai. Sugriovus Kartaginą, ši sritis ilgą laiką buvo vietinių karaliukų valdomas Romos protektoratas.

Vėliau, įsteigus Afrikos provincijas, suklestėjo didingi miestai, kurių gyventojai vertėsi jūrine prekyba ir žemdirbyste, mat tuomet ši teritorija buvo nepalyginti derlingesnė nei šiandien.

Leptis Magna: rūmai po smėliu

Užpustyti dykumos smėlio imperatoriaus Septimijaus Severo gimtinės Leptis Magnos griuvėsiai, išvengė barbariškų grobimų, tad šiandien galime grožėtis šiuo kadaise dideliu ir puikiu romėnų miestu Afrikoje. Įkurta finikų Libijos pajūry ir, žlugus Kartaginai, patekusi į politinę Numidijos ir intelektualinę Aleksandrijos įtaką, Leptis Magna (žinoma ir kita Leptis, mažesnė, todėl vadinama *Minor*) buvo gana didelė gyvenvietė romėnų Afrikoje. Jau klestintis II–I a. pr. Kr., miestas Augusto buvo perstatytas ir labai mėgstamas Septimijaus Severo. Jis garsėjo savo dideliu, daugiau

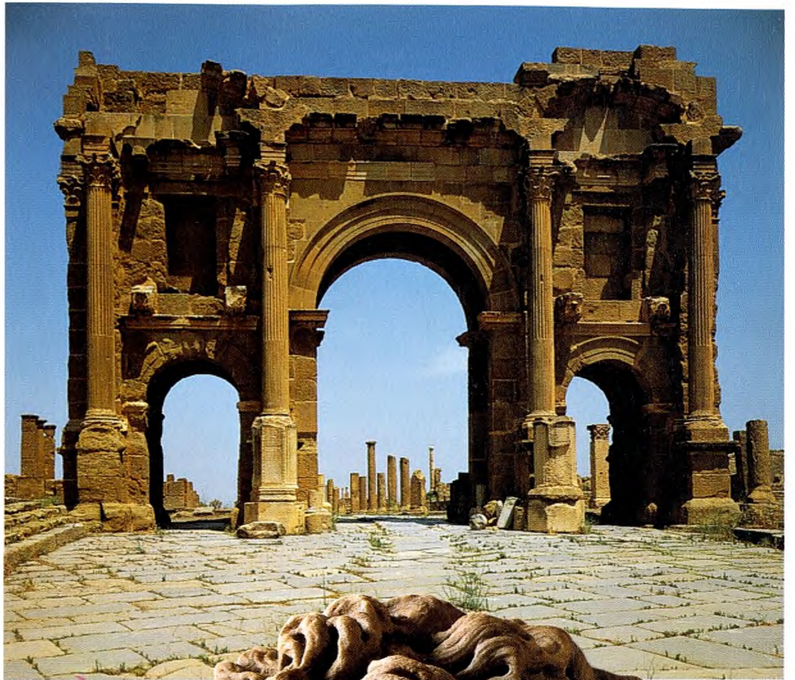
MARMURO UOSTAS

Leptis Magna buvo pagrindinis statybinių medžiagų (ypač marmuro) ir meno kūrinių (daugiausia skulptūrų), skirtų puošti romėnų Afrikos miestams, uostas. Didžiuma marmuro ir, matyt, akmentašių jam apdirbti buvo gabenama iš Prokoneso skaldyklų Mažojoje Azijoje. Marmuras buvo pristatomas luitais ir apdirbamas vietoje, išskyrus kolonas, kurios atplaukdavo į Afriką jau gatavos. Skulptūras irgi tašydavo vietoje, tik vertingesnes atgabendavo jau baigtas iš Graikijos, Italijos arba Mažosios Azijos. Šios prekybos dėka viduriniuoju imperijos laikotarpiu Leptis Magna tapo turtingiausiu statulų miestu visoje Šiaurinės Afrikos pakrantėje.

Kolonų miškas
Nuotraukoje: *Leptis Magna teatras, pastatytas Severų epochoje.*

Mozaikos
Ši mozaika (II a. po Kr.), vaizduojanti jojančią ant Kentauro Venerą, yra iš vieno privataus Timgado namo.

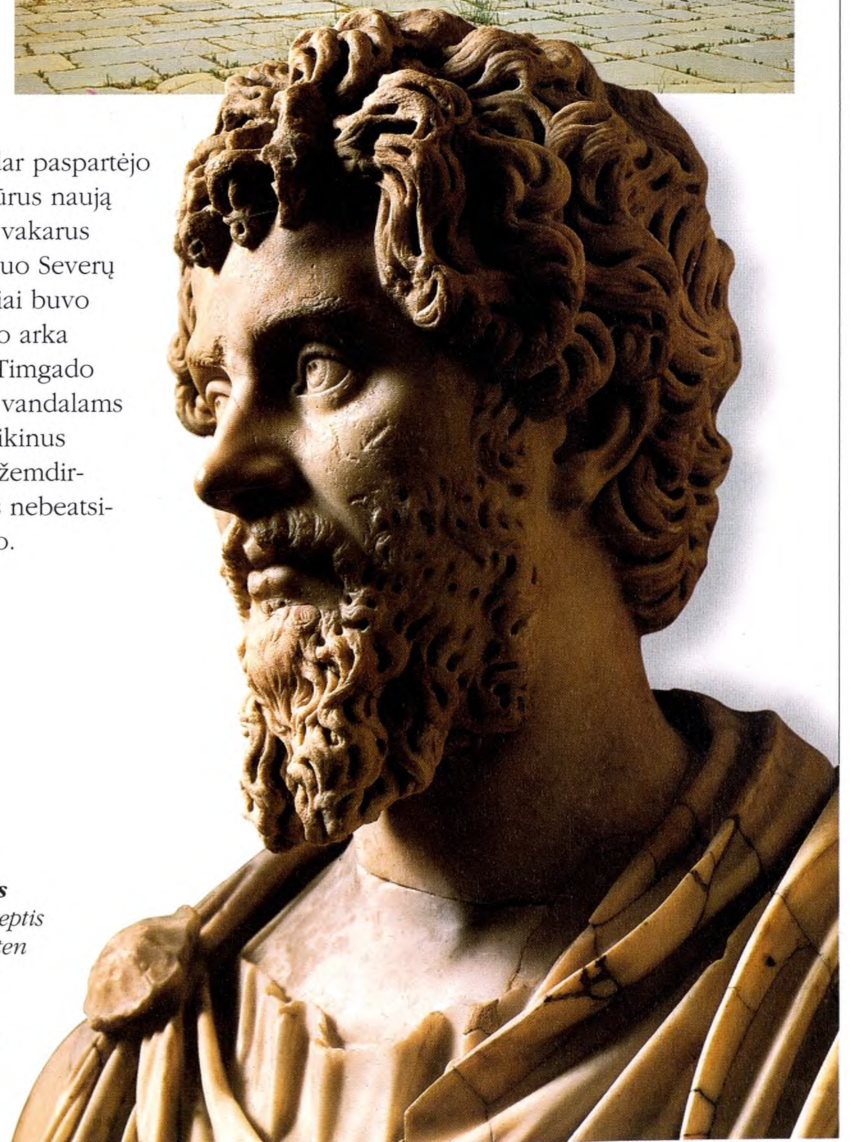

Trajano arka
Tai geriausiai išsilaikęs Timgado architektūros paminklas. Ji taip pavadinta, nes ant jos užrašyta, kad miestą įkūręs Trajanas. Faktiškai arka pastatyta vėliau, Antoninų arba Severų laikais.

kaip10 ha ploto uostu, į kurį iš Italijos ir Azijos buvo gabenamas marmuras Afrikos (čia marmuro nebuvo) miestų statybai. Buvo nesyk apgriautas žemės drebėjimų, bet po paskutinio, kai išvirtus užtvankai jį nusiaubė didžiulis potvynis, jau nebeatsigavo. Ilgainiui jis tapo žmonių apleistas ir užpustytas dykumos smėlio. Pradėtas kasinėti XVII a., iki galo atkastas Italijos archeologų trečiajame XX a. dešimtmetyje.

Trajano miestas

Įkurtas Trajano įsakymu apie 100 m. po Kr. Timgadas – lotyniškai _Colonia Marciana Traiana Thamugadi_ – buvo vienas didžiausių srities miestų, savo gražumu garsėjęs visoje Viduržemio jūros pakrantėje. Legato Munacijaus Galo pastatydintas Alžyro kalnų papėdėje, kur nuo pakrantės atsišakojo kelias į šalies gilumą, Timgadas buvo taisyklingo plano su insulos tipo namais ir forumu svarbiausių gatvių sankryžoje, kaip naujai įkurtuose romėnų miestuose. Sparti kolonijos raida lėmė įspūdingą miesto augimą, kuris dar paspartėjo išgriovus sienas ir sukūrus naują monumentalų centrą į vakarus nuo senojo. Kaip tik šiuo Severų valdymo metu tikriausiai buvo pastatyta didelė triumfo arka ir dabar stūksanti virš Timgado griuvėsių. Tačiau V a. vandalams ir VII a. arabams sunaikinus sudėtingą prekybos ir žemdirbystės sistemą, miestas nebeatsigavo ir ilgainiui sunyko.

Afrikietis imperatorius
Septimijus Severas gimė Leptis Magnoje 145 m. ir grįžo ten 202 m., jau būdamas imperatoriumi, ilgos kelionės po Afriką, vieną iš labiausiai klestinčių provincijų, metu.

RYTŲ VARTAI

Prekyba su Rytų šalimis, svarbi visais laikais, II–V a. romėnų pasaulyje turėjo ypač didelę reikšmę. Centrai, kur susikirsdavo keliautojų ir prekių keliai, kaip antai, Dūra Europas, Gerasa ir Palmyra, tapo dideliais, klestinčiais miestais, vienais gyviausių ir gražiausių visoje imperijoje.

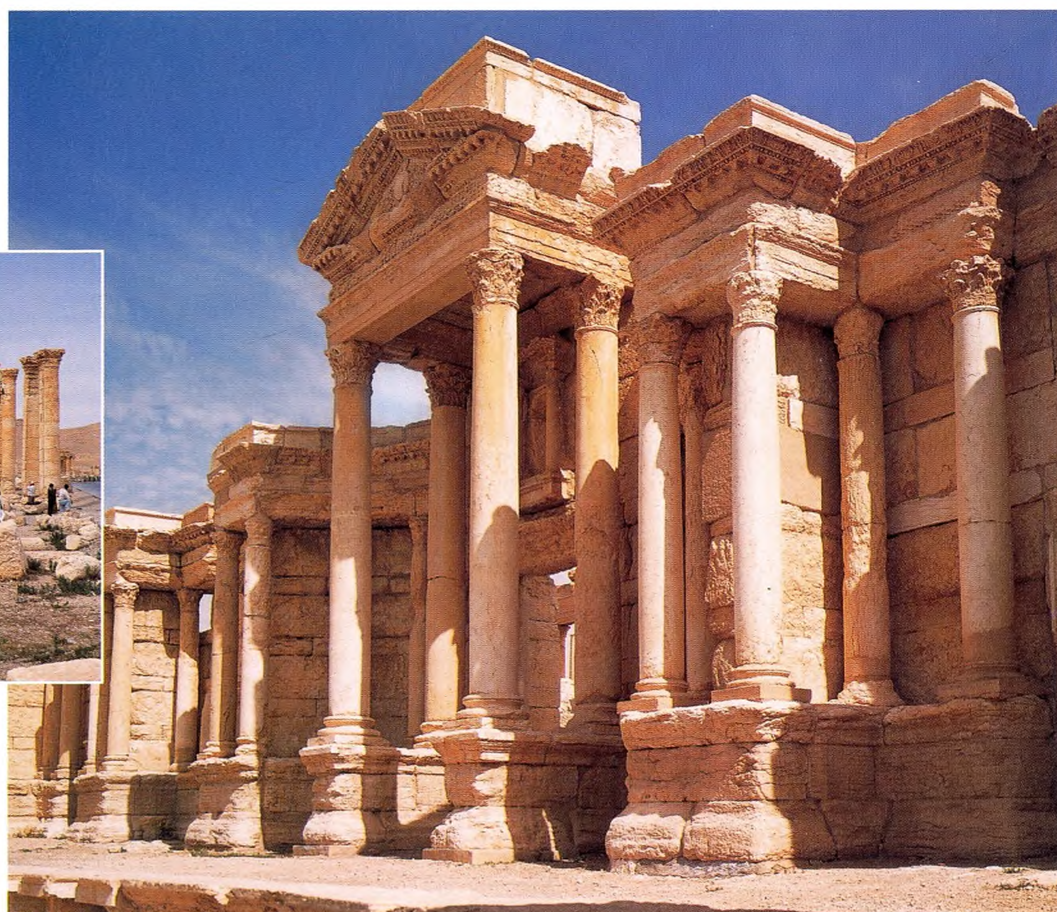
Upės sargybinis
Dūra Europo miestas buvo įkurtas ant Eufrato kranto. Ant uolos prie pat upės buvo pastatytas akropolis, o ant šlaitų išsidėstė pats miestas, padalytas į taisyklingus stačiakampius kvartalus.

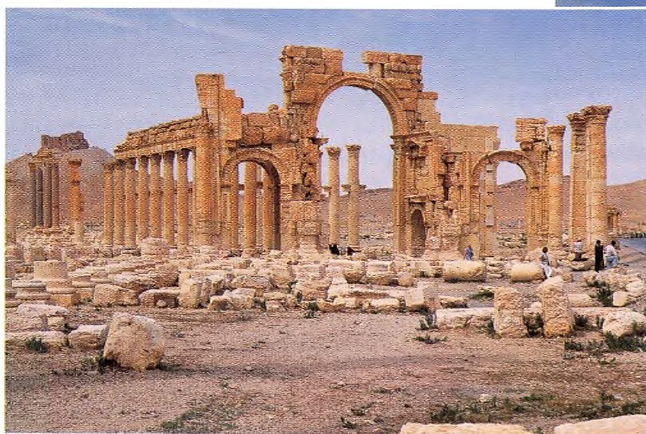
Dūra Europas, įkurtas valdant Seleukui I ant senosios gyvenvietės liekanų, buvo Romos vartai prie Eufrato upės, leidžiantys kontroliuoti prekių ir kariuomenės judėjimą didžiosios upės pakrantėmis. Šioje prekybinėje ir keliautojų kryžkelėje buvo pristatyta įvairiausių architektūrinių formų namų: graikų, partų (jie miestą valdė labai ilgai) ir romėnų. Labiausiai klestėjo III a. po Kr. Septimijaus Severo ir Karakalos laikais, kai ten stovėjo didelė įgula, vadovaujama pakrantės vado (*dux ripae*), saugančio upe einančią neramią sieną. Miesto šlovė išblėso 256 m. jį nukariavus sasanidams, ir tik XX a. pradžioje šie „dykumos Pompėjai" vėl išniro iš dykumos smėlio.

Dykumos perlas

Gerasa (šiandien Jerash, Jordanijoje, keturiasdešimt kilometrų nuo Amano) – tai viena įspūdingiausių Rytų archeologinių vietovių. Miestas įsikūrė bronzos amžiuje prie upės, tiekusios jai didžiausią dykumos turtą – vandenį. Jos kultūrinis fondas priklauso nabatėjams, graikams

Teatro liekanos
Patatytas apie II a. po Kr. vidurį Palmyros teatras yra vienas gražiausių antikiniame pasaulyje. Gana gerai išlikusi scenos dalis (dešinėje) *su kolonomis ir trimis portikais.*

Palmyros gatvė su kolonada
Ši Severo laikų trijų angų arka buvo 1100 m ilgio prospekto su kolonada gale. Jį sudarė 11 m pločio pagrindinė dalis ir dvi dengtos 6 m pločio šoninės gatvės su portikais.

Ovalinė aikštė
Ovalinė aikštė (kairėje) *neturi analogų antikiniame pasaulyje. Tai viena gražiausių ir sykiu paslaptingiausių Gerasos miesto vietų. Ji netaisyklingos elipsės formos, 90 m ilgio ir 80 m pločio, apsupta kolonada. Kokia buvo jos funkcija, dar nėra nustatyta.*

Artemidės šventyklos kolonos
Artemidė buvo sutapatinta su asirų ir babiloniečių vyriausiaja deive Ištare. Jos šventykla pastatyta miesto ekonominio klestėjimo metu II a. po Kr.

ir vėliau romėnams. Tai buvo didžiulis miestas su dviem teatrais, unikaliais paminklais, kaip antai, didžiulė Ovalinė aikštė ir miesto globėjos Artemidės šventykla. Ypač suklestėjo II a. po Kr., kai jo pirkliai kontroliavo naują kelią, romėnų nutiestą tarp Damasko ir Akabos uosto prie Raudonosios jūros. Beveik nenukentėjęs nuo vakarinę imperijos dalį ištikusios krizės miestas atiteko Bizantijai, vėliau buvo nusiaubtas sasanidų, paskui arabų ir galutinai sugriautas VIII a. vienas po kito sekusių žemės drebėjimų.

Imperijos oazė

Palmyra, įkurta aplink oazę Sirijos dykumoje, per amžius buvo vienas didžiausių, jeigu ne pats didžiausias karavanų centras Rytų šalyse. Šio miesto pirkliai pasiekdavo Indiją, Kiniją, keliaudavo per Arabijos dykumą, o jo valdytojai sumaniai sukdavosi tarp romėnų bei partų ir išlikdavo nepriklausomi nei nuo vienų, nei nuo antrų. Viskas pasikeitė III a., kai partus išstūmė sasanidai. Šiems suvaržius prekybos laisvę, miestas ėmė šlietis prie Romos imperijos, kol buvo visiškai jos asimiliuotas. Tuo nepatenkinta karalienė Zenobija (viena žinomiausių Antikos moterų) sukėlė maištą, kurį imperatorius Aurelianas negailestingai numalšino. Po šio smūgio Palmyra nebeatsigavo, nors gyvaliojo dar iki IX a., iš pradžių valdoma Bizantijos, paskui arabų.

DYKUMOS POMPĖJAI

Dūra Europą archeologai pavadino dykumos Pompėjais ne tik dėl gerai išsilaikiusių jo griuvėsių: jis, kaip ir miestas prie Vezuvijaus, tikras sieninės tapybos muziejus. Dėl itin sauso dykumos klimato čia išliko kitur suirusių tokių netvarių medžiagų (kaip audinių bei odos fragmentų) ir ypač daug dokumentų, surašytų papiruse ir pergamente. Ant viešųjų bei privačių pastatų sienų išliko bareljefų (*apačioje*) ir piešinių, tiek dekoratyvinio, tiek istorinio bei religinio pobūdžio. Kaip ir Pompėjuose, daug piešinių susiję su kasdieniu miestiečių gyvenimu.

IMPERIJOS SIENOS

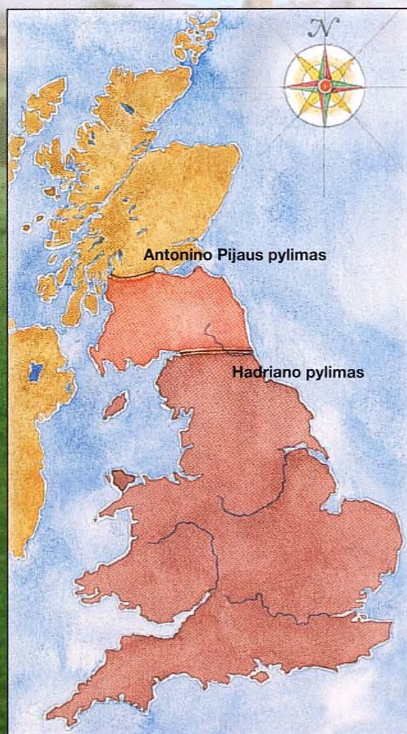
Nedaug istorinių paminklų turėjo tokią aiškią paskirtį kaip Hadriano ir Antonino Pijaus pylimai, skyrę romanizuotas Britanijos žemes nuo barbarų škotų. Iš vienos pusės čia buvo Roma su savo tvarka ir civilizacija, iš kitos – karingos keltų gentys.

Romėnų menas Britanijoje
Ši bronzinė galva su ritualiniu šalmu iš II a. po Kr. buvo rasta Londono apylinkėse.

Ilgą laiką Romos imperijoje vyravo naujų žemių užkariavimo politika. Įtvirtinimai, kuriais jos legionai plačiai ir sumaniai naudojosi, buvo laikini, statomi gintis per postovius bei žiemą, arba atliko manevrinių punktų karinių operacijų metu vaidmenį. Bet I – II a. po Kr. politika keičiasi.

Imperija kuo toliau, tuo labiau plečiasi, sienų gynyba darosi vis brangesnė. Užkariavimų apetitas slūgsta, ir imperatoriai ima galvoti, kaip išlaikyti turimas žemes, užuot grobus naujas teritorijas, pavergus naujas tautas, sunkiai pasiduodančias asimiliacijai.

Šiaurinė imperijos siena
Žemėlapyje pažymėtos romėniškosios Britanijos sienos Hadriano ir Antonino Pijaus laikais.

Korbridžas, Nortumberlendas
Žemiau: *Hadriano pylimas netoli Korbridžo. Pirmame plane karinės stovyklos statinių pamatai.*

Pasienio pylimas (vallum)

Atsiranda sienos (*limes*) tarp romanizuotų žemių (jas reikia ginti) ir laukinių stepių, kuriose gyvena barbarai – šiuos geriau palikti ramybėje. Sienos daugiausia eina upėmis: Reinu, Dunojumi, Eufratu, arba

dykumomis: Arabijos, Sirijos, Afrikos, kurios savaime sudaro neįveikiamą kliūtį. Kur gamtinių sienų nėra, statomi galingi įtvirtinimai užtverti kelią priešiškoms gentims. Įspūdingiausi, tipiškiausi, kariniu ir architektūriniu atžvilgiu geriausi įtvirtinimai – tai pylimai, žymintys Romos imperijos ribas Britanijoje. Iš pradžių čia sėkmingai kariavę romėnai sustojo prie Velso ir Škotijos sienų. Velsas buvo pamažu integruotas į imperiją. Sunkiau sekėsi su škotais. Todėl apie 121–122 m. ištyrinėjęs teritoriją imperatorius Hadrianas atsisakė žygiuoti toliau į šiaurę ir nusprendė pastatydinti nuolatinius pasienio įtvirtinimus, taip sakant, atskirti romėnus nuo barbarų. Ten, kur sala buvo siauresnė, tarp Tyne ir Solway upių, iškilo galinga, 80 romėniškų mylių ilgio siena, bylojanti apie aukštą imperijos gynybinės inžinerijos lygį. Per visą sąsmauką pirmiausiai buvo iškastas platus griovys, skiriantis romanizuotą Britanijos dalį nuo šiaurinių žemių. Anapus griovio buvo pastatyta ištisinė 4,5 m aukščio siena, ant kurios nuolat budėdavo sargyba. Lygiais tarpais išdėstyti 17 fortų su įgulomis gynė savo sienos ruožą. Sieną papildė bokšteliai ir „pilaitės“ greito reagavimo būriams. Patogus kelias šiapus sienos leido kariams greitai pasiekti vietas, kur grėsė pavojus. Po dvidešimt metų imperatorius Antoninas Pijus nusprendė sieną „racionalizuoti“ ir nukėlė ją apie 120 km į šiaurę, kur sala buvo dar beveik dukart siauresnė, tad sienai saugoti reikėjo perpus mažiau karių. Palei naują gynybinę liniją buvo pastatytos tvirtovės. Tačiau šią taip toli nukeltą sieną buvo per sunku išlaikyti dėl nuolat puldinėjančių vietinių genčių. II a. pabaigoje romėnų kariuomenė atsitraukė prie Hadriano pylimo, kuris tris amžius buvo riba tarp romėnų civilizacijos ir bruzdančių keltų genčių.

Pylimo ruožas
Norėdamas apsaugoti derlingas ir civilizuotas pietinės Britanijos žemes nuo karingų šiaurės genčių antpuolių, imperatorius Hadrianas įsakė pastatyti pylimą.

RŪMAI KAIP MIESTAS

Apie Diokleciano, paprasto dalmatų kareivio, tapusio vienu didžiausių Romos imperatorių, šlovę liudija akmenys, iš kurių pastatyti didžiuliai it miestas Spalato rūmai, įspūdingai bylojantys apie romėnų pasaulio siekį dominuoti ir valdyti.

Dioklecianas buvo vienas iš nedaugelio Romos imperatorių, atsisakiusių sosto ir pasitraukusių į privatų gyvenimą. Kaip savanoriškos tremties vietą jis pasirinko žemės juostą Adrijos jūroje, keli kilometrai nuo gimtojo Salonos miesto Dalmatijoje ir ten pastatydino milžiniškus rūmus tvirtovę, kur gyveno nuo 305 m., kai atsisakė sosto, iki mirties 313 m. Įspūdingas ansamblis, pastatytas iš klinties luitų, atgabentų iš netolimos Brazos salos, buvo 190 m ilgio ir 160 m pločio. Jis buvo klasikinės romėnų karinės stovyklos (*castra*) plano: stačiakampis, visame perimetre sustiprintas kvadratiniais arba aštuoniakampiais bokštais, gatvių su kolonadomis (*cardo*, einančios iš šiaurės į pietus, ir *decumanus* iš vakarų į rytus) padalytas į keturias taisyklingas dalis. *Decumanus* skyrė pietinę rūmų dalį, kur buvo reprezentaciniai pastatai ir valdovo rezidencija, nuo tarnybinių patalpų, esančių šiaurinėje pusėje. *Cardo,* tuoj po sankryžos išėjusi į aikštę su kolonada, vadinamąjį peristilį (galbūt tai vieta po atviru dangumi, skirta religinėms apeigoms ir rūmų ceremonijoms), puikiai išsilaikiusi. Iš čia pietų link ėjo požeminis kelias prie jūros, kur rūmų sienoje buvo vartai į prieplauką.

Įspūdingiausias architektūrinis rūmų elementas buvo lodžija su arkada per visą sieną iš jūros pusės. Čia, kur nereikėjo įtvirtinimų, kaip iš sausumos pusės, imperatorius galėjo pastatydinti šią monumentalią dengtą galeriją su vaizdu į jūrą. Rūmuose dar buvo imperatoriaus kapavietė – didelis statinys, aštuoniakampis iš lauko pusės ir apskritas su nišomis iš vidaus. Statinys išliko, nes Viduramžiais buvo perstatytas į katedrą.

Architektūrinis Spalato projektas yra anomalija tarp vėlyvosios Antikos valdovų rūmų, kurie paprastai yra atviri, iš kelių dalių (pavyzdžiui, Hadriano vila Tivolyje), kad būtų galima grožėtis gamtos vaizdais. Spalatas – tai akivaizdi romėnų legionų stovykla, bylojanti apie imperatoriaus karinę praeitį.

Bet nepaisant uždaro rūmų plano

Rūmai tvirtovė
Piešinyje pavaizduota Diokleciano rūmų rekonstrukcija iš pietvakarių pusės. Matyti į jūrą atsukta pietinė lodžija ir mažytė prieplauka.

Sumanus organizatorius
Savo valdymo metu (284–305) Dioklecianas, pavaizduotas monetoje (kairėje), pasirodė kaip nepaprastai sumanus organizatorius, sugebantis neklystamai pasirinkti bendradarbius.

Kapavietė
Kapavietė išliko, nes Viduramžiais buvo paverstas katedra. Tai buvo savotiškas aštuoniakampis bokštas, apsuptas aštuoniakampės kolonados.

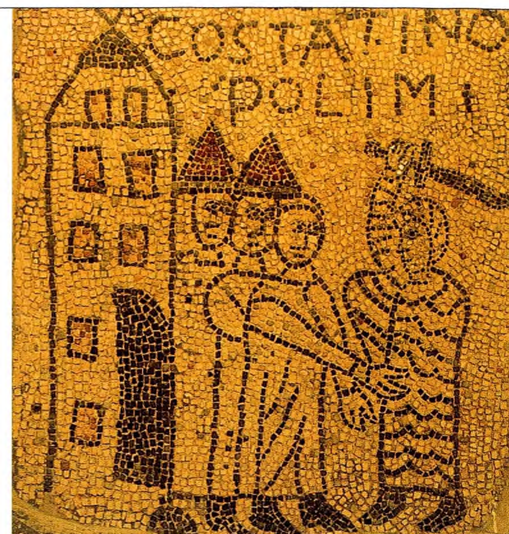
Peristilis
Puikiai išsilaikęs Diokleciano rūmų peristilis, tikriausiai buvo vieta po atviru dangumi, skirta religinėms apeigoms ir rūmų ceremonijoms.

ir panašumo į tvirtovę, krinta į akis aukšta statybos technika ir rafinuotai atlikti darbai. Rūmai pastatyti iš tašytų akmenų, o ne iš betono (*opus coementicium*), naudojamo paprastiems namams), jie gausiai papuošti brangaus marmuro skulptūromis. Vanduo į rūmus buvo tiekiamas akveduktu iš netoliese tekančios Jadro upės. Tai karinė stovykla, tik sumūryta iš akmenų, kaip imperatoriui.

VII a. avarų ir slavų gentims užpuolus Saloną, prietaringi miestiečiai gynėsi, pasislėpę už imperatoriaus buveinės mūrų. Taip senieji rūmai tapo branduoliu naujo miesto, pavadinto Spalatu (lot. *ex palatio* „iš rūmų“).

ESTAFETĖS PERDAVIMAS

Barbarams vis dažniau puldinėjant imperijos pakraščius, imperatoriai vis daugiau laiko turėjo praleisti netoli sienų. Ir jie ėmė ieškoti sostinės arčiau karinių operacijų vietų. Beveik visą šimtmetį sostinės vaidmenį atliko Milanas, paskui Konstantinopolis, o paskutiniaisiais Vakarų imperijos metais Ravena.

Konstantinopolis Ravenoje
Viršuje: *Ravenos šv. Jono Evangelisto bazilikos grindų mozaika, vaizduojanti Konstantinopolį.*

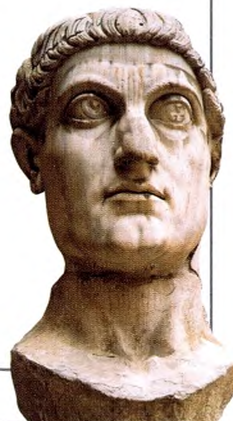
Nugalėjęs paskutinį savo bendravaldį Licinijų, 324 m. Konstantinas pradėjo statyti kitą imperijos sostinę, „antrąją Romą." Ji kūrėsi senojo Bizantijo vietoje, prie Bosforo sąsiaurio, tarp Europos ir Azijos, netoli sienų, kurioms labiausiai grėsė pavojus: nuo Dunojaus pusės ir iš partų karalystės. Naujoji sostinė labai skyrėsi nuo senosios: galingos sienos (vėlesnių imperatorių vis stiprinamos, jos sėkmingai gynė miestą beveik ištisą tūkstantmetį), kitaip sumanyti uostai, iš kurių išplaukę Bizantijos laivai ilgus amžius dominavo Viduržemio jūroje. Pavadintos Konstantinopoliu naujosios sostinės atidarymas buvo atšvęstas 330 m. gegužės 11 d. (šia proga surengtos iškilmės truko 40 dienų), bet iki galo baigti Konstantino plano prireikė dar šimtinės metų. Miestas greit suklestėjo ir, kaip rytinės, stipriausios ir turtingiausios, imperijos dalies sostinė, gyvavo iki 1453 m. Tai vienas ilgiausių žmonijos istorijoje politinių ir urbanistinių kūrinių ir vienas civilizacijos centrų.

Konstantinopolio sienos
Pirmoje V a. pusėje imperatorius Teodosijus II pastatydino įspūdingą sieną su plačiu grioviu aplinkui ir gynybiniais bokštais, kurių griuvėsius matome nuotraukoje.

ANTROJI ROMA

Kai Konstantinas (*apačioje*) imperijos valdiniams įsakė pripažinti Konstantinopolį „antraja Roma", šios gyventojai baisiai pasipiktino: joks miestas iki šiol nė pagalvoti nedrįso lygintis su Roma, gražiausiu pasaulio miestu. Bet savo ambicingu projektu Konstantinas siekė ne pažeminti senąją sostinę, o pabrėžti, kad naujoji nė kiek ne menkesnė. „Antrosios sostinės" giluminė prasmė buvo artima krikščionių „antrojo gimimo" idėjai, perkeltai į imperatoriaus politinę programą. Ji reiškė imperijos ir jos sostinės, užėmusios senosios Romos vietą, atgimimą, naują gyvenimą, naują istorinį ciklą, turėjusį apimti (ir išgelbėti) visą romėnų pasaulį.

Paskutinė sostinė

Tuo metu kai Konstantinopolis klestėjo, Vakarų Romos imperijos sostinė buvo perkelta iš Milano į Raveną: ši vieta nebuvo arti sienų, bet ją užtikrintai saugojo aplink tvyrančios pelkės ir jūra, kurioje viešpatavo Bizantijos laivai. Ravena – tai sostinė vis silpstančios ir vidaus nesutarimų draskomos šalies, kurios didžiumą teritorijos jau buvo užėmusios barbarų gentys; nors jos vadinosi sąjungininkais, bet iš tiesų buvo tų žemių šeimininkai. Vis dėlto šalis dar buvo pakankamai turtinga, kad naująją sostinę išpuoštų įspūdingais, subtilaus grožio paminklais. Net žlugus Vakarų Romos imperijai šis miestas nesunyko ir ypač suklestėjo VI a., Bizantijos laikais. Per šiuos šimtmečius atsirado daugybė monumentalių statinių: Galos Placidijos kapavietė, šv. Apolinaro bazilika, Teodoriko kapavietė, nuostabi aštuoniakampė šv. Vitalio bažnyčia su vidaus galerija, būdinga imperijos laikų bažnyčioms. Ravena iki šiol yra viena iš Europos meno sostinių.

Bizantijos menas
Viršuje: *Ravenos šv. Vitalio bazilikos apsidė. Bazilika dekoruota nuostabiomis bizantinio stiliaus mozaikomis. Kairėje matome brangenybėmis pasipuošusių kilmingų romėnų grupelę.*

RAVENOS SMUKLININKAI

Prieš tapdama dėl savo strateginės padėties paskutine Vakarų Romos imperijos sostine, Ravena nuo Augusto laikų buvo didelis romėnų laivyno uostas. Jūrininkai miestui užtikrino gerovę, bet patys nebuvo laukiami svečiai. Apie vyną jos tavernose buvo pasakojami net anekdotai. Poetas Marcialis vienoje savo epigramoje šaipėsi, girdi, jei būtų ravenietis verčiau turėtų cisterną negu vynuogyną, mat ten labiau apsimoka parduoti vandenį negu vyną. Anot jo, suktas Ravenos smuklininkas kartą jį apgavęs: „Vyno praskiesto prašiau – pardavė švarų, žaltys!“ (Vertė A. Veličkienė). Bet, kaip žinoma, jūrininkams gerai bet koks, net neskiestas.

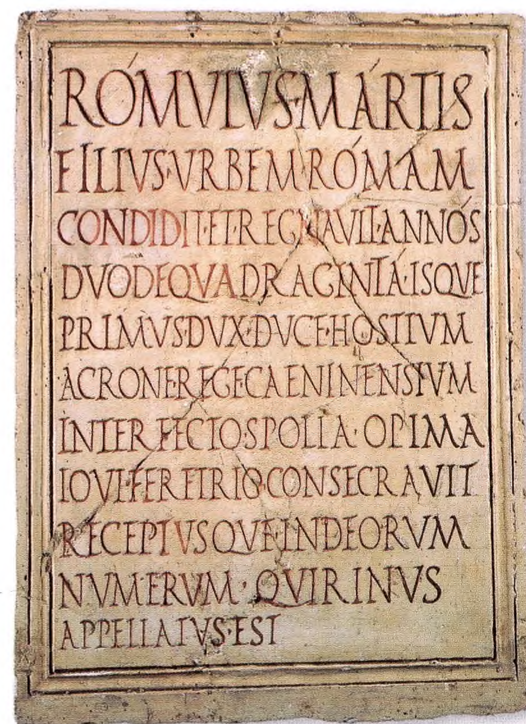
ĮKŪRĖJAI: ENĖJAS IR ROMULAS

Legendinis graikų mitų herojus, pusiau dieviškos kilmės karalius, įkūręs Romos pirmtakę Alba Longą, pagal romėnų tradiciją, stovi prie jų valstybės ištakų.

Šie mitai, atspindintys Romos piliečių puoselėjamas vertybes, tikriausiai atsirado vėlesniu laikotarpiu, siekiant sureikšminti valstybės atsiradimą.

Bėglys Enėjas

Enėjas, Afroditės ir trojėno Anchiso sūnus, Homero apdainuoto Trojos karo dalyvis. *Iliadoje* jis pavaizduotas kaip geras ir santūrus veikėjas, po Hektoro stipriausias ir išmintingiausias iš visų trojėnų. Motina (ji du kartus apsaugo sūnų nuo Diomedo ir Achilo iečių) jam pavedė atstatyti sugriautą Troją. Šią graikų legendą romėnų mitologija perėmė turbūt iš etruskų ir pritaikė sau. Taigi „naujoji Troja“ atsidūrė jau nebe graikų pasaulyje, o italikų žemėje ir vadinosi Alba Longa, įkurta Enėjo sūnaus Askanijo. Naujojoje tėvynėje Askanijas pasivadino Julu, ir iš jo giminės kilo Romos įkūrėjai Romulas ir Remas. Šio visiems žinomo mito, seniai pasakojamo italikų pasaulyje, paskutinė versija atsirado iš Vergilijaus poemos *Eneida*, kuri poeto sukurta Augusto laikais, aukštino Julijų giminę (*gens Iulia*). Šalia pagrindinio siužeto buvo sukurti antraeiliai epizodai, tokie kaip Kartaginos karalienės Didonės ir Enėjo meilės istorija. Vykdydamas savo misiją herojus paliko beviltiškai jį įsimylėjusią karalienę, kuri iš sielvarto nusižudė. Šis epizodas atspindi Romos ir Kartaginos istorinę konkurenciją. *Eneida* priklauso brandžiausiems romėnų literatūros veikalams.

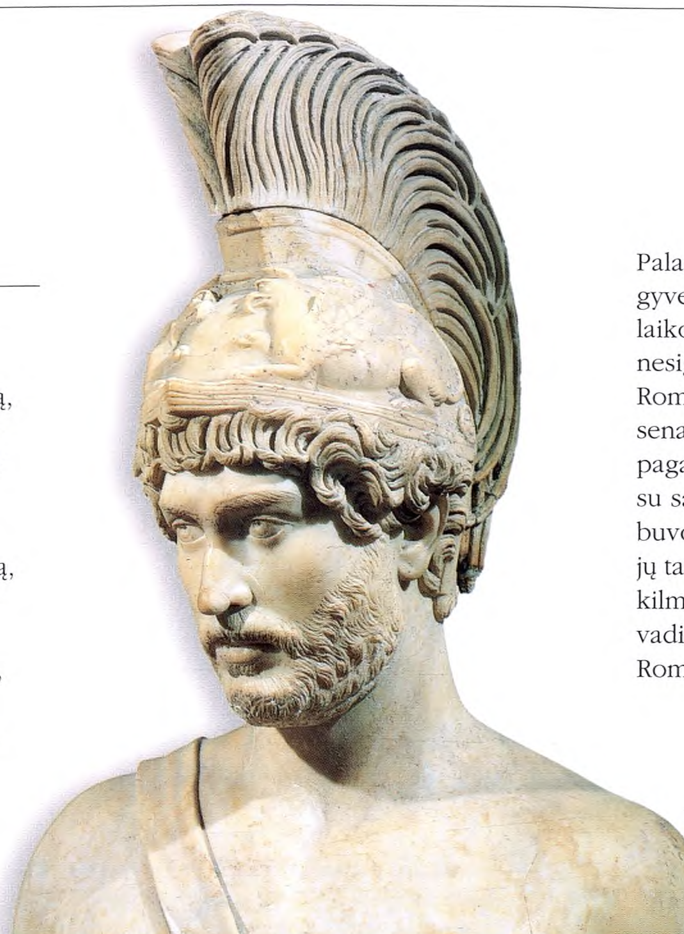
Oficialus dokumentas
Užrašas šioje akmens plokštėje, kuri buvo rasta Romoje, prasideda žodžiais: „Romulas, Marso sūnus, įkūrė Romos miestą...“

Etruskų pienas
Garsusis Romos miesto simbolis yra „suklastotas“: Kapitolijaus vilkė iš tikrųjų yra etruskų bronzinė skulptūra, o dvynius Romulą su Remu XVI a. prikūrė skulptorius Antonio Pollaiolo.

Romos įkūrėjas Romulas

Legendinis Romulas, minimas Enėjo ir jo giminės epe, Romos atsiradimui bei jos likimui teikė tvirtą racionalų pagrindą, aiškinant kai kuriuos sudėtingos mitinės religinės Romos istorijos aspektus. Netgi Romos istorikai daug ką vertino labai skeptiškai. Tačiau fantastiniame pasakojime apie vilkės žindytą Romos įkūrėją, Julo pradėtas karališkosios Alba Longos giminės palikuonį, kuris įkūręs Romą nužudė savo dvynį brolį, tapo karaliumi, gyvenimo pabaigoje ugniniu vežimu pakilo į dangų ir buvo garbinamas kaip dievas Kvirinas, matyt, vis tiek esama tiesos. Pavyzdžiui, tradicinė Romos įkūrimo data, Antikos istorikų nukelta į VIII a. pr. Kr. vidurį, sutampa su archeologiniais atradimais ant Palatino kalvos, kur pirmosios gyvenvietės įsikūrė kaip tik šiuo laikotarpiu. Bet kuriuo atveju, nesigilinant į abejotinas detales, daug Romului priskiriamų darbų, pavyzdžiui, senato įsteigimas, sabinių pagrobimas, pagaliau, šioms tarpininkaujant, sudaryta su sabinais sąjunga, senovės romėnų buvo laikoma tikrais istoriniais įvykiais, jų tautinio identiteto pagrindu. Senakilmiai Romos piliečiai netgi išdidžiai vadinosi kviritais pagal dievu tapusio Romulo vardą.

Romulo tėvas
Ši karo dievo Marso statula priklauso Hadriano epochos (120–140) marmurinių skulptūrų ansambliui.

GARSŪS PROTĖVIAI

Romulas ir Remas buvo laikomi karo dievo Marso sūnumis, jie, kaip Alba Longos karaliaus palikuonys, didžiavosi savo kilme iš Enėjo sūnaus Julo, deivės Veneros vaikaičio. Julijų giminė (*gens Iulia*) taip pat teigė kilusi iš Alba Longos karalių ir rūpestingai puoselėjo legendas apie Enėją ir Romulą, kuriuos laikė savo protėviais. Cezaris ir Augustas jų garbei pastatydino šventyklą Pramotei Venerai (*Venus Genetrix*) ir statulas Julijaus Cezario forume.

Sužeistas didvyris
Ši Herkulanėjo freska vaizduoja sužeistą Enėją. Šalia Alba Longos įkūrėjas ir Julijų giminės pradininkas jo sūnus Askanijas.

Paskutinė Enėjo dvikova
Enėjo ir rutulų karaliaus Turno dvikova užbaigiama Trojos herojui skirta Vergilijaus poema. Nugalėjęs varžovą, buvusį karaliaus Lotyno dukters Lavinijos sužadėtinį, Enėjas galėjo vesti karalaitę ir tapti Lacijaus karalystės paveldėtoju. Šalia: Enėjas nugali Turną, *Luka Giordano (1632–1705) paveikslo detalė.*

RESPUBLIKOS TĖVAI: KAMILAS IR SCIPIONAS

Vienas dar pusiau legendinis veikėjas, kitas jau ryškiai istorijos apšviestas karvedys, politikas bei kultūros skleidėjas – abu laikomi Romos respublikos tėvais.

Kamilo asmenybė romėnų istoriografijoje ganėtinai teatrališka, ypač kai jis, audringai įsiveržęs į išpirkos Romą nusiaubusių galų karaliui Brenui mokėjimo sceną, sušunka: *Non auro sed ferro recuperanda est patria* („Ne auksu, o geležimi reikia atgauti tėvynę"). Jis pažadino kviritų išdidumą, pakėlė romėnų legionų dvasią, šie išvijo galus iš miesto, o Kamilą visi pripažino antruoju Romos įkūrėju. Tačiau už šio stereotipinio, galbūt ne visai tikroviško paveikslo esąs personažas buvo nepalyginti sudėtingesnis. Kamilas buvo sumanus

Graikijos įtaka
Scipiono laikais buvo „atrastas" graikų pasaulis, jos kultūra ir menas. Konservatyvusis senato sparnas, kuriam vadovavo Katonas, graikų kultūros įtakoje įžvelgė galimą pavojų romėnų papročių grynumui. Kairėje: *besimaudanti Afroditė, romėniška graikų originalo kopija (III a. pr. Kr.).*

Vejų mūšis
Įsikūręs vakariniame Tiberio krante, 20 km nuo Romos, Vejai buvo vienas didžiausių etruskų miestų. Po 10 metų apsiausties Furijus Kamilas liepė išrausti po sienomis tunelį, kuriuo būrys kareivių prasmuko į miestą ir atidarė romėnų kariuomenei vartus. Viršuje: *terakotinė berniuko galva iš Vejų (V a. pr. Kr.).*

Charizmatinis lyderis
Nors nėjo jokios tarnybos, Scipionas Afrikietis (dešinėje) *turėjo didžiulę politinę įtaką, tolygią karaliaus valdžiai, tuo parodydamas, kad respublikos struktūros nesugeba priešintis stiprioms politinėms asmenybėms.*

Plėšikavimo scena
Reljefas ant urnos, vaizduojantis kaip galų kariai plėšia šventyklą (IV a. pr. Kr.).

politikas, bent šešis kartus turėjęs konsulo valdžią (*imperium*), gudrus ir ryžtingas karo vadas, laimėjęs pirmą lemiamą pergalę prieš didelį etruskų miestą Vejus. Ši charizmatinė figūra nuramindavo konfliktuojančias puses vien tik savo pasirodymu. Antra vertus, apie jį sklido įvairios paskalos, buvo kalbama, kad, užėmęs Vejus, jis pasisavino didžiąją dalį karo grobio ir drįso lygintis su pačiu Jupiteriu, aukščiausiuoju romėnų panteono dievu. Dėl panašių kaltinimų jam grėsė net tremtis, nuo kurios jį išgelbėjo tik galų įsiveržimo pavojus. Tačiau romėnų atmintyje jo nuopelnai viršijo galimas nuodėmes, todėl Forume net buvo pastatyta jo statula (tiems laikams tai nepaprastas įvykis), ir jis buvo lyginamas su pačiu Romulu.

Naujovių skleidėjas ir graikų kultūros puoselėtojas

Po karybos, politikos ir literatūros genijaus Julijaus Cezario didžiausias Romos karvedys buvo Publijus Kornelijus Scipionas. Jis sugebėjo paimti į rankas legionus, demoralizuotus gėdingų pralaimėjimų kitam karo genijui, kartaginiečiui Hanibalui, ir vesti juos į pergalę įvairiuose mūšiuose. Po lemiamų Zamos kautynių (202 m. pr. Kr.), kuriomis baigėsi Antrasis pūnų karas, jis buvo pramintas Afrikiečiu (*Africanus*), ir su šiuo prievardžiu įėjo į istoriją.

Scipionas pasižymėjo ne tik kare: šis išdidus senos aristokratų šeimos, aplink kurią sukosi visa Romos politika, atstovas buvo didelis intelektualas, įvedęs į Romos pasaulį graikų idėjas, kalbą ir kultūrą. Iš šios politikos gimė mums pažįstama klasikinė civilizacija, graikų minties ir romėnų pragmatizmo mišinys. Bet simpatijos helenistinei kultūrai supykdė senato tradicinių pažiūrų sparną, kuris prieš didįjį karvedį sukėlė triukšmingą kampaniją, drabstė jį purvais ir kaltino nebūtomis nuodėmėmis. Pavargęs nuo bylinėjimosi, nusivylęs Scipionas pasitraukė iš politikos ir apsigyveno savo viloje Literne. Ten jis ir mirė 183 m. pr. Kr.

Paskutinė buveinė
Liucijaus Scipiono Barbato sarkofagas (šalia) *yra seniausias Scipionų šeimos kape.*

SCIPIONŲ ŠEIMOS KAPAS

Palei Apijaus kelią, netoli San Sebastiano vartų, yra labai gerai išlikęs Scipionų šeimos kapas; jį saugojo nepaprasta šeimos šlovė, dėl to jis buvo garsus ir gausiai lankomas jau antikiniais laikais. Kornelijų giminė (*gens Cornelia*) – jai priklausė ir Scipionai – buvo vienintelė tarp didžiųjų romėnų šeimų, kurios mirusiųjų nedegino. Tufe iškaltose nišose yra išlikę daug sarkofagų su įdomiais užrašais, iškalbingai bylojančiais apie šios giminės atstovus. Štai garsi epitafija, užrašyta ant vieno paprasto sarkofago: „Po šiuo akmeniu slypi išmintis, dorybės ir trumpas gyvenimas. Tas, kuris čia ilsisi, nepasiekė aukštų titulų: jis pristigo ne sugebėjimų, o gyvenimo“.

GRAKCHAI, MARIJUS IR SULA

Roma nesiliovė plėtusi savo sienų, užvaldė visą Viduržemio jūros baseiną, tačiau ją alino žiaurūs vidaus nesutarimai, kurių priežastis iš dalies buvo dideli pokyčiai, vykstantys dėl naujų užkariavimų.

Svarbiausi tų neramių laikų veikėjai buvo Grakchai, Gajus Marijus ir Lucijus Kornelijus Sula, kurie siekė Romos visuomenei primesti ne tik savo valdžią, bet ir savo gyvenimo samprątą.

Revoliucionieriai aristokratai

Tiberijus Sempronijus Grakchas ir jo brolis Gajus buvo kilę iš garsios Romos aristokratų šeimos. Jų motina Kornelija buvo

Nuosava kariuomenė
Marijus ir Sula turėjo nuosavą kariuomenę, išlaikomą iš karo grobio. Viršuje: *reljefas, vaizduojantis einančius į mūšį legionierius.*

Bendruomenės žemė
Atimta iš nukariautų tautų bendruomenės žemė (ager publicus) *buvo skirta ganykloms ir žemdirbystei.* Nuotraukoje: *mozaika iš Cezarėjos, vaizduojanti laukų darbus.*

Scipiono Afrikiečio duktė. Jų mokytojai (juos parinko motina, nes tėvas mirė anksti) buvo garsūs to meto graikų intelektualai, oratorius Diofanas iš Mitilenės ir filosofas Blesijas iš Kumų. Nors gyveno visko pertekę jiedu matė to meto visuomenės ydas. Didžiausia problema buvo ta, kad kuo toliau, tuo labiau nyko kariuomenės stuburas – smulkių žemdirbių klasė. Ji nepakėlė nuolatinių karų naštos ir stambių ūkių, kurių laukus dirbo vergai, konkurencijos. Tai matydamas Tiberijus Grakchas 133 m. pr. Kr. iškėlė savo kandidatūrą į liaudies tribūnus ir juo tapęs pasiūlė žemės reformos įstatymą, numatantį už nedidelį mokestį išnuomoti beturčiams valstybei priklausančias bendruomenės žemes (*ager publicus* buvo žemės, atimtos iš nugalėtų priešų), kurias iki tol už menką mokestį nuomodavo aristokratijos atstovai. Šiam įstatymui priešinosi konservatyviai nusiteikę senato nariai, kurie surengė Tiberijaus nužudymą. Po dešimties metų Tiberijaus brolis Gajus tęsė šio pradėtą darbą. Jis iškėlė savo kandidatūrą į liaudies tribūnus ir vėl pasiūlė agrarinės reformos įstatymą. Gajus pranoko Tiberijų iškalbos įtaigumu, politiniu apdairumu ir energija. Tačiau jo laukė brolio likimas. Po įnirtingų kautynių Aventino kalvoje su senato šalininkais, nenorėdamas pasiduoti, jis paprašė vergo, kad šis jį nužudytų. Žemės problemą ateityje spręs kiti politikai – Marijus ir Cezaris.

Nepasiturinčių klasių naudai
Gajus Grakchas rūpinosi ne tik žemės reforma. Jis leido įstatymus. Pagal vieną, kviečiai turėjo būti parduodami neturtingiesiems žemesnėmis kainomis, pagal kitą, valstybė privalėjo veltui aprūpinti karius visa ekipuote.
Viršuje: *stulpas su Grakcho įstatymais (II a. pr. Kr.).*

Legionieriaus apranga
Ant šio respublikos laikų bronzinio šalmo užrašyti dviejų legionierių vardai ir jų centurijų pavadinimai.

Kariuomenė kaip politinės galios svirtis

I a. pr. Kr. pradžioje siekiant valdžios jau buvo naudojama prievarta. Buvo tik laiko klausimas, kada šiam tikslui bus panaudota kariuomenė. Pirmas tai padarė Gajus Marijus, sumanus karvedys, gimęs valstiečių šeimoje netoli Arpino. Nepakankant smulkių žemės savininkų, papildydavusių jo legionus, jis atvėrė duris vadinamiesiems *capite censi* – proletarams, kurie stojo į kariuomenę tikėdamiesi padaryti karjerą ir pasipelnyti iš karo grobio. Ši nauja, reorganizuota kariuomenė buvo neįveikiama, bet faktiškai ji tarnavo ne respublikai, o savo vadui, nuo kurio priklausė ne tik jos išlaikymas tarnybos metu, bet ir žemių skyrimas tarnybą baigus. Marijus ja naudojosi kovoje prieš politinius priešininkus, pirmą kartą vesdamas romėnų legionus prieš valstybę. Nobiliteto atstovas Marijaus karininkas Lucijus Kornelijus Sula, tapęs aršiu jo priešu, kariuomenę, pasamdytą kampanijai Rytuose, taip pat naudojo prieš Marijaus šalininkus ir siekdamas užvaldyti Romą, kurios diktatoriumi pasiskelbė. Demokratija gyveno paskutines dienas. Tuo pasinaudojo Marijaus giminaitis Julijus Cezaris.

Sulos triumfas
Šis Sulos denaras tikriausiai vaizduoja patį triumfuojantį diktatorių kvadrigoje (keturkinkėje).

„KOVOJA IR MIRŠTA DĖL KELIŲ ŽMONIŲ TURTŲ“

Liūdną Romos neturtingųjų klasių padėtį vaizdžiai nusako ši Tiberijaus Grakcho kalbos ištrauka, kurią pateikia (tikriausiai pagražintą) Plutarchas: „Laukiniai žvėrys Italijoje, – sakė jis, – turi guolius ir urvus, kur gali prisiglausti ir pasislėpti, o žmonės, kurie kovoja ir miršta dėl Italijos, nieko nėra gavę, tik orą ir šviesą. Be namų, be pastogės, jie klajoja su žmonomis ir vaikais [...] Jie kovoja ir miršta dėl kitų prabangos, dėl svetimo turto.“ (Vertė A. Kašinskaitė)

IMPERIJOS ĮKŪRĖJAI: CEZARIS IR AUGUSTAS

Apie I a. pr. Kr. vidurį respublika merdėjo, draskoma vidaus karų, socialinių krizių ir asmeninių ambicijų. Tuo metu iškilo vienas didžiųjų istorijos personažų Gajus Julijus Cezaris, kuris nustatė romėnų visuomenės valdymo ateinančiais amžiais struktūros gaires: tai imperatorystė, įgyvendinta Cezario giminaičio ir įpėdinio Oktaviano Augusto.

Cezario išvaizda
Štai kaip Svetonijus aprašo Cezario „žmogiškąjį pavidalą": „Sako, jis buvęs aukštaūgis, puikaus kūno sudėjimo, kiek stamboko veido, žvitrių juodų akių... jį bjaurinusi plikė buvo suvis nepakenčiama – dėl jos ne sykį jam buvę apmaudu, mat priešininkai pasišaipydavo." (Vertė J. Mažiulienė)

Gajus Julijus Cezaris, šis subtilia ironija ir aristokratišku skoniu pasižymintis valstybės vyras, tikriausiai suraukė nosį danguje, kur įžengė po to, kai jį nužudė Brutas su kitais sąmokslininkais, kai jo įsūnis ir įpėdinis Gajus Julijus Cezaris Oktavianas Augustas, pasivadino *Divi filius*, „dievo sūnumi". Tačiau per savo gyvenimą (100–44 m. pr. Kr.) jis atliko tiek daug vykusių ir dažnai neįmanomų dalykų, kad jo dieviška kilmė tikrai panaši į tiesą. Gimęs senoje patricijų šeimoje, kuri save kildino iš Alba Longos karalių, taigi iš Enėjo ir Afroditės, bet vėliau nuskurdo, jis sugebėjo savo gabumų ir valios jėga būti pasaulio istorijos centre. Šis švaistūnas ir nepataisomas mergišius, rafinuotas ir priekabus aristokratas buvo narsus karys, genialus vadas, talentingas rašytojas, sumanus politikas, žmogus be prietarų ir sykiu konkretus. Jis tapo didžiuoju pontifiku, užkariavo Galiją, išsilaipino Britanijoje, pilietiniame kare nugalėjo neįveikiamu laikomą Pompėjų,

Kovo idos
Cezarį sąmokslininkai nužudė 44 m. pr. Kr. kovo 15 d. 23 durklo dūriais, iš kurių tik vienas buvo mirtinas. Diktatorius krito aukštielninkas Pompėjaus statulos papėdėje, senato posėdžių salėje (kurijoje), kurią pastatydino buvęs jo priešas. Ši scena pavaizduota Vincenzo Cammucini (1771–1844) drobėje.

Imperatoriaus privilegija
Šis denaras su Julijum Cezariu yra pirmoji romėniška moneta su dar gyvo asmens atvaizdu.

Marso Keršytojo (Mar Ultor) šventyklos rekonstrukcija
Augusto forumo viduryje stovėjo Marso Keršytojo šventykla, kurioje senatas rinkdavosi spręsti karo ir taikos reikalų ir priimdavo užsienio pasiuntinius, atvykusius į Romą nusilenkti arba sudaryti sąjungos.

per keliolika metų paliko žymę daugelyje sričių nuo miestų statybos iki kalendoriaus reformos. Jį nužudė Brutas, kurį mylėjo kaip tikrą sūnų (kalbėta, kad jis tikrai jo sūnus). Cezario darbai buvo tęsiami ir po jo mirties: respublika su metus tetrunkančiomis pareigybėmis, nebeįstengiančiomis valdyti išaugusios valstybės, buvo pakeista imperatoriaus valdžia, gebančia planuoti ir baigti grandiozinius projektus.

NAUJOJI ROMA
Augustas darė didelę įtaką ne tik politikai, bet ir Romos architektūrai. Jo valdymo metu buvo pastatyta daug viešųjų ir kulto pastatų, teatrų, pirčių, įrengta aikščių: visi nauji statiniai buvo elegantiško, griežto klasikinio stiliaus, būdingo imperijos architektūrai, o kalkakmenį, tufą ir degtą molį pakeitė įmantrus Apujos arba Lunos marmuras.

Drovus aristokratas

Kai bevaikis Cezaris, įsūnijęs savo sesers anūką Gajų Oktavijų, suteikęs jam Gajaus Julijaus Cezario Oktaviano vardą ir paskyręs savo įpėdiniu, krito pervertas sąmokslininkų durklų, jaunikaitis teturėjo aštuoniolika metų, buvo silpnos sveikatos, drovus ir menkas. Garsiojo Cezario įsūnis iš valdžią pasidalijusių trijų vyrų (jis pats, Antonijus ir Lepidas) atrodė silpniausias ir negabiausias. Tačiau 31 m. pr. Kr. Akcijaus mūšyje sutriuškinęs Antonijaus ir Egipto karalienės Kleopatros laivyną, jis iškyla į pirmą vietą. Nuo dabar prasideda Romos imperijos istorija. Oktavianas padėjo pagrindus politinei struktūrai, kuria rėmėsi Viduržemio šalių pasaulis ištisus penkis šimtmečius: tai karine valdžia pagrįsta autokratija ir princepso sudievinimas. Jis sukūrė daug dalykų, išlikusių vėlesnėse epochose: imperatorių rinktinės daliniai, vadinamieji pretorionų korpusai; reguliarioji kariuomenė, tarnaujanti už algą; renkami, o ne senatorių skiriami valdininkai; menai, kaip valdžios išaukštinimo ir pripažinimo priemonė. Cezario improvizacijoms jis suteikė aiškią struktūrą. Taigi, 27 m. pr. Kr. senato suteikto Augusto, (Išaukštintojo) garbės vardo jis tikrai nusipelnė.

Augusto žmona
Bazaltinė trečiosios Augusto žmonos Livijos galva. Livija vaidino pirmaeilį vaidmenį tiek šalia savo vyro, tiek šalia sūnaus, imperatoriaus Tiberijaus, kuris po mirties (29 m. po Kr.) suteikė jai deivės rangą.

Su kovos šarvais
Nors nelabai linkęs kariauti, Augustas, čia pavaizduotas su šarvais, atliko svarbias reformas karinėje srityje: jis įsteigė nuolatinę kariuomenę, kurios struktūra išliko nepakitusi iki III a. po Kr. vidurio.

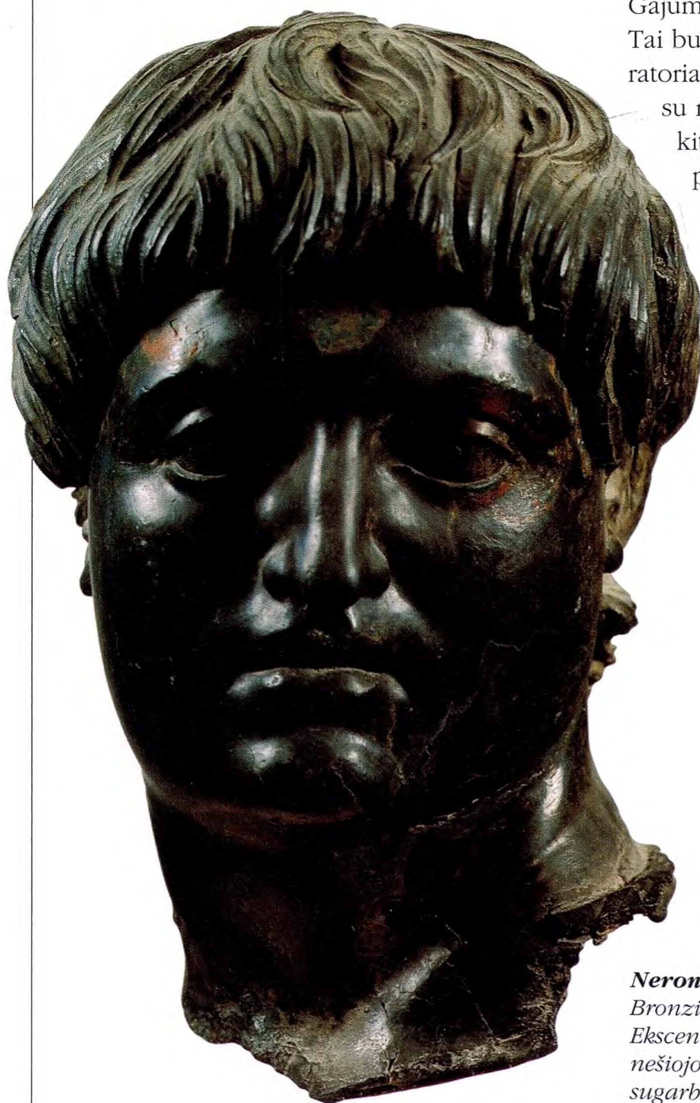
Valdžios viršūnėje: Mesalina ir Neronas

Julijų Klaudijų giminė paliko ryškų pėdsaką Romos imperijos istorijoje. Klaudijai atliko didelių darbų (nutiesė Apijaus kelią, įrengė vandentiekį, suteikė Romos piliečių teises paleistiems į laisvę vergams), pasižymėjo tolerancija, bet ilgainiui tapo autokratais ir despotais ne tik kaip valdovai, bet ir privačiame gyvenime.

Klastingi giminaičiai
Agripina Jaunesnioji (viršuje), *ketvirtoji Klaudijaus žmona, atsikratė vyro įprastu rūmų intrigose ginklu – nuodais. Tada pasodino į sostą sūnų Neroną, kuris, nepakęsdamas motinos globos, liepė tarnui ją nužudyti.*

Valerija Mesalina – trečioji Klaudijaus, ketvirtojo Julijų Klaudijų dinastijos imperatoriaus žmona. Labai graži, protinga ir drąsi ji darė didelę įtaką savo senam vyrui, kuris leido jai tenkinti visus įgeidžius. Mesalina tuo plačiai naudojosi, persekiojo nekaltus piliečius, vien tik norėdama užvaldyti jų turtą, turėjo daug meilės ryšių, kurių nė nemanė slėpti, netgi viešai šventė jungtuves su jaunikaičiu Gajumi Siliju, „gražiausiu vyru imperijoje“. Tai buvo paskutinis lašas, perpildęs imperatoriaus kantrybės taurę, ir jis įsakė žmoną su meilužiu nužudyti. Mesaliną pakeitė kita jaunutė žmona, Agripina, kuri savo pirmtakei nenusileido nei kaip skandalistė, nei kaip politinė intrigantė. Ji nunuodijo vyrą ir pasodino į sostą savo sūnų Neroną. Vis dėlto ne ji, o Mesalina įėjo į istoriją kaip ištvirkusi ir skandalinga imperatorė.

Nerono galva
Bronzinė Nerono galva iš Kilikijos (I a. po Kr.). Ekscentriško būdo imperatorius net plaukus nešiojo ilgesnius nei buvo įprasta, kartais sugarbanotus.

Mesalinos vaikai
Iš Mesalinos ir Klaudijaus santuokos gimė du vaikai, Oktavija ir Britanikas. Oktavija, ištekėjusi už Nerono, buvo neteisingai apkaltinta neištikimybe ir nužudyta; Britanikas buvo Nerono nunuodytas. Šalia: *Mesalina ir Britanikas.*

Petro ir Pauliaus mirtis
Petras ir Paulius, pavaizduoti šv. Januarijaus katakombų Neapolyje freskoje, buvo pirmosios Nerono persekiojimo aukos, nors tiksli mirties data ir kankinimo būdas nėra aiškiai nustatyti. Vieni šaltiniai mini, kad Petras nukankintas 64 m. po Kr., kiti, kad abu nužudyti 6 m. Tertulianas mini tik Petro nukryžiavimą; tvirtinimas, kad Petras nukryžiuotas žemyn galva, o Paulius nukirsdintas atsirado vėliau.

Dainininkas be klausos
Neronas aistringai mėgo muziką, poeziją, teatrą. Dar vaikas kūrė eiles, o būdamas imperatoriumi dainuodavo ir skambindavo kitara nors, manoma, neturėjo klausos. Ši skulptūra vaizduoja Apoloną su kitara.

Jaunasis despotas

Pirmaisiais metais (54–68) Neronas valdė labai saikingai, vadovaujamas filosofo Lucijaus Anėjaus Senekos ir pretorionų vado Buro. Burui mirus 62 m. po Kr., o Senekai pasitraukus į privatų gyvenimą, padėtis ėmė blogėti: Neronas ištrėmė, paskui nužudė pirmąją žmoną Oktaviją, liepė nužudyti motiną Agripiną, privertė nusižudyti Seneką. Prasidėjo nuosprendžiai be teismo, turto konfiskavimai, kraujyje paskandinti tikri ir tariami sąmokslai. Apkaltinęs krikščionis sukėlus Romos gaisrą, kuris 64 m. po Kr. šešias dienas niokojo miestą, jis negailestingai juos persekiojo. (Manoma, kad gaisrą Neronas sukėlė pats, o krikščionis persekiojo, norėdamas nukreipti nuo savęs dėmesį). Karinėje srityje reikalai klostėsi ne geriau: sukilimai Armėnijoje, Britanijoje, žydų sukilimas Palestinoje. 68 m. po Kr. ėmė maištauti legionai Galijoje ir Ispanijoje. Nepasitenkinimas iš provincijų persimetė į sostinę. Neronas pabėgo ir visų apleistas paprašė vergą jį nužudyti. Pasak Svetonijaus, paskutiniai Nerono žodžiai buvę *Qualis artifex pereo* – „Koks didis menininkas žūsta!“ Taip baigėsi Julijaus Cezario dinastija, pirmoji dinastija, valdžiusi Romos imperiją.

PERSEKIOJIMAI

Valdant Neronui pradėta nuožmiai persekioti krikščionis, kurie iki tol, nors nemėgstami, buvo toleruojami. Persekiojimo priežastis, kaip manoma, visai atsitiktinė: kaltinamas sukėlęs katastrofišką Romos gaisrą 64 m. po Kr. Neronas ieškojo atpirkimo ožio ir suvertė kaltę nedidelei, visų niekinamai krikščionių bendruomenei. Persekiojimas buvo žiaurus ir negailestingas. Pasak istoriko Tacito, krikščionių „mirtį lydėjo patyčios: apmautus žvėrių kailiais užsiundydavo žvėrimis, prikaldavo prie kryžiaus ir uždegdavo. Dienai baigiantis, jie liepsnodavo tarsi naktiniai žibintai. Tam reginiui Neronas paskyrė savo sodus ir surengė cirko rungtynes, ten su vežėjo rūbais maišėsi minioje ar valdė keturkinkę.“ (Vertė D. Dilytė)

Imperatoriai filosofai: Hadrianas ir Markas Aurelijus

Šie įsūnyti valdovai buvo išmintingi, mėgo menus, literatūrą, filosofiją, buvo sumanūs ir griežti karvedžiai, rūpinosi valstybe; jų valdymo laikais II a. Romos imperija labiausiai klestėjo.

Kai kurie istoriniai šaltiniai teigia, kad Trajanas nenorėjo skirti savo įpėdiniu jauno giminaičio Hadriano, nes jų pažiūros labai skyrėsi. Ir tikrai, vos įžengęs į sostą Hadrianas atsisakė trijų rytų provincijų: Asirijos, Mesopotamijos ir Armėnijos, kurias prijungęs Trajanas labai išplėtė imperijos ribas. Taip Hadrianas pademonstravo savo siekį „saugoti taiką visame pasaulyje", dideliam kariškių ir pirklių nepasitenkinimui, atsisakęs savo pirmtako vykdytos užkariavimų politikos. Norėdamas asmeniškai apžiūrėti milžiniškos imperijos provincijas, jas lankė, kad iš arti susipažintų su problemomis ir spręstų jas vietoje. Šią savo veiklą jis įamžino didžiulėje, kelionių įspūdžių motyvais išpuoštoje viloje prie Tivolio, kur architektams liepė pastatyti rūmus, panašius į tuos, kurie per kelionę padarė jam stipriausią įspūdį. Hadrianas, ši prieštaringa ir sudėtinga asmenybė, žavėjosi Graikija ir sykiu labai didžiavosi savo galinga tėvyne, buvo ne tik apdairus bei dosnus mecenatas, bet ir patyręs karo vadas, jis puikiai pažinojo biurokratinį imperijos mechanizmą, tačiau nepakentė delsimo, buvo aistringas meilužis (biseksualus: savo favoritui Antinojui pastatydino nuostabų miestą palei Nilą) ir neblogas poetas. Jis sukūrė jaudinančią meditaciją apie mirtį: *Animula, vagula, blandula, hospes comesque corporis, qua nunc abibis in loca...* („Švelni, nerimstanti siela, tu kūno palydovė ir viešnia, kurgi išsirengei vėl..."). Nors jam valdant buvo ir šešėlių, tačiau romėnų civilizacijos klestėjimas pasiekė neregėtų aukštumų.

Hadrianas, nenuilstamas keliautojas
Nuo 121 iki 134 m. (su trumpa pertrauka 127 m., kai grįžo į Romą) Hadrianas, kurio marmurinį biustą čia matome, keliavo po imperiją. Visur jis statydino rūmus, vykdė viešuosius darbus, įvedė administracines naujoves.

Karo kronika
Antonino kolona, pastatyta Marko Aurelijaus pergalių prieš sarmatus ir markomanus garbei ir dedikuota Antoninui Pijui. Jos ilgame spiraliniame frize pavaizduota daug scenų: kaip romėnai pereina per Dunojų, kaunasi, imperatorius sako kalbą, griaunami namai, žudomi belaisviai, nusižeminę pasiduoda barbarai.

Markas Aurelijus, imperatorius filosofas

Geriausia visų laikų karalystė – taip istorijoje apibūdinama Marko Aurelijaus (161–180) epocha. Šis išsilavinęs, nuosaikus ir išmintingas imperatorius filosofiją laikė savo profesija, o valdymą nedėkinga pareiga. Vis dėlto daugelis istorikų šį šviesų laikotarpį laiko imperijos saulėlydžio pradžia. Po penkiasdešimties metų taikos iškilo grėsmė rytinėms bei Dunojumi einančioms sienoms, ir imperatorius buvo priverstas įsivelti į sekinančius karo žygius. Grįždami iš vieno tokio žygio prieš partus, legionieriai parnešė maro epidemiją, išplitusią po visą imperiją. Kai kurių istorikų nuomone, ši Dievo rykštė išguldė beveik pusę gyventojų: krito gamyba, smarkiai sumažėjo įplaukos į biudžetą, ėmė stigti vyrų kariuomenei, buvo apleistos dirbamos žemės. Kol išretėję legionai stengėsi sulaikyti germanus prie Dunojaus, Rytuose esanti kariuomenė sukilo ir paskelbė imperatoriumi savo vadą Avidijų Kasijų. 180 m. kovo mėn. mirdamas Vienoje Markas Aurelijus paliko įpėdiniui iš pamatų purtomą imperiją.

Aukojimas dievams
Šis reljefas vaizduoja Marką Aurelijų, aukojantį prieš Jupiterio šventyklą. Šiaip tolerantiškas, imperatorius nebuvo pakantus krikščionims, kurie atsisakydavo pagerbti dievus, taip nepripažindami Romos valstybės.

Imperatoriaus prisiminimai
Markas Aurelijus (čia jo auksinis biustas) mums paliko vertingą knygą, pavadintą Sau pačiam. *Joje šalia autobiografinių pasakojimų išdėstytas griežtas moralės kodeksas, kurio imperatorius stengėsi laikytis visą gyvenimą.*

DIDŽIŲ PAMINKLŲ AMŽIUS

Hadrianas ir Markas Aurelijus paliko mums nemažai garsių paminklų: tai Hadriano vila Tivolyje, Hadriano kapavietė Romoje (dabar tai šv. Angelo pilis), raito Marko Aurelijaus statula (vėliau Mikelandželas ją perkėlė į Kapitolijaus aikštę), Antonino kolona (Mako Aurelijaus pastatydinta tėvo Antonino Pijaus garbei) to paties pavadinimo aikštėje Romoje. Šie paminklai liudija apie II a. Romoje klestėjusius menus, ypač architektūrą, kuri jau buvo pasiekusi savo techninių galimybių ir meninės išraiškos viršūnę.

Šv. Angelo tiltas ir pilis
134 m. Hadrianas pastatydino per Tiberį Helijo tiltą, kuris jungė jo kapavietę su Romos miestu. Šis tiltas ir dabar tebėra, tik vadinamas šv. Angelo tiltu, kaip ir pilis, pastatyta, panaudojant Hadriano kapavietės sienas.

Imperijos padalijimas: Dioklecianas ir Konstantinas

Gelbėdamas imperiją Dioklecianas priėmė drastišką sprendimą: savo milžinišką imperiją jis padalijo į dvi dalis. Jo įpėdinis Konstantinas nuėjo dar toliau: iš Romos jis atėmė sostinės privilegijas.

Dioklecianas iš pagrindų pakeitė imperijos struktūrą. Kad galėtų sėkmingai ginti sienas ir sykiu įveikti išorės problemas, jis pasidalijo valdžią su ištikimu draugu Maksimianu, kuriam patikėjo vakarinę imperijos dalį, o sau pasiliko Rytus. Abu valdovai greit įvedė tvarką: išnaikino provincijose siautėjančias plėšikų gaujas, sutramdė frankų ir saksų piratus, sutvirtino rytinių provincijų sienas. Tada pasirūpino, kad būtų užtikrintas sosto paveldimumas: kiekvienas valdovas turėjo pasirinkti po įpėdinį (cezarį), ir supažindinti jį su valdymo reikalais.

Keturvaldystė
Matydamas, kad Romos valdos per plačios aprėpti vienam monarchui, Dioklecianas įvedė tetrarchiją (graikiškai „keturių valdžia"). Šis jo pertvarkymas pasiteisino: dabar, kai atskiros imperijos dalys turėjo po valdovą, užgrobti valdžią buvo neįmanoma. Šalia: tetrarchus vaizduojanti skulptūrinės grupės detalė.

Milžiniška Konstantino galva
Dioklecianui mirus dėl imperatoriaus sosto varžėsi šeši pretendentai: Maksimianas, Maksencijus, Licinijus, Galerijus, Maksiminas ir Konstantinas, kuris valdė vakarines provincijas. Imperatoriumi tapo pastarasis po lemiamo mūšio su Maksencijumi netoli Mulvijaus tilto, į šiaurę nuo Romos 312 m. spalio 28 d.

Imperatoriaus diadema
Konstantinas su imperatoriaus diadema Šv. Sofijos bažnyčios Stambule (senajame Konstantinopolyje) mozaikoje.

IMPERATORIAUS AKMENYS

Kaip joks kitas imperatorius Dioklecianas labai mėgo puoštis įvairiaspalviais brangakmeniais. Žmonės šaipėsi, kad jis net savo apavą nori brangakmeniais nusagstyti kaip tasai ištvirkėlis Heliogabalas. Dioklecianui ir tariamai jo tuštybei (iš tiesų tai buvo veikiau noras išaukštinti imperatoriaus valdžią, padaryti ją nepasiekiamą paprastiems žmonėms) priskiriama ir diadema kaip imperatorių skiriamasis ženklas; ši paprasta balta juosta, kadaise graikų valdovų ryšėta ant kaktos, dabar buvo perdaryta į brangų auksinį, nusagstytą brangakmeniais papuošalą.

Krikščionio kapas
Šis III a. pabaigos ar IV a. pradžios kapo plokštės fragmentas vaizduoja garsiąją duonos padauginimo sceną iš Naujojo Testamento.

Buvo sukurtas gerai organizuotas biurokratinis aparatas. Visi imperijos piliečiai privalėjo mokėti mokesčius ir tiekti produktus netgi savo ekonominės ir pilietinės laisvės sąskaita; Dioklecianas pertvarkė šalies gynybą, palei visą imperijos perimetrą pastatydindamas praktiškai neįveikiamas sutvirtintas sienas (*limites*); jis be gailesčio persekiojo krikščionis, kuriuos laikė grėsme valstybei. Nors Diokleciano pertvarkymai neišsprendė imperijos problemų, jie bent keliems dešimtmečiams atidėjo jos žlugimą.

Posūkis į krikščionybę

Diokleciano įvesta sudėtinga paveldėjimo sistema nepasiteisino. Imperatoriui pasitraukus, iškart prasidėjo įnirtinga kova tarp įpėdinių. Nugalėjo Maksimiano cezaris Konstantinas: šis imperatorius išliko soste ketvirtį amžiaus ir įvedė imperijos valdyme pakeitimus, kurie išliko ilgai po jo mirties. Palaikę Konstantiną krikščionys 313 m. gavo visišką laisvę išpažinti savo religiją. Jų svoris valstybėje nuolat augo. Roma neteko sostinės vaidmens, ir ant Bosforo sąsiaurio krantų, tarp Europos ir Azijos buvo įkurta „naujoji Roma“ – Konstantinopolis. Imperatoriaus dvaras čia persikėlė 330 m. ir daugiau nei tūkstantį metų tęsė Romos imperijos tradicijas.

Šv. Apolinaras laivyne
Pastatyta VI a. prie Ravenos vartų šv. Apolinaro laivyne bazilika yra tipiško pirmųjų krikščionių bažnyčių stiliaus.
Nuotraukoje: *vidurinė nava ir apsidė.*

KRIKŠČIONIŲ BAZILIKOS ATSIRADIMAS

Konstantinui suteikus krikščionims laisvę išpažinti savo tikėjimą, jie galėjo netrukdomi statytis maldos namus, iki tol slepiamus nuo pašalinių akių. Iškilo būtinybė per trumpą laiką pasirinkti kanoninę maldos namų formą. Pasirinkta *basilica* – statinys, pagonybės laikais skirtas teismams, bankams, prekyvietei. Perimtas bazilikos vardas ir (iš dalies) architektūrinė forma. Tipiška ankstyvųjų krikščionių bazilika Konstantino laikais buvo stačiakampis pastatas su trimis arba, rečiau, penkiomis navomis. Viename gale buvo įėjimas, kitame apsidė (pagonių bazilikoje vadinama eksedra). Stogo dangą laikė paprastos gegnės, o ne tipiški imperijos statiniams skliautai; priešais baziliką buvo erdvus keturkampis portikas, skirtas katechumenams, tai yra besirengiantiesiems krikštui.

JULIANAS APOSTATA IR GALA PLACIDIJA

Imperija, nors dar didelė ir galinga, IV amžiuje pradėjo nesulaikomai smukti. Vis dėlto ir šiuo laikotarpiu ji davė garsių asmenybių, tokių kaip imperatorius Julianas ir princesė Gala Placidija.

Romėnų imperatorė
Ant šios bizantiškos pakabuko formos monetos pavaizduota Gala Placidija.

Juliano atsimetimas
Julianas, čia pavaizduotas su graikų filosofo toga ir pagonių žynio vainiku, buvo išauklėtas krikščioniškoje aplinkoje, tačiau susipažinęs su pagonių tradicijomis ir neoplatonizmo misticizmu krikščionybės išsižadėjo. Dėl to buvo pramintas Apostata (Atskalūnu).

Julianas, kurį 360 m. pasodino į sostą galų legionai, savo darbais ir garsumu prilygo didiesiems II amžiaus valdovams: Trajanui, Hadrianui, Markui Aurelijui. Jis pradėjo didelę įstatymų, mokesčių ir ekonominę reformą, tačiau jos nebaigė, nes valdė per trumpai. Julianas įėjo į istoriją kaip imperatorius, bandęs atgaivinti tikėjimą senaisiais dievais, dėl to net buvo pramintas Apostata (gr. *apostatēs* – maištininkas, atskalūnas). Šiai jo politikai atkakliai priešinosi jau iš pagrindų sukrikščioninta rytinė imperijos dalis. Gal jam ir būtų pavykę atgaivinti senąjį tikėjimą, mat jis norėjo įdiegti dvasingą neoplatonistinės pakraipos pagonybę, turinčią nemaža krikščionybės bruožų, kaip antai, beturčių šelpimas, tačiau 363 m. Julianas žuvo žygio prieš persus metu. Tai buvo paskutinis imperatorius, bandęs tęsti klasikines Romos tradicijas.

Pagonių bazilikos
Šis dekoratyvinis pano buvo bazilikoje prie konsulo Junijaus Baso namų, pastatytoje ant Eskvilino kalvos Romoje IV a. Tokiose vietose susitikdavo paskutinieji Romos pagoniškosios aristokratijos atstovai.

Princesė, paimta įkaite

Gala Placidija, garsaus imperatoriaus Teodosijaus duktė, gyveno Vakarų imperijos žlugimo laikotarpiu. Gimė apie 388 m., išsilavinimą gavo Romoje, kur gyveno ir 410 m., kai miestą nusiaubė Alariko gotai. Traukdamiesi jie kaip belaisvę išsivedė ir princesę. Ilgus metus Gala Placidija kaip vertingas įkaitas visur keliavo kartu su barbarais, kol jos vedybos su Alariko svainiu Ataulfu sutaikė romėnus su gotais, kurie iki šiol buvo didžiausi priešai. Iš šių vedybų gimė sūnus, pakrikštytas Teodosijumi, kaip senelis. Sūnus netrukus mirė, vyras buvo nužudytas, ir ji vėl tapo belaisve. Gala Placidija grįžo į Ravenos dvarą pas romėnus šiems sumokėjus didelę išpirką kviečiais su sąlyga, kad ji tekėtų už tuščiagarbio karo vado Konstanco, kurio labai nemėgo. Iš šios santuokos gimė du vaikai, Honorija ir būsimasis imperatorius Valentinianas III. Bet šeimos ramybe Gala Placidija džiaugėsi neilgai. Vis labiau užsisklendusi Ravenos imperatoriškuose rūmuose, ji rado paguodą krikščionybėje ir religinėse knygose. Šią išsilavinusią, protingą ir jautrią princesę įtraukė laiko girnos ir padarė pėstininke politinėje šaškių lentoje. Ši trapi moteris kuo toliau, tuo labiau atsidavė dvasios dalykams, ir vis dėlto beveik ketvirtį amžiaus narsiai gynė dinastiją, kurią įkūnijo jos įpėdinis Valentinianas, nors ilgaamžė imperija jau byrėjo, iš visų pusių puldinėjama švabų, vandalų, partų, frankų, hunų. Gala Placidija, šis paskutinis griūvančio pasaulio atstovas, mirė Romoje 450 m.

PASKUTINIS ROMĖNŲ AR PIRMASIS BIZANTIŠKAS STATINYS?

Galos Placidijos kapavietė Ravenoje (*viršuje*) tai nedidelis kryžiaus formos netinkuotų plytų statinys. Iš lauko pusės jis labai paprastas, be puošmenų, tačiau vidus stebina spalvų ir frizų gausybe. Įspūdį sustiprina šviesa, kuri skverbiasi pro languose įstatytas alebastrines plokštes. Šioje vėlyvoje romėnų architektūroje jau aiškiai matyti būsimojo bizantinio stiliaus bruožai.

Kristus gerasis ganytojas
Ši mozaika virš Galos Placidijos kapavietės durų – tai antikinio meno šedevras. Perspektyva ir neryškios spalvos sukuria paslaptingo tolio iliuziją. Aukščiau visko dominuoja auksine aureole apgaubtas Kristaus veidas.

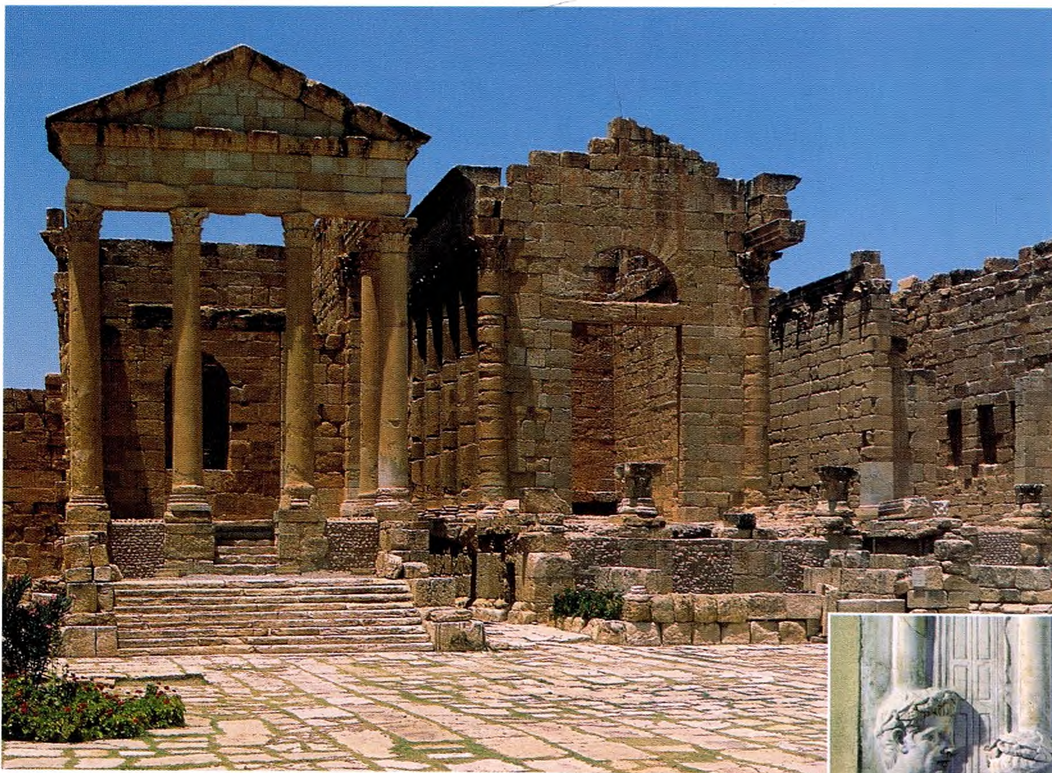
VIENA TREJYBĖ IR DAUG DIEVŲ

Roma neturėjo religijos dabartine prasme, tai yra hierarchinės ir kodifikuotos tikėjimų ir dievybių struktūros. Religija Romoje veikiau buvo labai senų ir įvairios kilmės apeigų visuma.

Sėdintys sostuose
Kapitolijaus trejybę sudarė Jupiteris, Junona ir Minerva. Dažniausiai jie vaizduojami sėdintys sostuose su Jupiteriu vidury. Nuotraukoje: *Kapitolijaus trejybė, rasta kasinėjant Skarbatijos tvirtovės liekanas, dabartiniame Soprono mieste, Vengrijoje.*

Tradicinė romėnų pagonybė siekė ne tiek sukurti mistika pagrįstą religiją – lotynų mentalitetui tai buvo svetima – kiek skrupulingai laikytis „sutarties“ su dievais: aš duodu tau, kad tu duotum man (*do ut des*). Jie dievus ne tiek garbino, kiek šventai bijojo jų pykčio, kurį galėjo sukelti pamirštos, neatliktos arba neteisingai atliktos apeigos. Romėnai laikė pareiga skrupulingai laikytis sutarties sąlygų, atiduoti dievams jiems priklausančią pagarbą ir laukė, kad už tai dievai juos saugos ar bent nekenks jiems savo nenuspėjamais įnoriais.

Sufetulos Kapitolijaus trejybė
Nuotraukoje: *trilypė šventykla, skirta Kapitolijaus trejybei senovės Sufetuloje, Tunise. Tokie kulto pastatai buvo statomi Italijos miestuose, o vėliau, pavergtoms tautoms perimant pilietines ir religines Romos institucijas, kiekviename imperijos kampelyje.*

SIMONIDO DVEJONĖ

Romėnų požiūrį į religiją puikiai atspindi ištrauka iš Cicerono dialogo *Apie dievų prigimtį* (*De natura deorum*), kuriame vienas veikėjas, einantis svarbias žynio pareigas, pasakoja šitokią istoriją: „Klausi manęs, kas ar koks yra dievas: pasinaudosiu Simonidu, kuris, tiranui Hieronui to paties paklausus, pasiprašė dienos pasvarstyti, kai kitą dieną vėl pasiteiravo, paprašė dviejų dienų; galop kai vis didino dienų skaičių ir stebėdamasis Hieronas paklausė, kodėl taip darąs, Simonidas atsakė: „Kuo daugiau apie tai galvoju, tuo neaiškiau viskas atrodo.“ (Vertė A. Kučinskienė)

Viešas aukojimas
Reljefas iš Romos, vaizduojantis pasiruošimą aukojimui dievams.

Kapitolijaus trejybė

Šios sudėtingos sistemos pagrindas buvo vadinamoji Kapitolijaus trejybė: Jupiteris, Junona ir Minerva. Kapitolijaus šventykla, kurios celė susidėjo iš trijų patalpų, buvo svarbiausia šios triados šventovė, daugsyk atkartojama visose Romos kolonijose. Vyriausiasis dievas buvo Jupiteris, vadinamas *Optimus* (Maloningasis) ir *Maximus* (Didysis). Be pagrindinių dievų, romėnai garbino šimtus mažesniųjų, jų santykiai buvo labai susipynę ir įvairūs, visų pirma dėl Antikos, ypač romėnų pagonybei būdingos tendencijos tapatinti kitų tautų dievus su vietiniais ir atvirkščiai. Taigi romėnų panteonas buvo atvira ir tolerantiška sistema, labiau pilietinė negu religinė, susijusi su kasdieniu gyvenimu. Neatsitiktinai žyniai buvo renkami, kaip ir valstybės pareigūnai. Vieninteliam dievui skirtos atskiros religinės struktūros idėja Romos gyventojams buvo nesuvokiama.

Elisijo laukai
III a. freska, vaizduojanti Elisijo laukus, žemės krašte esantį pasaulį, kuriame, pasak graikų ir romėnų mitologijos, žmogus po mirties gyvena nekankinamas sunkių darbų ir ligų.

Iš Graikijos
Antikos šaltiniai sako, kad sėdinčio soste Jupiterio atvaizdas (šis reljefas yra iš I a. po Kr.) buvo atgabentas į Romą Sulos laikais. Tai buvęs didžiojo Atėnų skulptoriaus Feidijo sukurtas Dzeusas iš Olimpijos šventyklos.

Intelektualų požiūris

Emocinės pusės stygių pastebėjo intelektualai, kurių požiūris į tradicinę religiją buvo sudėtingas ir dviprasmiškas. Viešai jie rodė dievams ir jų kultui didžiausią pagarbą, bet privačiame gyvenime dažnai iš apeigų šaipydavosi, iškeldami jų formalizmą ir tuštumą. Norėdami savo gyvenimui suteikti jausmų gilumo bei prasmės, jie domėjosi daugiau filosofija, o ne religija. Epikūrizmas ir stoicizmas, šios graikų filosofinės doktrinos, turinčios tvirtą moralinį pagrindą, buvo tikroji aukštųjų klasių religija.

SVARBIAUSIOS RELIGIJOS

Ypatinga romėnų religinės sistemos savybė buvo gebėjimas atsinaujinti ir prisitaikyti prie politinių bei socialinių pokyčių.

Nuo pat įsigalėjimo Italijoje laikų romėnai perėmė daugybę tikėjimų ir dievybių; atsirado naujų kultų, sudievinus abstrakčias dorybes (*Concordia, Fides, Virtus* – *Santarvė, Ištikimybė, Narsumas*). Pradėta garbinti net žmones – imperatorius po jų mirties. Šis sugebėjimas prisitaikyti daug pasitarnavo stiprinant nugalėtų tautų ištikimybę Romai, tačiau atvėrė kelią „importui" naujų kultų, sunkiai pasiduodančių integracijai į tradicinę religiją.

Rytų religijos

Dar respublikos laikais, patyrusi pralaimėjimų mūšiuose su Hanibalu Romos valstybė suskato stiprinti piliečių tikėjimą ir įvedė Romoje hetitų deivės Kibelės kultą. Šios deivės, kitaip vadinamos Didžiąja Motina (*Magna Mater*), gamtos valdovės gausingos apeigos žymėjo nemažą dalį romėnų religinio kalendoriaus dienų. Imperijos laikotarpiu naujų dievybių garbinimo

DIDŽIOSIOS MOTINOS KULTAS

Nepaisant kai kurių žiaurių ir romėnams nepriimtinų aspektų, kaip antai žynių kastravimasis, Didžiosios Motinos Kibelės kultas Romoje buvo gana giliai įleidęs šaknis ir reiškėsi daugybėje švenčių. Tokios kaip Megalesijos (*Megalensia* iš Didžiosios Motinos graikiško pavadinimo *Megalē mētēr*) balandžio mėnesį arba Hilarijos kovo 25, minint Kibelės vyro Ačio prisikėlimą, buvo švenčiamos labai iškilmingai. Imperijos laikais buvo įvestas *taurobolium* – jaučio aukojimas; gyvuliui nupjaudavo sėklides, o nuo aukuro tykštantis kraujas aptaškydavo tikinčiuosius. Ši apeiga, tarsi savotiškas krikštas, matyt, atsiradusi kaip simboliškas kastravimas, leidžiantis romėnų piliečiui tapti žyniu, išvengiant nemalonios procedūros, ilgainiui tapo paprasta tikinčiųjų iniciacijos ceremonija. Kibelės kultas ilgai išliko ir IV a. po Kr. dar buvo praktikuojamas daugelyje imperijos vietų.

Žynio lėkštė
Auksuoto sidabro patera su Kibele, Ačiu ir kai kuriomis gamtos personifikacijomis. Patera – tai lėkštės formos indas, žynių naudotas nuliejimams.

Izidė, didžioji globėja
Izidė (šalia), *tapatinta su Mėnuliu ir Sirijumi, buvo galinga motina deivė, sauganti šeimą, jūrininkus ir užtikrinanti teisybę. Kaip dangaus šviesulių valdovė ji tapatinta su lemtimi.*

Maištinga religija
Romoje plintant krikščionybei, sklido gandai, kad susirinkę slaptose vietose naujojo kulto sekėjai kelia orgijas, santykiauja su broliais ir seserimis. Bet ir tie, kurie tokiais gandais netikėjo laikė krikščionis imperijos priešais, nes jų raštai pranašavo naujos karalystės atėjimą. Šalia: *Romos Jordanų katakombų freskos detalė, vaizduojanti besimeldžiančią moterį.*

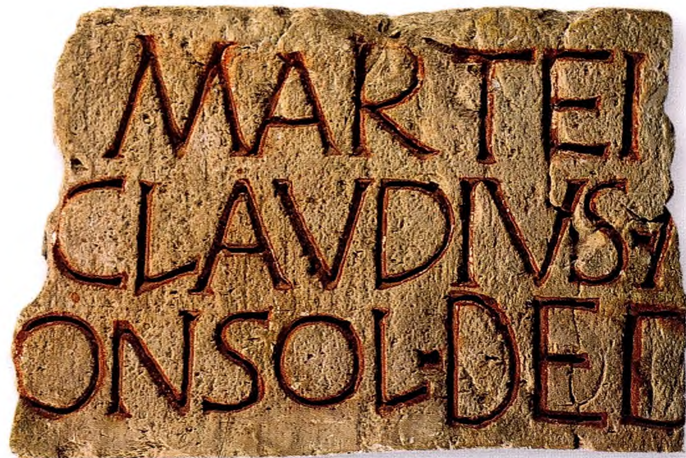
tendencija vis labiau ryškėjo. Valdant Flavijams, įsigalėjo Izidės ir kitų Egipto dievybių kultas, jas garbino patys imperatoriaus šeimos nariai. Komodas gyrėsi garbinąs ne tik Izidę, bet ir Mitrą. Heliogabalas ir Aurelianas įteisino Rytų saulės dievų garbinimą (Elagabalą iš Emesos Sirijoje ir Malachbelą iš Palmyros, Romoje garbintus kaip *Sol Invictus* – Nenugalimoji Saulė). I a. pabaigoje ir II a. pradžioje visoje imperijoje, ypač tarp legionų kareivių, paplito persų šviesos dievo Mitros kultas.

Dievų nuvertimas nuo pjedestalo

Visi šie kultai turėjo dvi pavojingas savybes: visų pirma, atkilę iš tolimų skirtingos kultūros šalių, jie nederėjo su praktiškumu ir racionalumu (pavyzdžiui, Kibelės kulto žyniai kastruodavosi, dėl to romėnai ilgai negalėjo tapti Kibelės žyniais, nes tai daryti jiems draudė įstatymas). Antra, jie apeliuodavo į giliausius ir emocinius žmogaus sielos klodus, todėl jų pasekėjų elgesys būdavo nenuspėjamas, kai religiniai įsitikinimai prieštaraudavo pilietinėms pareigoms. Kaip tik toks susidūrimas buvo nesuderinamas su krikščionybe, kuri teigė esanti ne viena iš religijų, o vienintelė religija, ir tik neigdama bet kokį kitą kultą ji galėjo būti ištikima savo Dievui: toks įsitikinimas buvo visai naujas daugiatautėje ir daugiakultūrėje Romos imperijoje.

Nilas Romoje
Ši marmurinė II a. po Kr. Nilą vaizduojanti statula buvo Izidės šventykloje Romoje.

MITAI, LEGENDOS IR TRADICIJOS

Paskirtas Marsui
Šis respublikos laikotarpio įrašas byloja, kad pirmasis senojo romėnų kalendoriaus mėnuo kovas buvo paskirtas karo dievui Marsui.

Romėnų mitologija, nors neprilygsta graikų, verta ne menkesnio dėmesio. Žinoma, romėnai neturi tokių rašytojų kaip Homeras ir Hesiodas, tačiau jų mitologija taip pat gausi, meniška ir daugeliu aspektų stebinanti.

Pirmieji lotynai garbino dievus, egzistavusius dar prieš pasaulio sutvėrimą. Tačiau yra mitų apie vėliau atsiradusius dievus, apie civilizacijos nešėjus herojus, taip sakant, sudievintus protėvius: šie dievai pirmiausia susiję su įvairių gyvenviečių atsiradimu. Tai Janas, Saturnas ir Vulkanas. Vėliau imta garbinti Fortūna Primigenija (Pirmagimė), kaip Jupiterio ir Junonos motina; mitų apie ją Romoje nebūta tikriausiai todėl, kad jie neatitiko valstybinės religijos, bet jų būta Preneste (dab. Palestrina). Tarp civilizacijos nešėjų herojų paminėtini Pikas ir Faunas, keistos išvaizdos pusdieviai, turį žmonių ir gyvūnų bruožų (Pikas – tai genio toteminė figūra, šventas orakulinis paukštis, o Faunas, priklausomai nuo versijų ir vietos, panašus į vilką, ožį ir gyvatę). Labai sena dieviškoji pora yra Marsas ir Opė. Pastaroji, karališkosios valdžios ir gausios pjūties deivė, randama ant bronzos ir geležies amžiaus kapų. Opės mitas persipina su Marso mitu. Marsas, jaunas valdovas, neprilygstamas karys, yra Opės vyras ir jos priešingybė: vienas atstovauja karo baisumus, griovimus, kita – sotumą ir gausą.

Tiberio personifikacija
Ši II a. pr. Kr. marmurinė statula iš Izidės ir Sarapido šventyklos Romoje vaizduoja Tiberio upę, saugančią vilkę ir dvynius Romulą su Remu.

Marsas su barzda
Šios, vienos pirmųjų Romoje nukaltų (apie 296 m. pr. Kr.) auksinės monetos averse pavaizduotas barzdotas Marsas.

Lemtis šulinyje
Fortūnos Primigenijos (Pirmagimės) šventykla Preneste (dab. Palestrinoje) netoli Romos. Čia buvo vienas svarbiausių orakulų, į kurį patarimo kreipdavosi ne tik senovėje, bet ir respublikos laikotarpiu. Pasak senųjų šaltinių, deivė teikdavusi atsakymus (sortes) *kuriuos iš šulinio iškeldavęs į jį nuleistas vaikas.* Viršuje: *šventyklos griuvėsiai.*

Gimimo mitai

Romos įkūrimo mitologijoje persipina ir susilieja daugelis mitų, susijusių su miesto atsiradimu ir likimu. Pavyzdžiui, iš Marso sūnaus Piko sąjungos su nimfa, gimė Faunas, turįs vilko, ožio ir gyvatės bruožų. Iš šio sąjungos su Fauna gimė Lotynas, pirmasis lotynų karalius, davęs genčiai vardą. Lotynas buvo pirmas pusdievis, neturėjęs jokių gyvūno ar baidyklės požymių. Tarkvinijų valdymo laikotarpiu atsiradęs mitas Lotyną laikė Herkulio ir Fauno dukters sūnumi. Galop seka legenda apie Romulą, Marso ir lotynų princesės (tolimos Marso giminaitės) sūnų, Romos įkūrėją, garbintą kaip dievas Kvirinas.

Šlovinantys epai

Valdant Augustui, Miesto įkūrimo mitus apdainavo Vergilijus: *Eneidoje,* įpynęs jau plačiai paplitusias legendas ir mitus, poetas romėnų protėviu vadina Askanijų Julą, Enėjo sūnų ir Julijų giminės (*gens Iulia*), kuriai priklausė pats imperatorius, pradininką. Tad gal ir neteisinga sakyti, kad Roma neturėjusi savo Homero, tik jis iškilo Romos klestėjimo laikotarpiu, o ne pradžių pradžioje, kaip Graikijoje.

Stiprus kaip jautis
Sarkofago detalė, vaizduojanti Herkulio kovą su jaučiu (III a. po Kr.).

ROMA, VILKĖ, GENYS

„Upės vingyje, kur prie kranto priplaukė pintinė su dvynukais, augo laukinė figa, romėnų vadinama *Ruminalis*; šis pavadinimas kilo iš Romulo vardo arba veikiausiai iš to, kad dvyniai čia buvo žindomi, mat senovės romėnai *ruma* vadino krūtį.Vilkei po figmedžiu maitinant kūdikius, juos saugodavęs genys. Kadangi šiuos gyvūnus globojo Marsas, o lotynai ypatingai garbino genį, galima suprasti, kaip buvo lengva įtikinti motiną, kad dvynių ji susilaukusi iš Marso. Pagal kitus, ši legenda atsiradusi dėl maitintojos vardo dviprasmybės, mat lotyniškai *lupa* reiškia tiek vilko patelę, tiek ištvirkusią moterį, o tokia buvo dvynukus žindžiusi Faustulo pati.“

Plutarchas, *Romulas,* 4

Girių dievas
Piemenų dievas Faunas įkūnijo pirmaprades gamtos jėgas. Paprasti žmonės jį vadino Silvanu (lot. silva – *miškas).* Nuotraukoje: *terakotinė pūnų kaukė, vaizduojanti Fauną.*

ŽYNIŲ KOLEGIJOS

Žynių bei jų pareigų buvo daugybė. Padėtis dar labiau komplikavosi, romėnams į savo religinį pasaulį įjungiant svetimus kultus kartu su jų šventikais.

Religinė veikla vykdavo įvairiuose lygmenyse: tai valstybiniai kultai, liečiantys visą romėnų bendruomenę; vietiniai kultai, praktikuojami tik viename mieste ar kokioje nors vietovėje; privatūs kultai, praktikuojami žynių arba profesinėse kolegijose bei šeimose. Plačiausia prasme, „žyniu" (*sacerdos*) romėnai laikė bet kurį žmogų, atliekantį kulto apeigas bet kuriame iš šių lygmenų: taigi ne tik žynius tikrąja šio žodžio prasme, taip sakant, dvasininkus, bet ir magistratus bei šeimos tėvą (*pater familias*) – visus, kurie vadovavo pilietinėms arba šeimos religijos apraiškoms.

Žyniai ir žynės

Žyniai daugiausia buvo vyrai; žynių funkcijas atliekančioms moterims irgi vadovavo vyras. Netgi garsiosios Romos žynės vestalės, turėjusios didžiulę įtaką valstybės reikalų tvarkymui, priklausė nuo didžiojo pontifiko, atliekančio šios ypatingos kolegijos *pater familias* pareigas.

Žyniai ir bendruomenė

Ne visi vyrai buvo laikomi tinkamais eiti žynio pareigas: valstybinės religijos žyniai galėjo būti tik pilnateisiai Romos piliečiai, o namuose praktikuojamo kulto – tik tos

Vestos ugnis
Vestalių pareiga buvo kurstyti amžinąją ugnį Romos valstybės globėjos Vestos šventykloje.
Nuotraukoje: *reljefas iš Romos, vaizduojantis auką Vestai.*

Kvietimas į puotą
Apačioje: *reljefas, vaizduojantis gyvulių aukojimo sceną. Ši ceremonija buvo aiškinama kaip dalijimasis maistu su dievybe.*

šeimos vyrai. Pašaukimas čia neturėjo jokios reikšmės: žyniai buvo renkami arba tiesiog paskiriami, kaip į „pasaulietines“ magistratūras, ir jie privalėjo ne tikėjimą skleisti, o skrupulingai laikytis nustatytų apeigų, taip sakant, „sutarties“, sudarytos tarp bendruomenės ir jos dievų. Todėl viešajame gyvenime magistratų ir žynių veikla dažnai persipindavo: konsulai atlikdavo apeigas, svarbiausius aukojimus, nustatydavo religinių švenčių datas, vadovaudavo būrimams prieš kiekvieną svarbų valstybinį sprendimą ir net įvesdavo į Romą naują religiją. Žynių kolegijos, kurioms ši veikla buvo pagrindinė profesija (pontifikai, augurai, decemvirai, kvindecemvirai, septemvirai, vestalės), atlikdavo daug svarbių pareigų: švęsdavo specifinius kultus, pašventindavo valstybinius ir kulto statinius (*templa*),

Skaisčios ir nekaltos
Vestos žynės vestalės, išrinktos burtų keliu iš šešerių dešimties metų kilmingų mergaičių, privalėjo tarnauti trisdešimt metų netekėdamos. Už skaistybės įžadų sulaužymą buvo baudžiama mirties bausme. Šalia: *Vestalių namas Romos forume.*

saugodavo Sibilės knygas ir iš jų pranašaudavo, rengdavo ritualines puotas bei procesijas. Buvo ir „specializuotų“ kolegijų, (fecialai, arvalai, salijai, luperkai ir t. t.), vykdančių specifinius kultus arba atliekančių archaiškas apeigas. Visa ši kultų ir apeigų gausybė imperijos laikotarpiu palaipsniui buvo „norminama“. Princepsas, tiesiogiai arba netiesiogiai vadovaujantis visoms žynių kolegijoms ir parinkdavęs jų sudėtį, radikaliai pakeitė žynių luomo struktūrą, ir jų veiklą pajungė vieno žmogaus, imperatoriaus, valiai. Tai buvo viena iš priežasčių, lėmusių tradicinės religijos poveikio piliečiams mažėjimą.

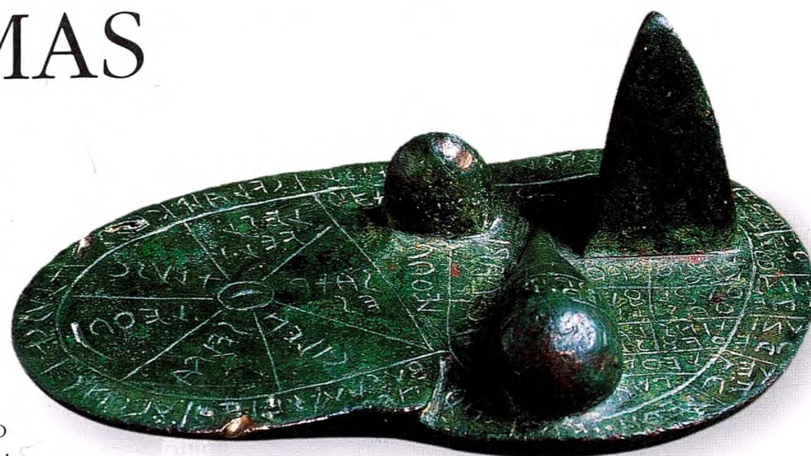
Žynio krėslas
Nuotraukoje: *marmurinis žynio krėslas. Tai pagal romėnų modelius XVIII a. atlikta rekonstrukcija, panaudojant senas medžiagas.*

ŽYNIAI, APEIGŲ SAUGOTOJAI

Tradicinė romėnų religija kreipė dėmesį ne į asmenybes, o į bendruomenę: religija buvo kultų ir ceremonijų visuma, lydinti kiekvieną gyvenimo įvykį. Ji nesirėmė nei mistika, nei emocijomis ir sėmėsi jėgų iš nepaprastai stiprios romėnų integracijos į kulto institucijas, dėl ko jie tiesiog bijojo nedalyvauti apeigose: tai, ką mes vadiname tikėjimu, jiems nieko nereiškė. Žyniai neprivalėjo kontroliuoti atskirų piliečių religinio gyvenimo. Jie rūpinosi visa romėnų tauta, o ne ją sudarančiais individais. Iškilus skandalui, susijusiam su religine praktika, susirūpindavo ne žyniai, o magistratai, atsakingi už viešąją tvarką. Todėl per Antrąjį pūnų karą, kai išgąsdinta nuolatinių Hanibalo pergalių Romos liaudis metėsi į svetimus ezoterinius kultus, įsikišo ne žyniai, o pretorius, pasmerkęs tai kaip maištą prieš valstybę.

Ateities spėjimas: dievų ženklų aiškinimas

Dievų žodis romėnams buvo labai svarbus. Daug sako vien tai, kad dievų ženklų aiškinimas ir Romos miestas atsirado vienu metu.

Haruspikų mokykla
Haruspikai pranašaudavo stebėdami paaukotų gyvulių vidurius. Šis bronzinis avies kepenų modelis su prirašytais skyreliais (II a. pr. Kr.), matyt, buvo skirtas mokymui.

Nesutardami, kieno vardu turėtų vadintis miestas, Romulo ar Remo, dvyniai sulaukė ženklų iš dangaus, tik kiekvienas aiškino juos savaip. Iš to kilo ginčas, per kurį Romulas užmušė savo brolį. Jau šioje istorijoje pasireiškia ypatingas Romos santykis su ezoteriniais dalykais.

Dievų ženklų aiškinimas

Dievų siųsti ženklai būdavo aiškinami įvairiai. Seniausias aiškinimo būdas, kurį pasirinko Romą įkūrę dvyniai, tai auspicijai (*auspicia*) – paukščių, jų skrydžio ir balsų stebėjimas. Juo užsiimdavo tik augurai, turėję Romoje prestižinę ir įtakingą kolegiją. Prieš priimdamas svarbų sprendimą konsulas pasikviesdavo augurą, ir šis aiškindavo konsulo pastebėtus ženklus. Vėliau imta pranašauti iš paaukotų gyvulių vidurių arba iš nepaprastų gamtos reiškinių: žemės drebėjimų, potvynių, kometų, saulės arba mėnulio užtemimų, net iš verkiančių statulų arba kalbančių karvių. Pastebėti ženklai būdavo pateikiami senatui, kuris kviesdavo žinovus – haruspikus – kad šie išaiškintų, kokie dievai pyksta ir kokių apeigų reikia jiems numaldyti.

Suvaržymas
Imperatorius Tiberijus buvo priverstas išleisti įstatymus, varžančius augurų ir haruspikų veiklą, nes šių įtaka žmonėms buvo didžiulė.

Augurai ir haruspikai uoliai atlikdavo savo darbą. Tačiau piliečiai ir valdžios pareigūnai vietiniais ženklų aiškintojais nelabai pasitikėjo, ypatingo pavojaus arba nepaprastu atveju jie kreipdavosi į graikus ir etruskus, kuriuos laikė labiau patyrusiais būrėjais.

DIEVIŠKAS ANTSPAUDAS ANT VALSTYBĖS SPRENDIMŲ

Mes galime šaipytis iš romėnų polinkio į būrimus, bet jie dažnai nulemdavo net valstybinės svarbos sprendimus. Remdamiesi ženklų aiškinimu, magistratai parodydavo, kad juos palaiko patys dievai, taigi jų sprendimai yra beveik šventi, todėl liaudis privalo jiems pritarti ir su jais sutikti. Tiems, kurie kritikuodavo patvirtintą ir dievų palaimintą sprendimą, gyvenimas labai apkarsdavo. Paties Julijaus Cezario, kaip konsulo, daugelį sprendimų jo kolega konsulas Lucijus Kalpurnijus Bibulas paversdavo niekais, remdamasis dangaus reiškinių stebėjimu.

Pranašavimų svarba

Senovės Romoje joks svarbus klausimas, net asmeninio pobūdžio, nebuvo sprendžiamas neatlikus auspicijų. Ši praktika išliko iki vėlyvojo imperijos laikotarpio, ir išnyko tik įsigalėjus krikščionybei. Karo vadai gabendavosi narvus su šventosiomis vištomis, iš kurių burdavo, kada pradėti mūšį ar keltis per upę; valstybiniai susirinkimai galėjo būti atidedami ar nutraukiami, jeigu jiems pirmininkavę magistratai arba juos lydį augurai pastebėdavo nepalankius ženklus, pavyzdžiui, žaibą giedrame danguje ar kitus panašius įvykius (lengva įsivaizduoti iš to plaukiančius politinius sprendimus).

Žinoma, burtais ne visada buvo tikima. Vienas užsispyręs konsulas išmetė į jūrą prieš laivų mūšį nenorinčias lesti vištas (tai buvo laikoma labai blogu ženklu), pašaipiai sakydamas: „Jei nenori lesti, tegul geria". Niekas nesistebėdavo, kai, neatsižvelgus į pranašystę ar blogą ženklą, ištikdavo kokia nors nesėkmė. Augurais ir haruspikais ypač tikėjo paprasta liaudis, ir burtininkų įtaka buvo tokia didelė, kad imperatorius Tiberijus išleido jų veiklą varžantį įstatymą, pagal kurį spėti ateitį buvo galima tik dalyvaujant liudytojams. Šitaip siekta apsaugoti naivius žmones, dažnai tampančius sukčių aukomis. Daug lotynų autorių (ypač Ciceronas) savo kūriniuose šaiposi iš pranašavimų. Vis dėlto romėnų visuomenės požiūrį į būrimus galima apibendrinti klasikiniu posakiu: „Tikiu, nors tai netiesa".

Etruskų ateities spėjikas
Neprilygstamas etruskų sugebėjimas spėti ateitį buvo aprašytas Cicerono traktate, pavadintame Haruspikų knygos, *kuris, deja, iki mūsų dienų neišliko.* Šalia: *haruspiką vaizduojanti etruskų bronzinė statulėlė (III a. pr. Kr.).*

Amžinieji augurai
Tai Augurų kapas Tarkvinijoje. Matome atliekančius apeigas du etruskų augurus.

Volteros žynys
Šis etruskų skulptoriaus darbo urnos dangtis (II a. pr. Kr.) vaizduoja laikantį avies kepenis žynį.

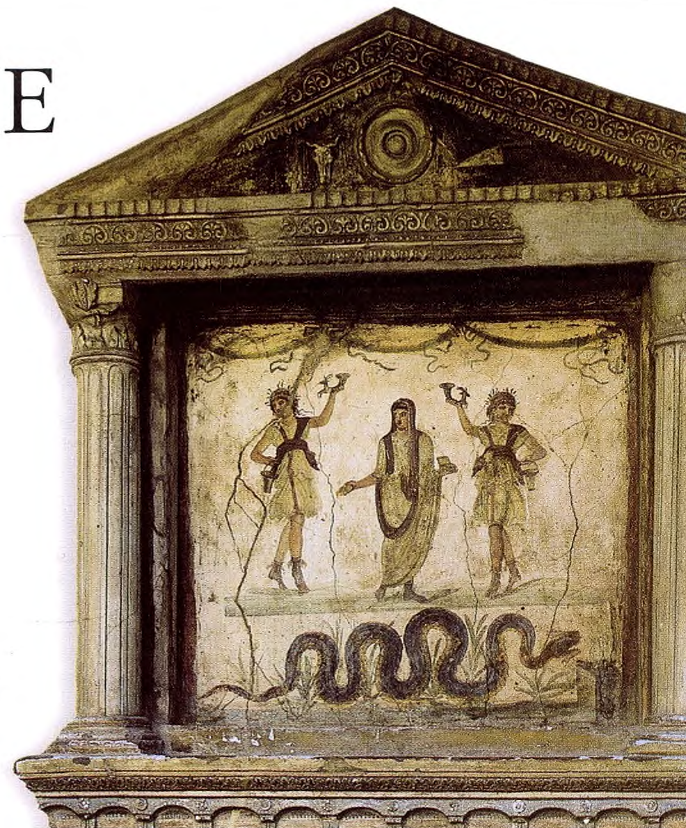
RELIGIJA PRIVAČIAME GYVENIME

Privačiame gyvenime išliko seniausių kulto formų, susijusių su lotynų ištakomis ir nesumišusių su graikų dievų antropomorfizmu.

Šeimos atvaizdai
Ši statula, žinoma kaip Barberinio vyras su toga, *vaizduoja romėną, laikantį tikslius protėvių atvaizdus.*

Namai buvo romėnų religinio gyvenimo pagrindas. Čia garbintos italikų religijai būdingos animistinės jėgos, nelabai panašios į antropomorfinius graikų dievus: tai maisto atsargų (*penus*) saugotojai penatai (*penates*), mirusiųjų vėlės manai (*manes*), šeimos, jos tarnų ir namų globėjai larai (*lares*). Be šių namų dievybių buvo privačiai garbinami ir valstybę globojantys dievai, tokie kaip židinio saugotoja Vesta arba namų durų bei miesto vartų saugotojas Janas. Kiekvienas vyras turėjo savo globėją genijų (*genius*), kuris lydėjo jį gyvenime ir po mirties; genijus, dažnai vaizduojamas kaip žaltys, įkūnijo vyro vaisingumo jėgas, garantuojančias giminės tęstinumą.

Larų namai
Kiekvieno romėno namuose stovėjo lararijus, larams skirta miniatiūrinė koplytėlė. Tai – ant mūrinio pagrindo stovintis namelis su kolonėlėmis arba pilioriais ir trikampiu timpanu, kaip šis iš Vetijų namo Pompėjuose.

Namų durų bei miestų vartų dievas
Jano arka Romoje (čia ją matome XIX a. Ipolito Caffi paveikslе) buvo pastatyta IV a. pr. Kr. praėjimą globojančio dievo garbei. Namų duris, gatves ir miestų vartus globojo Janas.

Kulto tęstinumas

Namų kultai, skirtingai nei valstybiniai, bėgant amžiams beveik nesikeitė: larams aukodavo ugnį, genijui gryną vyną, penatams kvepalus. Apeigas atlikdavo vaikų padedamas *pater familias* kartu su šeima, o vedybų ir laidotuvių atveju – su kaimynais arba visa bendruomene. Šeimos galva buvo ritualinių tradicijų saugotojas ir už jas atsakingas; jas perėmė iš protėvių ir savo ruožtu privalėjo perduoti įpėdiniams.

Protėvių kultas

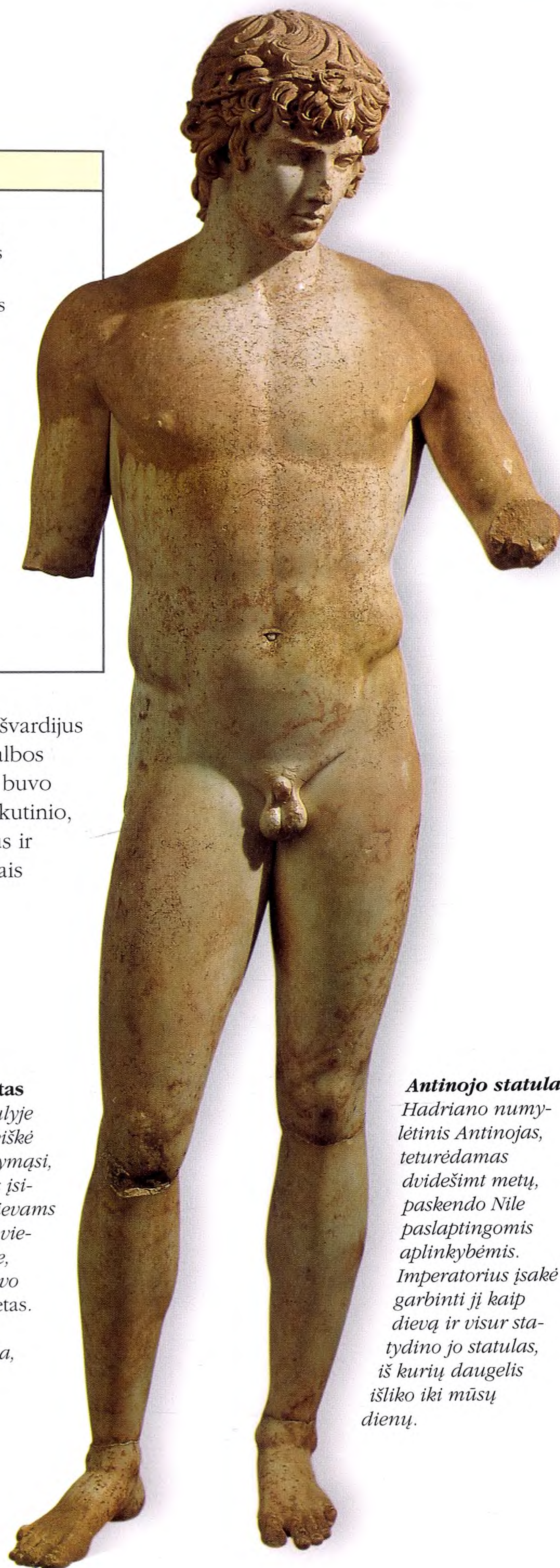
Šeimos religijoje nepaprastai svarbus buvo protėvių kultas. Šeimos tęstinumas buvo žmonių išlikimo garantija, gyvenimas ateityje, anapus laiko; kiekvienas asmuo jautėsi ne izoliuotas, o dalis ilgaamžio organizmo, kuriam turėjo užtikrinti tęstinumą. Buvo senas paprotys per šeimos nario laidotuves atgaivinti garsius tos šeimos protėvius: karstą lydėdavo aktoriai, apsirengę protėvių rangą atitinkančiais drabužiais, užsidėję jų pomirtines vaško kaukes (*imagines maiorum*), laikomas gerai saugomoje namų spintoje. Po ceremonijos, išvardijus velionio dorybes, prasidėdavo kalbos apie protėvius, kurių kaukės ten buvo dėvimos, nuo seniausiojo iki paskutinio, iškeliant kiekvieno atliktus darbus ir pasiekimus. Kad šeima amžinai jais didžiuotųsi.

ATVAIZDŲ TEISĖ

Suprasdama, kokį emocinį įspūdį liaudžiai daro protėvių garbinimas ir jų „prikėlimas" vaškinių kaukių (*imagines maiorum*) dėka, Romos valdančioji klasė atvaizdų teisę (*ius imaginum*), t. y. teisę rengti panašias ceremonijas, davė tik valdančiajai oligarchijai. Turėti atvaizdus reiškė būti kilmingam, būti kilmingam reiškė priklausyti valdančiajai klasei. Štai iš kur tas romėnų šeimų pomėgis kaupti protėvių ir giminių biustus. Jį patvirtina ir gausūs radiniai, iškelti į dienos šviesą archeologinių kasinėjimų metu.

Religio *ir* pietas
Romėnų pasaulyje žodis religio *reiškė priesaikos laikymąsi, o skrupulingas įsipareigojimų dievams vykdymas tiek viešame gyvenime, tiek namie, buvo vadinamas* pietas. Nuotraukoje: *aukojimo scena, mozaika.*

Antinojo statula
Hadriano numylėtinis Antinojas, teturėdamas dvidešimt metų, paskendo Nile paslaptingomis aplinkybėmis. Imperatorius įsakė garbinti jį kaip dievą ir visur statydino jo statulas, iš kurių daugelis išliko iki mūsų dienų.

LAIDOTUVIŲ APEIGOS

Romoje laidotuvės buvo viešas dalykas: kuo prašmatnesnės laidotuvės, tuo svarbesni būdavo – arba tokie atrodydavo – velionis ir jo giminės.

Laidotuvių apeigas buvo labai paveikusi graikų kultūra, aukštinanti asmenines vertybes, ir etruskų kultūra, kuri, šlovindama velionio giminę, stengdavosi pagerbti ir išaukštinti narsą bei nuveiktus darbus (jei tai būdavo vyras), dorumą (jei tai būdavo moteris), ir pasigirti giminės turtais, prestižu, garsumu bei vieta visuomenėje. Jeigu vieno nario mirtis suardydavo pusiausvyrą šeimos viduje, ji neturėjo paveikti šeimos santykių su kitomis giminėmis (*gentes*) ir valstybe.

Ašaros už pinigus
Reljefe pavaizduotos raudotojos buvo moterys, pasamdytos verkti per laidotuvių apeigas.

Laidotuvių apeigos

Laidotuvių apeigos susidėjo iš keturių pagrindinių dalių: viešas paradiniais drabužiais aprengto velionio kūno išstatymas (šermenys); laidotuvių eisena su protėvių vaškinėmis kaukėmis (*imagines*); velionį girianti gedulinga kalba; laužas.

Ceremoniją tvarkydavo savotiška laidotuvių kontora, kurios tarnautojai (*libitinarii*) rūpinosi gausiais ir sudėtingais apeigų reikalavimais: jie paruošdavo velionio kūną, paguldydavo jį namų atrijuje ant laidotuvių gulto *lectus funebris*, organizuodavo eiseną su fleitininkais, mimais, šokėjais, raudotojomis aplink liūdinčius

Šermenys
Šios laidotuvių urnos reljefe pavaizduoti šermenys. Artimieji budėdavo prie velionio atrijuje, kur nupraustas ir išteptas aliejais numirėlis gulėjo pašarvotas ant lectus funebris.

Giriamoji laidotuvių kalba
Žemiau: *reljefas, vaizduojantis imperatorių Hadrianą, sakantį laidotuvių kalbą žmonai Sabinai.*

Votyvinės aukos
Laidotuvių urna iš Galijos su votyvinėmis aukomis (I a. po Kr.).

gimines ir draugus. Jeigu velionis buvo įtakingas, aukštą postą užėmęs žmogus, aplink karstą stovėdavo liktoriai su gedulingais fasciais, o iš paskos būdavo nešamos lentelės su jose užrašytais velionio darbais.

Ypatingai svarbią vietą užėmė laidotuvių panegirika (*laudatio*), sakoma nuo Forumo oratorių tribūnos, vadinamųjų rostrų. Kai kurios *laudationes,* pavyzdžiui, Cezario pasakyta prie savo pirmosios žmonos Cinilos kūno, buvo prisimenamos net po daugelio metų; o Antonijaus kalba prie Cezario kūno įkvėpė Williamą Shakespeare'ą parašyti nemirtingą kūrinį.

Laidotuvių puota

Laidotuvių ceremonija baigdavosi ritualine puota *silicernium.* Į šią puotą, surengtą netoli kapo, buvo kviečiami visi eisenos dalyviai. Valgio buvo dedama ir šalia kapo, taip parodant, kad ceremonija surengta visų pirma velionio garbei; bet šiaip puota buvo tarsi šeimos apsivalymo ritualas, jos grįžimas į normalų gyvenimą, prie kasdienių darbų. Tačiau taip iškilmingai laidojami būdavo anaiptol ne visi. Mažiau turtingiems, jeigu jų šeima neįstengdavo apmokėti ceremonijos išlaidų, kuklesnes laidotuves surengdavo bendrija, kuriai priklausydavo. Beturčių, šių *capite censi* laidotuvių išlaidas padengdavo valstybė; poetas Marcialis paliko mums tokių laidotuvių vaizdą: „Nešė žymėtom kaktom vergai beturčio lavoną! (priima tūkstančius tų skurdžių bendrieji laužai.)" (Vertė A. Veličkienė.) Net ir mirę ne visi lygūs.

DEGINIMAS AR LAIDOJIMAS UŽKASANT

Romoje buvo praktikuojami abu laidojimo būdai. Jie priklausė nuo laikotarpio arba šeimos tradicijų (*gens Cornelia* numirėliai visada būdavo užkasami). Antikiniai istorikai rašė, kad senovėje numirėlius užkasdavo, o vėlesnėje epochoje degindavo, bet iš archeologinių tyrinėjimų matyti, kad abu laidojimo būdai egzistavo jau VIII–VII a. pr. Kr. Deginimas paėmė viršų tik IV a. pr. Kr. ir išliko iki I a. po Kr. Neturtingų žmonių laidotuvių urnos buvo paprasti degto molio indai, o turtingųjų arba įžymybių – tikri meno kūriniai (panašūs į altorius, namus, skryneles) iš marmuro ir net aukso. Nuo Hadriano laikų laidojimas užkasant vis labiau plito, kol visiškai išstūmė kremaciją. Prasidėjo romėnų sarkofagų aukso amžius.

Sujungti amžiams
Antkapinė vyro ir žmonos stela, rasta prie Statilijaus kelio (I a. pr. Kr.).

Miniatiūrinis sarkofagas
Namo pavidalo alebastrinė palaikų urna (I–II a. po Kr.).

PRIETARAI IR BURTAI

Tarp valkatų ir bastūnų, knibždėte knibždančių Romos gatvėse, buvo labai daug visokių burtininkų ir kerėtojų, kurie pelnėsi iš žmonių patiklumo bei prietarų.

Per Antrąjį pūnų karą, kai buvo neaišku, kas laukia Romos rytoj, priviso tokia daugybė astrologų, chiromantų, sapnų aiškintojų ir amuletų pardavėjų, kad valdžia buvo priversta imtis drastiškų priemonių, kad jie iš miesto dingtų. Tačiau ši padermė buvo neišnaikinama, ji nesulaikomai plito, ypač imperijos laikais, dažnai burtams suteikdama „mokslinį" apvalkalą.

Juodoji ir baltoji magija

Šiame katile buvo visko: kaimo žiniuonių, atlikinėjančių magiškas apeigas, kad išsaugotų derlių; įtartinų moterų, kapinėse vagiančių kaulus, renkančių žoles ir iš jų taisančių magiškus gėrimus; bendraujančių su vėlėmis nekromantų ir naujagimių ritualinių žudikų; kerėtojų, sudarinėjančių vadinamąsias užkeikimų lenteles – žiaurias užkeikimo formules, užrašytas ant švininių plokštelių, kad užtrauktų nelaimę sporto varžovams, meilės konkurentams ir politiniams priešams. Antoninų valdymo metu atsirado burtininkų filosofų; šie ieškojo sąlyčio su dangaus galiomis, kad galėtų geriau pažinti ir pakeisti tikrovę: tai buvo savotiški neofitai, derinę burtus su religija, filosofija, mokslo ir medicinos pasiekimais. Kaip tik šiuo laikotarpiu imta skirti juodąją magiją (*goetica*), kurios tikslas

Nuo burtų sauganti ranka
Votyvinė bronzinė ranka su nuo burtų saugančiais simboliais.

Pakabuko formos amuletas
Etruskų pakabukas (bulla) *iš Vulčio (IV a. pr. Kr.). Pakabukas būdavo metalinis su amuletu viduje: romėnų pasaulyje vaikai jį nešiodavo pasikabinę ant kaklo, kol užaugdavo.*

BURTAŽODŽIAI

Žodis *magus* (ir jo dariniai *magia, ars magica, herba magica* – burtai, burtų menas, burtažolė) lotynų kalboje atsirado Cicerono laikais. Iš pradžių taip vadindavo ateivius iš Mesopotamijos, kurie versdavosi burtais, bet greit šis žodis įgijo neigiamą reikšmę ir reiškė burtininkes, astrologus, žiniuonius ir įvairaus plauko mistifikatorius. Tiberijaus laikais žodis praturtėjo ir juridine reikšme, juo vadindavo žmones, užsiimančius nusikalstama magija. Daugiau ar mažiau neigiamas reikšmes įgijo ir kiti su burtais susiję žodžiai, tokie kaip *maleficus* (kerėtojas), *veneficus* (nuodytojas), – dažnai taip buvo vadinami burtininkai, žyniai, šamanai, ir žodžiai *striges* (pažodžiui vampyrai) bei *sagae*, reiškiantys burtais užsiimančias moteris.

Burtininkė ir keleivis
Dioskūrų namo Pompėjuose piešinys, vaizduojantis burtininkę, duodančią keliautojui magišką gėrimą.

buvo kam nors pakenkti, nuo baltosios magijos (*teurgia*), siekiančios žmogui padėti: toks požiūris į magiją labai įsišaknijo vėlesniais amžiais.

Kova su vėjo malūnais

Siekdami užkirsti kelią prietarų ir magijos plitimui, imperatoriai dažnai griebdavosi drakoniškų priemonių. 13 m. po Kr. Augustas įsakė sudeginti du šimtus pergamentų su magiškomis formulėmis; draudimą verstis magija pakartojo Tiberijus, Klaudijus, Vitelijus ir Dioklecianas. Bet tai buvo kova su vėjo malūnais. Tik krikščionybė, laikiusi magiją vienintelio galimo tikėjimo, tikėjimo į Dievą, priešu, ir suprasdama, kad žmonėms būtinai reikia tikėti kažkuo antgamtišku, savo religiją apgaubė mistika ir taip bent išoriškai išstūmė burtus iš Europos panoramos.

Kūdikių žudymas
Užrašas ant žiaurios burtininkės nužudyto berniuko Jukundo antkapio byloja apie vieną tragiškiausių magijos aspektų – ritualinį nekaltų kūdikių aukojimą per šėtoniškas apeigas. Užrašas baigiasi sielvartingu perspėjimu tėvams: „Akylai saugokite savo vaikus, jei nenorite, kad jūsų širdį pervertų sielvartas“. Šalia: *magiškų apeigų scena Pompėjų mozaikoje.*

Ant namų durų
Balto marmuro plokštelė su reljefiniu ornamentu (oscillum) *iš Pompėjų (I a. pr. Kr.). Tokios Bakchui arba Saturnui pašvęstos skulptūrėlės buvo kabinamos ant namų durų, kad užkirstų kelią burtams.*

KALBOS VAIKYSTĖ

Ilgus amžius iki palyginti nesenų laikų lotynų kalba buvo universali, vartojama svarbiuose mokslo ir literatūros veikaluose. Bet pirmieji jos žingsniai buvo kuklūs ir daugeliu atvejų nelabai žinomi.

Seniausieji poetiniai tekstai lotynų kalba buvo religinės giesmės, tokios kaip *carmen arvale* – arvalų (senovinės 12 žynių kolegijos, kuri rūpinosi su žemės derlumu susijusiomis apeigomis) giesmė. Mus pasiekė jos vėlyva redakcija iš III a. po Kr., kuri, berods, tiksliai atitinka originalą. Žinomos ir užstalės dainos (*carmina convivalia*), dainuotos per puotas, bei protėvių žygius šlovinančios dainos: tai pirmieji epiniai kūriniai lotynų kalba. Tačiau Romai būdingesnės pirmosios poetinės formos yra fesceninai ir *satura*. Fesceninams (*fescennina licentia*) vardą davė pietinės Etrurijos miestas Fescenija: tai humoristinės, dažnai nešvankios improvizuotos dainelės, dainuojamos kelių atlikėjų, kaip manoma, laikytinos komedijos *del arte* pirmtakėmis. Saturos žanras buvo rafinuotesnis, lydimas muzikos ir šokių.

Teatras

Gimęs iš sąlyčio su pietų Italijoje įsikūrusiais graikų miestais romėnų teatras ilgą laiką buvo savotiška importinė prekė. Neveltui pirmasis jo autorius Livijus Andronikas buvo graikas iš Tarento, kaip vergas atvežtas į Romą. Net lotyniškas komedijos pavadinimas *palliata* kilo iš graikiško apsiausto (*pallium*), kuriuo vilkėdavo aktoriai. Tik III a. pr. Kr. antroje pusėje scenoje pasirodė originalūs dramos kūriniai, parašyti lotyniškai romėnų autoriaus: tai kupinos liaudiško humoro Tito Makcijaus Plauto komedijos.

Importas
Teatrinė degto molio kaukė iš Didžiosios Graikijos.

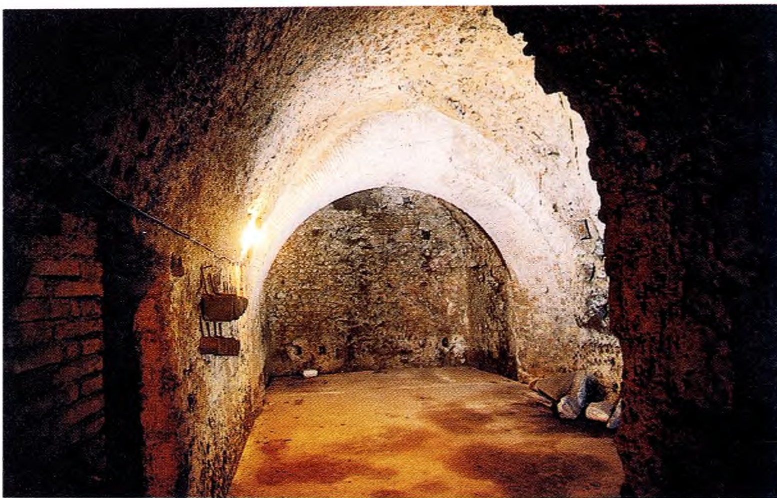
Meridos teatras
Vienas iš geriau išlikusių romėnų teatrų yra Ispanijos mieste Meridoje. Jame tilpo 5000 žiūrovų. 25 m. pr. Kr. Augusto įkurta Merida vadinosi Emerita Augusta.

PAVOJINGA VIETA

Pirmą nuolatinį teatrą Romoje pastatydino Pompėjus tik 55 m. pr. Kr., kai daug mažesnių Italijos miestų juos seniai turėjo. Iki tol pakako laikinų teatrų, statomų prie to dievo šventyklos, kurio šventės metu buvo rodomas vaidinimas. Šventei pasibaigus, teatrai buvo išardomi. Tai priklausė ne nuo magistratų, atsakingų už tokias statybas, o nuo Romoje viešpataujančių oligarchų, mat šie į teatrą žiūrėjo įtariai, kaip į pavojingą vietą, kurioje susirinkę žmonės galėjo sukurstyti maištą.

Pompėjaus teatras *Iš Pompėjaus teatro liko tik fragmentai* (nuotraukoje), *naudoti kaip naujų namų pamatai, dar išlaikę originalią formą.*

Lentelė su stiliumi *Roma anksti pažino raštą, graikų kolonistų įvestą į Italiją VIII a. pr. Kr. gale, ir plačiai juo naudojosi. Vis dėto raštingų žmonių skaičius niekada neviršijo dvidešimties procentų. Visuose miestuose buvo paplitę raštininkai, kurie už pinigus rašydavo vašku padengtose lentelėse.*

Proza

Romėnų prozos kalvė buvo politinių kovų arena: pirmieji tekstai buvo tarptautinės sutartys, pritvirtinamos prie šventyklų sienų, fastai (pilietiniai ir religiniai kalendoriai), analai, tai yra didžiojo pontifiko surašyti svarbiausi metų įvykiai, ir ypač piliečių kalbos, sakomos senate ar Forume nuo rostrų, palaikančios arba kritikuojančios kokį nors politinį sprendimą bei įstatymą. Tai smarkiai paveikė kalbos pobūdį ir struktūrą: ji tapo iškilminga, pakylėta, jai būdingas glaustas stilius ir įspūdingi sakiniai. Pradinei kalbos raidai nedaug įtakos turėjo istoriografija (vėliau šiame žanre romėnai buvo neprilygstami), nes pirmąją Romos istoriją Kvintas Fabijus Piktoras parašė graikiškai. Lotyniškai pirmąjį istorijos veikalą parašė Katonas Cenzorijus: tai buvo veikiau valstybės veikėjo, tos epochos politinių ir socialinių kovų dalyvio, užsimojusio skleisti savo idėjas, o ne bešališko istoriko kūrinys. Tai buvo kūrinys skirtas mokyti; ilgą laiką istorija buvo literatūros žanras, puoselėjamas valdančiosios oligarchijos, kurios atstovai kone privalėjo pateikti asmeninį savo epochos įvykių vertinimą.

Graikų epas *Livijus Andronikas ne tik davė pradžią romėnų teatrui, bet ir saturniniu metru išvertė Homero* Odisėją. *Taip didysis graikų epas įėjo į kultūrinį romėnų pasaulį ištisas, nes iki tol buvo žinomi tik atskiri personažai ir epizodai iš piešinių ant vazų. Ant šios vazos iš Farsalo pavaizduota kova dėl Patroklo kūno.*

JAUSMŲ ATSKLEIDIMAS

Iki I a. pr. Kr. romėnų poetai kūrė tik epus ir teatro pjeses, daugiausia tragedijas. Komedijai teko linksmoji literatūros pusė.

Ganimedo pagrobimas
Viename Ovidijaus Metamorfozių *epizode pasakojama, kaip pasivertęs ereliu Dzeusas pagrobė gražuolį berniuką Ganimedą ir pavedė jam Olimpe pilstyti nektarą.*

Vėliau į Romos sceną įžengė naujovių ir pasaulietiško rafinuotumo pasiilgusios naujos žmonių kartos, kurioms nusibodo pilietinių karų sukelta niūri suirutė. Ta išsilavinusi, reikli publika rado savų dainių ir nuotaikos skaidrintojų: poetus Gajų Valerijų Katulą, Albijų Tibulą ir Publijų Ovidijų Nazoną, gyvenusius laikotarpiu tarp Cezario ir Augusto. Lotynų kalbai, kuri iki šiol buvo laikoma griozdiška ir sudėtinga, tinkama nebent viešiems skelbimams ir įstatymų tekstams, šie autoriai suteikė gyvosios kalbėsenos kalbos žaismingumo ir lankstumo, ja apdainavo meilės džiaugsmus ir kančias.

Katulas

Gimė Veronoje apie 84 m. pr. Kr. Tai vienas geriausių ne tik romėnų, bet ir pasaulio poetų. Atsisakęs literatūroje vyraujančios nuostatos aukštinti kolektyvines Romos piliečių vertybes, savo lyrikoje perteikė asmeninius jausmus ir nuotaikas. Pagrindinis jo įkvėpimo šaltinis buvo draugystė ir ypač meilė Lesbijai, išsilavinusiai ir rafinuotai moteriai, istorikų tapatintai su žinoma Romos aristokrate Klodija. Katulas rašė ir negailestingus satyrinius eilėraščius, pavyzdžiui, Cezaris buvo dažnas jo poezijos strėlių taikinys. Mirė apie 54 m. pr. Kr.

Tibulas

Apie Albijų Tibulą žinių nedaug. Manoma, jis gimė turtingoje Lacijaus srities šeimoje tais pačiais metais, kai mirė Katulas, tarp 55 ir 50 m. pr. Kr. Prieš savo norą buvo pašauktas į Oktaviano legionus kautis su Marku Antoni-

KATULO POEZIJA

„Gimėm, Lesbija, mes gyvent, mylėti!" „Tad bučiuoki mane tu šimtą sykių / Vėl dar tūkstantį, antrą šimtą sykių." Iš pirmo žvilgsnio paprasta ir gaivališka Katulo poezija yra nepaprastai rafinuota, žodinga, lanksti ir išraiškinga. Štai dar du puikūs pavyzdžiai: „Myliu ir nekenčiu jos. Kodėl taip darau tu paklausi. / Aš nežinau, bet kančios draskantį skausmą jaučiu. „Imki, o broli, aukas, aplaistytas ašarom brolio. / Būk pasveikintas tuo ir pasilik amžinai." (Vertė H. Zabulis)

Katulo grota
Vadinamoji Katulo grota – tai didelio romėnų pastato ant Gardos ežero kranto Sirmiono apylinkėse liekanos. Sakoma, kad tai Katulo eilėse apdainuota vila.

jumi. Čia susipažino su aristokratu, valstybės veikėju ir poetu Marku Valerijumi Mesala Korvinu, kuris jaunąjį Tibulą paėmė į savo globą ir įvedė jį į paties imperatoriaus proteguojamų intelektualų būrelį. Tibulas buvo vienas žymiausių romėnų elegijos kūrėjų. Nelaimingai įsimylėjęs (bet dėl to nesvaidė pykčio žaibų kaip Katulas), su švelniu liūdesiu apdainavo savo meilę dviem mylimoms moterims ir idilišką kaimo gyvenimą. Jo eilėraščiai pasižymi tyrumu ir elegancija. Mirė apie 19 m. pr. Kr.

LAVDES . MESSALLAE .

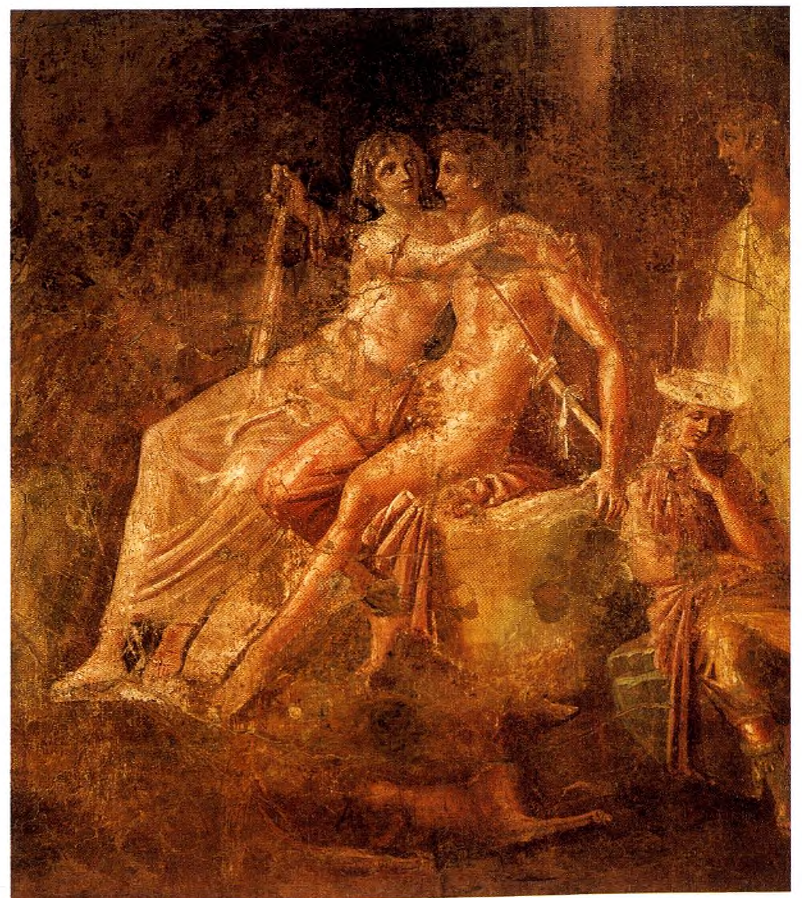
TE . MESSALLA CANĀ
q̄q̄, mea cognita uirtus
Terre̜, ut ĩfirme ualeāt subsistere uires
Incipiā tamen ameritus si carmina laudes
Deficiant: humilis tantis sim conditor actis
Nec tua preter te cartis intexere quisquā
Facta queat: dictis ut nō maiora supsint.
Est nobis uoluisse satis. Nec munera parua
Respueris. etiā phoebo gratissima dona
Cres tulit. & cunctis baccho iocūdior hospes
Hycarus. ut puro testant̄ sydera celo
Erigoneq: canisq: neg& iā lōgior etas
Quin etiā alcydes. deus assensurus olympū

Tibulo lyrika
XV a. kodeksas su Tibulo lyrika.

Tobulas jausmas
Marmurinė Amūro ir Psichės skulptūrų grupė.

Ovidijus

Carmen et error (giesmė ir klaida): „Kūriau eiles ir kišau nosį, kur nereikia“, – taip ilgus metus priekaištavo sau poetas Publijus Ovidijus Nazonas. Jis gimė 43 m. pr. Kr. Sulmonoje ir mirė 17 m. po Kr., skųsdamasis šalčiu ir vietovės skurdumu, mat prieš devynerius metus imperatorius Augustas buvo ištrėmęs jį į Tomus (dabar Konstanca Rumunijoje). Jo kūriniai, tokie kaip *Meilės menas* (*Ars amatoria*) ir *Metamorfozės* (*Metamorphoses*) mokė romėnus ne tik mylėti, bet ir švelniai kalbėti apie savo meilę. O poeto „klaida“ tikriausiai ta, kad jis buvo pernelyg arti imperatoriaus šeimos moterų meilės nuotykių (netgi jas kurstęs, anot piktų paskalų): to pakako jį ištremti į nykų užkampį, kur išlepintas aukštuomenės salonų, kankinamas tėvynės ilgesio poetas rašė *Liūdesio elegijas* (*Tristia*).

Meilės menas
Ovidijaus Meilės menas *– tai trijų knygų didaktinė poema, mokanti vyrą užkariauti moters širdį ir išlaikyti negęstančią meilę ir mokanti moterį gundyti vyrus.* Nuotraukoje: *Arėjas ir Afroditė Pompėjų freskoje.*

IŠKALBOS MENAS

Jaudinti, džiuginti, įtikinti, štai ko, anot didžiojo Cicerono, turėjo siekti geras oratorius.

Oratorystė, arba iškalbos menas, buvo svarbus politinis ginklas; susirinkimuose, kur vykdavo įnirtingi ginčai, teismuose (jie sudarė svarbią politinio gyvenimo dalį) daug ką lemdavo puiki iškalba.

Cicerono laiškai
Cicerono epistoliarinį palikimą sudaro 774 laiškai, daugiausia rašyti bičiuliams Atikui, Brutui, broliui Kvintui, kitiems šeimos nariams. Jie leidžia atkurti šio didžio oratoriaus ir politiko asmenį ir psichologiją. Nuotraukoje: *marmurinis Cicerono biustas.*

Forumo mokykla

Romos politikoje didelis vaidmuo teko iškalbos menui. Traktate *Apie oratorių* (*De oratore*) Ciceronas rašo apie romėnų ir graikų oratorių skirtumus, esą, graikai retorikos meno mokosi pas valstybės algą gaunančius mokytojus, o romėnai nuo vaikystės, nuolat stebėdami kokį nors garsų valstybės veikėją, mokosi iš gyvo pavyzdžio. Vadinamoji Forumo mokykla Romoje siekė išugdyti ne tik gerus oratorius, bet ir valstybės veikėjus, savo kalbomis gebančius daryti įtaką senatui ir liaudies susirinkimams.

Oratorių mokykla
Forumas (Forum Romanum), *skirtas valstybiniams ir privatiems reikalams, buvo prekybinis, administracinis ir kultūrinis sostinės centras.*

ORATORIAUS TRIUKAI

Lucijus Krasas šiandien mažiau žinomas už Ciceroną, Cezarį arba Hortenzijų, bet savo metu buvo labai vertinamas kaip puikus oratorius, toks puikus, kad jam buvo leista prie savo vardo pridurti epitetą Oratorius. Tai buvo tikras žodžio virtuozas, gebantis jaudinti klausytojus puikia, turtinga pavyzdžių, bet sykiu glausta, dalykiška kalba. Kartais didesnio įspūdžio dėlei jis pagyvindavo kalbą nusižiūrėtais iš teatro triukais: imdavo plačiais žingsniais vaikščioti po tribūną, gestikuliuoti, kartą net pasikvietė fleitininką, kuris, pasislėpęs už uždangos, įtaigesnes kalbos vietas palydėdavo muzika.

Graikų įtaka

Per karus su Rytais Romos aristokratus žavėjo aukšta filosofine ir literatūrine kultūra pagrįstos graikų retorikos grakštumas ir efektyvumas. Matydami didžiulę retorikos įtaigą publikai, romėnai patys ėmė jos mokytis. Didieji paskutiniojo respublikos amžiaus oratoriai – Katonas, Lucijus Krasas, Hortenzijus, Ciceronas – buvo įvairių graikų retorikos mokyklų sekėjai (iš svarbiausiųjų pažymėtinos azijinė, kuriai būdingas puošnus, gausus retorinių figūrų, ritmingas stilius, ir atikinė, pasižymėjusi glaustumu, santūriu, aiškiu stiliumi). Garsiausias iš oratorių buvo Markas Tulijus Ciceronas (106–43 m. pr. Kr.), advokatas, politikas ir nepaprastai produktyvus rašytojas. Ciceronui įtaką darė abi minėtos retorikos mokyklos, iš jų jis pasiėmė tai, kas geriausia, suformuodamas tarpinį stilių, ne tokį santūrų kaip atikinis ir ne tokį ekstravagantišką kaip azijinis (tai atitiko jo nuosaikų požiūrį į politiką, ypač socialinėje srityje jo skelbtą *concordia ordinum*, tai yra visuomenės sluoksnių santarvę). Oratorinį meną Ciceronas iškėlė į nepasiekiamas aukštumas. Po jo ši kilni respublikos veikla pradėjo smukti ne todėl, kad niekas neįstengė susilyginti su Ciceronu ir Cezariu, o kad išnyko politinės diskusijos, mat visą valdžią paėmę į savo rankas imperatoriai nebuvo linkę klausytis kieno nors nuomonės.

Cicerono kapas
Ciceronas buvo nužudytas Formijose, kur jis turėjo vilą. Žudikus pasiuntė Markas Antonijus už tai, kad oratorius negailestingai puolė jį senate savo garsiosiomis Filipikomis. Nuotraukoje: *Cicerono kapas Formijose.*

Magistratas su toga
Savo iškalba oratoriai galėdavo sublizgėti teismuose, kur advokatai rėždavo kalbas priešais teisėją ir gausią smalsuolių minią.

LIKIMO PRASMĖ: ISTORIKAI

Salustijus, Titas Livijus, Tacitas, Svetonijus: tik Romos civilizacija gali pasigirti tokia plejada istorikų, gebančių objektyviai, nuoširdžiai ir negailestingai analizuoti savo visuomenės įvykius ir jų priežastis.

Domicianas žiaurusis
Tacito Istorijoje *negailestingai smerkiamas šis žiaurus ir despotiškas imperatorius. Komentuodamas jo mirtį istorikas rašo: „Pagaliau galima lengviau atsikvėpti".*

Istoriografijos pradininkai buvo graikai Herodotas ir Tukididas. Meno rašyti istoriją, šį „amžiną turtą", anot Tukidido, romėnai mokėsi iš jų. Iš pradžių jiems nelabai sekėsi. Bet greitai romėnų istorikai tai daryti išmoko, ir jų veikalai nė kiek nenusileido graikiškiesiems. Salustijus su Cezariu aprašė savo laikų karo įvykius (Salustijus kovas su Jugurta, Cezaris karą Galijoje ir pilietinį karą su Pompėjumi) su dideliu išmanymu ir įtaiga.

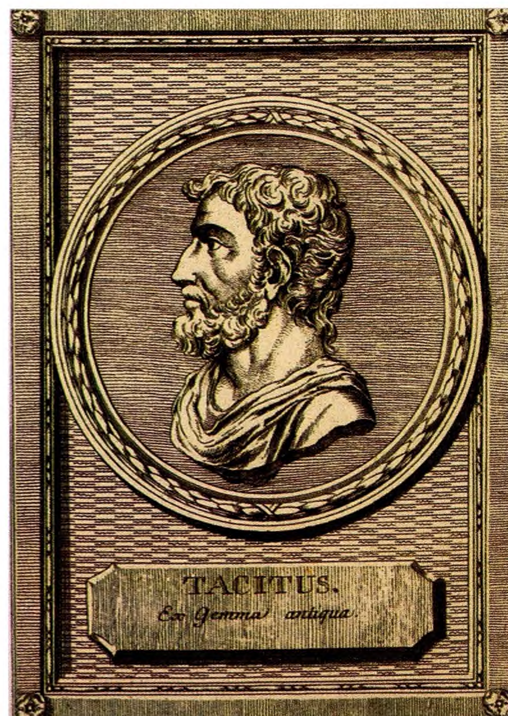
Bet tik pirmaisiais imperijos amžiais (I–II a. po Kr.) romėnų istoriografija pasiekė apogėjų, vaizdžiai ir įtikinamai pateikdama dramatiškus praeities įvykius.

Išsami Romos istorijos freska

Titas Livijus, gimęs 59 m. pr. Kr. Patavijuje (dab. Paduva), yra garsiausias Romos istorikas. Keturiasdešimt metų rašytas jo veikalas apėmė laikotarpį nuo Romos įkūrimo (todėl ir pavadintas *Nuo*

Pirmasis puslapis
XIV a. kodekso puslapis su Tito Livijaus Ab Urbe condita *pradžia. Renesanso epochoje šis veikalas buvo labai skaitomas; pavyzdžiui, XV a. pagal jį buvo parašyta daug teatro pjesių.*

Tacito darbai
12 knygų Istorija *apima laikotarpį nuo Galbos iki Domiciano (69–97), o 16 knygų* Analuose *aprašomi ankstesnieji imperatoriai nuo Tiberijaus iki Nerono (14–68). Mus pasiekė pirmosios keturios* Istorijos *knygos, pirmosios šešios ir paskutiniosios šešios* Analų *knygos.* Nuotraukoje: *XVI a. raižinys su Tacito profiliu.*

Miesto įkūrimo (Ab Urbe Condita)) iki istoriko laikų. Skirtingai nei ankstesnių istorikų, pvz., Salustijaus veikalai, nušviečiantys atskirus įvykius, Livijaus istorija vienu žvilgsniu aprėpia visą Romos istoriją. Šiuo veikalu plačiai naudojosi vėlesni istorikai. 142 jo knygos (mus pasiekė tik 35) turėjo didžiulį pasisekimą ne tik Romos laikais, bet ir Renesanso epochoje, jos įkvėpė parašyti įžymius politinius bei istoriografinius kūrinius (pavyzdžiui, Niccolo Machiavellio *Pokalbį apie dešimt Tito Livijaus knygų*).

Salustijaus sodai
Istorinėms studijoms Salustijus atsidėjo savo namuose, prie kurių užveisė garsiuosius sodus (horti Sallustiani). *Soduose, kurie užėmė visą slėnį tarp Kvirinalio ir Pincijaus, buvo įvairių pastatų ir garsi meno kūrinių kolekcija. Ten rastas ir šis puošnus marmurinis krateras.*

Imperijos didybė ir tragedija

Titas Livijus, rašęs Augusto valdymo metu, pateikė nuoseklų romėnų valstybės atsiradimo ir įsigalėjimo paveikslą – respublikos istoriją, o didieji vėlesniųjų amžių istorikai aprašė imperatorių darbus ir nusikaltimus, nes dabar imperatoriai buvo svarbiausias, gal net vienintelis įvykių variklis. Šis personalizuotas įvykių vaizdavimas apogėjų pasiekė dviejų žymių rašytojų kūriniuose: Publijaus Kornelijaus Tacito, skelbusio savo veikalus po Domiciano mirties, ir Gajaus Svetonijaus Trankvilo, Hadriano bibliotekininko bei sekretoriaus. Tacito *Agrikola* (*De vita et moribus Agricolae*), *Istorija* (*Historiae*) ir *Analai* (*Annales*) – tai ne tik įspūdingi istoriografijos veikalai, bet ir puikaus stiliaus pavyzdžiai. Literatūriniu atžvilgiu silpnesnis Svetonijus yra neišsenkamas šaltinis įvykių ir smagių pasakojimų apie tų laikų įžymius vyrus (*De viris illustribus, De vita Caesarum*), parašytų pagal tradicinę biografijos žanro schemą. Abiejų autorių knygose yra įdomių žinių, paskalų, kartais net šiurpių dalykų, istorijų apie sąmokslus, piktnaudžiavimą valdžia, nusikaltimus (galbūt išgalvotų, nes imperatoriai dažnai skleisdavo savo pirmtakus juodinančius gandus), bei naudingos informacijos apie garsius žmones. Bet kokiu atveju tai nepaprastai įdomi literatūra.

Galba ir erelis
Šiame raižinyje iš XVII a. fizionomikos traktato Galbos veidas lyginamas su erelio snapu.

PASIPRIEŠINIMAS REŽIMUI

Svetonijus paliko mums tikroviškus I a. po Kr. valdžiusių imperatorių portretus, aprašydamas ne tik jų būdą, bet ir fizinius trūkumus. Iš jo raštų sužinome, kad Augustas šlubavo, bijojo perkūnijos, o jo kaklas buvo nuėjęs pūliuojančia egzema; kad Galba buvo žemo ūgio, apkūnus, blyškių akių, kumpanosis, podagros deformuotais sąnariais; kad Klaudijus niekam tikęs mulkis, iš kurio visi šaipėsi, o dvariškiai apmėtydavo jį alyvuogėmis ir datulėmis. Kontrastas su liaupsintojų piešiamais imperatorių portretais, kupinais taurumo ir didybės, buvo negailestingas.

KRIZĖS APIMTO PASAULIO DVASIOS VADAI

Manomas Plotino atvaizdas
Nežinoma, ar Plotino atvaizdai autentiški. Kartą filosofas iš tiesų atsisakė pozuoti, sakydamas: „Argi negana nešioti atvaizdą, kurį mums suteikė gamta? Argi turėčiau palikti dar šio atvaizdo atvaizdą, tarsi tai būtų vertas dėmesio kūrinys?“

Žengdami į ilgą ir nesulaikomą nuosmukio laikotarpį romėnai pradėjo vis daugiau galvoti apie save, savo tikėjimą, savo likimą.

I–III a., imperijos laikotarpiu, poetai ir istorikai, šie visuomenės dvasiniai vadovai, užleido vietą filosofams ir retorikos mokytojams; šie iš pagrindų keitė kalbą, romėnų požiūrį į save pačius, plėtė intelektualinius horizontus.

Princepso patarėjas

Lucijus Anėjus Seneka, gimė apie 4 m. pr. Kr., Ispanijoje, Kordubos (dab. Kordova) mieste. Užaugęs iškeliavo į Romą mokytis ir čia atsidėjo teisininko karjerai. Valdant Klaudijui, buvo apkaltintas ryšiais su velionio imperatoriaus Kaligulos seserimi Julija Livila ir ištremtas. Imperatoriui mirus, grįžo į Romą ir, į sostą atsisėdus Neronui, kurį laiką buvo jo įtakingas politinis patarėjas. Patekęs į nemalonę (neva dalyvavo sąmoksle prieš Neroną) nusižudė 65 m. po Kr. Jo raštai, šie moralinės filosofijos veikalai, aukščiausia stoiško gyvenimo normų išraiška, charakterizavo tos epochos romėnų valdančiąją klasę, padėjo pagrindus naujai etikai. Nors, anot Diono Kasijaus ir kitų istorikų, filosofo elgesys ne visada atitiko jo skelbiamus principus, savo kūryboje jis labiau už kitus klasikinės literatūros autorius kelia dorovės klausimus.

Tikiu todėl, kad tai absurdas

Credo quia absurdum, „tikiu todėl, kad tai absurdas“ – tai vienas garsiausių Tertuliano aforizmų. Kvintas Septimijus Florentas Tertulianas, advokatas ir rašytojas, gimė Kartaginoje apie 150 m. po Kr. Atsivertęs į krikščionybę, tapo karštu jos tyrinėtoju, gynėju ir skleidėju. Jis išgarsėjo savo paradoksaliais posakiais, moraliniu principingumu ir buvo toks uolus krikščionybės skleidėjas, kad net nukrypo į ereziją. Vėlesniais amžiais jo tipažas romėnų pasaulyje buvo labai dažnas: tai nesutaikomas ir aistringas krikščionybės puoselėtojas, gebąs būti doroviniu pavyzdžiu vis labiau gendančiam pasauliui.

Senekos mirtis
Prancūzų dailininko Jacques-Louis Davido (1748–1825) paveiksle vaizduojama dramatiška filosofo, įtarto sąmokslu prieš Neroną, savižudybės scena. Seneka persipjovė venas ir laukdamas mirties dar išgėrė nuodingosios nuokanos. Jo žmona Pompėja Paulina irgi norėjo nusižudyti, bet buvo išgelbėta.

Naujojo tikėjimo gynėjas
Svarbiausias Tertuliano kūrinys yra Apologetas (Apologeticus). *Tai pirmasis krikščioniškosios literatūros veikalas lotynų kalba, kuriame autorius, remdamasis teisės pagrindais, glaustais žodžiais gina krikščionis, kaltinamus valstybinės religijos niekinimu ir išdavyste.* Nuotraukoje: *Akvilėjos bazilikos mozaika, vaizduojanti gerąjį ganytoją.*

Paskutinis Antikos filosofas

Tai Plotinas. Jis gimė Egipte 205 m. po Kr., studijavo filosofiją Aleksandrijoje, vadovaujamas filosofo Amonijo. Plotinas buvo įtakingiausias vėlyvosios Romos imperijos filosofas. Nepaprastai platus jo kūrybinis palikimas (jo mokinys Porfirijus suskirstė jį į šešis skyrius, kurių kiekvienas padalytas dar į 9 dalis) siekė pritaikyti Platono mokymą labai įvairiai savo laiko kultūrinei ir moralinei aplinkai, kur krikščionybė ir mistinės religijos, pavyzdžiui, Mitros kultas, darė didelę įtaką visuomenei. Jis netgi bandė pagal savo idėjas įkurti Kampanijoje filosofų miestą. Plotino įtaka tiek amžininkams, tiek vėlesniems laikams buvo didžiulė, labiausiai dėl glaudžių sąsajų tarp mistinio ir religinio jo pasaulio supratimo.

Įvairiapusis genijus
Senekos kūryba apima daugybę žanrų ir temų: nuo filosofijos iki geografijos, nuo poezijos iki tragedijos. Nuotraukoje: *bronzinis Senekos biustas, rastas Pizonų viloje, Herkulanėjuje.*

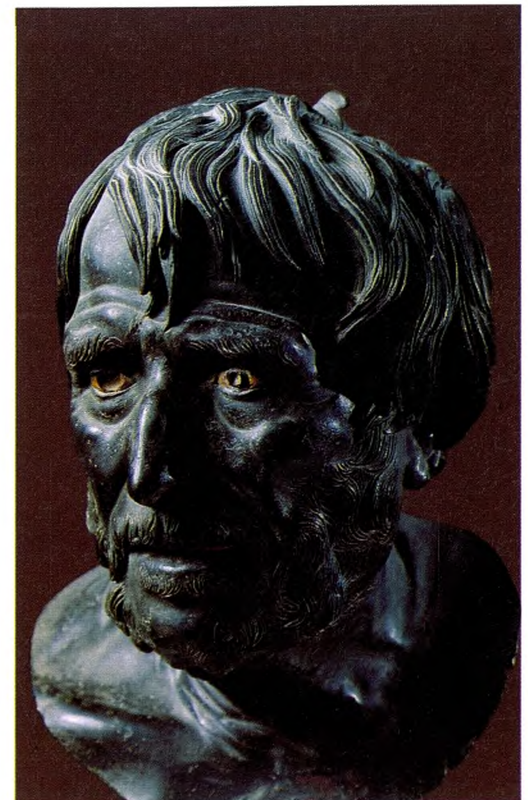

PATARIMAI MOTERIMS

„Jau laikas jums pasirodyti su pranašų ir apaštalų papuošalais bei gražmenomis; dabinkitės paprastumu – tai balta spalva, drovumu – tai raudona spalva, akis dažykit kuklumu, lūpas – tyla, į ausis įsiverkit Dievo žodžio auskarus, ant kaklo užsidėkit Kristaus jungą. Taip išsigražinusios nulenkite galvas prieš savo vyrus; rankas užimkite verpdamos ar ausdamos ir būkite namie: patiksite labiau nei apsikarsčiusios auksu. Puoškitės dorybės šilkais, sveikatos drobėmis, skaistybės purpuru, ir Dievas bus jūsų mylimasis“.

Tertulianas, *Moterų puošmenos*, II, 13.

Pagoniška pliuškė
Tertulianui tikrai nebūtų patikusi šioje Pompėjų freskoje pavaizduota Tercijaus Neono žmona su puošnia šukuosena, įmantriais auskarais ir elegantiškais purpuro spalvos drabužiais.

SENATAS IR TAUTA

S.P.Q.R.: ši santrumpa (*Senatus PopulusQue Romanus* – senatas ir romėnų tauta), rašoma visur, kur tik įsitvirtindavo Romos civilizacija, simbolizavo diarchiją, ilgus amžius lėmusią imperijos miestų likimą.

Senato formulė
Imperatoriaus Trajano sestercijus su santrumpa S.P.Q.R.

Senatas buvo ne tik garbingiausia, bet ir seniausia romėnų institucija, pagal tradiciją, įkurtas dar Romulo. Tai buvo senių (*senes*) taryba, sudaryta iš seniausių ir kilmingiausių šeimų galvų (*patres*). Laikui bėgant į jį buvo priimami (*conscripti*) ir aukščiausi pareigūnai, kaip antai, konsulai ir kvestoriai, todėl senatorius dar vadino *patres conscripti*. Senatą sušaukdavo einantis pareigas magistratas: konsulas, pretorius, liaudies tribūnas. Senato valdžia buvo didžiulė: jis patardavo konsulams, diktavo politinę liniją, tvarkė valstybės finansus, rūpinosi valstybės saugumu, prižiūrėjo valdininkus, skirdavo pasiuntinius, leisdavo dekretus (*senatus consultum*), kuriuos tvirtindavo magistratai. Pavojaus atveju paskelbdavo *senatus consultum de re publica defendenda* (senato dekretą ginti valstybei), kuriuo būdavo įvedamas karo stovis. Senato nariai naudojosi

Senatoriaus apdaras
Šalia: *marmurinė vyro su toga statula. Senatorių skiriamasis ženklas buvo platus purpurinis togos apvadas.*

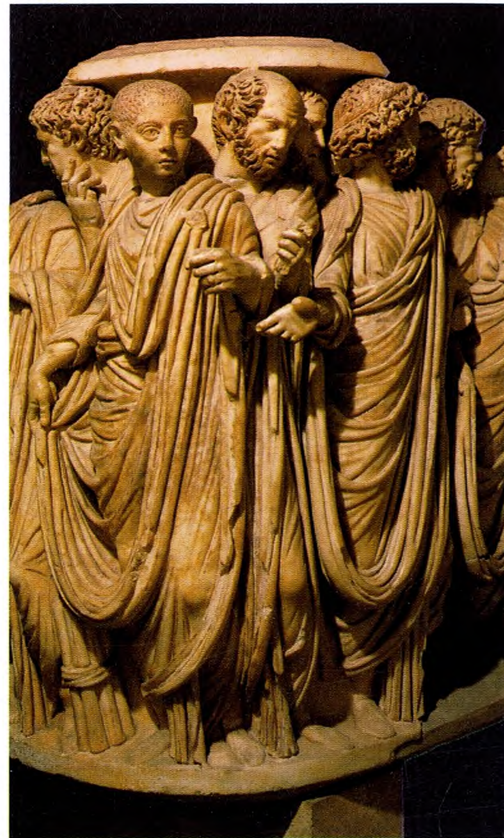
Vergų gyvenimas
Respublikos laikotarpiu vergai neturėjo jokių politinių teisių ir buvo šeimininko nuosavybė, su kuria šis galėjo elgtis kaip norėjo. Viršuje: *reljefas, vaizduojantis vergų darbą marmuro laužykloje.*

privilegijomis, pabrėžiančiomis jų rangą: vilkėjo togą su plačiu purpuriniu apvadu (*toga praetexta*), avėjo raudonos odos batus, teatre ir per viešas ceremonijas sėdėdavo geriausiose vietose. Senatoriai buvo Romos valstybės valdančioji klasė ir tuo labai didžiavosi.

Tauta. Nuo objekto iki politinio subjekto

Romoje tauta (*populus*) vadinosi ne visi gyventojai, o tik tie, kurie turėjo piliečių teises.

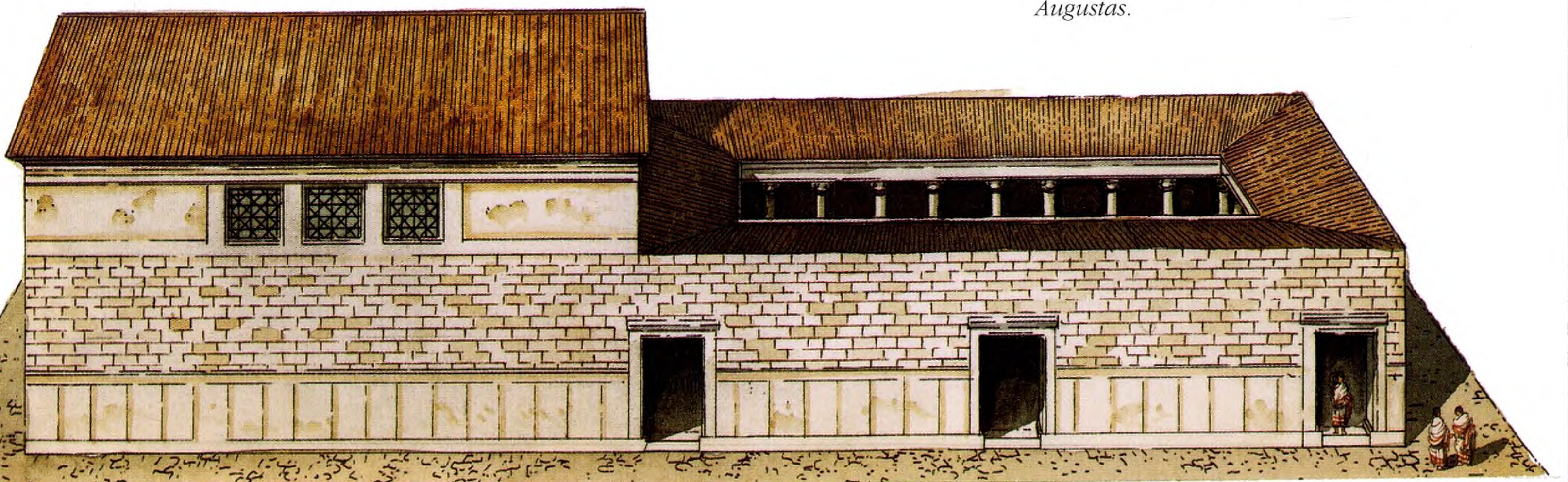
Bet ir šie buvo susiskirstę pagal cenzą ir padėtį visuomenėje. Piliečiai balsuodavo ne kiekvienas atskirai, o pagal cenzo klasę, ir dviejų turtingiausių klasių balsai nulemdavo likusių klasių balsus, todėl šių politinis svoris buvo nepalyginti mažesnis. Tokiu būdu daug magistratūrų atitekdavo patricijams ir buvo neprieinamos plebėjams, nepriklausantiems senoms senatorių šeimoms. Tačiau po ilgų ir dažnai aršių kovų, panaudojant netgi kraštutines priemones, pavyzdžiui, secesiją (*secessio plebis* – plebėjų pasitraukimas), plebėjai išsireikalavo, kad jų susirinkimų nutarimai būtų privalomi visai tautai. Per pirmąją secesiją plebėjai išsikovojo teisę rinkti liaudies tribūnus (*tribuni plebis*), turinčius garantuotą asmens neliečiamybę (*tribunicia potestas*), teisę nutraukti bet kokį sprendimą, įstatymą arba veiksmą, kenkiantį plebėjų intreresams (*veto*) ir šaukti plebėjų susirinkimą (*concilium plebis*), kurio nutarimai (*plebiscitum*), patvirtinti senato, tapdavo visiems privalomu įstatymu. Tokiu būdu susikūrė savotiška valstybė valstybėje, kuri ilgai išlaikė pusiausvyrą su kitomis respublikos valdžios formomis ir buvo labiausiai vykęs ir ilgiausias politinis eksperimentas istorijoje.

Iškilminga eisena
Vadinamojo Acilijos sarkofago (III a. po Kr.) detalėje pavaizduota senatorių eisena su jaunu imperatoriumi Gordianu III priešaky.

SENATO SUSIRINKIMAI IR NUTARIMAI

Sušaukdavęs senatą pareigūnas nurodydavo datą, valandą, vietą (paprastai tai būdavo kurija Forume arba kuri nors šventykla) bei susirinkimo darbotvarkę; susirinkimai prasidėdavo saulei tekant ir trukdavo ilgiausiai iki sutemų. Kalbėtojai laikydavosi griežtos hierarchijos: pirmiausiai kalbėdavo konsulai, paskui kiti pareigūnai pagal rangą, patricijai ir galiausiai plebėjai (pirma seniai, tada jaunimas). Paskutinę vietą šioje hierarchijoje užėmė žemiausio rango senatoriai, vadinamieji *pedarii*. Pagal įstatymą jie neturėjo teisės kalbėti ir savo sprendimą galėjo pareikšti tik „kojomis“, tai yra balsuodami pereidavo iš vienos vietos į kitą (paprastai tai vykdavo *per discessionem* – susiburiant susirinkimo pirmininko dešinėje arba kairėje).

Senato buveinė
Hostilijaus kurijos (Curia Hostilia), *kur vykdavo senato susirinkimai, renkonstrukcija. 29 m. pr. Kr. senatas persikėlė į* Curia Iulia, *kurią statydinti pradėjo Julijus Cezaris ir baigė Augustas.*

CIVILINĖ IR KARINĖ VALDŽIA

Roma susikūrė kaip demokratija, kur karo tarnyba buvo viena iš piliečio pareigų. Bet dėl nuolatinių karų iškilo būtinybė sudaryti samdomą kariuomenę, kuri vėliau dažnai nulemdavo vado iškėlimą į imperatorius.

Septimijaus Severo atvaizdas
Severų dinastijos pradininką Septimijų Severą 193 m. po Kr. jo vadovaujami Panonijos legionai paskelbė imperatoriumi.

Ankstyvojoje Romoje kariuomenės pagrindą sudarė jos piliečiai. Tarnauti kariuomenėje buvo piliečio (beveik visada ūkį turinčio kaimiečio) teisė ir pareiga. Reikalui esant, šis būdavo pašaukiamas numatytam karinės kampanijos laikui, sumokėdavo už ginkluotę ir karui pasibaigus grįždavo į savo ūkį. Karininkai būdavo einamaisiais metais išrinkti konsulai, pretoriai, kvestoriai. Karams vykstant vis didesnėse teritorijose, buvo sunku laikytis šios tradicijos. Nuolatiniai nuostoliai smarkiai išretino smulkiųjų savininkų skaičių; nesibaigiantys karo žygiai, per kuriuos kaimiečiai būdavo toli nuo savo laukų ne savaites, ne mėnesius, o kartais kelerius metus, griovė jų ekonominę padėtį; kasmetinė karininkų rotacija didino riziką, kad kariuomenė bus patikėta niekam tikusiam vadui.

Netikėta mobilizacija
Archainiu ir respublikos laikotarpiu Romos piliečius nuo 17 iki 60 metų amžiaus buvo galima mobilizuoti be įspėjimo. Mobilizacija buvo dviejų tipų: paprastas šaukimas (dilectus) *ir šaukimas nenumatyto pavojaus atveju arba netikėtai užpuolus priešui* (tumulus). Apačioje: *II–I a. pr. Kr. reljefas, vaizduojantis romėnų mūšį su italikais.*

Profesionaliosios kariuomenės atsiradimas

III–I a. pr. Kr. atliktos reformos (pažymėtina Gajaus Marijaus reforma II a. pabaigoje) atvėrė duris į kariuomenę neturintiems jokio turto proletarams, kurie stodavo tarnauti ne dėl pilietinės pareigos, o viliojami nuotykių, grobio ir žemės, kurios gaudavo baigę tarnybą: taip radosi profesionali kariuomenė. Buvo įvesta

Pretoriono stela
Siekiant išvengti netikėto užpuolimo, buvo išleistas įstatymas, draudžiantis Romoje laikyti ginkluotus kariuomenės būrius, tačiau imperijos laikotarpiu sostinėje buvo dislokuota imperatoriaus apsaugos gvardija, pretorionai. Šalia: *pretoriono Pomponijaus Prokulo stela.*

teigiamų naujovių, tokių kaip legionų suskirstymas į kohortas, manipulus ir centurijas, profesionaliajai kariuomenei būdingas ginklų, ženklų bei procedūrų standartizavimas ir smulkiųjų žemės savininkų viliojimas, baigusiems tarnybą veteranams suteikiant žemės kolonijose. Bet kariuomenės reforma turėjo ir neigiamų pasekmių, kilusių dėl glaudaus ryšio tarp vado ir kareivių: šie būdavo ištikimi pirmiausiai vadui, o ne valstybei. Tai leido Marijui, Sulai, Pompėjui ir Cezariui, turintiems stiprią asmeninę charizmą, panaudoti kariuomenę savo politiniams tikslams įgyvendinti. Ir galiausiai kariuomenės pagalba tapo įmanoma lemti Romos politiką.

Valdžios pagrindas

Principatas atsirado kaip pasekmė pilietinių karų, kuriuos sukeldavo aukščiausių valstybinių postų ištroškę karvedžiai; neveltui imperatoriaus titulas iš pradžių buvo karo vadų garbės vardas, suteikiamas šiems po pergalingo žygio. Tačiau kariuomenės pavaldumas civilinei valdžiai buvo taip giliai įsišaknijęs, kad nuo Augusto laikų iki II a. po Kr. pabaigos karvedžiai galėjo būti tik iš senatorių arba raitelių tarpo, puoselėjantys šio luomo vertybes ir idealus. Bet vėliau nuolatinis karo stovis pasienyje ir iš to išplaukiančios pastangos stiprinti imperijos karines pajėgas skatino vis labiau militarizuoti valstybės struktūrą, kol III a. po Kr. viduryje viskas ėmė iš pagrindų keistis. Iki šiol kariškiai (*viri militares*) karjeros aukštumas galėdavo pasiekti tik legionų eilėse, o dabar karinė karjera buvo tik priemonė užimti aukštas pareigas imperijoje. Šį radikalų pasikeitimą lėmė visai Romos valstybei iškilęs pavojus.

KARVEDŽIŲ ŽEMĖS

Pasikeitus kariškių statusui, nuo II a. po Kr. pakito įvairių imperijos provincijų svarba. Balkanų žemės (ypač Ilyrija ir Panonija), kur pagal tradiciją buvo labai populiari kariškio profesija, įgavo didesnio svorio. Iš ten kilo daug III ir IV a. imperatorių: Decijus, Maksimianas Trakas, Trebonianas Galas, Valerianas, Dioklecianas, Konstantinas. Kai kurie istorikai netgi rašė apie Ilyrijos lobizmą (vartojant šių laikų terminą).

Kareivio žmona
VI Pergalingojo legiono tribūno Seksto Makrino ir jo žmonos stela.

Trebonianas Galas
Iš Balkanų kilęs karvedys Trebonianas Galas valdė tik dvejus metus, nuo 251 iki 253. Interamnos mūšyje (dab. Ternis) buvo nužudytas sostą užgrobusio Emiliano.

MAGISTRATŪROS

Romėnų magistratūros, atsiradusios ankstyvosios respublikos laikais, gyvavo ir susikūrus imperijai, teikdamos gyvybingumo šiai ilgalaikei politinei struktūrai.

Rezervuota vieta
Respublikos laikotarpio reljefas sella curulis – *ypatinga magistratų ir konsulų kėdė.*

Romėnų magistratūros (*cursus honorum*) atsirado V ir IV amžių pr. Kr. sandūroje ir beveik nepakitusios išliko visą respublikos laikotarpį. Aukščiausi pareigūnai buvo du konsulai, turintys aukščiausią civilinę (*suprema potestas*) ir karinę (*imperium maius*) valdžią. Kiekvienas konsulas galėjo duoti įsakymus, nesitaręs su kolega, bet kiekvienas galėjo sustabdyti antrojo iniciatyvą. Konsulai turėjo teoriškai neribotą galią ir taikos, ir karo atveju: šaukdavo senatą, jam pirmininkavo, siūlė įstatymus, vadovavo kariuomenei, prižiūrėjo viešąją tvarką, nustatydavo mokesčius ir rinkliavas. Jų valdžios ženklai buvo toga purpuriniu apvadu (*toga praetexta*) taikos metu, purpurinis apsiaustas (*paludamentum*) karo atveju ir dramblio kaulo kurulinė kėdė (*sella curulis*); jie turėjo *ius imaginum*, t. y. teisę būti atvaizduotiems ir išstatyti savo protėvių atvaizdus; konsulų priešakyje eidavo 12 liktorių su fasciais – raudonos odos diržu suveržtais virbų ryšuliais, į kuriuos per karo žygį buvo įkišamas kirvis, reiškiantis, kad konsulas gali pavaldinius bausti mirtimi.

Laipteliu žemiau stovėjo pretorius, dar vadinamas jaunesniuoju kolega (*collega minor*). Jis turėjo visus konsulo įgaliojimus tik mažesnio masto. Iš pradžių pretorius buvo tik karinis pareigūnas, vėliau sprendė romėnų bylas Romoje (*praetor urbanus*) ir svetimšalių tarpusavio ginčo bei jų bylas su romėnais provincijoje (*praetor peregrinus*). Konsulai su pretoriais buvo svarbiausi kuruliniai pareigūnai, turį teisę įsakinėti (*imperium*). Žemiau buvo liaudies tribūnai (dešimt per metus), ediliai (į jų pareigas įėjo archyvai, viešieji pastatai, miesto mityba, viešųjų pramogų priežiūra ir tvarka) ir kvestoriai (jie tvarkė finansus: mokesčius, rinkliavas, karo grobį, karo išlaidas). Žemiausią pakopą užėmė vadinamieji „dvidešimt šeši vyrai" (*vigintisexviri*): policijos valdininkai, taikos teisėjai, monetų kalyklos prižiūrėtojai, statybų inžinieriai.

Ypatingos pareigybės

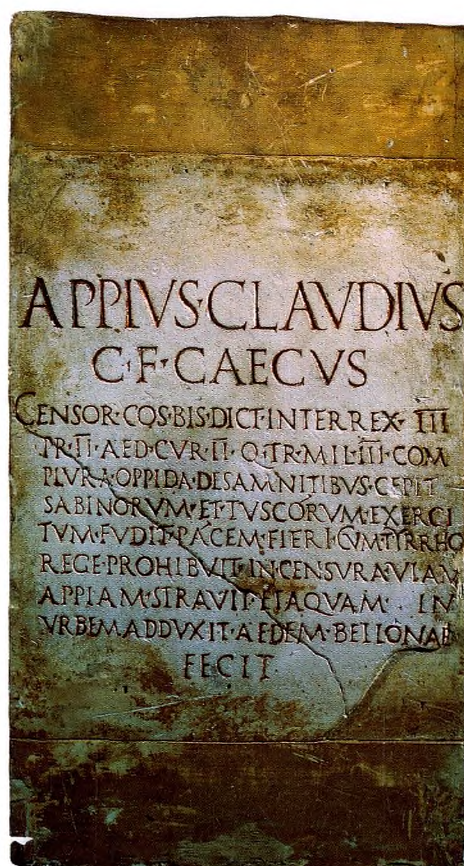
Be įprastų politinių pareigybių Romoje buvo dvi ypatingos: diktatoriaus ir cenzoriaus. Diktatorių siūlydavo konsulai, o skirdavo senatas, iškilus ypatingai karo grėsmei. Jis turėjo neribotą valdžią, todėl diktatūra galėjo trukti ne ilgiau kaip 6 mėn. Du cenzoriai buvo skiriami 5 metams iš

Magistrato palyda
Magistratų priekyje eidavo liktoriai, kurių skaičius priklausė nuo pareigų svarbos.
Apačioje: *reljefas su liktoriumi.*

Viešieji darbai
Šioje steloje įamžintas Apijus Klaudijus Cekas (Aklasis) yra respublikos laikotarpio garsiausias Klaudijų giminės atstovas. Šis cenzorius ir konsulas išgarsėjo dėl dviejų jo atliktų viešųjų darbų: pirmojo Romoje Apijaus akveduko (Aqua Appia) *ir Apijaus kelio* (Via Appia), *jungiančio Romą su Kapuja.*

buvusių konsulų arba buvusių pretorių. Jiems priklausė surašyti gyventojus, nustatyti mokesčius, įvertinti piliečių viešą ir privatų elgesį, patvirtinti senato sudėtį.

Valdžių pusiausvyra

Visos magistratūros, išskyrus diktatūrą ir cenzūrą, buvo metinės, kolegialios ir viena kitą kontroliavo. Magistratai privalėjo atsiskaityti prieš juos išrinkusį tautos susirinkimą, vadinamuosius komicijus (*comitia*). Romoje valdžia buvo grindžiama veikiau parlamentine pusiausvyra, negu jėga. Kas žingsnis po žingsnio įveikdavo pareigybių seką (*cursus honorum*) iki konsulato, privalėjo turėti ne tik ypatingų gabumų, bet ir daug turto, kurio didelę dalį išleisdavo kildamas valdžios laiptais, tačiau tik senatas, kurio nariai ėjo pareigas iki gyvos galvos, turėjo teisę tvarkyti Romos viešąjį gyvenimą. Viskas pasikeitė susikūrus imperijai, nes imperatorius nepasitikėjo tradicinėmis magistratūromis (jos ir toliau gyvavo, nors netekusios ankstesnės svarbos) ir tvarkyti svarbius reikalus pavesdavo savo paskirtiems valdininkams.

VISKAS SAVO METU

Ir įstatymu, ir tradicija buvo griežtai nustatyta ne tik *cursus honorum* etapai, bet ir amžiaus cenzas. Didžiausia Romos politiko svajonė buvo gauti atitinkamą pareigybę, kai tik tai leido amžius. Tada sakyta: kiekviena tarnyba savo metais (*in suo anno*). Tai buvo ypatingas politinių gebėjimų ir asmeninės įtakos, lotyniškai vadinamos *auctoritas*, išbandymas romėnų politiko vertinamas labiau už viską pasaulyje.

Katono Utikiečio biustas
Stoiko respublikono idealas Katonas Utikietis (95–46 m. pr. Kr.) įveikė visus cursus honorum *etapus. Pasakojama, kad jis nepraleido nė vieno senato posėdžio ne tik iš pareigos, bet ir iš baimės, kad kolegos nepriimtų netikusio įstatymo.*

Kasdienė duona
Į edilių pareigas įėjo maisto produktų priežiūra (cura annonae), *apėmusi ir kokybės, kainų bei svarstyklių kontrolę.* Šalia: *reljefas, vaizduojantis duonos kokybės ir svėrimo tikrinimą.*

MOKESTIS UŽ ŠLOVĘ

Darbus, kurie šiandien atliekami bendruomenės lėšomis, finansuodavo turtingi piliečiai (gr. *euergetes* – geradarys). Jie statydino šventyklas, finansavo valstybines šventes, miesto vardu aukojo brangias aukas. Be jų pagalbos antikinė administracinė sistema būtų buvusi neveiksminga.

Romoje už valstybinę tarnybą nebuvo mokamas atlyginimas. Atvirkščiai, ji labai brangiai kainavo. Siekiąs pareigybių pilietis turėjo rinkėjams atsidėkoti, rengti jiems reginius, šventes, kelti puotas, nešykštėti brangių dovanų. Gavęs tarnybą vėlgi savo lėšomis grįsdavo gatves, statydavo šventyklas arba viešuosius pastatus, mokėdavo atlyginimą jam priklausantiems valdininkams, netgi rinkdavo ir ginkluodavo legionus.
Ši euergetizmu vadinama tvarka buvo susijusi su antikine tradicija, pagal kurią gyvenimo idealas buvo *otium* – neatlygintina veikla, o ne *negotium* – darbas už atlyginimą, kurio kilmingam žmogui nederėjo dirbti. Taigi politika buvo aukštuomenės „darbas", ir aristokratai negailėjo nieko, kad tik galėtų iškilti. Daugelis politikų visiškai nuskursdavo, kad tik įgytų žmonių palankumą ir išgarsėtų (pasiektas trokštamas postas dažnai atsipirkdavo šimteriopai: pvz., Cezaris milžiniškas skolas, kurių prisidarė siekdamas politinės karjeros, padengė iš pajamų, gautų už valdytojo veiklą Ispanijos provincijoje). Nedideliuose miestuose, kur euergetizmo išlaidas dalydavosi nedaug šeimų, kartais net būdavo sunku rasti kandidatų į valstybinę tarnybą. Bet ši tradicija buvo taip giliai įleidusi šaknis, kad niekam nė į galvą

Domiciano išlaidos
Domicianas ne tik statydino viešuosius pastatus, tiesė kelius, jis dažnai šelpdavo pinigais ir maistu miestiečius, rengdavo įspūdingus reginius Koliziejuje ir stadione. Apačioje: *kvadrigų (keturkinkių) lenktynės mozaikoje, rastoje 1806 m. romėnų cirke Lione.*

Panem et circenses
Poetas Juvenalis (I–II a. po Kr.) rašė: „Roma nuo to laiko, / kai neparduoda balsų, nebeturi rūpesčių. Viskas / jos juk dalinta kadais: valdžia, legionai ir rykštės. / Šiandien kukli jau jinai, tik dviejų dar dalykų geidauja – / duonos bei reginių!" (Vertė A. Bendoriūtė)
Šalia: *Sisos (Tunisas) amfiteatro mozaika, vaizduojanti žvėrių medžioklės reginius.*

Viešųjų darbų katalogas
Šioje reljefo detalėje pavaizduoti Flavijų dinastijos Romoje pastatydinti viešieji pastatai: kairėje triumfo arka, Koliziejus, dar dvi arkos, iš kurių pirmoji, stovinti šonu, yra šventykla. Gali būti, kad tai šių pastatų rangovo antkapio detalė.

neateidavo ją keisti, bent iki krikščionybės įsigalėjimo, kai žmonių dėmesys nuo tuščiagarbiško dosnumo nukrypo į gailestingumą artimui.

Euergetizmo filosofija ir praktika

Euergetizmas atsirado Graikijoje IV a. pr. Kr., ir kaip tik graikai nustatė jo taisykles: dovanos galėjo būti tik viešos, jų negalima buvo duoti mainais už apčiuopiamą naudą, o tik už politinį pripažinimą ar žmonių susižavėjimą. Romėnų pasaulyje valstybinė tarnyba faktiškai buvo turtingųjų privilegija, tad, savaime suprantama, jie turėjo prisiimti ir atitinkamus įsipareigojimus. Riba tarp viešųjų ir privačių dalykų buvo labai neaiški, arba išvis neegzistavo. Tarp kitko, dosnumas buvo puiki priemonė žemąsias klases patraukti į savo pusę ir galiausiai atitraukti jas nuo politikos. Imperijos laikotarpiu ši tradicija buvo apibrėžta posakiu *panem et circenses* (duonos ir reginių): imperatoriai liaudžiai dažnai atseikėdavo kviečių, rengdavo šventes, ir tai buvo įprasta politinė praktika, užtikrinanti jiems tautos palankumą.

SIEKIANT PRITARIMO

Kilęs iš Numidijos romėnų rašytojas Markas Kornelijus Frontonas, vienas iš Marko Aurelijaus mokytojų, pateikia euergetizmo, kaip priemonės gauti liaudies pritarimą, įspūdingą aprašymą. Kalbėdamas apie Trajaną sako: „Jis niekada nepraleidžia progos pasinaudoti aktoriais ir kitais cirko arba arenos meistrais, nes žino, kad romėnų tautą į savo pusę galima greičiausiai palenkti dviem dalykais: kviečiais ir reginiais, kad apie imperatoriaus valdžią žmonės sprendžia iš pramogų nė kiek ne mažiau negu iš rimtų dalykų ir neatlikęs rimtų darbų valdovas gali patirti daug žalos, bet pamiršęs pramogas gali sukelti žmonių nepasitenkinimą; be to, kviečių veltui gauna tik į maisto sąrašus įrašytieji, atskirai ir pavardžiui, o reginiai skirti visiems ir veltui". Taigi imperatorius liaudį į savo pusę palenkdavo teikdamas labdarą, o ne valdė remdamasis vien kariuomene, pareigūnais ir senatu.

Centumcelių termos
Imperatorius Trajanas ant savo žemės pastatydino Centumcelių (dab. Čivitavekja) uostą ir termas.

PROVINCIJŲ IR VALSTYBĖS ADMINISTRACIJA

Romos biurokratija labai skyrėsi nuo šiuolaikinės ir daugeliu atžvilgių priklausė nuo iškilusių poreikių.

Tik imperijos laikotarpiu susidarė profesionalių valdininkų sluoksnis, įpareigotas tvarkyti įvairias administracijos sritis. Ši sistema ilgus amžius padėjo išlaikyti vieną didžiausių politinių ir karinių antikinio pasaulio struktūrų.

Provincijų administracija

Lotyniškas žodis *provincia* iš pradžių reiškė „magistrato veiklos sritis", tai yra jam pavestas atlikti pareigas. Ši reikšmė išliko užkariavimams vykstant pačiame Apeninų pusiasalyje, kurį, nepaisant etninių ir geografinių skirtumų, romėnai laikė nedaloma visuma. Tačiau Romai užkariavus žemes už Italijos ribų, iškilo reikalas siųsti pareigūnus (iš pradžių tai buvo pretoriai), specialiai skirtus valdyti naujas teritorijas (Siciliją, Sardiniją, Korsiką, vėliau Ispaniją, Makedoniją, Graikiją, Afriką, Galiją, Mažąją Aziją).

Dabar *provincia* reiškė „administracinį vienetą už Italijos ribų". Šių provincijų administracija susiformavo iš lėto, nuolat darant įvairių pakeitimų. Pagal tradiciją, kiekviena teritorija buvo skiriama kuruliniam magistratui (konsului arba pretoriui) pasibaigus jo pareigų kadencijai Romoje. Prokonsulo ar propretoriaus įgaliojimo (*imperium pro consule* ir *pro praetore*) trukmė paprastai buvo vieneri metai, bet jis galėjo būti pratęstas keletą kartų. Provincijos vietininkas turėjo beveik absoliučią valdžią: kaldino

Romėnai Ispanijoje
Antikinės romėnų kolonos Augustobrigoje (Ispanija). Pirėnų pusiasalio užkariavimas buvo pradėtas per Antrąjį pūnų karą ir baigtas valdant Augustui.

Valstybės pareigūnas
Viršuje: *prefekto Tiberijaus Flavijaus Mikalo marmurinis sarkofagas.*

monetas, nustatinėjo mokesčius, įsakinėjo provincijoje dislokuotai kariuomenei, vykdė teismus. Tokia beribė valdžia sudarė prielaidas didžiulei korupcijai ir kyšininkavimui (tai matyti iš daugelio vis griežtesnių prieš lupikavimą nukreiptų įstatymų *de repetundis*, kurie nuolat buvo leidžiami). Tai buvo gremėzdiška ir netvirta sistema. Tačiau ji kaip romėnų administracijos už Italijos ribų pagrindas išliko iki pat imperijos pabaigos.

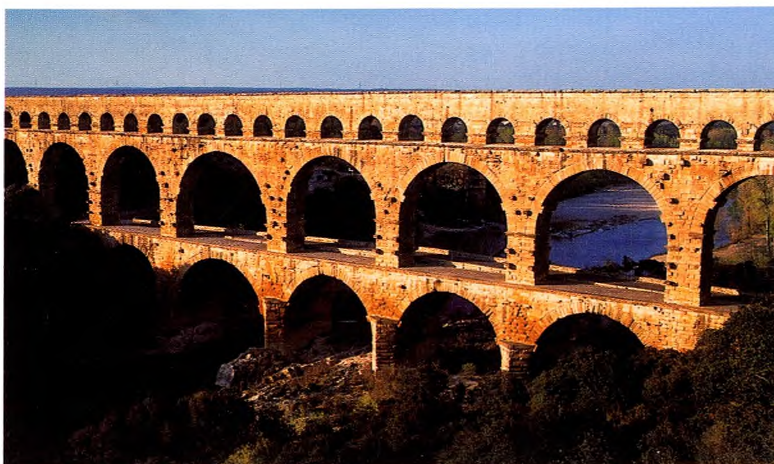
Imperijos biurokratija

Viena pagrindinių priežasčių, nulėmusių respublikos perėjimą į imperiją, buvo administracinės sistemos neveiksmingumas ir griozdiškumas. Todėl imperatoriai nuolat stengėsi ją gerinti, kurdami profesionalių valdininkų struktūrą, kuriems pavesdavo pareigas, anksčiau suteikiamas rinkimų keliu arba tautos susirinkimo nutarimu. Senosios magistratūros, kaip provincijų valdymo sistema, formaliai liko nepakitusios, bet patys pareigūnai nebebuvo renkami, o skiriami imperatoriaus. Dažnai jie būdavo netgi ne senatorių rango ir ne senos kilmės romėnai, o į laisvę paleisti vergai. Naujoji sistema suvienodino valdymą ir padidino jo efektyvumą, tačiau sustiprino centralizaciją, kuri galiausiai ėmė rimtai trukdyti imperijos administracinio aparato darbui. Kaip ir kiekvienoje griežtai biurokratinėje sistemoje, stiprėjo korupcija, nepotizmas, klientelizmas. Galiausiai jos kaštai ėmė viršyti teikiamą naudą, ir ji nebepajėgė „klijuoti“ irstančios imperijos. Vis dėlto ji padėjo pagrindus ateinančių kartų biurokratinei sistemai.

Afrikos provincija
Afrikos provincija ne tik tiekė Romai kviečius ir alyvų aliejų, ji davė daug garsių žmonių: teisininkų, senatorių, raitelių, rašytojų. Apačioje: *imperatoriaus Nervos įkurtos Kuikulo kolonijos (dab. Džemilos) griuvėsiai Alžyre.*

Miestas ir kaimas
Galijos pietinės provincijos labai skyrėsi nuo šiaurinių. Pietuose klestėjo miestai: Masilija (Marselis), Arelatas (Arlis), Nemausas (Nimas), o šiaurinių provincijų svarbiausias bruožas buvo žemės ūkis. Apačioje: *Pont du Gard, garsusis akveduktas, pastatytas Augusto laikais. Juo tekėjo vanduo į Nemausą.*

VALDŽIOS ŽENKLAI

Romėnai, kaip jokia kita tauta, ypač vertino rango bei valdžios ženklus ir net nustatė jų vartojimo taisykles. Jie buvo aukščiausia magistratams suteiktos valdžios išraiška ir buvo labai gerbiami.

Nuo pat savo istorijos pradžios romėnai sukūrė aiškią valdžios sampratą. Net karalių laikais jie buvo toli nuo rytų šalyse vyravusios koncepcijos, pagal kurią visa valdžia ir garbė priklausė vienam valdovui. Romoje valdžia buvo ne vienose rankose, o padalyta atskiriems asmenims, ir kiekvieno jų pareigos buvo savaip garbingos. Monarchijai užleidus vietą respublikai, tokia valdžios samprata galutinai nusistovėjo, reguliuodama kiekvieną viešojo romėnų gyvenimo aspektą.

Magistratas Otacilijus Opianas
Magistrato Otacilijaus Opiano antkapyje (Grozonas, Prancūzija), pavaizduota magistrato kėdė.

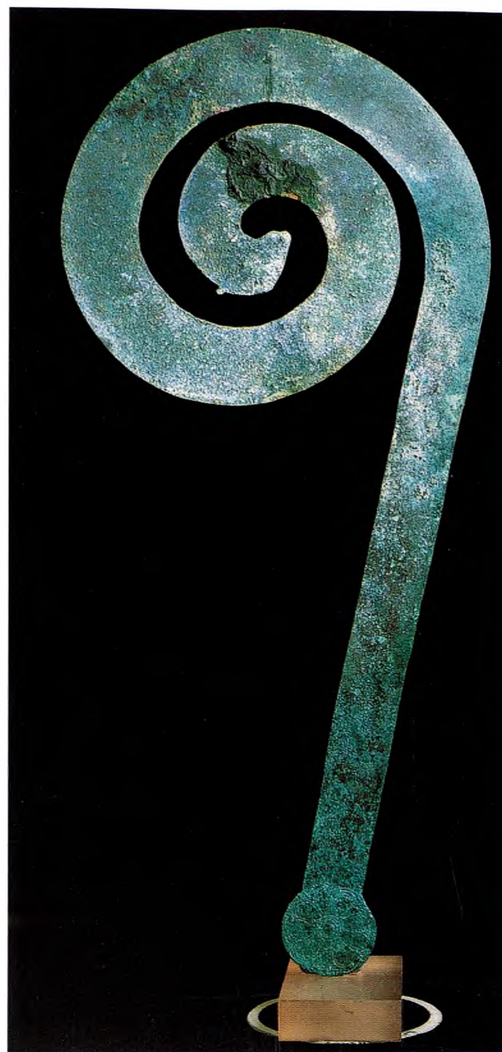
Romėnų erelis
Romos karinės galios simbolis bronzinis erelis buvo nešamas ant medinio strypo legionų priekyje, akmeninės jo skulptūros puošė visus imperijos miestus.

Fasciai, krėslai, togos

Siekiant išreikšti valdžios idėją, iš pat pradžių buvo sumanyta sudėtinga simbolika, daugeliu atžvilgių panaši į naudojamą kariuomenėje šiandien. Tai buvo daiktai ir drabužiai, kuriuos pamatę žmonės iškart suprasdavo, kokią padėtį užima jų savininkas: virbų ryšulėliai su įkištu kirviu, vadinamieji liktorių fasciai, ypatingos formos sulankstomos kėdės buvo aukščiausių magistratūrų ženklas; augurai turėjo lazdą užraitytu galu (*lituum*). Padėtį žymėjo ir drabužiai. Išskirtinis Romos piliečių požymis buvo toga, įmantriai suklostytas apdaras iš vientiso vilnonės medžiagos gabalo. Senatorių tunika – po toga dėvimas drabužis – buvo su plačia purpurine juosta (*latus clavus*), raitelių tunikos juosta irgi purpurinė, tik siauresnė (*angustus clavus*). Karvedys triumfatorius

ŽYNIO APSIAUSTAS

Apdaras, mūsų dienomis vadinamas apsiaustu, Romoje turėjo įvairius pavadinimus, priklausomai nuo jo formos. Ypatingą apsiaustą dėvėjo haruspikai – žyniai, spėjantys ateitį iš gyvūnų vidurių. Tai buvo kailinis drabužis su gobtuvu, labai panašus į nuragų kultūros bronzinių statulėlių apdarus.

Etruskų žynio lazda
Viršuje: *žynio apeiginė lazda, jo skiriamasis ženklas. Romėnai ją perėmė iš etruskų, tai liudija ir šis radinys iš Červeterio (VI a. pr. Kr.).*

turėjo išskirtinę privilegiją vilkėti (bet tik triumfo dieną) ištisai purpurinę togą (*toga picta*). Karvedžiai puikavosi ant skaisčiai raudonos tunikos (*paludamentum*) ryšėdami įvairius šalikus, nelygu laipsnis, ir t. t. Žyniai taip pat turėjo ypatingus ženklus – odinį galvos dangalą su ieties pavidalo smaile (*apex*).

Tęstinumas

Daugumą insignijų sugalvojo etruskai, bet jų vartoseną skrupulingai kodifikavo ir juos padarė tam tikros valdžios simboliais romėnai. Valdžios ženklų svarba nesumenko per visą Romos istoriją. Imperijos laikotarpiu, ypač vėlyvuoju, prie senųjų simbolių buvo pridėti nauji, kaip antai, spinduliuojanti karūna, skeptras ir žemės rutulys (pasaulinės valdžios ženklas). Ir vėliau jie ilgą laiką buvo karalių ir imperatorių valdžios simboliai.

Haruspiko apdaras
Bronzinė statulėlė, vaizduojanti haruspiką, vilkintį tradiciniu apsiaustu su gobtuvu (IV a. pr. Kr.).

Vyrai su togomis
Šis reljefas, vaizduojantis vyrus su togomis, rastas Brešoje. Togos purpuriniai apvadai žymėjo ja vilkinčio žmogaus rangą ir pareigas.

CIVIS ROMANUS SUM

„Esu Romos pilietis“ – šis išdidus pasakymas visose Viduržemio jūros šalyse ilgus amžius reiškė priklausomybę valdančiųjų, pasaulio šeimininkų tautai. Bet šios privilegijos kaina buvo labai didelė.

Roma susikūrė kaip miestas valstybė kitų genčių apgyventoje teritorijoje ir, kad išliktų, turėjo nuolat kariauti. Būti Romos piliečiu, visų pirma reiškė būti potencialiu kareiviu: kiekvieną vyrą nuo 17 iki 60 metų buvo galima bet kada pašaukti į karinę tarnybą, o ir šiaip romėno gyvenimas priklausė miesto bendruomenei (*civitas*). Už tai jis galėjo naudotis politinėmis teisėmis ir daryti įtaką valstybės valdymui, iškeldamas savo kandidatūrą į valstybinę tarnybą arba balsuodamas. Tačiau ne visi piliečiai buvo lygūs. Kas daugiau turėjo, privalėjo daugiau duoti, užtat buvo svarbesnis. Kiekvienas pilietis pagal savo turtą priklausė vienai iš penkių cenzo klasių, į kurias buvo suskirstyti Romos gyventojai; kiekviena klasė, savo ruožtu, buvo sudaryta iš centurijų. Balsuojama buvo centurijomis. Daugiausiai centurijų turėjo pirmoji klasė, mažiau – antroji, dar mažiau – trečioji ir taip toliau. Faktiškai valdžia buvo pirmųjų klasių, taigi turtingųjų, rankose. Užtat šie daugiau

Istorija kartojasi
Šiandien, kaip ir senovės Romoje, mokesčiai yra nemaloniausia pilietinė teisė. Nuotraukoje: *Čivitavekjoje rastos respublikos laikotarpio monetos.*

Piliečių surašymas
Romoje, Marso lauke rasto reljefo detalė, vaizduojanti gyventojų surašymą (II a. pr. Kr.).

GYVENTOJŲ SURAŠYMAS

Gyventojų surašymas, tai yra įtraukimas į piliečių sąrašus, buvo privalomas: kiekvienas Romos pilietis privalėjo registruotis. Seniausiais laikais surašymas vykdavo Marso lauke, už sakralinių miesto ribų, kad jame galėtų dalyvauti ir atliekantys karo tarnybą piliečiai, kuriems įeiti į miestą buvo draudžiama. Davęs priesaiką, kad kalbės tik tiesą, šeimos galva pateikdavo cenzoriui žinias apie save, įvertindavo savo nuosavybę, nurodydavo tėvo vardą, žmonos ir vaikų vardus bei amžių. Atlikę surašymą, cenzoriai sudarydavo piliečių sąrašus, kuriuose buvo nurodyta piliečiui priklausanti vieta. Surašymas (*census*), kuris kas penkeri metai registruodavo Romos visuomenės pokyčius, baigdavosi religine švente *lustrum*.

išleisdavo ginkluotei (ginkluote turėdavo pasirūpinti pats pilietis, o ne valstybė), teoriškai ilgiau tarnaudavo kariuomenėje ir iš savo kišenės padengdavo dideles išlaidas, susijusias su valstybine tarnyba.

Pilietinių teisių problema

Kol Roma buvo miestas valstybė, sistema veikė gana gerai. Viskas pasikeitė tuomet, kai, užkariavus Italiją, Romos sąjungininkams buvo užkrauti įpareigojimai dar didesni negu Romos piliečiams (jie privalėjo siųsti vyrus į legionus ir pagalbinę kariuomenę, mokėti mokesčius, vykdyti Romos užsienio politiką) be jokios naudos sau. Reikalavimas suteikti piliečių teises I a. pr. Kr. sukėlė labai rimtą susidūrimą (Sąjungininkų karą) tarp romėnų ir italikų.Tik valdant Cezariui ir Augustui ši problema buvo išspręsta, suteikiant Romos piliečio teises beveik visiems pusiasalio gyventojams.

Etruskų karys
Po Sąjungininkų karo Romos pilietybę pirmieji gavo etruskai. Šalia: *bronzinė etruskų kario statulėlė (V a. pr. Kr.).*

Karakalos ediktas

Imperijos gyventojams teko laukti dar du šimtmečius, kol 212 (ar 213) m. po Kr. Karakala paskelbė *Antoninų konstituciją*, kuria visoje imperijoje gimusiems laisviems vyrams suteikė Romos pilietybę, taigi ir politines teises. Istorikas Dionas Kasijus mano, kad pilietybės teisių suteikimas, matyt, buvo nulemtas piniginių motyvų, siekiant apdėti naujai iškeptus piliečius papildomais mokesčiais. Bet kokiu atveju, *Antoninų konstitucija* reiškė, kad Roma jau įvykdė savo istorinę misiją, civilizuodama jai priklausančias žemes, kurios nuo šiol tapo pilnateisėmis imperijos narėmis, galinčiomis daryti įtaką politikai ir valdžiai.

Šaukimas į karo tarnybą
Šalia: *alebastro urnos reljefas, vaizduojantis kareivio atsisveikinimą su žmona.*

Imperatoriaus ediktas
Plokštė su užrašytu Karakalos ediktu, kuriuo imperatorius kviečia piliečius uoliau mokėti mokesčius (215 m. po Kr.).

TEISMAI IR ĮSTATYMAI

Teisinė kultūra yra vertingiausias Romos paveldas, ir šiandien ji sudaro Vakarų valstybių teisės pagrindą.

Seniausias romėnų teisės šaltinis yra garsusis įstatymų rinkinys, užrašytas V a. pr. Kr., vadinamieji *Dvylikos lentelių įstatymai*, kurie panaikino žynių privilegiją administruoti perduodamą žodžiu paprotinę teisę. Bėgant amžiams, romėnų jurisprudencija keitėsi, nors kai kurie jos elementai liko, kokie buvę.

Teisinis paveldas
Justiniano Civilinės teisės sąvado (Corpus iuris civilis) *iliustruotas puslapis.*

Kasmet įstatymų sąvadą peržiūrėdavo pretorius. Pradėdamas eiti pareigas jis ediktu paskelbdavo svarbiausius principus, kuriais ketino vadovautis teismo sprendimuose. Tik gerokai vėliau imperatorius Hadrianas sustabdė šią pretorių teisę, ir, siekdamas suteikti vieningą formą, liepė juristui Salvijui Julianui surinkti pretorių ediktus ir galutinai juos apdoroti. Naujasis įstatymų rinkinys buvo pavadintas *nuolatiniu ediktu*. Teisėjų pareigos buvo patikėtos išrinktiems magistratams, ir tik imperijos laikotarpio pabaigoje atsirado profesionalūs teisėjai. Teisminės procedūros, tokios kaip šiandien, dar nebuvo; norint iškelti bylą reikėjo paduoti ieškinį. Iš pradžių kaltintojas būdavo pats ieškovas, ir tik gynyba turėjo teisę į gynėją. Svarbesnes bylas nagrinėjo senatas, o išdavystės, papirkimo, žmogžudysčių bylų imdavosi imperatorius. Provincijose teisėjų pareigas eidavo valdytojai, Romoje – pretoriai ir galiausiai šis titulas įgavo šių dienų juridinę reikšmę.

Justiniano įstatymai
Imperatoriaus Justiniano, čia pavaizduoto šv. Vitalio bazilikos (Ravena) mozaikoje, buvo surinkta visa Romėnų teisė ir parengtas imperijos teisynas Corpus iuris civilis.

I–V lentelės
Pagal labiausiai tikėtiną Dvylikos lentelių įstatymų *rekonstrukciją, I–III lentelėse buvo surašyta procesinė teisė, IV – šeimos teisė, V – globos ir paveldėjimo teisė.* Viršuje: *reljefas, vaizduojantis testamento paskelbimą.*

Teismo proceso eiga

Vykdantis teismą magistratas iš pradžių tik duodavo leidimą, išklausydavo besibylinėjančias šalis ir nustatydavo reikiamą juridinę formulę (ši teismo dalis vadinosi *in iure*). Jeigu kaltinamasis prisipažindavo kaltas, magistratas skelbdavo nuosprendį, jeigu ne, pradėdavo tyrimą (*in iudicio*), kuris vykdavo Forume arba bazilikoje. Kaltintojui ir gynėjui pasakius kalbas, buvo apklausiami abiejų šalių liudytojai, tada prisiekusieji ištardavo savo verdiktą (A *absolvo* – išteisinu, C *condemno* – pasmerkiu). Dabar pirmininkaujantis magistratas skelbdavo nuosprendį ir skirdavo bausmę, kurią įvykdyti pavesdavo savo liktoriams, einantiems teismo policijos pareigas. Nuteistasis galėjo paduoti skundą prieš magistrato sprendimus, priimtus tyrimo arba bausmės skyrimo metu, bet ne prieš teismą, kurio ištarmė buvo galutinė ir neapskundžiama. Bylos peržiūrėjimas būdavo pavedamas aukštesniajam magistratui arba, imperijos laikotarpiu, pačiam princepsui (kartais šis bylą išspręsdavo savo nuožiūra). Jeigu nuteistasis būdavo išteisinamas, jis galėjo kaltintoją paduoti į teismą dėl šmeižto.

VI–XII lentelės
VI–VII lentelėse buvo surašyta nuosavybės ir nekilnojamojo turto apribojimo tvarka, VIII–IX lentelėse – nusikaltimai ir teismo procesų tvarka, X lentelėje – šventyklų ir žynių teisės. XI ir XII lentelėse buvo surašyti kitų lentelių papildymai. Nuotraukoje: *reljefas, vaizduojantis medžiagos pardavimą.*

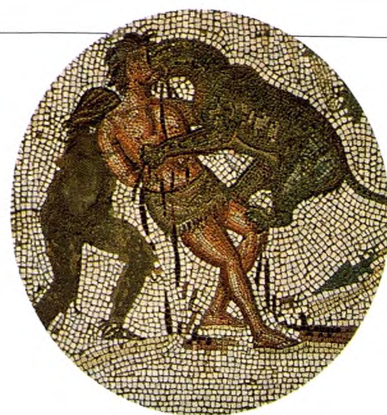
Corpus iuris civilis

Visa romėnų teisė buvo surinkta ir sutvarkyta Rytų Romos imperatoriaus Justiniano (482–565) įsakymu. Šis monumentalus įstatymų sąvadas *Corpus iuris civilis* ir šiandien laikomas teisės mokslų pagrindu. *Corpus iuris* susideda iš keturių dalių: „Pamokymai“ (*Institutiones*) – trumpas vadovėlis, glaustai apibendrinantis visą *Corpus iuris* turinį; „Digestai“, arba „Pandektos“ – teisininkų raštų ištraukos; „Kodeksas“ (*Codex*) – imperijos įstatymų rinkinys; „Naujovės“ (*Novellae*) – paties Justiniano išleisti įstatymai.

NUSIKALTIMAI IR BAUSMĖS

„Koks nusikaltimas, tokia bausmė“ – sakydavo senovės romėnai. Tačiau daug bausmių dabar atrodytų siaubingos, be to, nusikaltimų bei bausmių gradacija labai skyrėsi nuo šiandieninės.

Kad ir kaip keistai gali atrodyti, Romoje rečiausiai taikoma bausmė buvo laisvės atėmimas. Pati mintis uždaryti žmogų į kalėjimą ilgesniam ar trumpesniam laikui romėnų mentalitetui buvo svetima. Romos pilietis, ypač aukšto rango, paprastai buvo baudžiamas dviem „garbingomis“, tai yra nežeminančiomis orumo, bausmėmis: laikinai arba iki gyvos galvos ištremiant ir pasmerkiant nusižudyti – persipjauti venas, nusinuodyti, numarinti save badu, persismeigti kardu, pasismaugti tam tikra virvute, vadinama *laqueus*, kurią daugelis aristokratų visada nešiodavosi.

Mirties bausmė
II a. po Kr. romėnų mozaikoje pavaizduotas žmogus, pasmerktas žvėrims sudraskyti.

Katono savižudybė
Katonas Utikietis, vienas garsiausių respublikos laikotarpio politikų, buvo su Cezariu kariaujančio Pompėjaus pusėje. Cezariui laimėjus, Katonas nelaukė, kol bus nugalėtojo teisiamas: vieną balandžio naktį, 46 m. pr. Kr., jis persismeigė kalaviju. Šią sceną savo drobėje pavaizdavo XVII a. tapytojas Gianas Battista Langettis.

Laukiant nuosprendžio
Ši skulptūra vaizduoja sukaustytą galų belaisvį, laukiantį nuosprendžio.

Mirties bausmė

Mirties bausmė buvo labai paplitusi ir taikoma daugeliui nusikaltimų. Ją vykdydavo įvairiausiais, kartais itin šiurpiais būdais: nukirsdavo galvą, iš pradžių liktorių kirviu, vėliau, imperijos laikotarpiu, kalaviju; plakdavo – tai buvo labai sena bausmė, dažniausiai taikoma kariuomenėje; sudegindavo ant laužo (javų padegėjus, burtininkus, pasyviuosius homoseksualistus); nukryžiuodavo – tai buvo specifinė vergams skirta bausmė, vadinama *servile supplicium*.

Imperijos laikotarpiu mirties bausmės buvo dažnesnės ir žiauresnės: pasmerktuosius atiduodavo žvėrims sudraskyti (*ad bestias*), apvilkę įtrinta siera arba sumirkyta dervoje tunika ją padegdavo, kastruodavo (homoseksualistus); pildavo į gerklę išlydytą šviną (šia bausme, įvesta imperatoriaus Konstantino laikais, bausdavo tarnaites, įkalbėjusias mergaites iš geros šeimos arba joms padėjusias bėgti su vyru).

Moterų bausmės

Pagal *mos maiorum* (protėvių paprotį) buvo laikoma nedora bausti moterį vieša arba fizine bausme. Už neištikimybę ir vyno gėrimą moteris bausdavo mirties bausme numarinant jas badu; kartais, bet retai, jas pasmaugdavo arba užmušdavo lazdomis. Paprastai moteris būdavo pasmerkiama myriop šeimoje, nes, pagal tradiciją, jos mirtis turėjo būti nepastebima. Tik sulaužiusias skaistybės įžadą, „susitepusias" (*incestae*) vestales vesdavo į „nusikaltėlių lauką", netoli Servijaus Tulijaus sienos Kalvos vartų ir gyvas užmūrydavo požeminėje kameroje, kurioje buvo gultas, truputis duonos, vandens, aliejaus ir spingsulė. Labiausiai žinomą išimtį sudarė krikščionių kankinės, mat, pagal romėnų supratimą, šios moterys paniekino tradicinės visuomenės sanklodą, todėl negalėjo reikalauti teisių, kuriomis naudojosi visuomenei priklausantys nariai. Pažeminimas, viešas nuosprendžio vykdymas jau buvo bausmės dalis.

Vestalės skulptūra
Vestalės duodavo skaistybės įžadą ir buvo baudžiamos mirtimi, jeigu jį sulaužydavo.

UŽ VAGYSTĘ MIRTIES BAUSMĖ

Pagal XII lentelių įstatymus, mirtimi bausdavo tik už vagystę naktį, mat ši aplinkybė buvo laikoma ypač nedora ir verta paniekos. Užklupęs vagį dienos metu savininkas galėjo jį nužudyti tik sunkinančių aplinkybių atveju, pavyzdžiui, vagiui grasinant ginklu, bet pirma reikėjo šauktis kaimynų pagalbos (kad šie vėliau paliudytų) ir tik po to gintis.

Išimtis
Romėnų moterims buvo draudžiama gerti vyną ir tik bakchantės (mainadės) turėjo šią privilegiją. Tai buvo Bakcho (Dioniso) garbintojos, kurios svaigindavosi vynu į orgijas panašių švenčių metu.

ADVOKATAI IR JURISKONSULTAI

Senovės Romoje advokatai buvo labai gerbiami ir teikdavo bendruomenei paslaugas veltui. Vėliau ši profesija tapo dosniai atlyginama, ir galiausiai ją ėmė praktikuoti net ir nelabai dori diletantai.

Advokatų honoraras
Respublikos Romoje advokatui buvo draudžiama imti atlyginimą už paslaugas. Bet kaip visada, įstatymą buvo galima apeiti: paslaugos gavėjas savo gynėjui atitinkamą sumą (arba meno kūrinį, žemės sklypą, vilą) dovanodavo, mat duoti dovanų įstatymas nedraudė. Šalia: *viena pirmųjų Romoje nukaldintų auksinių monetų (apie 296 m. pr. Kr.).*

Respublikos laikotarpiu advokato profesija būdavo pasirenkama ne dėl pinigų, o dėl prestižo ir garbės. Jaunuoliai iš kilmingų šeimų arba ambicingi *homines novi* (naujieji žmonės, t. y. pirmieji iš savo giminės tapę magistratais) imdavosi veltui ginti piliečių teises, kad savo nuopelnus vėliau panaudotų siekdami politinės karjeros.

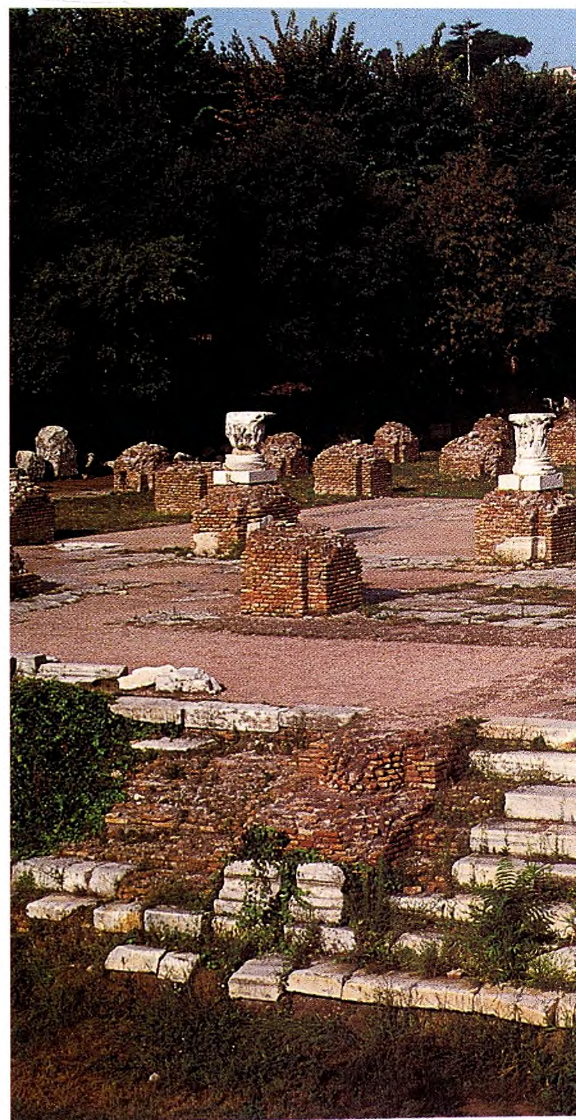

Oratorius
Ši garsi statula (I a. pr. Kr.) vaizduoja sakantį kalbą advokatą.

Tačiau advokatui nelabai rūpėjo juridinė ginčo pusė, tuo užsiimdavo profesionalas juriskonsultas (*iuris consultus*, dažniausiai tai būdavo pareigūnas, perėjęs visas *cursus honorum* pakopas). Advokatas tik dalyvaudavo teismo procese ir savo iškalba, dažnai net aktoriniais triukais stengėsi sužavėti bei įtikinti teisėjus. Viešas piliečio teisių gynimas advokatui buvo priemonė sublizgėti Forume, būti pastebėtam, kad vėliau visa tai galėtų panaudoti siekdamas politinės karjeros.

Kilni profesija

Imperijos laikotarpio pradžioje, pasibaigus politinėms kovoms, advokatūra tapo profesija ir, nors kai kurie advokatai ir toliau dirbo be atlyginimo, tapo įprasta mokėti jiems honorarą: ši praktika buvo įteisinta ir reglamentuota įstatymu valdant Klaudijui. Nustatytas ir maksimalus advokato honoraro dydis – dešimt tūkstančių sestercijų.

Julijų bazilika
Šios stačiakampio plano trijų navų bazilikos liekanos ir šiandien stūkso Romos forume.

Ginčas teisme
Šioje Ostijoje rastos tapybos detalėje pavaizduotas ginčas teisme.

Šunadvokačiai

Vėlyvuoju imperijos laikotarpiu senas ryšys tarp politikos ir advokatūros visiškai iširo: advokato profesija tapo kaip bet kokia kita, ir jos imdavosi netgi abejotinos moralės žmonės, tikri sukčiai, kurie iš šios kadaise kilnios veiklos ėmė pelnytis duoną, begėdiškai apgaudinėdami savo klientus. Įvairūs juridinių terminų pramokę „auksaburniai" ieškodavo klientų tarp neturtingų paprastų žmonelių, žadėdami jiems aukso kalnus, teksiančius išlošus bylą, įveldami juos į nesibaigiančius teismo procesus, kurie dažnai baigdavosi visišku ginamųjų nuskurdimu ir gynėjo praturtėjimu. Šie šunadvokačiai buvo tikra forumo nelaimė ir advokato profesijai pelnė tokią prastą šlovę, kad ši ją lydėjo ilgus amžius.

ĮSTATYMŲ TEATRAS

Nereikia manyti, kad romėnai nieko neveikė, tik bylinėjosi; teismas jiems buvo savotiškas teatras, ir jie labai mėgo jame lankytis. Plinijus Jaunesnysis vaizdingai aprašė tai, kas vykdavo Cezario pastatydintos ir Augusto baigtos Julijų bazilikos posėdžių salėje (bazilika buvo pastatas, kuriame vykdavo teismai). Teismo posėdžiui pirmininkaujantis pretorius sėdėjo ant pakylos, abipus jos – 180 centumvirų, arba teisėjų. Priešais ant medinių suolų įsitaisydavo besibylinėjančios šalys, apsuptos draugų, giminių, klientų, gynėjų, advokatų. Salės gilumoje ir šoninėse navose grūdosi žiūrovai, stengdamiesi nepraleisti nė vieno teisėjų žodžio, nė vienos gynėjų kalbos vingrybės. Nedideles bylas nagrinėdavo vienu metu keturiose salėse, atskirtose medinėmis pertvaromis ir portjeromis. Šurmulys ir erzelynė buvo neapsakomi, bet niekas dėl to nesiskundė.

TAUTOS PRITARIMAS

Imperatoriaus valdžia daugiausiai rėmėsi kariuomene, tačiau sudėtingoje Romos visuomenėje buvo rizikinga pasikliauti vien tik jėga. Reikėjo užsitikrinti kuo didesnį pavaldinių pritarimą.

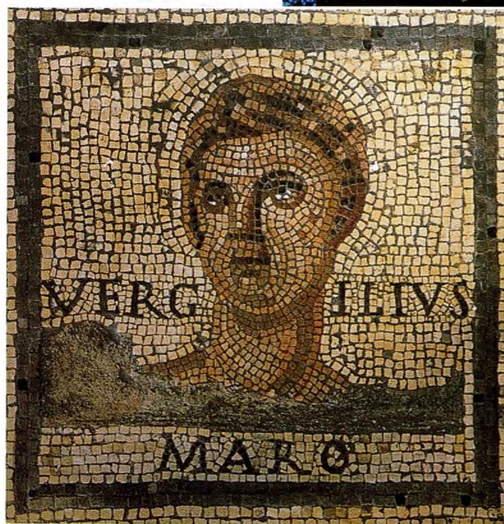
Tai padaryti puikiausiai pavyko imperatoriui Augustui. Jis stengėsi dar prisimenančių respubliką piliečių akyse pateisinti savo autokratinę valdžią. Čia jam daug padėjo įžymusis etrusko palikuonis Mecenatas, kuris, šių dienų žodžiais tariant, buvo savotiškas Augusto „kultūros ministras“. Jis sukūrė veiksmingą „propagandos mašiną“, kurios užduotis buvo šlovinti imperatorių, jo giminę ir darbus. Tai daryti jam padėjo poetai Vergilijus, Horacijus, Propercijus ir kt.; Mecenato atrasti ir dosniai finansuojami jie rašė poezijos kūrinius, atliepiančius principso politiką. Šis kilmingas etruskas (menininkų globėjus ir šiandien vadiname mecenatais) buvo labai įžvalgus, gebėjo šiam tikslui parinkti talentingus poetus, buvo labai taktiškas, jautė

Šlovės ir triumfo arkos
Arkų paskirtis buvo šlovinti kokį nors asmenį arba įvykį, netgi nieko bendra neturinčius su triumfo šventimu laimėjus karą. Ant arkų dažniausiai stovėdavo paauksuotos bronzos statulos, vaizduojančios karvedžius, imperatorius ir jų šeimos narius.

Karakalos termos
Romoje, Aventino kalvos šlaituose, imperatorius Karakala pastatydino grandiozinį pirčių kompleksą, kuris su aptvaru užėmė 11 000 m² plotą. Vien tik centrinis korpusas didumo buvo sulig dabartine šv. Petro bazilika. Termas supo sodai (apačioje), *kuriuose romėnai mėgo pasivaikščioti ir pasikaitinti saulėje.*

Publijus Vergilijus Maronas
Garsiausias Augusto laikų poetas Publijus Vergilijus Maronas, Eneidos *autorius, pavaizduotas šioje III a. po Kr. mozaikoje.*

saiką, mokėjo bendrauti su savo globotiniais, vengė pataikauti, kad visa tai netaptų įpročiu ateityje. Jo dėka poetai ne tik šlovino Augustą, jo giminę, bet ir parašė vienus gražiausių puslapių romėnų literatūroje.

Mecenato dovana
Romoje, netoli Tivolio, stūkso Mecenato Horacijui dovanotos vilos liekanos. Čia poetas praleido didžiąją savo gyvenimo dalį.

GALINGŲJŲ ŽAVESYS

Mecenatas ne tik išmanė meno kūrinių vertę, jis puikiai pažino ir žmones, kuriuos traukė savo asmens žavesiu. Pažymėtina jo draugystė su Horacijumi. Poetą, kuris Filipų mūšyje kovėsi Bruto pusėje, su Mecenatu supažindino Vergilijus. Šį susitikimą aprašė pats poetas: pirmą kartą pristatytas galingajam Augusto patarėjui jis taip sutriko, kad vos įstengė pralementi vieną kitą žodį. Po kelių mėnesių Mecenatas, irgi mažakalbis, pasikvietė ne tik poetą, bet ir artimiausius draugus. Horacijus visada su džiaugsmu prisimindavo draugystę su savo globėju, išvykas į Romos apylinkes, šykščius pokalbius. Jie suprasdavo kits kitą iš pusės žodžio: bičiuliai visada daugiau tylėdavo, nei kalbėdavo.

Sumenkinti priešus

Propaganda buvo ne tik teigiama, bet ir neigiama. Buvo madinga kritikuoti praeitį (ypač netolimą), peikti ankstesnius imperatorius, jų dinastijas, aukštinti esamus. Garsiausi tokio „meno“ atstovai – istorikai Tacitas, Svetonijus ir Dionas Kasijus. Daugiausiai jų dėka mūsų dienas pasiekė Julijų Klaudijų gyvenimo ir žiaurumų aprašymai, nors tikriausiai jie gerokai perdėti.

Masinė propaganda

Kitas plačiai palitęs propagandos būdas buvo architektūra. Šventyklos, akveduktai, bazilikos, pirtys, uostai, keliai, forumai buvo įrodymas, kad magistratai ir imperatorius sugeba rūpintis visuomenės gerove. Sostinę puošė tokie monumentalūs statiniai kaip *Ara Pacis Augustae* (Augusto taikos aukuras), Hadriano kapavietė (šiandien šv. Angelo pilis), Panteonas, Imperatorių forumai, Karakalos termos, Maksencijaus bazilika, ne mažiau didingi pastatai kilo ir kitose imperijos vietose. Jų tikslas buvo ne tik aukštinti statytojus, bet ir įamžinti Romos šlovę.

Kaligulos biustas
Tiberijaus įpėdinis buvo viena romėnų istorikų kritikos aukų. Savo pasakojimą apie Kaligulą Svetonijus dalija į dvi atskiras dalis šiuo sakiniu: „Iki čia kalbėjau apie valdovą, o toliau teks pasakoti apie pabaisą.“ (Vertė J. Mažiulienė)

ŠAUKTINIŲ IR REGULIARIOJI KARIUOMENĖ

Karalių ir respublikos laikais Roma kariuomenės neturėjo. Kiekvienas jos pilietis buvo laikomas kareiviu ir privalėjo, iškilus pavojui, imtis ginklo ir ginti tėvynę. Tai buvo jo teisė ir pareiga.

Šuoliais
Bronzinė statula iš Prancūzijos, vaizduojanti romėnų raitelį.

Karo tarnyba buvo privaloma: nuo jos buvo atleisti tik beturčiai, remiantis antikinėse visuomenėse įsišaknijusiu principu, kad tik turį turto yra suinteresuoti jį ginti. Kadangi kareivis privalėjo pats pasirūpinti ginkluote, kariauti galėjo tik turį pakankamai lėšų ginklams įsigyti. 17 metų romėnų jaunuolis apsivilkdavo vyro togą (*toga virilis*), reiškiančią, kad jis jau pilnametis, buvo įtraukiamas į jaunesniųjų (*iuniores*) sąrašą ir jau galėjo būti šaukiamas į karo tarnybą. Vengiantys tarnybos rizikuodavo, kad bus konfiskuotas jų turtas, o patys paversti vergais. Savo lėšomis apsirūpinę ginkluote naujokai prisiekdavo ir turėdavo paklusti griežtai legionų drausmei, kad mūšyje nesusvyruotų ir iki galo vykdytų savo pareigą. Todėl geriausiais kareiviais buvo laikomi kaimiečiai: neišlepinti, kantriai pakeliantys nepalankų klimatą, įpratę dirbti sunkų fizinį darbą – kaip tik tokie kandidatai labiausiai tiko tarnauti romėnų kariuomenėje, kur drausmė, atkaklumas, ištvermė ir paklusnumas buvo labiausiai vertinamos savybės. Reguliariosios kariuomenės atsiradimas respublikos laikotarpio pabaigoje ir imperijos pradžioje iš pagrindų pakeitė kariuomenės sampratą ir struktūrą. Karo tarnybą eidavo daugiausiai proletarai, mat tikėjosi praturtėti iš karo grobio arba gauti žemės baigę tarnybą, ir buvo ištikimi ne valstybei (ištikimybės valstybei sąvoka jiems buvo labai tolima ir beveik nieko nereiškė), o savo vadui.

Karo žygiai
Kol Roma neturėjo provincijų, karo žygiai vykdavo dažniausiai Italijoje, todėl kareiviai žiemą grįždavo namo, o pavasarį vėl išžygiuodavo. Šalia: *kaimo kalendorius, rastas Romoje, Marso lauke.*

Kario skydas
Romos kario skydas Ravenos šv. Vitalio bazilikos mozaikoje.

Tarp jų, ištisus dešimtmečius klajojančių iš stovyklos į stovyklą, ir kaimuose bei miestuose gyvenančių imperijos piliečių skirtumas nuolat didėjo: daugeliu atžvilgių kariuomenė buvo jiems svetima ir gynė jiems svetimą visuomenę. Be paliovos augančios išlaidos reguliariajai kariuomenei išlaikyti vis sunkesne našta gulė ant biudžeto ir galiausiai sukėlė valstybės krizę.

Bausmės

Romėnų kariuomenė pasižymėjo griežta drausme, kuri buvo palaikoma žiauriomis priemonėmis. Bausmių būta nuo lengviausių iki sunkiausių, kaip antai: piniginė bauda (*pecuniaria multa*), nuplakimas (*castigatio*), karinio laipsnio atėmimas (*gradus deiectio*), atleidimas dėl nederamo elgesio (*ignominiosa missio*) (jei karys tarnaudavo ištikimai ir garbingai, jo atleidimas vadinosi *honesta missio*, t. y. garbingas) ir pagaliau mirties bausmė (*supplicium*). Nusikaltus grupei kareivių – kohortai, manipului arba centurijai – būdavo taikoma decimacija, kai bausdavo myriop kas dešimtą, išrinktą metant burtus.

Alga ir atleidimas iš tarnybos

Legionierių, netgi samdinių, alga (*stipendium*) buvo nedidelė. Bet buvo galima ją papildyti karo grobiu, kurio dalį vadas visada skirdavo kareiviams. Antra vertus, atitarnavę kareiviai gaudavo žemės sklypą (tai buvo didžiausia legionierių svajonė) užjūrio provincijų kolonijose arba maištininkų bei išdavikų nusavintuose dvaruose. Šis atlygis bei Romos piliečio teisės, kurias gaudavo jų neturintys, užtikrindavo ne tik pasiturimą senatvę bet ir suteikdavo veteranams galimybę užimti pareigūno postą kur nors kolonijose arba municipijuose.

Pirmieji mūšiai
Romėnų mūšis su sabinais, pavaizduotas garsiame prancūzų dailininko Jacques-Louis Davido paveiksle.

GINKLAI IR KARIUOMENĖS STRUKTŪRA

Romėnų kariuomenės pergales lėmė ne tiek ginklų pranašumas, kiek drausmė, susitelkimas, didelis pasitikėjimas savo jėgomis ir vadais. Romėnų kariuomenė nuolat tobulino ginkluotę bei kovų taktiką ir tapo grėsmingiausia istorijoje karo mašina.

Romėnai dažnai pralaimėdavo pirmuosius mūšius, bet visada laimėdavo paskutinius, tai byloja apie jų sugebėjimą mokytis ir tobulinti taktiką. Kariuomenės pagrindo – pėstijos taktinį vienetą legioną iš pradžių sudarė 3000 sunkiųjų pėstininkų (1200 ietininkų (*hastati*) – pirmoji linija, 1200 sunkiai ginkluotųjų (*principes*) – antroji linija ir 600 labiausiai patyrusių trečiosios linijos legionierių triarijų (*triarii*)), 1200 lengvųjų pėstininkų (*velites*) ir 300 raitelių (*equites*) žvalgybai ir persekiojimui. Sunkiųjų pėstininkų (visų trijų eilių) apsauginę ginkluotę sudarė dengiąs liemenį bronzinis žieduotis (*pectorale*), stačiakampis išgaubtas skydas (*scutum*) ir šalmas su ašutų kuodu. Hastatų ir principų puolamieji ginklai buvo dviašmenis kalavijas (*gladius*) ir dvi sunkios ietys (*pila*); triarijų – dvi ilgos ietys (*hastae*). Velitai turėjo kalaviją, svaidomąsias ietis, lengvą skydą (*parma*) ir nedidelį šalmą, kartais aptrauktą vilko oda. Marijus pirmasis ėmė verbuoti jokio turto neturinčius piliečius, padėjo pagrindus reguliariajai kariuomenei, suskirstė legionus į dešimt savarankiškų vienetų kohortų po 600 kareivių, o vietoj lengvųjų pėstininkų suformavo pagalbinius dalinius (*auxilia*) iš sąjungininkų. Kiekvienas dalinys turėjo savo ženklą (legiono ženklas buvo erelis), kurio paskirtis buvo vienyti kareivius, stiprinti jų moralę. Su savo ženklu kariai eidavo į mūšį, jo praradimas užtraukdavo gėdą visam daliniui. Iš ženklui rodytos pagarbos vėliau atsirado pagarba vėliavai. Partams Karų mūšyje sutriuškinus Krasą, kariuomenės ginkluotė buvo

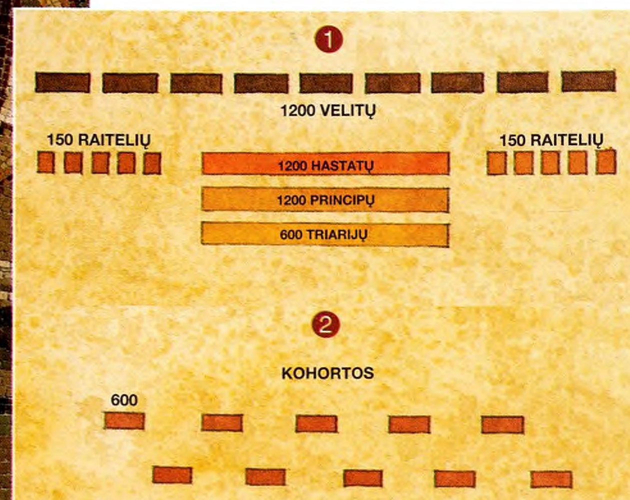

Pėstininko ginklas
Romėniškas kalavijas bronzos, medžio ir kaulo makštyse.

Karių lauko stovykla
Romėnų kareivių būrys Prenesto (dab. Palestrina) šventyklos mozaikoje.

Legiono struktūra
Piešinyje pavaizduota romėnų legiono struktūra karalių epochoje (1) ir po Marijaus reformos (2).

APDOVANOJIMAI

Pasižymėję mūšyje kariai gaudavo apdovanojimą. Šių buvo dvi rūšys: *dona minora* – paprastiems kareiviams bei žemesniesiems karininkams ir *dona maiora* – karininkams (karių tribūnams, prefektams, legatams). Kareiviai dažniausiai gaudavo sidabrines apyrankes (*armillae*) bei antkakles (*torques*) ir sidabrinius medalijonus (*phalerae*). Garbingesnis apdovanojimas buvo įvairūs vainikai, įteikiami nelygu nuopelnai: ąžuolo lapų piliečio vainiką (*corona civica*) gaudavo narsuolis, išgelbėjęs gyvybę Romos piliečiui, auksinis sienos vainikas (*corona muralis*) tekdavo kareiviui, kuris pirmasis užlipdavo ant priešų miesto sienos. Gana retas ir labai trokštamas apdovanojimas buvo *corona obsidionalis,* arba *graminea*, paprastų žolių vainikas, jį gaudavo asmuo, išgelbėjęs apgultą miestą arba kariuomenę iš didelio pavojaus.

patobulinta: grandijas pakeitė žvyniniai šarvai, sudaryti iš viena ant kitos uždėtų plokštelių (*lorica segmentata*) – jie geriau saugojo nuo strėlių; buvo pakeista iečių forma (atsimušusi į taikinį tokia ietis sulinkdavo, ir priešas negalėdavo jos sviesti atgal, be to, ji buvo geriau išbalansuota ir toliau lėkdavo). Ši taktinė kariuomenės struktūra ir jos ginkluotė beveik nepakito iki imperijos pabaigos, tik buvo padidinta kariuomenės sudėtis, išplėstos raitijos funkcijos, dažniau naudojamas ilgas kalavijas ir padidintas pagalbinės sąjungininkų kariuomenės (*auxilia*) kontingentas.

Karo mašinos

Romėnai nuo savo priešų skyrėsi dar ir tuo, kad plačiai naudojo karo mašinas (katapultas, taranus, dengtas galerijas ant ratų, apsiausties bokštus) miestų sienoms griauti. Nuo II a. po Kr. svaidomosios mašinos ant ratų naudotos ir mūšio lauke kaip patrankos. Šie įtaisai buvo žinomi ir priešams, tik romėnai juos racionaliau ir efektingiau naudojo.

Gajaus ir Kvinto Vetijų antkapinės stelos
Viršuje: *brolių Gajaus ir Kvinto Vetijų apdovanojimai: devyni* phalerae, *dvi* torques *ir dvi* armilae.

Tito Kalidijaus Severo šarvai
Centuriono Tito Kalidijaus Severo antkapinėje steloje iškaltas metalinis žvynuotis, šalmas su skiautere ir antblauzdžiai.

PRIEŠAI

Per savo ilgą istoriją Roma susidūrė su daugybe stipresnių ir silpnesnių priešų. Sumanūs romėnų vadai ir drausminga kariuomenė gebėjo sėkmingai išnaudoti palankias situacijas ir spręsti iškilusius uždavinius.

Iš pradžių Roma kariavo su tautomis, kurios buvo jai labai artimos, netgi giminingos savo kultūra, kalba, visuomenės ir karine organizacija. Tai buvo įvairios italikų gentys (lotynai, samnitai, picentai) arba tautos, su kuriomis Roma bendraudavo, dažnai perimdama jų pasiekimus, tradicijas, dievybes (pvz., etruskai). Savo išsivystymu romėnai nebuvo už šias tautas pranašesni. Tačiau jie skyrėsi drausme, gebėjimu aukotis ir kariauti. Ir vienų, ir kitų buvo maždaug vienodi ginklai ir organizacija, bet skirtinga moralinių vertybių samprata.

Dako šalmas
Trajano karai su dakais II a. po Kr. palei Dunojumi einančią sieną buvo šlovingiausi per visą imperijos laikotarpį. Nuotraukoje: *sidabrinis dakų šalmas.*

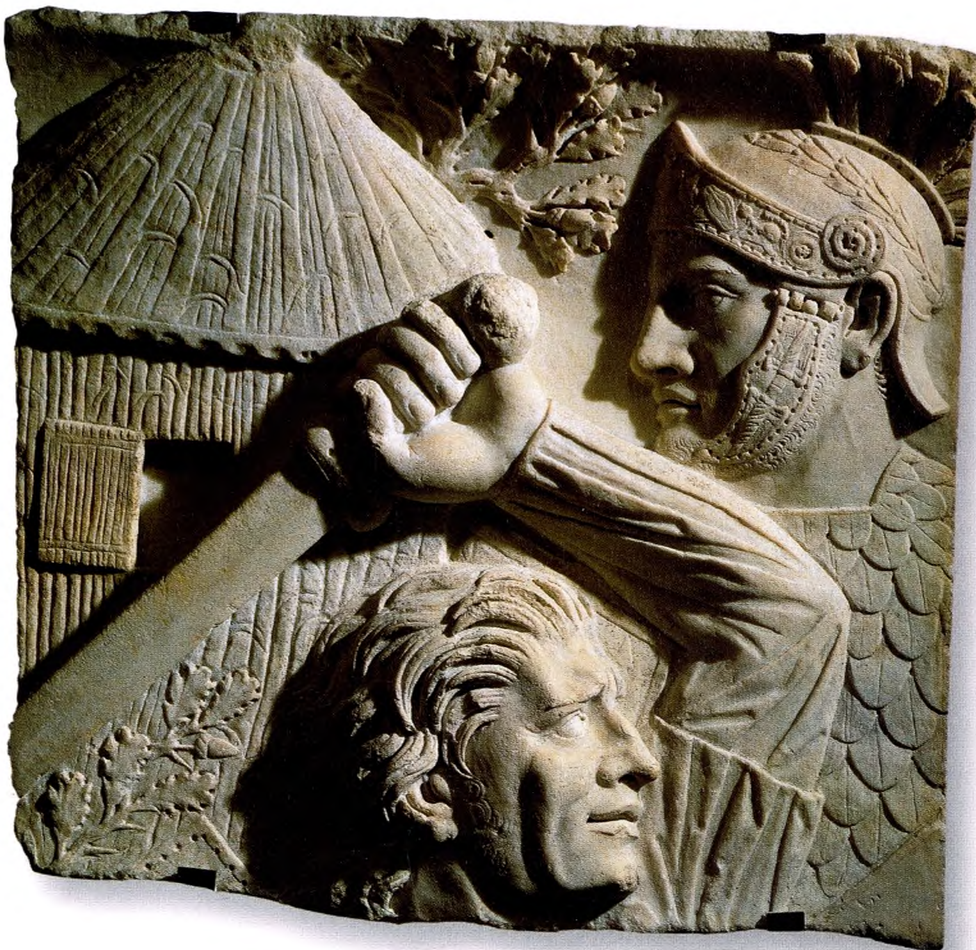
Pyro biustas
Hanibalui Pyras buvo didžiausias visų laikų karvedys. Jo amžininkų manymu, Epyro karalius nusileido tik Aleksandrui Didžiajam.

DIDŽIAUSIAS PRIEŠAS

Per visą savo istoriją Roma turbūt neturėjo pavojingesnio priešo už Hanibalą Barką, kartaginiečių karvedį, kuris perkėlė karo veiksmus į Italijos teritoriją ir nugalėjo romėnus keturiuose mūšiuose. Romėnų istorikas Kornelijus Nepotas rašė, jog „kitus karvedžius jis tiek pranoko sumanumu, kiek romėnai pranoksta drąsa visas tautas.“ Bet Scipionas jį nugalėjo ne tiek genialumo, kiek savo kariuomenės taktinio pranašumo dėka; legionus Scipionas apginklavo ispanišku kalaviju (*gladius hispaniensis*), ilgesniu ir pranašesniu mūšyje už itališkąjį, ir padalijo juos į mobilius būrius, kurie žaibiškai prasiskyrę į šalis ir praleidę puolančius kartaginiečių dramblius, vėl susijungdavo prieš Hanibalo pėstininkus.

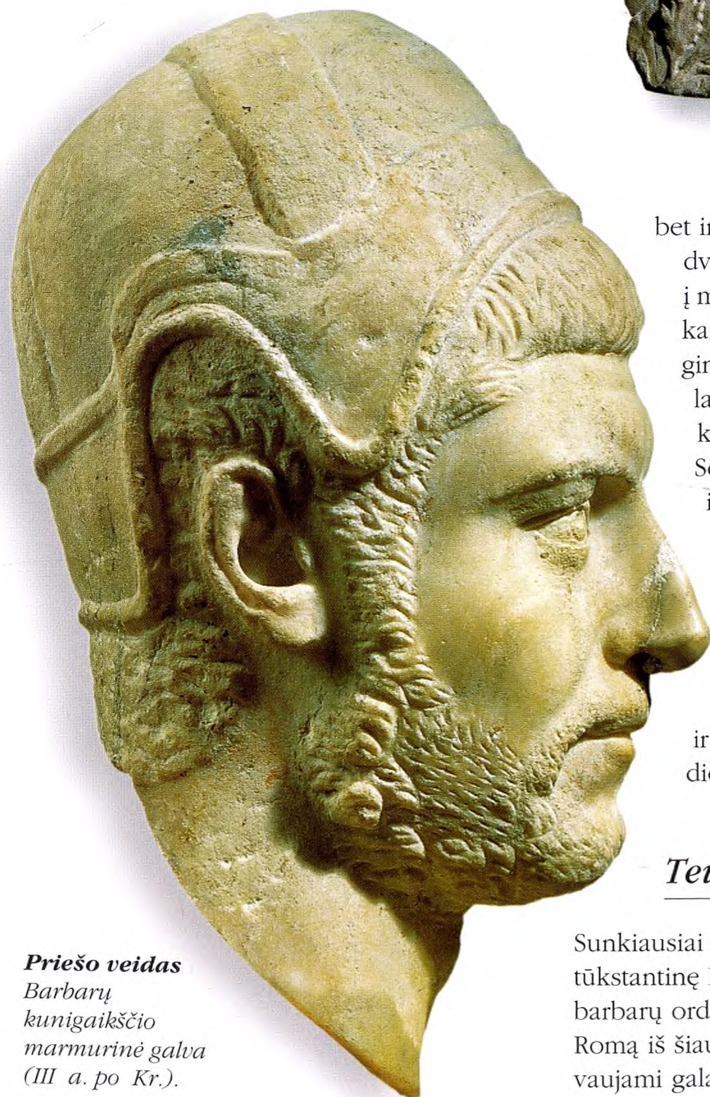

Hannibal ad portas! *(Hanibalas prie vartų!)*
Hanibalas Barka, pavaizduotas šioje XVI a. freskoje, vos nenustūmė Romos nuo istorijos scenos. Šūksnis „Hanibalas prie vartų!“ virto priežodžiu, reiškiančiu didelį pavojų valstybei.

Susidūrimas su Rytais

Įtvirtinusi savo pirmenybę Italijos pusiasalio vidurinėje dalyje, Roma pradėjo kariauti su pietuose klestinčiais graikų miestais (ir jų užjūrio gynėju Pyru), paskui su Kartagina ir galiausiai su makedonais, graikais bei helenistinėmis valstybėmis. Šis karas buvo visai kitokio pobūdžio. Pirmieji susidūrimai su šių valstybių pajėgomis, turinčiomis turtingą karų su persais ir Aleksandro Didžiojo žygių patirtį, beveik visada būdavo nesėkmingi. Pyro drambliai kėlė siaubą romėnams Lukanijoje, o puikūs Hanibalo manevrai ne tik triuškino respublikos kariuomenę, bet ir pakirto jos kareivių kovinę dvasią. Rytų valdovai mesdavo į mūšį dešimtis, šimtus tūkstančių karių, o romėnų svarbiausias ginklas buvo legionų taktinis lankstumas ir tokių karvedžių, kaip Kvintas Fabijus Maksimas, Scipionas, Marijus, Sula ir Lukulas gebėjimas iš pralaimėjimų mokytis ir mušti priešą naudojant jo paties taktiką. Romėnai buvo taip įsitikinę savo vadų ir taktikos pranašumu, kad keturi puikiai ginkluoti ir parengti legionai nugalėdavo didžiausią Rytų šalių kariuomenę.

Priešo veidas
Barbarų kunigaikščio marmurinė galva (III a. po Kr.).

Mūšis vyras prieš vyrą
Trajano kolonos reljefo detalė, vaizduojanti barbarą, užsimojusį kalaviju prieš romėnų kareivį.

Teutonų įniršis

Sunkiausiai įveikiamas priešas, paklupdęs tūkstantinę Romos civilizaciją, buvo barbarų ordos, vis dažniau puldinėjusios Romą iš šiaurės. Pirmieji Breno vadovaujami galai ėmė kelti grėsmę miestui. Cezaris pavergė Galiją per dešimt metų; Ispanijai numalšinti prireikė daugiau kaip šimtmečio; šiaurinė Britanija taip ir liko nenugalėta; germanų gentys sutriuškino Varo legionus tarp Reino ir Elbės; galiausiai vandalai, gotai, frankai, burgundai ir alemanai suardė Romos imperijos sienas. Ištisus amžius puikiai organizuoti legionai, sumaniai naudojami įtvirtinimai, viską siaubiantys karo žygiai („pavertė kraštą dykuma ir visa tai pavadino taika“, – Tacito lūpomis tarė vienas škotų genties vadas) ir pagaliau į karo tarnybą imami patys barbarai kovai su kitais barbarais šiaip taip stabdė kimbrus ir teutonus, kurie, apsvaigę iš įniršio *(furor teutonicus),* nuogi puldavo apsišarvavusius romėnus. Bet gynimosi nuo barbarų kaina – žmonės, ekonomika, moralė – nuolat augo ir galiausiai tapo imperijai nebepakeliama.

GYNYBINĖS SISTEMOS

Legionų manevrų pagrindas, teritorijos gynybinis centras buvo įtvirtinimai; kaip tik jie sulaikydavo barbarų antplūdžius ir buvo bene būdingiausia romėnų karinės sistemos dalis.

Romėnai buvo dideli meistrai statyti įtvirtinimus, tiek nuolatinius, tiek laikinus. Paprastas italikų kaimas tapo *oppidum*, tai yra įtvirtinta gyvenviete, kurios paskirtis buvo ginti teritoriją. Šios kolonijose statomos tvirtovės, buvo ne tik užimtos teritorijos romanizacijos punktai, bet ir jų kontrolės centrai. Tačiau būdingiausias romėnų išradimas buvo įtvirtintos stovyklos (*castra*), kariuomenės įrengiamos vakare po dienos žygio.

Romėnų stovykla buvo taisyklingo stačiakampio plano su vado palapine centre bei įvairių dalinių palapinėmis, taisyklingai išdėstytomis visada vienoda tvarka; stovyklą saugojo griovys, pylimas, supiltas iš tų pačių griovio žemių, ir nusmailintų baslių tvora (baslius legionieriai nešdavosi iš stovyklos į stovyklą). *Castra* užtikrino saugumą postovio metu ir naktį, saugojo maisto produktus, vežimus, arklius bei visą karinę įrangą, čia romėnai slėpdavosi pralaimėję mūšį, žodžiu, žygio metu tai buvo pagrindinis centras, kurį romėnų kariuomenė gebėjo įvairiapusiškai panaudoti.

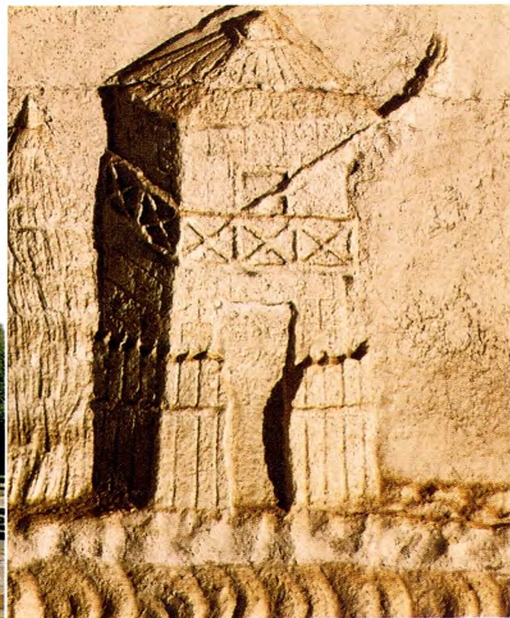
Sienų gynyba
Šalia: *Trajano kolonos reljefas, vaizduojantis romėnų legionierius, statančius įtvirtintą stovyklą.*

PASIENIO TERITORIJŲ KONTROLĖ

Romėnams „pasienis" reiškė ne liniją, už kurios buvo išdėstyti gynybiniai punktai, bet kontroliuojamą teritoriją, ypač vandens ir sausumos kelius, ne tik pasienio zonoje, bet ir nuo sienos nutolusiose srityse, strategiškai svarbiausiose susisiekimo ir kariuomenės aprūpinimo atžvilgiu. Šis gynybos tipas vadinosi *praetentura* ir reiškė stebėjimo punktų grandinę palei kelius arba upes. Sargybos bokštai, įtvirtintos gyvenvietės ir fortai buvo reikalingi dar ir dėl to, kad pasienio zonoms grėsmę kėlė ne tiek didelės priešo kariuomenės įsiveržimas, kiek anapus sienos gyvenančios tautos, paprastai puldinėjančios nedideliais būriais. Todėl svarbiausia buvo kontroliuoti sausumos ir upių kelius.

Palatino vartai
Geriausias romėnų miesto vartų pavyzdys yra Palatino vartai Turine. Jie stovėjo cardo maximus *(pagrindinės gatvės iš šiaurės į pietus) gale, sienos šiaurinėje pusėje.*

Apžvalgos bokštas
Šalia: *reljefo detalė, vaizduojanti apžvalgos bokštą ant sienos palei Dunojų.*

Sienos (limites)

Romėnų įtvirtinimų statyba įgavo didžiausią mastą, kai, pasibaigus ekspansijai Britanijoje, anapus Reino ir Dunojaus, Mesopotamijoje ir palei Afrikos dykumas, reikėjo ginti nuo priešo antpuolių milžinišką užkariautą teritoriją. Tada atsirado *limites* – įtvirtintos sienos tarp imperijos ir barbarų teritorijų. Tarp I a. po Kr. pabaigos ir IV a. vidurio imperijos sienos buvo sustiprintos tankiu įvairių įtvirtinimų tinklu. Čia įsikūrusių romėnų garnizonų tikslas buvo užkirsti kelią barbarų įsibrovimui. Šių įrenginių būta įvairių tipų: ištisiniai pylimai, kaip Hadriano ir Antonino Pijaus pastatydinti Britanijoje, pasienio tvirtovės, kaip išilgai Reino ir Afrikos pasienių, grioviai su pylimais, bokštais ir lauko įtvirtinimais, kaip pleište tarp Reino ir Dunojaus Vokietijoje. Šios karo technika aprūpintos tvirtovės turėjo atsverti romėnų garnizonų manevringumo stoką ir kareivių trūkumą palyginti su judriais barbarų būriais.

Vindolandija
Vindolandijos fortą (dabartinis Česterholmas Anglijoje) pastatė romėnų legionai 9 m. pr. Kr. Vėliau jis buvo įterptas į Hadriano pylimo gynybinę sistemą.

Miestai

Be laikinų ir pasienio fortifikacijų, romėnai įtvirtindavo ir miestus. Beveik visi jų miestai statyti pagal karinių stovyklų gynybinę schemą (griovys, sienos, bokštai), tik jie buvo mūriniai ir didesni. Svarbi sienos dalis – miesto vartai su bokštais iš šonų buvo tarsi nedidelė savarankiška tvirtovė, galinti gintis net ir sugriovus sienas. Puikus romėnų karo inžinerijos meno pavyzdys yra Aureliano siena Romoje: pirmasis įtvirtinimas Amžinajame mieste nuo karalių laikų.

Stovyklos* (castra) *rekonstrukcija
Ankstyvuoju imperijos laikotarpiu, plečiantis sienoms, karinės stovyklos atlikdavo ir logistinių bazių vaidmenį. Bet nuo III a., stengiantis sulaikyti nuolatinius barbarų puldinėjimus, tapo daugiausiai gynybiniais punktais.

PERGALIŲ IŠKILMĖS

Romėnų karvedžių slapta svajonė buvo triumfas, tai yra iškilmingos eitynės per miestą nuo Marso lauko iki Forumo, o iš ten iki Kapitolijaus.

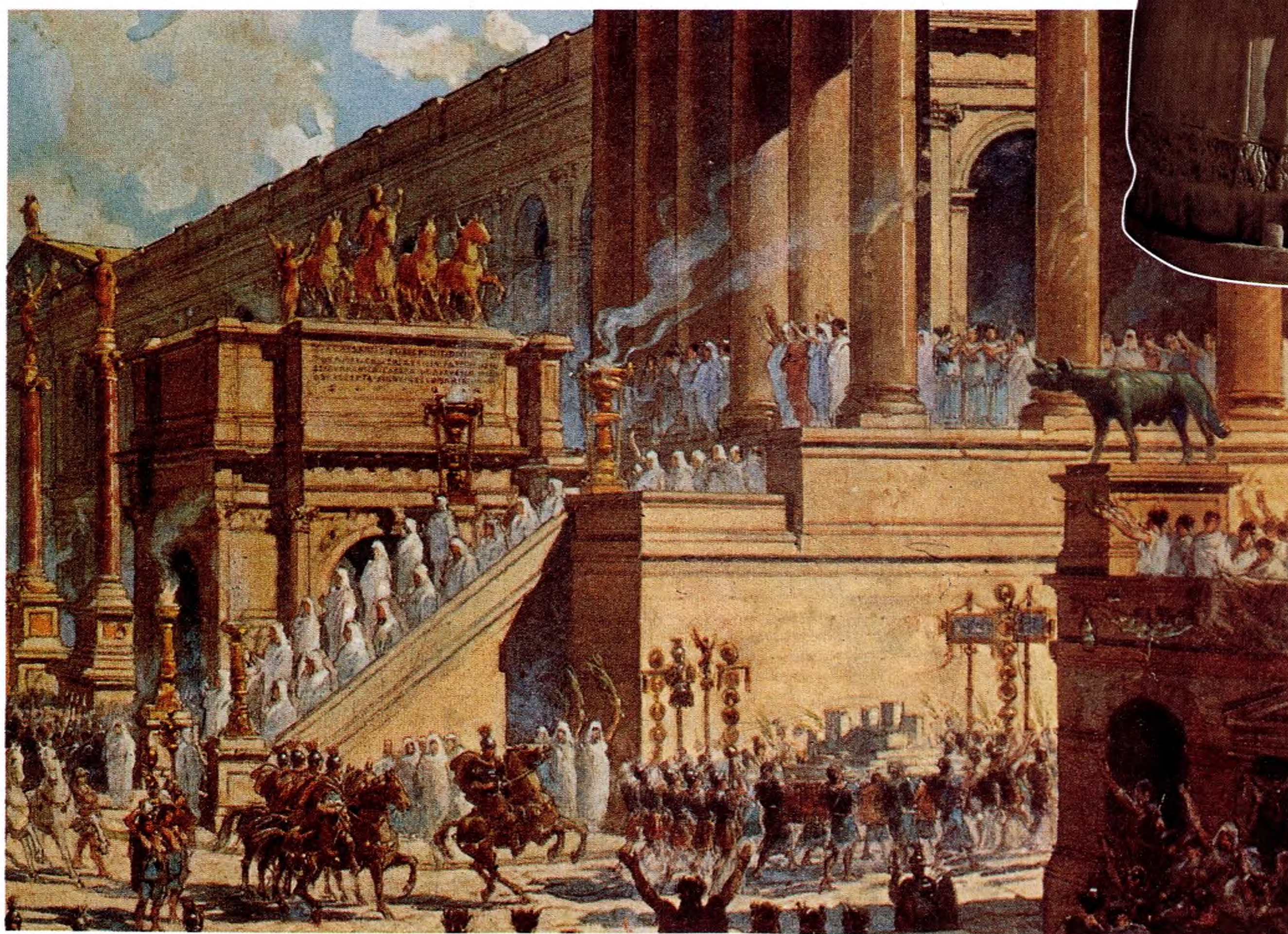
Jeigu vyriausias romėnų kariuomenės vadas pasiekdavo lemiamą pergalę pats kaudamasis mūšyje, kurio metu krisdavo ne mažiau kaip penki tūkstančiai priešų, senatas leisdavo jam švęsti triumfą. Tai buvo aukščiausias karvedžio nuopelnų pripažinimas, didžiausias jo pagerbimas. Iš pradžių triumfu vadinosi gana paprasta religinė padėkos ceremonija, kai karvedys su savo kariuomene įžengdavo į miestą ir traukdavo į Didžiojo Maloningojo Jupiterio šventyklą padėkoti jam už pergalę. Ilgainiui ši ceremonija pavirto prašmatniomis iškilmėmis, kai nugalėtojas būdavo garbinamas kone kaip dievas.

Triumfo iškilmės

Karvedys su kariuomene turėdavo sustoti prie Romos vartų (peržengęs miesto ribas jis galėjo visiems laikams netekti karinės valdžios, vadinamojo imperijaus) ir pasiųsti senatui ataskaitą apie įvykius, kuriuo remdamasis šis priimdavo sprendimą (dažnai nekantrus nugalėtojas buvo verčiamas laukti ištisus mėnesius ar net metus). Senatui pagaliau davus leidimą, būdavo paskiriama laimingoji diena, per kurią minios žmonių plaukdavo žiūrėti triumfo eisenos. Gatves, aikštes, paminklus puošdavo gėlių girliandos, pro atviras šventyklų duris sklisdavo ant aukurų deginamų smil-

Pasiruošęs paradui
Viršuje: *marmurinė romėnų karininko paradine uniforma statula.*

Triumfo eisena
Šalia: *J. Hoffbauerio 1919 m. raižinys, kuriame pavaizduota triumfo eisena Romos forume.*

Karo trofėjus
Dekoratyvinė plokštė, vaizduojanti karo trofėjų (kirvius ir skydą).

kalų aromatas. Eisena nuo Marso lauko iš lėto traukdavo pro Triumfo vartus, Jaučių turgų, Didįjį cirką, ir sustodavo prie Kapitolijaus. Apsivilkęs auksu siuvinėta purpurine toga (*toga picta*), cinoberiu parausvintu veidu, su skeptru rankoje ir laurų vainiku ant galvos triumfatorius stovėdavo puošniame vežime, kurį traukdavo ketvertas baltų žirgų. Už jo ėjo kareiviai, paimti į nelaisvę priešų vadai, vežimai su karo grobiu, buvo nešami paveikslai ir maketai, vaizduojantys iškiliausius karo epizodus. Kapitolijuje, Jupiterio šventykloje triumfatorius padėdavo laurų vainiką, skeptrą ir aukodavo padėkos auką. Iškilmės baigdavosi vaišėmis kareiviams, valdžios žmonėms ir miestiečiams.

Nuo imperijaus iki imperatoriaus

Prašmatniausi triumfai vykdavo respublikos laikais, jie būdavo kaip atlygis piliečiui, kuris pateisindavo kitų piliečių jam suteiktą neribotą valdžią – imperijų (*imperium*). Vėliau kariuomenės vadas, vienintelis turįs imperijų, tai yra teisę įsakinėti, buvo vadinamas imperatoriumi. Tai buvo garbės vardas, po pergalingo žygio karių suteikiamas karvedžiams, kurie visada gaudavo ir teisę švęsti triumfą. Eiliniai karo vadai faktiškai niekada nebuvo apdovanojami triumfu. Per triumfo iškilmes imperatorius vilkėdavo prašmatnų drabužį *ornamenta triumphalia*, kuris vėliau tapo jų įprastiniu apdaru. Pamažu įprotis triumfuoti išėjo iš mados ir paskutinis triumfą šventė Dioklecianas 302 metais. Vis dėlto kaip tik imperijos laikotarpis mums paliko daugiausia prisiminimų apie triumfus: tai didingos arkos Romos forume, pastatytos garsias pergales laimėjusių imperatorių garbei.

Oranžo triumfo arka
Augusto ir Tiberijaus laikais Narbono Galijoje buvo pastatyta daug įspūdingų triumfo arkų. Garsiausia yra Oranžo: su trimis vartais, triumfo eisenų vaizdais: ginklais, laivų dalimis, trofėjais ir belaisviais.

KAI KURIE RESPUBLIKOS TRIUMFATORIAI	
209 m. pr. Kr.	Fabijus Maksimas už pergalę Tarento mūšyje.
201 m. pr. Kr.	Scipionas Afrikietis už Kartaginos sugriovimą.
168 m. pr. Kr.	Lucijus Emilijus Paulas už pergalę prieš makedonus.
105 m. pr. Kr.	Gajus Marijus už pergalę kare su Jugurta.
61 m. pr. Kr.	Pompėjus už pergalę prieš Mitridatą.
46 m. pr. Kr.	Cezaris už pergalę prieš galus.
29 m. pr. Kr.	Oktavianas triumfavo tris kartus: nugalėjęs dalmatus, už Akcijaus mūšį, už Aleksandrijos užkariavimą.

PRINCEPSO KARIUOMENĖ: PRETORIONAI

Pretorionai buvo kariuomenė kariuomenėje. Ši princepso elitinė gvardija, dažnai lemdavo imperatoriaus ir pačios imperijos likimą.

Karininkas su šalmu
Karininko galva su šalmu, papuoštu plunksnų arba ašutų kuodu.

Romos pretorionų dalinius suformavo Augustas 22–21 m. pr. Kr. po sąmokslo, sukėlusio pavojų imperijos stabilumui ir paties princepso gyvybei. Juos sudarė nuo 9 iki 16 kohortų, kurias jau Tiberijus išdėstė pačioje Romoje, pakeitęs įstatymą, draudžiantį laikyti ginkluotą kariuomenę sostinėje. Pretorionų gvardijos vadas, *praefectus praetorio,* buvo iš raitelių luomo, jis, turint omeny labai delikačią jo funkciją, naudojosi visišku imperatoriaus pasitikėjimu ir dvaro gyvenime vaidino pirmaeilį vaidmenį. Šios rinktinės kariuomenės dalys, suformuotos iš profesionalių visapusiškai užsigrūdinusių karių, sudarė romėnų kariuomenės elitą ir dažnai dalyvaudavo įpėdinystės kovose, pavyzdžiui, 41 m. po Kr. nužudžius Kaligulą, kaip tik pretorionai reikalavo pasodinti į sostą Klaudijų. II a., kai stabili imperatoriaus valdžia tvirtai kontroliavo padėtį valstybėje, jų įtaka sumažėjo, bet III a., prasidėjus kovoms dėl valdžios, pretorionai vėl pakėlė galvą, todėl Septimijus Severas nusprendė elitinę gvardiją paleisti ir suformuoti naują iš eilinių legionierių. Galiausiai Konstantinas Didysis pretorionų dalinius panaikino.

Imperatoriaus gvardija
Reljefe pavaizduoti karininkai ir pretorionai. Pastarieji skyrėsi nuo kitų kūno formas atkartojančiais šarvais su reljefiniais papuošimais.

Pretorionų dalinių struktūra, kontingentas ir gyvenimo sąlygos

Kohortą, kuriai vadovavo tribūnas, sudarė šešios centurijos (iš viso maždaug tūkstantis pėstininkų) ir raitelių būrys. Iš pradžių pretorionai buvo tik savanoriai ir Romos piliečiai; vėliau jų gretose ėmė vis daugiau rastis kareivių iš romanizuotų provincijų, kol Septimijus Severas uždraudė juos priimti į pretorionų kohortas. Tarnyba truko 16 metų (paprasti legionieriai tarnavo 20 arba 25 metus). Pretorionai gaudavo dideles algas: 500 denarijų per metus valdant Augustui, ir iki 2500 Karakalos laikais. Prie algos jie prisidurdavo solidžias dovanas švenčių proga arba už ypatingas paslaugas. Pretorionai nei karo žygiuose dalyvaudavo, nei vykdydavo specialias užduotis, todėl kasdienis jų gyvenimas buvo nepalyginti geresnis už paprasto legionieriaus buitį. Pagal statutą, jie rytais treniruodavosi aikštėje valdyti ginklą, po to lepindavosi pirtyje, valgydavo valgykloje ir galėjo laisvai išeiti į miestą. Maitinosi nepalyginti geriau ir sočiau už paprastus kareivius, ir jų racione kasdien būdavo mėsos. Laisvalaikiu galėjo lankyti sostinės pramogų vietas: teatrą, gladiatorių kautynes, smukles, savotiškus barus (*thermopolia*). Jie gyveno už Servijaus sienos ant Viminalio kalvos Tiberijaus pastatytoje stačiakampio plano stovykloje *castra praetoria*: čia buvo būstai eiliniams, karininkams, vadams, sandėliai, arsenalas, arklidės ir net lauko ligoninė.

Stovyklos vado būstinė
Kiekvienoje romėnų stovykloje (castra) *buvo vyriausiojo vado būstinė, vadinamasis pretorijus* (praetorium). Šalia: *pretorijaus liekanos Lambezėje, Alžyre.*

PRETORIONŲ ŽENKLAI
Romos piliečiai lengvai atpažindavo pretorionus, tiek iš jų aprangos (ją sudarė ne *lorica segmentata*, kaip legionierių, o pagal kūno linijas nukalti šarvai, sijonėlis su odos juostomis (*pteryges*), saugančiomis nuo smūgių, šalmas su skiautere ir aukštu snapeliu, ovalinis skydas su žaibo ženklu), tiek iš iš imperatoriaus atvaizdo vėliavose. Pretorionai buvo valdžios ginkluota ranka ir tai gerai žinojo.

Kardasaičio papuošimas
Bronziniame kardasaičio papuošime pavaizduota romėnų kova su barbarais. Ant permesto per dešinįjį petį kardaisaičio ties kairiuoju šonu kabinamas kalavijas.

Apdovanojimai už narsą
Reljefe pavaizduoti kariniai ženklai su įvairiais apdovanojimais už nuopelnus.

ŽEMĖS ŪKIO SISTEMA

Romėnų valstybės pagrindas buvo sudėtinga ir efektyvi žemės ūkio sistema, kurią sudarė teritorijos išplanavimas, ūkių specializacija ir plati prekyba žemės ūkio produktais.

Romos valstybė ilgą laiką rėmėsi žemės ūkiu ir žemdirbiais, kurie buvo Romos piliečiai. Pagal tradiciją, jau Romulas suskirstė žemę į dviejų jugerų (apie 5000 m^2) sklypus (*heredium*), ilgą laiką sudariusius italikų žemės ūkio pagrindą.

Šiuos sklypus Romos įkūrėjas išdalijo kiekvienam naujojo miesto gyventojui – tai buvo minimali nuosavybė, leidžianti būti pilnateisiu piliečiu. Galbūt šis aiškinimas pernelyg paprastas, bet iš jo galima suprasti, kad smulkiam ūkiui Roma skyrė didelę reikšmę. Bėgant amžiams, kad nereikėtų dalyti žemės į dešimtis tūkstančių smulkių sklypelių, romėnai ėmė taikyti centuracijos principą, ir tokia žemės nuosavybės forma tapo vienu iš romėnų valstybės skiriamųjų bruožų. Jie skirstė žemę į didelius kvadratinius 200 jugerų

Tabarkos mozaika
Ši V a. po Kr. mozaika iš romėnų vilos Tabarkoje (Tunisas) yra puikus dokumentas apie žemdirbio gyvenimą. Nuotraukoje: *ūkininko sodyba su svirnais, namais ir arklidėmis.*

Girnos
Pompėjuose rastos kviečiams malti girnos iš lavos akmens (I a. po Kr.).

Arklas
Viršuje: *bronzinė artojo ir jaučių jungo figūrėlė. Romėnai išmoko dirbti žemę iš etruskų, kurie jau VII a. pr. Kr. arė žemę jaučių jungo traukiamu arklu.*

(apie 50 ha) sklypus – centurijas, o šias – į dviejų jugerų sklypelius, kuriuos dalijo smulkiems žemdirbiams kolonams. Taigi viena centurija (*centum* – šimtas) teko šimtui valstiečių. Taip buvo suskirstytos ištisos teritorijos (ypač Po upės slėnis), jų ežias ir šiandien galima matyti iš lėktuvo darytose nuotraukose arba žemėlapiuose. Įkurti miestai irgi buvo suskirstyti taisyklingais sklypais (*insulae*), atkartojančiais teritorijos struktūrą, dažnai jų gatvės būdavo tiksliai orientuotos pagal laukų ribas, o miesto planas atitiko aplinkinių laukų išplanavimą.

Smulkūs ūkiai ir latifundijos

Gangreit nedidelius ūkius ištiko krizė. Smulkiam ūkininkui buvo vis sunkiau įsigyti ginklų, ilgą laiką tarnauti legionuose toli nuo namų, išgyventi nederliaus metus. Bet užvis sunkiausia buvo atlaikyti konkurenciją naujos žemės ūkio sistemos, ėmusios plisti romėnų visuomenėje Pūnų karų laikotarpiu: tai buvo stambūs dvarai – latifundijos, kur dirbo vergai. Pigi darbo jėga, ekstensyvios monokultūros ir galimybė stambiems savininkams lengviau pakelti nepalankių orų padarytus nuostolius, nuvarė nuo žemės smulkius valstiečius: jie parduodavo savo žemę latifundininkams ir papildydavo nuskurdusios miesto prastuomenės būrius. Žymūs Romos valstybės vyrai, nuo Grakchų iki Julijaus Cezario ir Augusto, stengėsi atgaivinti smulkų žemės ūkį, nes valstiečiai buvo pagrindinis legionų rezervas ir esminė socialinės struktūros dalis, tačiau jų pastangų rezultatai beveik visada būdavo daugiau negu kuklūs. Imperijos laikotarpio pabaigoje daugelyje Romos valdomų teritorijų latifundijų plotai prilygo ištisoms provincijoms, o jų savininkai savo žemėse elgdavosi kaip tikri valdovai: tai buvo feodalinės sistemos užuomazga.

Matininkas
Lucijaus Ebucijaus Fausto antkapio steloje pavaizduoti matininko įrankiai. Matininkai matuodavo ir suskirstydavo į sklypus dirbamas žemes.

LAISVIEJI IR VERGAI

Romėnų rašytojas Varonas (I a. pr. Kr.) taip aprašo skirtumą tarp laisvųjų darbininkų ir vergų: „Dabar kalbėsiu apie priemones, kuriomis dirbama žemė. Vieni jas skirsto į dvi dalis: žmones ir jų įrankius, be kurių negali įdirbti lauko, kiti į tris: kalbančiuosius, pusiau nebylius ir nebylius įrankius; kalbantieji yra vergai, pusiau nebylūs – jaučiai, nebylūs – tokie kaip vežimai. Visus žemės darbus atlieka žmonės: vergai, laisvieji arba vieni ir kiti, laisvieji – kuomet arba patys dirba, kaip daugelis neturtingųjų su savo vaikais, arba samdiniai, kai, pasamdžius padienius darbininkus iš laisvųjų, nudirbami stambesnieji darbai, kaip vynuogių nuėmimas ar šienapjūtė [...]. Apie juos visus štai ką manau: sunkias vietas naudingiau apdirbti naudojant samdinių, o ne vergų darbą, lygiai taip ir sveikose vietovėse sunkiuosius ūkio darbus nudirbti, tokius kaip vynuogių derlius ar pjūtis." (Vertė A. Kučinskienė)

Varonas, *Žemės ūkio reikalai* I, 17. 1–3

GYVULININKYSTĖ

Neatsiejama žemės ūkio dalis buvo gyvulininkystė, ji sudarė vieną svarbiausių antikinės visuomenės maisto ir ekonomikos resursų.

Pagal antikiniame pasaulyje paplitusią nuomonę, aprašytą Varono knygose, žmonija perėjo tris raidos stadijas: pirmykščio rinkimo, kai žmonės maitinosi tuo, ką duodavo žemė; piemeninės gyvulininkystės, kai pradėjo gaudyti laukinius gyvulius ir juos auginti; žemdirbystės, davusios pradžią civilizuotam gyvenimui. Tikrovėje tiek piemeninė, tiek sėslioji gyvulininkystė buvo neatskiriama žemės ūkio dalis, jo paspirtis (galvijai traukdavo arklą, juos kinkydavo į vežimus). Galima neklystant teigti, kad gyvulininkystė buvo romėnų visuomenės pagrindinė veiklos forma, jos ekonomikos vienas pagrindų. Labiausiai vertinami buvo galvijai, neišsenkamas mėsos, pieno, sviesto, sūrio, trąšų, ragų, kaulų, odų šaltinis ir traukiamoji jėga: visa tai su kaupu atlygindavo jų priežiūrą ir būtinybę auginti pašarus bei ruošti dideles jų atsargas žiemai. Brangiausi buvo arkliai, vertinami ne tiek kaip traukiamoji jėga, kiek kariuomenėje ir sportinėse lenktynėse: bet juos buvo brangu išlaikyti ir tik turtingieji galėjo sau tai leisti; kaimiečiai labiau mėgo paprastesnius gyvulius – asilus ir mulus. Požiūris į avis buvo dvejopas. Viena vertus, jos buvo romėnų gyvulininkystės svarbiausia sudėtinė dalis (pats lotyniškas žodis, reiškiantis turtą, pinigus, *pecunia*, padarytas iš *pecus* „avis“), atsparios sausam Viduržemio pajūrio klimatui,

Galijos jautis
Bronzinė jaučio statulėlė iš Galijos. Šioje Romos provincijoje, ypač jos šiaurėje, plytėjo neaprėpiami laukai su daugybe žemdirbių gyvenviečių.

Kaimo scenos
Sarkofago detalė, vaizduojanti daržovių derlių nuimančius kaimiečius ir avis melžiančius piemenis.

Šuoliuojantis žirgas
Ispanijoje rasta bronzinė šuoliuojančio žirgo skulptūra. Galbūt tai veislė, kurią Julijus Cezaris knygoje Galų karo užrašai *vadina* caballus ibericus.

nereikalavo ypatingos priežiūros, teikė vilnos, kailių, mėsos, pieno ir sūrių. Antra vertus, jų auginimas buvo klajokliškas, nemėgstamas, nes nualindavo ganyklas ir dirbamas žemes. Be pagrindinių žemės ūkio gyvulių – raguočių, arklių ir avių, dar buvo auginamos kiaulės, tiekusios visų socialinių sluoksnių labai mėgstamos mėsos, ir kiemo paukščiai: vištos bei žąsys, auginamos dėl kiaušinių ir mėsos. Šalutinis gyvulininkystės produktas buvo mėšlas, juo kaimiečiai tręšdavo vynuogynus ir nederlingus laukus. Atskirą vietą užėmė bitininkystė, labai paplitusi dėl medaus, plačiai naudojamo romėnų virtuvėje.

Gyvulių priežiūra

Kadangi gyvuliai ir jų teikiami produktai buvo labai vertinami, gyvulininkystė senovės Romoje pasiekė aukštą specializacijos lygį. Daug dėmesio romėnai skirdavo ne tik žirgams, kuriais rūpindavosi beveik kaip žmonėmis, bet ir raguočiams, kiaulėms, asilams bei mulams. Senovės agronomai patardavo, kokio amžiaus gyvulius geriausiai pirkti, parduoti, kergti, kaip juos šerti, gydyti. Veterinarai, šių dienų supratimu, romėnams buvo nežinomi, bet ūkininkas turėjo gerai išmanyti visokius kompresus, dietas, o ypač mokėti nuleisti kraują, mat šis būdas tiko gydyti beveik visas ligas.

AUKOJAMI GYVŪNAI

Romos pasaulyje buvo du aukojimų tipai: nekruvinasis, kai aukodavo įvairius produktus, pavyzdžiui, derliaus pirmienas, ir kruvinasis, kai su apeigomis pjaudavo gyvulius. Romėnai aukodavo jaučius, avis, kiaules, ožkas bei kitus gyvulius, nelygu dievas ir aukos svarba. Gyvuliai, tik sveiki ir įmitę, buvo aukojami pagal griežtas apeigas: juos atskirdavo nuo kitų, prausdavo, puošdavo gėlių girliandomis, apibarstydavo vestalių paruoštu dvigrūdžių kviečių miltų ir druskos mišiniu ir galiausiai vesdavo į aukojimo vietą. Čia ateidavo aukotojas (paprastai magistratas arba, jei aukojimas būdavo privatus, šeimos galva), gyvulio skerdikai, haruspikai, tiriantys aukos vidurius ir iš jų spėjantys ateitį, šventyklos tarnai, žiūrovai. Po apeiginių maldų auką papjaudavo, jos krauju apšlakstydavo aukurą, vidurius išimdavo būrimui ir juos supjaustę, apipylę aliejumi, pabarstę druska, aukodavo dievui; likusi skerdiena, po atitinkamų apeigų, buvo patiekiama ant dalyvių stalo.

Klajokliškas gyvenimas
Respublikos laikų reljefas, vaizduojantis piemenį.

Gaidžio pavidalo ritas
Ritais vadinami antikiniame pasaulyje paplitę įvairių gyvūnų pavidalo indai. Šalia: *Pompėjų griuvėsiuose rastas gaidžio pavidalo ritas.*

LAUŽYKLOS IR KASYKLOS

Iš laužyklų romėnai imdavo marmurą statybai, kasyklose kasdavo rūdą, iš kurios lydydavo metalus įrankiams, ginklams, papuošalams ir monetoms. Iškasenos Romai buvo gyvybiškai svarbios. Tik metalų apdirbimo technologija buvo dar gana primityvi.

Nuosprendis *ad metalla*, tai yra kasti rūdą kasyklose, Romos pasaulyje buvo viena žiauriausių bausmių. Darbas marmuro laužyklose ir rūdos kasyklose buvo laikomas labai sunkiu ir pavojingu. Dirbti laužyklose po atviru dangumi buvo dar pusė bėdos, ko negalima pasakyti apie kasyklas. Romėnai pradėjo kasti metalų rūdą žemės paviršiuje, bet žinomiems jos klodams išsekus, reikėjo raustis gilyn, kas buvo nelengva su jų gana paviršutiniškomis mineralogijos žiniomis ir primityvia technika. Paprastai buvo kasamas stačiakampis arba apvalus šulinys, į kurį darbininkai leisdavosi tiesiog žemėje išraustais laiptais arba paprastomis kopėčiomis. Pasiekus rūdos klodą, būdavo kasama horizontaliai. Oras į šachtą patekdavo per tuos pačius šulinius, išdėstytus lygiais tarpais; kenksmingas dujas tikrindavo su lempa, kurią nuleisdavo žemyn: jei ši degdavo, vadinasi, dujų šachtoje nebūdavo. Požemines galerijas apšviesdavo sienų nišose pastatytos spingsulės. Šachtas dažnai užpildavo vanduo, ir jam pašalinti buvo naudojamas Archimedo sraigtas arba vandens ratas. Beje, kartais vandens prireikdavo suardyti uolienai, pašalinti mažai metalo turintiems sluoksniams arba nuplauti atliekoms. Tam reikalui buvo statomos užtvankos, akveduktai, kasami kanalai, įrengiamos vandens saugyklos: šios veiklos pėdsakai ir šiandien matyti žemės paviršiuje.

Sidabro apdirbimas
Patricijaus sidabrinis biustas iš Narbono Galijos miesto Vasio Vocontiorum *(dab. Vaison-la-Romaine Prancūzijoje).*

Žaliava
Mozaika (Tunisas), vaizduojanti geležies rūdos iškrovimą iš laivo.

Bronzos liejinys
Pompėjuose rasta bronzinė šokančio namų dievo laro statulėlė.

Metalų gavyba

Be statybinio marmuro, iš kurio romėnai tašė plokštes ir jas naudojo kaip sienų apdailos medžiagą, iš žemės gelmių buvo išgaunamas auksas, sidabras, alavas, varis, geležis, švinas. Auksas buvo išgaunamas grynas, o kitus metalus reikėdavo atskirti nuo uolienų. Šių operacijų, kaip ir galutinių, norint išgauti bronzą ir žalvarį, romėnai gerai nemokėjo, apie tai galima spręsti iš to, kad bronza jie vadino beveik kiekvieną lydinį: be tikros bronzos, sudarytos iš vario ir alavo, dar buvo „korintinė bronza" (varis, auksas ir sidabras), „varpų bronza" (varis, alavas ir švinas). Neatrodo, kad romėnai būtų žinoję tiesioginį būdą išgauti plienui, lydydami geležį su anglimi, nors jie praktikuodavo geležies apdirbimą tigliuose, į kuriuos įdėdavo anglies ir ypatingų augalų lapų – plienas išeidavo nevienodos kokybės. Šiaip ar taip, romėnų metalurgija galėjo gaminti įrankius, atitinkančius to meto technologiją. Deja, siaubingų darbo sąlygų kaina.

AUKSO KASYKLOS

Imperijos laikotarpiu auksingos upės ir kasyklos, iš kurių auksą išgaudavo graikų ir helenistiniai miestai, buvo jau išnaudotos. Liko Egiptas – vienas svarbiausių aukso šaltinių Romos valstybėje. Vėliau buvo atrasti nauji, labai turtingi klodai Pirėnų pusiasalyje, o plečiantis imperijai – Dalmatijoje, Norike, Britanijoje ir Dakijoje. Pačioje Italijoje aukso kasyklos buvo dabartiniame Piemonte, Friuli – Venecijos Julijos srityje. Tačiau geltonojo metalo poreikis buvo toks didelis, kad pačioje imperijoje jo nepakako, ir brangiojo metalo pirkliai atgabendavo iš Arabijos, Indijos ir net Sibiro.

Sunkiausias darbas
Reljefas, vaizduojantis marmuro laužykloje dirbančius vergus.

DARBO ORGANIZAVIMAS

Profesinės sąjungos, gausybė amatininkų dirbtuvėlių, sunkus vergų darbas: darbo organizavimas senovės Romoje buvo nepaprastai įvairus ir sudėtingas, gal net sudėtingesnis negu šiandien.

Senovės Romoje buvo gausybė profesinių sąjungų (*collegia,* arba *corpora*), kurios vienijo verslininkus, pirklius ir amatininkus. Griežtai kontroliuojamos valstybės šios sąjungos turėjo didžiulį prestižą ir dažnai netgi darė įtaką viešajam gyvenimui, rinkdamos balsus už joms patinkamus kandidatus. Viena pagrindinių jų funkcijų buvo, kaip pasakytume šiandien, lobizmas, naudingų ryšių su valstybės pareigūnais užmezgimas. Kiekviena sąjunga turėjo savo įstatus, (*lex collegii*), apibrėžiančius sąjungos taisykles ir narių parinkimo kriterijus, kurie, jei tik kandidatas turėjo pinigų, nebuvo labai griežti. Priimdavo ir moteris, žinoma, tik turtingas ir dosnias. Sąjungos galva *patronus*, buvo atsakingas ne tik už valdymą, bet ir gerus ryšius tarp narių bei valdininkų, todėl patrono dažnai būdavo ieškoma tarp žinomų politikų arba tarp įtakingų senatorių bei raitelių.

Vergo statula
Seneka savo amžininkams patarė elgtis su vergais žmoniškai: „Su vergu sugyvenk maloniai ir draugiškai, kalbėk su juo, tarkis, pietauk." (Vertė D. Dilytė) Nuotraukoje: *jauno vergo statula iš juodo marmuro.*

Tabernae *ir dirbtuvės*

Taberna Romoje buvo ne tas pat, kas dabar Italijoje taverna, tai yra smuklė. Tai buvo kažkas panašaus į Viduramžių amatininko dirbtuvę, kurioje šis

Duona kasdieninė
Pompėjų freskoje (I a. po Kr.) pavaizduota duonos krautuvėlė.

DARBO VALANDOS

Romėnai darbo dieną pradėdavo anksti. Dirbtinis apšvietimas buvo menkas, todėl reikėjo kuo daugiau išnaudoti dienos šviesą. Dar prieš auštant gatvėse aidėdavo kalvių kūjų dūžiai ir iš kaimo su žalumynais ir daržovėmis atvykusių pardavėjų riksmai. Prabangos parduotuvės darbą pradėdavo vėlai, kai jų klientai, atsigavę po naktinių pramogų, pagaliau išeidavo iš namų. Taigi, darbo valandos tada ir dabar nelabai skyrėsi; daug korporacijų savo darbuotojams nustatydavo tam tikrą darbo laiką, paprastai neviršijantį aštuonių valandų, todėl kas pradėdavo dirbti auštant, galėdavo baigti apie keturioliktą valandą pagal mūsų laiko skaičiavimą. Tik tokių profesijų atstovai kaip smuklininkai, barzdaskučiai ir kvepalų pardavėjai dirbdavo ilgiau, nes jų potencialūs klientai užsukdavo dažniausiai vakarais, išėję pasivaikščioti.

***Sugėrovų gatvė* (Via Biberatica)**
Viršuje: *Sugėrovų gatvė Trajano turgaus rajone, Romoje. Šios gatvės vardas kilęs iš lotyniško žodžio* bibere *„gerti"), todėl nesunku atspėti, kas per įstaigos čia buvo.*

Dirbtuvės rekonstrukcija
Neptūno ir Amfitritės namo dirbtuvė Herkulanėjuje.

parduodavo savo gaminius. Tokių *tabernae* imperijos miestuose (ypač Romoje) buvo gausybė. Atidarę savo dirbtuvę paprastai miesto centre amatininkai gamindavo įvairiausius daiktus (ginklus, įrankius, meno dirbinius, papuošalus) ir juos keisdavo į žemės ūkio produktus. Šios dirbtuvėlės patenkindavo visus bendruomenės poreikius: kepėjai, konditeriai, parfumerininkai, kalviai, juvelyrai, puodžiai, stikliai ir ilgiausia eilė kitų amatininkų sudarė miestų gamybinį sluoksnį. Amatininkai dažnai susiburdavo į sąjungas, gaminančias tipišką tos vietos gaminį: puodus Kumuose, alebastro dirbiniusVolteroje, kvepalus Romoje, ginklus Šiaurės Italijoje ir t. t.

Vergų darbas

Antikinėje, ir ypač senovės Romos ekonomikoje vergų darbas užėmė esminę vietą. Laikomi preke, visiška šeimininko nuosavybe, vergai buvo pigi, negailestingai išnaudojama darbo jėga, be kurios romėnai neišsiversdavo daugelyje veiklos sričių. Buvo kaimo vergai *familia rustica*), liejantys prakaitą dažnai didžiulių latifundijų laukuose, akylai stebimi taip pat vergo prižiūrėtojo *vilicus*), ir miesto vergai (*familia urbana*), patarnaujantys savo šeimininkui: šie būdavo barzdaskučiai, durininkai, virėjų padėjėjai, netgi mokytojai, sekretoriai, ūkvedžiai.

Vėlyvuoju respublikos laikotarpiu įsikūrė didelės dirbtuvės (puodžių, plytininkų, kalvių ir t. t.), kur dirbo tik vergai. Čia vergas buvo tarsi mašina, automatiškai atliekanti keletą vienodų operacijų. Tokiu žiauriu išnaudojimu pagrįsta gamyba buvo spartesnė ir pigesnė negu amatininkų dirbtuvėlėse, kur dirbo laisvi žmonės, todėl šios neįstengdavo atlaikyti konkurencijos ir būdavo priverstos nutraukti veiklą.

Laivų statytojas
Fabri navales – *Laivų kalviai buvo viena svarbiausių Romos uosto Ostijos profesinių sąjungų.* Apačioje: *laivų statytojo Publijaus Longidieno antkapinė stela.*

Prabangos daiktai
Reljefas, vaizduojantis pagalvių krautuvės vidų.

BANKAI IR PINIGAI

Nuo pinigų keitėjų iki finansinių operacijų specialistų; romėnų bankininkai sukūrė plačiai išsišakojusią finansinę ir prekybinę sistemą.

Garsiausia romėnų moneta
Viršuje: *imperijos laikotarpio sestercijai. Atlikus sudėtingus apskaičiavimus, nustatyta, kad vienas sestercijus turėtų būti lygus 60–70 euro centų.*

Senovės Romoje pinigų keitėjai argentarijai (*argentarii*) jau nuo IV a. pr. Kr. turėjo mieste savo bankelius. Iš pradžių jie tik keitė pinigus, patvirtindavo jų tikrumą ir teikdavo depozito bei kasos paslaugas. Bet jau II a. pr. Kr. rengdavo aukcionus, laiduodavo, skolindavo už procentus ir, savaime suprantama, teikdavo banko paslaugas. Tik indėlis, ne taip kaip šiandien, neduodavo jokio pelno nei bankininkui, nei klientui. Pagal Romoje galiojantį įstatymą, padėti į banką pinigai turėjo būti tik saugomi ir, pasibaigus indėlio terminui, grąžinami klientui. Todėl žmonės verčiau laikydavo pinigus po čiužiniu (kasinėjant romėnų namų griuvėsius, dažnai randama paslėptų pinigų) arba apsimesdavo, kad atiduoti saugoti pinigai faktiškai yra skolinami: šiuo atveju buvo galima reikalauti iš bankininko palūkanų. Tačiau ir paskoloms buvo nustatyta maksimali palūkanų norma, ji ilgai buvo lygi 12% ir tik vėlyvuoju imperijos laikotarpiu, siekdama paskatinti ūkio raidą, vyriausybė ją sumažino iki 6%. Žinoma, rinkos tikrovė buvo kitokia: skolintojai dažnai lupdavo didelius procentus. Ir nors įstatymas buvo kietas, visada atsirasdavo galimybė (ir geras advokatas) jį apeiti.

Kokie pinigai?

Romėnai pradėjo kaldinti pinigus (apie 327 g svėrusius bronzinius asius) antroje IV a. pr. Kr. pusėje, vėliau už graikus ir kartaginiečius, bet pačiu laiku, kad patirtų liūdną visų pinigų likimą – infliaciją.

Todėl jau po šimto metų reikėjo kaldinti naujas monetas, sestercijus: šie buvo lygūs pustrečio asio ir tapo

PINIGAI IR PROPAGANDA

Neseniai atlikti tyrimai ir diskusijos, ką pavaizduoti „tautinėse“ euro monetose, rodo, kad net ir šiandien žmonės jautriai reaguoja į kultūrinę ir politinę pinigų reikšmę. Atvaizdas banknote arba monetoje reiškia vyriausybės, išleidusios pinigus į apyvartą, teikiamą informaciją. Romėnų pasaulyje atvaizdas ant monetų buvo labai svarbus, turint omeny jų nepaprastą paplitimą: jos ėjo iš rankų į rankas visoje imperijos teritorijoje ištisus amžius. Jau vėlyvuoju respublikos laikotarpiu senatoriai, įpareigoti kaldinti monetas, naudojosi jomis garsindami savo šeimą. Nuo Augusto laikų pinigai buvo pagrindinis imperijos politikos ramstis, iš jų pavaldiniai sužinodavo apie princepso nuopelnus, dorybes, pergales, užkariavimus, matydami monetose nukaltus sosto paveldėtojų atvaizdus, žmonės galėdavo spręsti apie dinastijų politiką.

Monetų kalykla
Vetijų namo Pompėjuose freska, vaizduojanti kalančius monetas amūriukus.

Solidas ir aureas
Teodosijaus I nukaldinti solidas *ir* aureas *su imperatoriaus atvaizdu.*

Pinigų keitėjo kontora
Šiame reljefe pavaizduota pinigų keitėjo kontora taberna argentaria.

CECILIJAUS JUKUNDO ARCHYVAS

Kasinėjant Pompėjų griuvėsius buvo rastas tų laikų argentarijaus Cecilijaus Jukundo archyvas: daug lentelių su jose surašytomis įvairios apimties finansinėmis operacijomis, pavyzdžiui, nuo mulo pirkimo už 520 sestercijų iki sudėtingo sandėrio už 38 079 sestercijus. Dauguma (48%) Cecilijaus Jukundo atliktų operacijų sukosi nuo 1000 iki 5000 sestercijų; tačiau nemažai (24%) buvo ir gana brangių – nuo 5000 iki 10 000 sestercijų.

garsiausia romėnų moneta. Bet ir sestercijus neišvengė infliacijos (reikėjo nuolat dengti nesiliaujančių karų išlaidas), todėl valdovai kaldino vis naujus pinigus: Julijaus Cezario auksinius (*aureus nummus*, ilgainiui išliko tik „auksinis“ vardas, bet ne jame esantis aukso kiekis, kuris nuo 1/42 svaro nukrito iki 1/60 svaro) ir imperatoriaus Konstantino solidus (nepaisant garsaus vardo, jo vertė buvo mažesnė nei auksinio – tik 1/72 svaro). Buvo ir smulkesnių monetų – denarijų, dupondijų, binjonų, tremisų, nukaltų iš įvairių metalų (sidabro, bronzos). Šios buvo susietos su aukso moneta ir lygios tam tikrai jos daliai. Vienu žodžiu, po visą imperiją pasklidusiems argentarijams darbo nestigo.

Bankininko tėvas
Cecilijaus Jukundo namų atrijuje buvo rastas bankininko tėvo Lucijaus Cecilijaus biustas.

PREKYBA

Savo pergalių dėka romėnai sukūrė milžinišką „bendrąją rinką“, kuriai priklausė visos šalys aplink Viduržemio jūrą ir kuri ilgus amžius buvo pasaulinės reikšmės gerovės ir turtų šaltinis.

Iki respublikos laikotarpio vidurio, maždaug iki karų su Kartagina romėnai ribojo prabangos dalykų gamybą ir prekybą. Tai buvo marmuras, meno kūriniai, brangūs audiniai, egzotiški maisto produktai, buities komforto daiktai, netgi išsilavinę vergai. Bet jau nuo Pūnų karų prasidėjo ekonomikos kilimas. Šis reiškinys palietė ne visus gyventojus, o tik aukštąją visuomenę, tačiau jo sukelta prekybos ekspansija buvo milžiniška. Ypatinga gamybos ir prekybos paskata buvo kariuomenė: pavyzdžiui, tik keturiems legionams reikėjo į jų postovio vietą nugabenti 70 000 hektolitrų vyno per metus; o einančių tarnybą legionų dažnai vienu metu būdavo penkiolika ar net dvidešimt. Pinigų gausa skatino senatorių šeimas, nors įstatymas tai griežtai draudė, imtis pelningos finansinės veiklos: krovinių gabenimo, paskolų, prekybos (ypač klestėjo vergų prekyba, kurios svarbiausias centras buvo Delo sala Graikijoje). Viduržemio jūrą vagojo laivai, pakrauti aliejumi, vynu, egzotiškais maisto produktais, brangenybėmis, meno kūriniais, ir šios prekybos mastas ilgus amžius buvo nepralenktas.

Vergų prekyba
Vergų pirkliai (mangones) *savo „prekes“ išstatydavo matomoje vietoje Forume arba parduotuvėse. Vergui ant kaklo kabodavo lentelė, kurioje būdavo nurodytos jo savybės, tautybė, netgi fiziniai trūkumai.* Viršuje: *miegančio vaiko vergo skulptūra (I a. pr. Kr.).*

Drobės keliai
Brangiausios drobės į Romą buvo gabenamos iš Egipto; storą drobę, naudojamą burėms siūti, romėnai gabendavo iš Ispanijos. Viršuje: *piešinys berniuko įkapių drobulėje (III a. po Kr.).*

Atvykimas į uostą
Apačioje: *reljefas, vaizduojantis du amforų prikrautus laivus, pro švyturį įplaukiančius į Ostijos uostą.*

Afrikietiška keramika
Nuo II a. po Kr. Afrikos provincijose paplito keramikinių virtuvės indų gamyba. Jie buvo parduodami ir labai vertinami visoje imperijoje. Šalia: *didelis dekoruotas degto molio dubuo.*

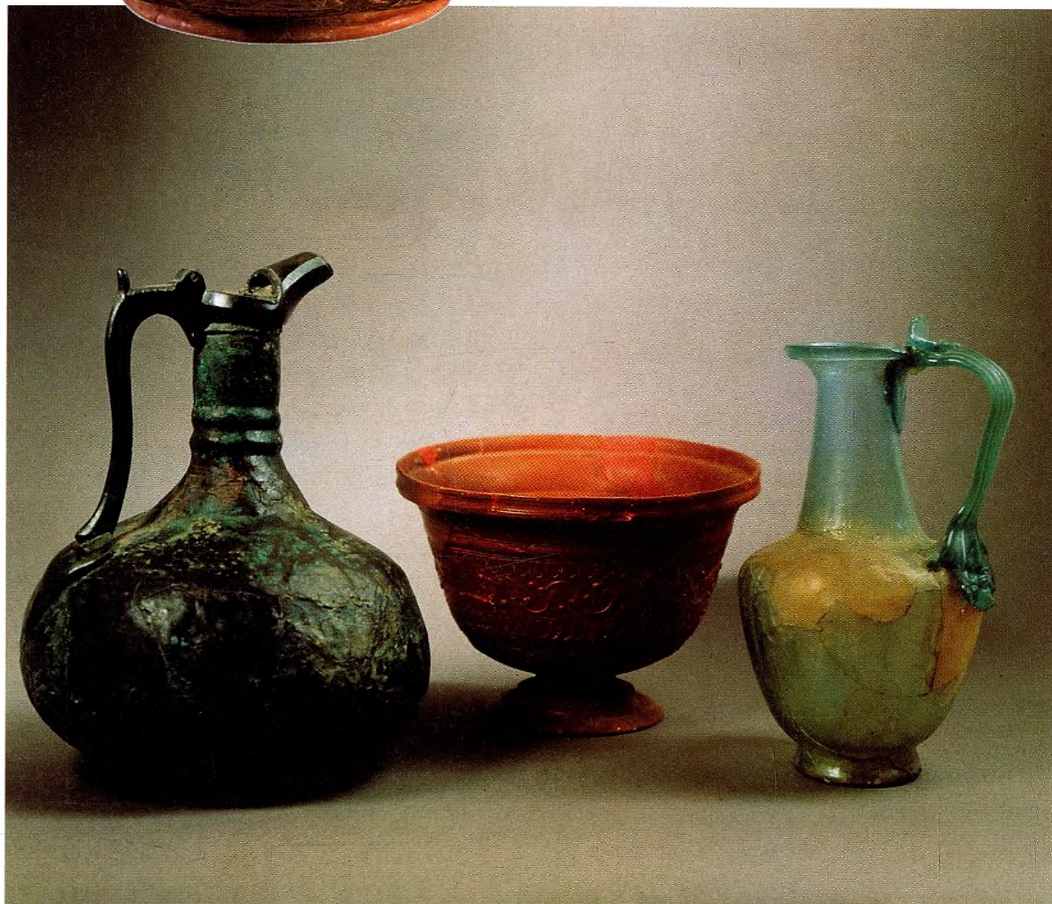
„Pramonės“ gaminiai ir žemės ūkio produktai

Imperijos laikotarpiu didžiulis vartojimo centras – sostinė skatino įvairiausių daiktų gamybą ir prekybą. Tai buvo prabangos prekės, kaip antai, brangenybės ir audiniai, įrankiai, ginklai, moliniai virtuvės indai, maisto produktai (iš provincijų į Romą laivų vilkstinės be paliovos gabeno kviečius). Tačiau tokia padėtis turėjo ir neigiamų pusių. Neįstengdama konkuruoti su pigiais provincijų gaminiais Italija vis labiau plėtė latifundijas mažų valstiečių ūkių sąskaita. Dažnos pinigų krizės žlugdė prekybą. Bet ypač gyventojų skaičiaus mažėjimas ir jų nuskurdimas dėl nuolat augančių mokesčių III ir IV amžiais skatino provincijas tolti nuo centro ir pačioms tenkinti savo poreikius. Ir ankstyvajam imperijos laikotarpiui būdingos „pramoninės“ gamybos (aliejaus, vyno, prabangos daiktų) vietą užėmė vis siauresnė ekonominė veikla.

Imperijos padalijimas iš pradžių buvo ne politinis bei karinis, o ekonominis, ir šiuo atžvilgiu Rytai vis labiau skyrėsi nuo Vakarų. IV amžiuje patyrusių Italijos *mercatores,* aplink Viduržemio jūrą sukūrusių milžinišką rinką, laikai buvo jau veik pasibaigę. Turtai buvo kaupiami ne iš prekybos, o iš žemės.

KROVININIAI LAIVAI

Didžiumą antikinės prekybos sudarė vyno ir aliejaus gabenimas ir tam tikslui net buvo statomi specialūs krovininiai laivai. Jų triumus iki pat denio keliais sluoksniais prikraudavo amforų, o kad daugiau tilptų, viršutinio sluoksnio amforų kaklelius įkišdavo į ertmes tarp apatinių amforų kaklelių, šitaip ne tik pakraudavo daugiau vyno, bet ir krovinys būdavo stabilesnis. Amforas apkamšydavo šiaudais arba šienu, kad pakilus audrai šios nesudužtų. Siekdami sumažinti transporto išlaidas, pirkliai stengdavosi, kad laivai negrįžtų atgal tušti ir dažnai juos pakraudavo statybinėmis medžiagomis (apdirbtu marmuru, kolonomis, mediena).

Namų apyvokos daiktų importas ir eksportas
Bronzinis ąsotis, molinis dubuo ir stiklinis ąsotis, pagaminti Italijoje ir rasti Galijoje. Prekės dažniausiai buvo gabenamos jūra.

FINANSAI

Finansuoti nesiliaujančius karus buvo nelengva: išlaidų našta gulė ant gyventojų, nors ją šiek tiek lengvino karo grobis ir iš pavergtų tautų renkami mokesčiai. Aplink šią problemą ilgus amžius sukosi Romos valstybės finansų politika.

Senovės Romos mokesčių sistema labai patiktų nūdienos neoliberalistiniams ekonomistams, mat nebuvo apmokestinamos darbinės pajamos, pelnas, turtas ir nebuvo siekiama turtą paskirstyti kaip tai daroma daugelyje šalių dabar (turtų kaupimo romėnai nelaikė blogybe, priešingai, jie stengėsi juos kaupti). Beveik visi mokesčiai, kuriuos turėjo mokėti piliečiai, buvo netiesioginiai; pagrindinis mokestis buvo *portorium* – muitas, gana didelis prabangos dalykams, mažesnis būtiniausiems daiktams, imamas priklausomai nuo įvežamų į miestą arba iš jo išvežamų prekių vertės. Vieninteliai mokesčiai, visais laikais piliečių mokami valstybei priklausomai nuo pajamų, buvo karo išlaidų mokesčiai, pagal dydį suskirstyti į penkias kategorijas: kas daugiau mokėjo (aukštųjų klasių piliečiai mokėdavo daug) turėjo didesnį svorį politikoje. Nereikia pamiršti, kad karas buvo ne tik išlaidos, bet ir pelnas: grobis, pavergtų tautų mokesčiai, vergai, naujos žemės (ir čia turtingiesiems tekdavo daugiau). Pasak romėnų istorikų, daugiausiai iš karo pelnydavosi *mercatores*, turtingi pirkliai, kurie po kiekvienos kampanijos skubėdavo užimti legionų atvertas naujas rinkas.

Pirklių globėjas
Bronzinių svirtinių svarstyklių dalis su pirklių dievo Merkurijaus galvute.

Karo grobis
Apačioje: *Trajano kolonos reljefo detalė, vaizduojanti nugalėtų tautų turtus, su triumfu gabenamus į Romą.*

Nuo erarijaus iki fisko

Iš pradžių valstybės iždas buvo saugomas Saturno šventykloje (*aerarium Saturni*). Augusto laikais prie erarijaus buvo pridurta imperatoriaus kasa *fiscus* (pažodžiui – „pintinė“), kur buvo saugomi Egipte surenkami mokesčiai ir įplaukos iš kitų šaltinių, pavyzdžiui, niekam neužrašiusių palikimo mirusiųjų turtas, įvairios baudos, pusė atsitiktinai rasto ir nepareikalauto turto. Ir dar Augustas įsteigė *aerarium militare* – karo iždą, kuris rūpinosi veteranų atlyginimu. Siekiant papildyti specialią iždo kasą buvo įvesti du nauji

mokesčiai – *centesima venalium* (1% nuo pardavimų) ir *vicesima* (5% nuo dovanojimų ir paveldėjimų). Šiandien sunku tuo patikėti, bet 1% mokesčiai už prekybinius sandorius kėlė tokį nepasitenkinimą, kad galiausiai Kaligula savo įsaku jį atšaukė.

Mokesčių mokėtojai
Mokesčių mokėjimas, pavaizduotas reljefe iš Galijos.

Finansai vėlyvuoju imperijos laikotarpiu

Padažnėjus pasienio karams ir dėl maro epidemijų drastiškai sumažėjus imperijos gyventojams, reikėjo nuolat didinti mokesčius. Istorinį Karakalos potvarkį, suteikiantį Romos pilietybę visiems imperijos vyrams, dar senovės istorikai laikė priemone papildyti iždą didinant mokestinę bazę. Valdant Septimijui Severui atsirado nauja mokesčių rūšis – natūra mokama *annona*. Tai buvo patogu valdininkams ir ypač kariuomenei, kuriems atsirado galimybė gauti maisto produktų ir įvairių daiktų, išvengiant sudėtingos paskirstymo sistemos, bet miestiečiai buvo labai nepatenkinti, jiems labiau prie širdies buvo *adaeratio,* tai yra mokestis pinigais. Viskas pasikeitė Konstantinui atlikus pinigų reformą, kai tapo labai sunku mokėti mokesčius, apskaičiuotus pagal imperatoriaus nukaldintą naują auksinį solidą, labai nuvertintą palyginti su paprasto metalo monetomis. Nuo šiol mokėjimas natūra vis labiau plito: prasidėjo Viduramžiai.

PUBLIKANAI

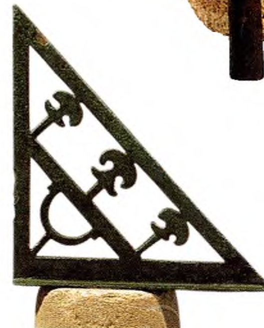
Senovėje Romos valstybė rinkdavo mokesčius tiesiogiai. Bet 123 m. pr. Kr. pagal Gajaus Grakcho išleistą įstatymą provincijose buvo įvesta savotiška rangos sistema, pagal kurią rangovams, vadinamiesiems publikanams, buvo suteikta teisė rinkti mokesčius tam tikroje teritorijoje. Sumokėję valstybei nustatytą sumą, publikanai su kaupu atsigriebdavo iš mokesčių mokėtojų. Ši sistema išlaisvino valstybės biurokratiją nuo didelės naštos, bet skatino piktnaudžiavimą ir lupikavimą. Publikanai buvo viena turtingiausių ir labiausiai Romos visuomenės nekenčiamų klasių.

Publikanai renka mokesčius
Kapo stelos reljefas, vaizduojantis mokesčius renkančius publikanus.

STATYBINĖS MEDŽIAGOS IR KONSTRUKCIJOS

Mūrininko įnagiai
Senovės Romos mūrininkai dirbdami naudojosi mentele, skriestuvu ir kampainiu. Šie įrankiai iki mūsų dienų išliko veik nepakitusių formų.

Architektūra romėnams buvo neprilygstamas menas, sritis, kurioje ši civilizacija paliko gilius pėdsakus. Jeigu didžiumą formų, patikrintų helenizmo laikotarpio, romėnai perėmė iš graikų, tai medžiagas, ypač konstrukcijas, jie naudojo visiškai originalias.

Akmuo, plyta ir medis – pastarasis buvo reikalingas statinių stogų konstrukcijoms – tai Antikos architektūrai būdingos medžiagos. Jas naudojant buvo ištobulintos ne tik pastatų formos (drauge su graikais čia buvo pasiekta tobulybės viršūnė), bet ir konstrukcijos. Roma iš pradžių taip pat pasuko šiuo keliu, plačiai vartojo, pavyzdžiui, tufą – minkštą vulkaninės kilmės akmenį, kurio apstu Lacijuje. Tačiau gana greitai, III a. pr. Kr., buvo pradėta naudoti nauja pigi medžiaga, *opus caementicium,* kuriai buvo lemta pakeisti architektūrą iš pagrindų. Kalbama apie mišinį, betoną, kaip pasakytume šiandien, sudarytą iš akmens skaldos (*caementa*), surištos patvariu skiediniu iš negesintų kalkių ir smėlio, suklotą į tam tikrus klojinius. Palyginti su akmeniu, betonas gerokai palengvino darbą, buvo kur kas greičiau pagaminamas, taigi paspartėjo ir statymo darbai. Be kita ko, statiniams užtikrino patvarumą, ypač jei skiediniui buvo naudojamas Pocuolio smėlis, puikus aukščiausios rūšies pucolanas. Taigi tapo įprasta mūrijant statinius naudoti *opus caementicium.* Paskui, imituojant tradicines graikų formas, mūras buvo padengiamas vertingomis medžiagomis. Taip formos prarado savo konstrukcinę vertę ir tapo paprasčiausiais visiškai novatoriškų konstrukcijų papuošimais.

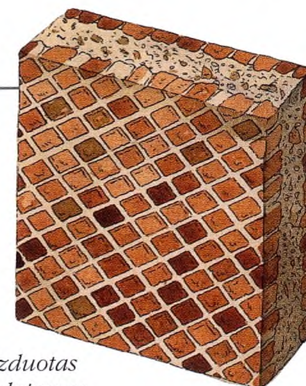
Statybose naudojamas keliamasis prietaisas
Šiame antkapinio paminklo reljefe pavaizduotas pastatas, o šalia jo – gervė, statybose naudojamas keliamasis prietaisas.

MŪRINIŲ DANGA

Statinių betono paviršiui padengti romėnai ištobulino įvairius būdus. Pats populiariausias buvo *opus incertum* – sienos apdaila iš į betoną įmaišytų smulkių nevienodo dydžio akmenukų. Nuo I a. pr. Kr. paplito *opus reticulatum* (iš lot. *rete* – „tinklas“) – piramidės pavidalo „plytelės“ sudedamos viršūnėmis į sienos vidų. Taip mūro paviršiuje sukuriamas gana taisyklingas tinklas iš kvadratų, nukreiptų 45 laipsnių kampu. Imperijos laikotarpiu išsirutuliojo *opus latericium* („plytinis mūras“) – sienos danga sutvirtinama įspraudžiant plytas „peiliu“, tai yra siaurąja briauna į betono masę. Paskui, esant reikalui, plytos galėjo būti dengiamos marmuro plokštelėmis (*opus sectile*), tinkuojamos arba paliekamos neapdailintos. Šiaip ar taip, apdailai pradėjus naudoti visiškai vienodus elementus, darbas itin paspartėjo, tapo našesnis, be to, tai užtikrino gerą mūro sukibimą.

Opus incertum

Opus reticulatum

Arkos ir skliautai

Pradėjus naudoti betoną, buvo padėti pamatai ir kitai technikos revoliucijai, padariusiai milžinišką įtaką visai tolesnei architektūros istorijai: arkos ir skliauto pritaikymas. Arka – tai lanko pavidalo konstrukcija, sumūryta iš akmenų arba plytų taip, kad kiekviena detalė „stumtų" kitas dvi, esančias šonuose. Tokiu būdu jos perduoda viena kitai savo svorį. Negalima sakyti, kad arką išrado romėnai. Ją jau žinojo graikai ir etruskai, nors jų statiniuose ji naudota itin retai. O romėnai arką taikė labai plačiai, ji buvo jų architektūros pagrindas. Ypač sumaniai arkas jie taikė skliautų, tai yra erdvinių pastato perdangų, konstrukcijose. Skliautai pasižymėjo įvairybe ir buvo kur kas sudėtingesni, negu graikų naudotos medinės gegnės.

Šias konstrukcijas būtų sunkoka sumūryti be rišamosios medžiagos, vien iš akmenų arba plytų. Pradėjus naudoti betoną, tai padaryti buvo galima kur kas paprasčiau. Romėnų architektams atsivėrė galimybės eksperimentuoti. Įmanu tapo sukurti tokias šventoves, kaip Panteonas, tokius didžiulius pastatus, kaip termos, tokias skliautuotas patalpas, kaip Hadriano viloje. Arkų ir skliautų konstrukcijos romėnų statiniuose buvo naudojamos nuolat, ir tai įtakojo visą tolesnę architektūros istoriją.

Pirmosios arkos
Pirmosios romėnų arkos, galima sakyti, helenistinės kilmės, buvo taikomos iki pat III a. pr. Kr. pradžios statant tiltus arba praktinės paskirties statinius, ypač sandėlius. Daugmaž tam pačiam laikotarpiui priklauso monumentalūs arkiniai vartai. Pasak istorinių šaltinių, jų itin daug būta vidurio Italijoje. Šalia: *Marso vartai Perudžoje.*

Skliautas ir kupolas
Be arkos, romėnai taikė ir cilindrinį skliautą. Vėlyvosios respublikos laikotarpiu imta mūryti kryžminį skliautą, sudarytą iš dviejų statmenai susikertančių cilindrinių skliautų. Truputį vėliau atsiranda pusrutulio pavidalo kupolas, gaunamas sukant arką apie simetrijos ašį. Viršuje: *Panteono kupolo vaizdas iš vidaus.*

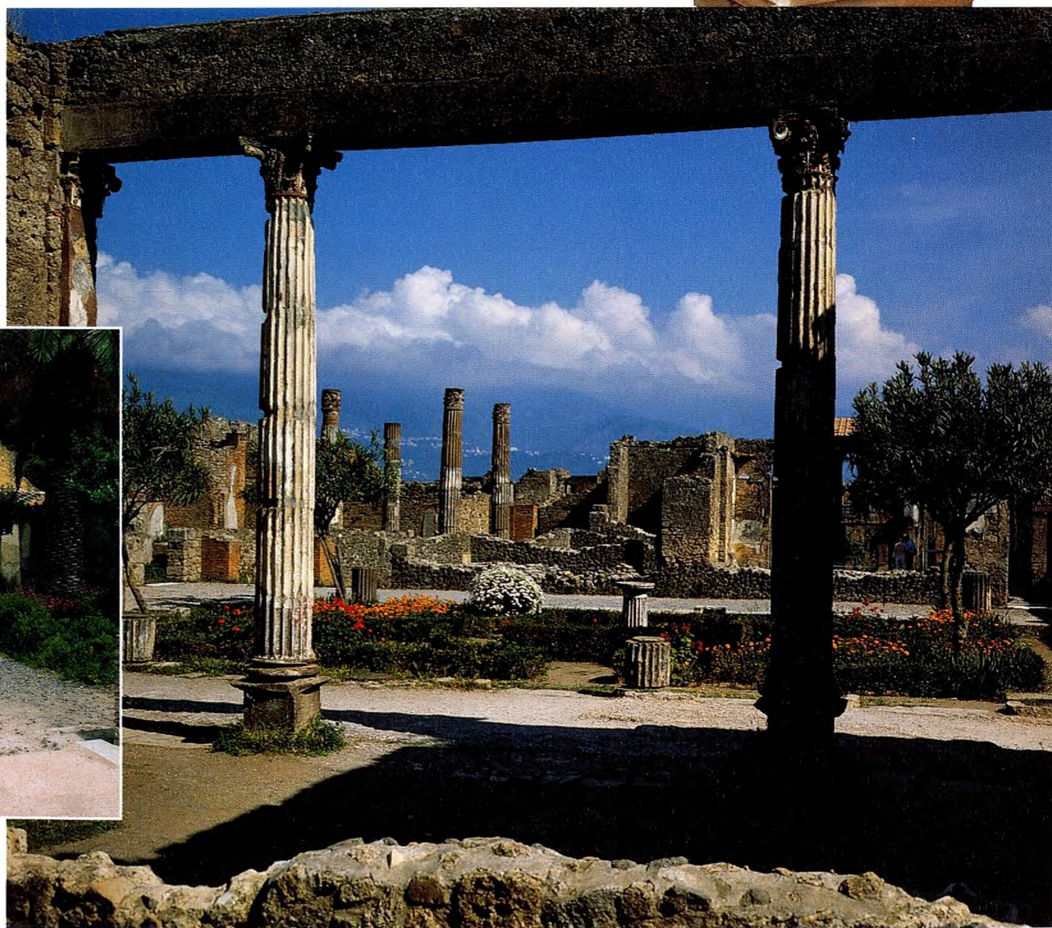
ROMĖNŲ BŪSTAS: *DOMUS* IR *INSULA*

Domus – tipinis, tradicinis, vienai šeimai priklausantis pasiturinčio romėno namas. Tokių namų būta visame Viduržemio jūros baseine. O *insula* – kelių aukštų daugiabutis gyvenamasis namas mieste. Tai jau romėnų civilizacijos išradimas.

Įprastas romėnų namas buvo *domus*. Jis susiformavo VII–VI a. pr. Kr. ir jo planas per daugybę amžių išliko nepakitęs. Kalbama apie būstą, kuriame gyveno viena šeimyna (reikia turėti omenyje, kad taip buvo įprasta sakyti Romoje, kur *familia* sudarė kelios vienos šeimos kartos ir gausus būrys vergų). Namo centre – atrijus, aplink kurį buvo išdėstomi kiti kambariai. Į juos šviesa patekdavo tik iš atrijaus. Išorinės pastato sienos buvo išties aklinos, išskyrus duris į namą ir, galimas daiktas, gatvės pusėn atgręžtas, tačiau su likusia namo dalimi nesusisiekiančias krautuves (*tabernae*). Priešais įėjimą paprastai būdavo „reprezentacinės" patalpos. Tai *tablinum,* namo šeimininko kambarys, kuriame taip pat buvo priimami lankytojai, ir *triclinium,* tai yra valgomasis (retsykiais perskirtas pusiau, taip turint žiemos ir vasaros triklinijų). Dešinėje būta atviros erdvės. Tai *hortus* – sodas. Turtingesniems ir įtakingesniems romėnams priklausančiuose namuose jame būdavo kolonados apjuostas kiemas, *peristilium*. Pastato atrijaus šonuose paprastai rikiuodavosi asmeniniai įvairių šeimos narių miegamieji (*cubicula*), o prie įėjimo – virtuvė ir tarnų patalpos. Šis planas galėjo turėti daugybę

Fauno namas
Apačioje: *Fauno namo peristilio vaizdas. Tai elegantiškas pompėjiečio* domus, *vardą gavęs nuo namo viduje aptiktos šokančio Fauno statulos* (šalia).

Banketas kieme
Vasaros triclinijus *Elnių name, Herkulanėjuje.*

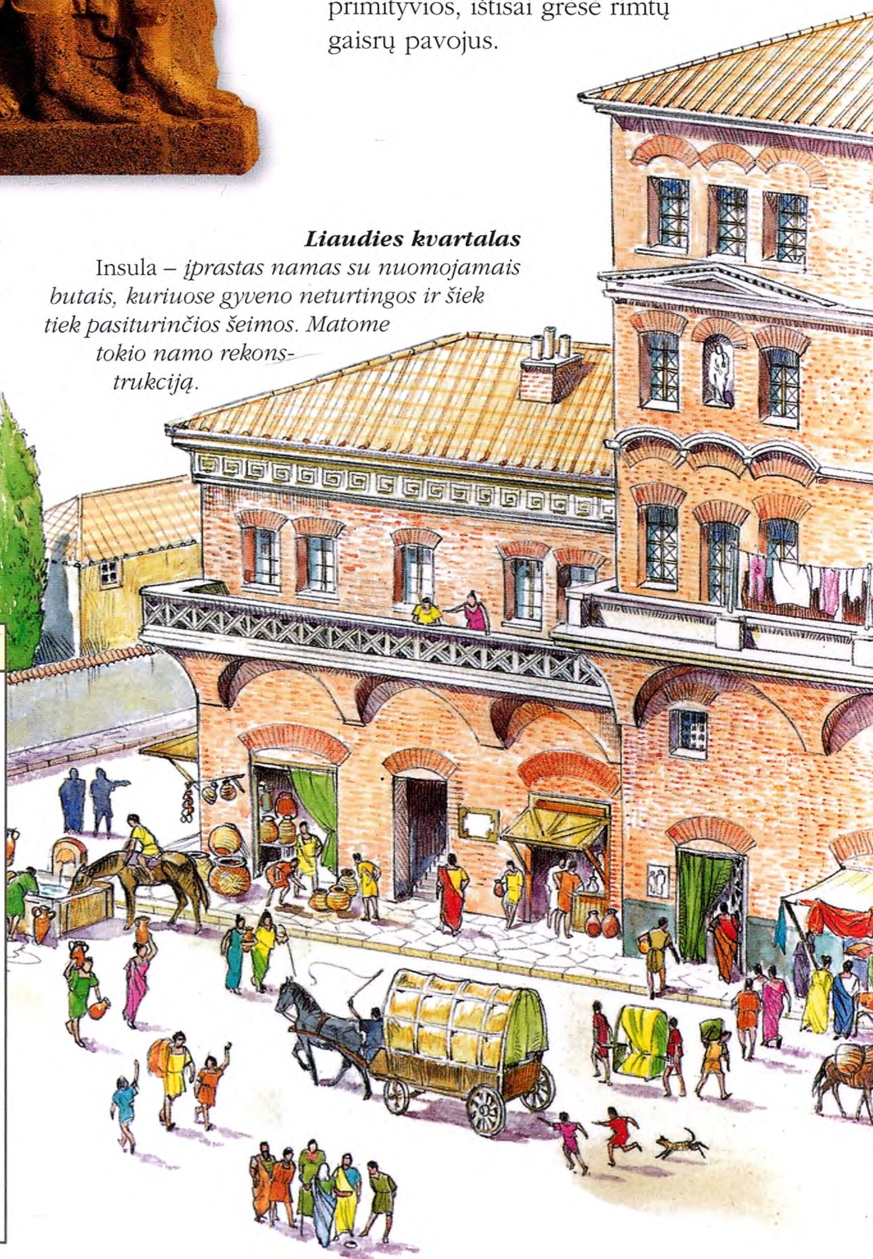
variacijų, priklausomai nuo to, kiek buvo laisvos vietos, šeimos narių, turto, namo šeimininko skonio ir nuo to, koks aukštis virš jūros lygio. Namai, kuriuose buvo gana daug ir labai intriguojančio dydžio patalpų, įvairių peristilių, buvo dažni, ypač provincijos miestuose, nes ten žemė kainavo ne taip brangiai ir erdvės buvo daugiau. Tačiau klasikinis įrengimas – viduryje atrijus su anga stoge – buvo veik visur išlaikomas, nuo Britanijos iki Afrikos ir sudarė vieną iš romėnų pasaulio „konstantų".

Insula - daugiabutis namas

Daugelyje Romos kvartalų, taip pat netoli Ostijos, kur skurdas buvo didžiulis, o vietos nedaug, atsirado niekur nematytas ir grynai romėniškas namas – *insula* („sala"). Tai, kaip galima suprasti iš pavadinimo, didelis gyvenamasis kompleksas, apimantis visą namų grupę. Neretai tokio namo planas buvo visai kaip *domus*: keturi pastatai su kiemu viduryje. Tačiau čia kalbama apie kelių aukštų pastatus, kurie priklausė ne vienai šeimai. Jie buvo suskirstyti į nedidelius arba visai mažučius (vieno, dviejų ar trijų kambarių) butus, kurių kiekvienas išnuomotas kitai šeimai. Tokiuose namuose susikimšę gyveno ne tik smulkūs prekybininkai, amatininkai, atleistiniai, bet ir įvairių profesijų atstovai (gydytojai, akušerės, raštininkai). Dažnokai čia prieglobstį rasdavo jauni aristokratų palikuonys, troškę išsivaduoti iš dusinančio šeimos glėbio. Šiaip ar taip, insulos buvo reikšmingas urbanistinės architektūros išradimas. Tačiau gyvenimo sąlygos, žiūrint mūsų akimis, ten buvo pragariškos – nuolatinis šurmulys, jokių patogumų, higieninės sąlygos gana primityvios, ištisai grėsė rimtų gaisrų pavojus.

Etruskų antefiksas
Antefiksai – tai papuošimai iš terakotos arba marmuro, ritmiškai išdėstyti ties stogo atbraila. Antefiksas būdingas graikų, etruskų ir romėnų architektūrai.

Liaudies kvartalas
Insula – *įprastas namas su nuomojamais butais, kuriuose gyveno neturtingos ir šiek tiek pasiturinčios šeimos. Matome tokio namo rekonstrukciją.*

SIENOS PLIKOS, O STOGAS IŠDABINTAS

Iš išorės romėnų namas – net jei jis priklausė kilmingesniam Romos piliečiui – atrodė visiškai blankiai. Pasitaikydavo, jeigu nebūdavo krautuvių, kad sienos buvo tik nutinkuotos, be jokios reikšmingesnės architektūrinės detalės. Viskas buvo „rodoma" viduje. Vis dėlto vienos pastato dalies puošmenos išsišovė, kartkartėmis net gana smarkiai. Tai stogas. Namo viršaus danga kone visados buvo iš plokščiųjų čerpių iškiliais kraštais, kurios dedamos pakaitomis su banguotosiomis stiegėmis. Taip stogai buvo dengiami Spartoje ir Korinte, o iš ten šis būdas pateko į graikų kolonijas Sicilijoje. Didesnės stiegės saugojo stogų kraigus ir šlaitų linijas. Devynios galybės puošybinių elementų – plokščių, karnizų, antefiksų – slėpė ir saugojo medinių sijų kraštus nuo atmosferos poveikio. Pradėjus naudoti terakotą, stogas tapo prašmatnia, į akis krentančia, išmarginta, ryškia namo dalimi su gausybe puošybinių detalių. Ant čerpėmis dengto stogo kraigo rikiavosi įspūdingi, įmantrūs skulptūriniai elementai – akroterijai. Ties stogo atbraila išsidėstydavo žmogaus veido pavidalo antefiksai, o laštakai įgaudavo fantastinių būtybių snukių pavidalą. Visos iš apačios matomos detalės buvo nudažytos arba išpuoštos reljefais. Šio vaizdo visuma darė smarkų įspūdį ir sužavėdavo.

STATYBOS ĮVAIROVĖ

Romėnų miesto pasididžiavimas – statybos darbų įvairovė ir sudėtingumas. Tokius statinius matome tik moderniuose miestuose, ir tai geriau nei bet kas byloja apie aukštą romėnų civilizacijos lygį.

Konstantino pergalė
Reljefas iš šiaurinio Konstantino arkos fasado, kuriame pavaizduota šernų medžioklės scena. Monumentas buvo pastatytas 315 m. po Kr. netoli Koliziejaus, kad pašlovintų imperatoriaus pergalę prieš Maksencijų.

Vienai šeimai priklausantys namai ir insulos, šventyklos, termos, teatrai, amfiteatrai, bazilikos, keliai ir kolonadų apjuostos aikštės, triumfo arkos, memorialinės kolonos, turgūs, bibliotekos, kapavietės, cirkai, akveduktai, molai ir vartai, tiltai, sandėliai. Tai tik menka dalis statinių, kuriuos buvo galima išvysti kiekviename romėnų mieste. Jie patvirtina tą faktą, kad romėnų civilizacijos charakteris buvo grynai „miestietiškas". Jokia kita senovės tauta nevykdė tokio įvairaus masto statybos darbų. Vienus statinius – termas, amfiteatrus, triumfo arkas, akveduktus – statė tik romėnai, kitose senovės civilizacijose jų paprasčiausiai nebuvo. Kai kurie statiniai – teatrai, memorialinės kolonos, bazilikos – nors radosi kitose kultūrose, tačiau romėnų buvo pakeisti ir prisidėjo prie to, kad miestui – šiam milžiniškam kompleksui, kuris „metė metmenis" visam imperijos gyvenimui – priklausančios teritorijos būtų kuo romėniškesnės.

Termos

Romėnams buvo būdinga statyti galybę statinių, kurių paskirtis – patenkinti pirminius gyventojų poreikius. Ir ne tik. Galimas dalykas, kad prašmatniausi buvo amfiteatrai, teatrai ir cirkai, kuriuose romėnai išliedavo savo begalinę aistrą reginiams ir kautynėms. Pačios naudingiausios statybos vyko srityje, kurią šiandien pavadintume infrastruktūra. Buvo tiesiamos didelės grįstos gatvės, statomi tiltai, turgavietės, tokios kaip Trajano pastatytos šalia Imperatorių forumų, taip pat akveduktai, kloakos. Tačiau reikšmingiausi (ir romėnams būdingiausi) buvo tie statiniai, kurių paskirtis – pamaloninti kūną ir dvasią. Tai termos. Jos skirtos kūnui prižiūrėti, jose buvo galima nusimaudyti šiltame arba šaltame vandenyje, pasidaryti masažą, treniruoti raumenis ar tiesiog atsipalaiduoti. Be to, termos buvo ir visuomeniniai centrai, kuriuose buvo skaitoma poezija ir istoriniai veikalai. Termose būta įrengtų puikiai aprūpintų bibliotekų. Pagaliau termos buvo draugų ir pažįstamų susitikimų vieta, kur jie šnekučiuodavosi apie filosofiją ir politiką. Taigi termos – vienas svarbiausių romėnų civilizacijos laimėjimų.

Segovijos akveduktas
Vienas pačių drąsiausių ir darniausių romėnų architektūros statinių – tai veik 800 metrų ilgio Segovijos akveduktas (I a. po Kr.). Pastatytas iš kvadratinių akmens luitų, jis ir šiandien kerta Ispanijos miestą. Akvedukto aukštis siekia 29 metrus, o arkų eilės išrikiuotos dviem aukštais.

Tryro termos
Tryro termos buvo vienos didžiausių Romos imperijoje. Jos pastatytos IV a. po Kr. Viduramžiais buvo paverstos tvirtove. Iš architektūrinio komplekso liko įspūdingi griuvėsiai (viršuje) *ir erdvūs požeminiai koridoriai.*

Memorialiniai paminklai

Daugmaž visos senovės tautos statė paminklus, norėdamos pašlovinti savuosius valdovus, savuosius dievus, savo pergales. Nebuvo išimtis ir romėnai. Tačiau kai kurie jų pastatyti paminklai yra itin reikšmingi, kadangi juose atsispindi romėnų pasaulio ypatumai. Tai triumfo arkos ir memorialinės kolonos. Ypač triumfo arkos, nes jos yra grynai romėnų išradimas, jų nepasitaiko kitose klasikinio laikotarpio kultūrose. Triumfo arkos pateisina romėnams būdingą poreikį liaupsinti ir prisiminti karvedžius, grįžusius su pergalėmis iš mūšio laukų. Juk nuo to priklausė visos valstybės likimas.

PASTATŲ FORMOS

Romėnai buvo kur kas praktiškesni už graikus, mėginusius kiekvienam pastatui pritaikyti vienintelį archetipą, tai yra tendencingai nekintamą modelį. Vis dėlto ir jie kiekvienos rūšies statiniui įdiegė keletą kanoninių formų ir jas pritaikė praktiškai. Taigi statant šventyklas, pirmenybė buvo teikiama tradicinei stačiakampio formai su aukšta pakyla (išskyrus keletą ryškių išimčių kulto statinių, pavyzdžiui, Panteonas arba Vestos šventykla). Teatrai, sekant graikų pavyzdžiu, buvo statomi pusapskritės formos, tačiau su reikšmingais pokyčiais. Pavyzdžiui, galingos mūrytos konstrukcijos laikė laiptuotas pakylas – tai leido statyti teatrus visur, kur jų reikėjo, neatsižvelgiant į reljefą. O juk tokio pobūdžio graikų statiniuose laiptuotos pakylos rėmėsi į kalvos šlaitą. Amfiteatrų statiniai buvo elipsės formos arba apskriti. Termoms, ypač pačioms žymiausioms, pavyzdžiui, Karakalos ar Diokleciano Romoje, būdingas didžiulis, apsuptas sodų pastatas. Statant akveduktus buvo pritaikyta arkinė konstrukcija. Įvairove pasižymėjo tiltai, nes jų aukštis ir dydis labai priklausė nuo vandens tėkmės.

Amfiteatro širdyje
Žodis amfiteatras *kilęs iš graikų kalbos žodžio* amphitheatron, *reiškiančio „teatrą, kuriame žiūrovai žiūri iš visų pusių". Tai užuomina apie elipsės formos pastatą.* Viršuje: *Pocuolio (dab. Neapolis) amfiteatro požemiai.*

Fabricijaus tiltas
Apačioje: *Fabricijaus tiltas Romoje, pastatytas 62 m. pr. Kr. Jis jungia Tiberio salą su kairiuoju Tiberio krantu. Tiltas, kurio ilgis 62 m, o plotis 5,5 m, buvo pastatytas iš tufo ir jo atmainos – pilkšvojo tufo. Centriniame pilone, laikančiame du didelius palengva žemėjančius tarpatramius, yra nedidelė arka. Jos paskirtis – sumažinti vandens spaudimą potvynio metu.*

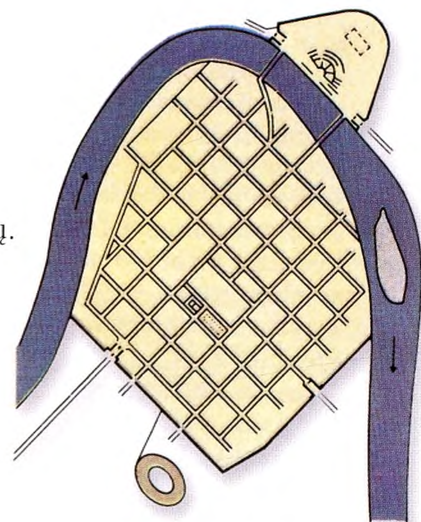

MIESTO IR TERITORIJOS PLANAVIMAS

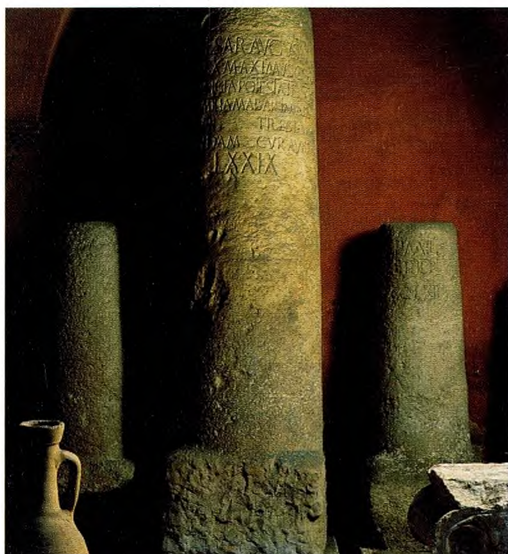
Romėnai gebėjo sukurti veiksmingas racionalizacijos, kolonizacijos ir teritorijos kontrolės sistemas. Augant gyventojų skaičiui, jos buvo nelygu priemonė romėniškumui „eksportuoti", taip pat gelbėjo vienijant politiką ir kultūrą tarp romėnų ir pavergtų tautų. Tokia sistema buvo pagrindinis dalykas imperijai sukurti, ją stiprinti ir išlaikyti.

Civilitas a civitate, „kultūra kyla iš miesto" – skelbė romėnai. Taip sakydami jie turėjo galvoje savo kultūrą, kuri buvo iš esmės miesto. Miestai buvo nepamainoma priemonė romėniškumui skleisti užkariautose teritorijose. *Urbs*, t. y. Roma, „eksportavo" po visą imperiją vieną miesto modelį, it kokią pasaulėžiūrą, it kokį urbanistinį įrenginį. Konceptualiai miestas buvo matomas kaip valstybės administracinis vienetas, kultūrinis, militaristinis ir visuomeninis centras. Jam buvo pavaldžios jo teritorijoje esančios mažesnės aglomeracijos (*oppida, castella, fora, conciliabula, vici, pagi*).

Beveik visuomet miestas buvo kuriamas pagal pasikartojančią schemą: statmenai susikertančios *cardines* – iš šiaurės į pietus einančios gatvės ir *decumani* – iš rytų į vakarus, sudarė taisyklingus kvartalus. Ten, kur susikirsdavo pagrindinės *cardo* ir *decumanus,* iškildavo forumas – šventyklų apsupta aikštė, visuomeniniai ir komerciniai pastatai. Pagrindinėje miesto dalyje būdavo išdėstomi įprasti romėnų viešieji pastatai: teatras, termos ir t. t. Vos už miesto sienos paprastai iškildavo amfiteatras, į kurį žiūrėti reginių rinkdavosi ir apylinkių gyventojai. Stačiakampių kvartalų

Verona – romėnų kolonija
Veronos centrą charakterizuoja romėnų kolonijoms būdingas cardines *ir* decumani *tinklas. Tai matyti šiame žemėlapyje* (viršuje), *paimtame iš romėnų traktatų rinkinio* Corpus Agrimentorum Romanorum, *arba* Gromatici veteres, *kuriame kalbama apie žemės matavimą ir skirstymą centurijomis. Už miesto sienos I a. po Kr. iškilo amfiteatras* (apačioje). *Ir šiandien jis mus žavi savo tobulybe. Kiekvieną vasarą čia vyksta muzikos sezonas.*

Emilijaus kelias
Kelių tinklo planas ilgą laiką darė stiprią įtaką teritorijos plėtrai. Šią mintį gali paliudyti pasiūlymas nutiesti Emilijaus kelią. Tai buvo padaryta 187 m. pr. Kr. konsulo Marko Emilijaus Lepido. Kelias, nutiestas, kad sujungtų Riminį su Pjačenca, davė pavadinimą vienam Italijos regionui, kuris taip vadinamas iki šiolei.
Viršuje: *mylakmeniai iš Emilijaus kelio.*

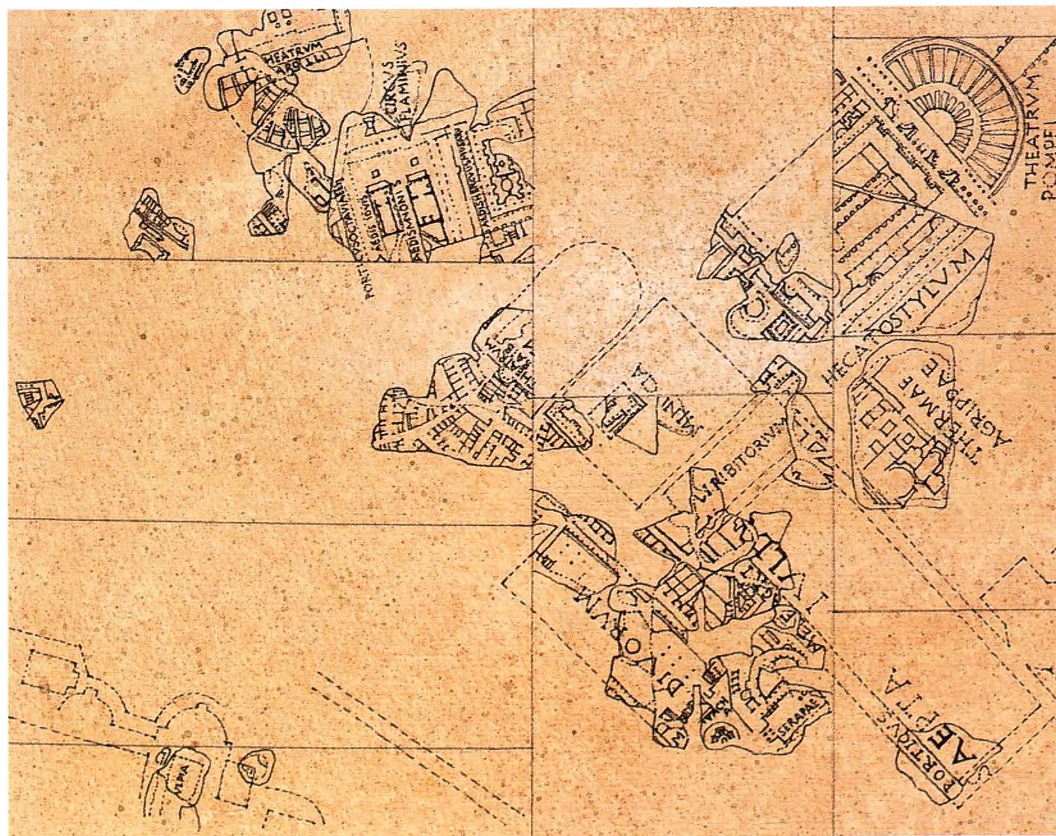
Imperijos vakarai
Valdant Augustui, daugelis Galijos ir Ispanijos miestų buvo padovanoti kokiam milžiniškam centrui (Arliui, Nimui, Taragonai) arba apjuosti mūro siena (Otenas, Saragosa, Barselona). Šalia: *sarkofago detalė iš Arlio.*

miesto planas (hipodamiškasis, kaip jį vadina žinovai, vardą gavo nuo jį sukūrusio graikų architekto Hipodamo Miletiečio) buvo taikytas skirstant teritoriją centurijomis. Kitaip tariant, taisyklingais sklypais po 200 jugerų. Toks skirstymas ir sudarė romėnų agrarinės kolonizacijos pagrindą.

Šitaip miestas ir kaimas buvo nuosekliai jungiami į vientisą teritorijos tvarkymo planą. Jis visoje imperijoje įspaudė romėnų mentalitetui būdingą ženklą.

Patraukiantis modelis

Romėnams būdingas urbanistinis modelis dažnai prigydavo ir mažesniuose centruose, egzistavusiuose prieš nukariaujant romėnams. Keltams apsigyvenus Konimbrigoje (dab. Koimbra), iš pradžių ji buvo kilmingų čiabuvių gyvenvietė. Imperijos laikotarpio pradžioje Konimbriga tapo romėnų miestu. Kularonas (dab. Grenoblis) III amžiuje buvo apjuostas siena, o IV a. jau gyvavo kaip miestas, vardu Gracianopolis. Net tarp *canabae*, barakų, iškilusių imperijos šiaurėje prie karo stovyklų, retsykiais būta puikių pastatų. Kai kurios stovyklos, pavyzdžiui, Akvinkas (Budapeštas), Karnuntas (Viena), Argentoratas (Strasbūras) iškilo iki miesto statuso.

Įspūdinga dėlionė
Brėžinyje matome Marso lauko teritorijos rekonstrukciją. Ji atlikta remiantis iki mūsų dienų išlikusiais Forma Urbis *fragmentais.*

FORMA URBIS

III a. po Kr. pradžioje buvo padarytas gigantiškas Romos miesto marmurinis planas. Mus pasiekę jo fragmentai archeologams yra milžiniška dėlionė, kurią reikia sudėlioti. *Forma Urbis*, kaip jis vadinamas, buvo 13 x 18 metrų ir buvo išdėstytas Taikos forume, pastatytame valdant Vespasianui. Skrupulingai sujungtos marmuro plokštės sudarė vientisą paviršių. Įsidėmėtino dydžio yra jo mastelis – 1: 240. Vertikaliame plane buvo pavaizduotas visas miesto statinių tinklas: visuomeniniai pastatai ir nuosavi namai, šventyklos, termos, gatvės, teatrai, turgavietės, tiltai. Daugelis pastatų turėjo pavadinimus. Tai leidžia manyti, kad planas turėjo pamokomą arba, kaip pasakytume šiandien, turistinę funkciją. Vis dėlto didžiulis tikslumas, kurio laikantis buvo padaryti ne tik žymių paminklų, bet ir bevardžių pastatų planai, rodo, kad *Forma Urbis* buvo parengtas remiantis metodišku ir kruopščiu kadastro tipo žemėlapiu. Ir toks planas nebuvo vienintelis. Iš rašytinių šaltinių žinome, kad analogiškus *formae urbis* turėjo ir provincijų miestai.

TIKROVĖS VAIZDAVIMAS

Romėnų skulptūra įkvėpimo sėmėsi iš daugelio šaltinių ir per daugiau kaip tūkstantį savo istorijos metų patyrė apstybę stilistinių pasikeitimų. Vis dėlto skulptūros pobūdis nepakito, specifinis ir išskirtinis jos bruožas – aistringas, nenumaldomas ryšys su tikrove.

Antikos civilizacija portreto nemėgo. Žmogų vaizduojančios realistinės statulos prislegia magiškais religiniais saitais su protėviais, neretai pamirštais, tačiau pasąmonėje dar gyvais. Tik IV a. pr. Kr. graikų menininkai pradėjo kurti „portretus". Juose jau imta perteikti vaizduojamam žmogui būdingus veido bruožus, tačiau ne jo dvasinį pasaulį. Etruskai praktiškai niekuomet nesiliovė vaizduoti įvairių žmonių „tipų" (senio, kilmingos moters, rubuilio ir taip toliau). Pasak romėnų, tai skirtingi dalykai. Protėvių ir jų atvaizdų kultas, itin įsišaknijęs tarp kilmingųjų romėnų, skulptorius paskatino kuo tiksliau, kiek leido jų sugebėjimai, perteikti vaizduojamų veikėjų būdingus veido bruožus. Taigi nuo pat pradžių romėnų skulptūra pakrypo į portretišką, t. y. tikslų, retsykiais negailestingą

Kilmingas pilietis iš provincijos
Iš įvairių Italijos vietų mus pasiekė gausybė portretų, sukurtų respublikos laikotarpiu. Štai šis (šalia) *atkeliavo iš Fjezolės (Florencija). Skulptūriniai portretai yra reikšmingas Italijos miestų kultūrinės atmosferos paliudijimas. Miestai, įveikę konfliktus su Roma, pradėjo aktyviai dalyvauti politiniame ir ekonominiame valstybės gyvenime.*

Nuo vaško prie marmuro
Portretas senovės Romoje atsirado šeimos įpročiu saugoti iš vaško nulietas pomirtines kaukes. Paskui tie veidai, iš pradžių vaškiniai, vėliau iš kietesnių medžiagų, tokių, kaip marmuras ir bronza, buvo perdaryti kaip biustai. Apačioje: *reljefas, kuriame pavaizduotas aukojimas mirusiojo garbei. Greta matome protėvio atvaizdą rodantį aukotoją.*

Moters portretas
Romėnų portreto menas mums padovanojo didžiulę galeriją veikėjų. Šiandien vėl atgimė romėnų bendruomenėje gyvenusių žmonių tipai. Viršuje: *bronzinis kilmingos moters portretas (I a. po Kr.).*

Augusto duktė
Valdant Augustui ir Julijų Klaudijų dinastijai, viešojo portreto menas pakito. Nuo realistinio vaizdavimo jis pasuko prie idealizuojamosios, senovės graikų meną mėgdžiojančios krypties. Viršuje: *marmurinis Augusto dukters Julijos biustas.*

Vespasiano portretas
Verizmas grįžo valdant Flavijams. Tai akivaizdžiai rodo šis marmurinis imperatoriaus Vespasiano portretas. Valdant Dioklecianui ir jo įpėdiniams, imperatorių veido bruožai buvo vaizduojami labai stilizuotai, atskleidžiant dievišką valdovų prigimtį.

Tobula kopija
Lisipo Apoksiomeno *(„Atleto, gremžtuku grandančio odą") romėniška kopija. Lisipas buvo vienas žymiausių klasikos laikotarpio graikų skulptorių.*

žmogaus vaizdavimą. Niekad iš šio „ženklo" jai taip ir nepavyko išsivaduoti.

Vėliau buvo mėginta parodyti ne tik fizinius, bet ir vaizduojamo asmens charakterio bruožus. Vėlyvuoju respublikos ir ankstyvuoju imperijos laikotarpiu prasidėjo įstabus portreto suklestėjimas. Tai buvo romėnų portretinio meno aukso amžius.

Milžiniška gamyba

Mus pasiekę kūriniai yra menkutė dalis tų, kurie puošė romėnų namus, šventyklas, miestų gatves ir aikštes. Didžiuma bronzinių statulų, stingant medžiagų, amžiams bėgant buvo išlydytos. O marmuro skulptūros neretai dienas baigdavo kalkių degimo krosnyse, į kurias marmurą mesdavo, kad iš jo išgautų kalkes. Nežiūrint to, statulų, reljefų, dekoratyvinių detalių buvo pagaminama tiek daug, kad net ir ta menka išlikusi dalis yra milžiniškas lobis. Iš tiesų visai pagrįstai galima kalbėti apie „pramoninę" skulptūrų gamybą. Klasikinio laikotarpio graikų originalai buvo kopijuojami tūkstančiais egzempliorių, kad papuoštų vilas, peristilius, rūmus, kapus. Ne vien aristokratai jautė priedermę namus užversti Skopo, Lisipo ar Praksitelio kopijomis. Taip elgėsi ir kiekvienas smulkus valdininkas iš provincijos, praturtėjęs pirklys ar geidžiantis pakilti socialiniais laipteliais pareigūnas. Ištisas dirbtuvių ir cechų tinklas vertėsi šia veikla. Kitą užsakymų šaltinį sudarė dideli, viešose vietose stovėję darbai, liaupsinantys valdovų ir jų šeimų didybę. Tokio pobūdžio darbus skatino kurti imperatoriai. Visa ši veikla mums paliko neįtikėtiną „testamentą", liudijantį nepaprastą gyvumą, įvairumą ir vertę. Be kita ko, šie darbai išgarsino romėnų plastiką, kuri laikoma vienu didžiausių žmonijos sukurtų menų.

TAPYBA IR MOZAIKA

Nuo šlovinamųjų paveikslų, nešamų triumfo eisenoje, iki subtilių mozaikų, deramai įvertinusių ir pabrėžusių grindų ir sienų reikšmę. Galima drąsiai teigti, kad vaizduojamasis romėnų menas be jokios abejonės buvo vienas pačių įvairiapusiškiausių ir originaliausių menų Antikos pasaulyje.

Mozaika iš kubelių
Tai labiausiai paplitusi mozaikos technika. Mozaikos vaizdas kuriamas iš spalvoto marmuro bei stiklo kubelių (tesserae), *neretai glazūruotų, taip išgaunant pačių įstabiausių šviesos efektų. Žinomas siužetas ir vėlyvuoju helenizmo, ir romėnų laikotarpiu – geriantys balandžiai.*

Neįprastas ir kartu labai reikšmingas tas faktas, kad romėnų tapybą paakstino karo įvykių šlovinimas. Išties jau III a. pr. Kr. prie Tiberio krantų buvo paplitęs ypatingas vaizduojamojo meno žanras, vadinamasis „triumfo“ žanras. Jo tikslas buvo įteikti liaudžiai iliustruotą pergalingų mūšių ataskaitą. Per triumfo eitynes buvo nešami paveikslai. Paskui jie atiduoti saugoti į Kapitolijų, kad kuo daugiau žmonių galėtų jais žavėtis. Mažne tuo pačiu metu ėmė rastis pirmieji dekoratyviniai paveikslai sakraliniuose pastatuose, pavyzdžiui, Gerovės (*Salus*) šventykloje. Derėtų paminėti, kad juos apie 304 m. pr. Kr. sukūrė Fabijus Piktoras, pirmasis vaizduojamojo meno romėnų dailininkas. Tačiau apie visą šią kūrybą žinome nedaug arba ničnieko. Didysis romėnų dailės ir jos krypčių „archyvas“ atsiras vėliau, ir didelė jo dalis bus palaidota 79 m. po Kr. įvykus stipriam Vezuvijaus ugnikalnio išsiveržimui. Prie šio gausaus palikimo prisijungia ir kiti tos pačios rūšies kūriniai, surasti Romoje, daugiausia ant Palatino kalvos. Remdamasis šiais atradimais XIX a. vokiečių mokslininkas Augustas Mau romėnų mene išskyrė keturis romėnų tapybos stilius, apėmusius jos raidą nuo II a. pr. Kr. iki I a. po Kr. pabaigos. Jo darbas, kuriame daug tikslių detalių, yra vertingas ir šiandien.

Visiškai kitokio pobūdžio ir inspiracijų yra kita mums žinoma reikšminga romėnų dailės srovė. Tai krikščioniškasis menas. Jis atsirado katakombose I a. viduryje, vėliau suklestėjo papuošdamas ankstyvąsias krikščionių bazilikas, pastatytas po 313 m. Konstantino edikto. Tapyba taip ir liko mažesnės svarbos, palyginti su dideliais, mozaikos technika sukurtais kūriniais. Pastarieji buvo būdingi ankstyvosios krikščionybės laikotarpio menui.

Akmenėlių mozaika
Ši seniausia mozaikos technika, kai vaizdas kuriamas iš mažų spalvotų akmenėlių, buvo plačiai naudojama graikų. Viena pačių dailiausių mozaikų, kurioje pavaizduota Aleksandro Didžiojo medžioklė, atrasta Peloje (Makedonija).

Mozaika

Jeigu tapyba ir skulptūra yra meno rūšys, kurių šaknys glūdi akmens amžiuje, tai mozaika, priešingai, atsirado graikų ir romėnų kultūroje. V a. pr. Kr. pabaigoje išsirutuliojusi Graikijoje, mozaika buvo džiaugsmingai sutikta romėnų pasaulyje. Pirmiausia ji buvo kuriama iš smulkių spalvotų akmenukų, tačiau nuo III a. pr. Kr. paplito *opus tessellatum*. Tai klasikinė kubelių, tik itin smulkių, mozaika. Romėnai mozaiką ne tik plačiai taikė puošybai, bet ir suteikė jai praktinę reikšmę. Pavyzdžiui, mozaikomis buvo dengiamos grindys, ir tai buvo pagrindinis mozaikos pritaikymas, o mums ji šiandien pirmiausia kelia asociacijų su sienų puošyba. Temos ir atlikimo būdai romėnų pasaulyje buvo be galo įvairūs: nuo geometrinių kompozicijų iki puošnių augalinių motyvų, medžioklės, karo, kaimo gyvenimo, erotinių, mitologinių ir kitokių scenų.

Stiprėjant krikščionių religijai ima rastis ir vis labiau įsigalėti siužetai iš Evangelijos, taip pat šventųjų, vyskupų, apaštalų, Bažnyčios Tėvų vaizdavimas, taip kad mozaikos (dabar veik visuomet tik sieninės) taps pačiu būdingiausiu ir labiausiai paplitusiu krikščioniško meno reiškiniu mažų mažiausiai iki Viduramžių pabaigos.

Inkrustuoto marmuro mozaika ir mozaika auksiniame fone
Mozaika su marmuro inkrustacija (viršuje) *nelabai paplitusi, nes brangiai atsieina. Ji kuriama iš smulkių, kruopščiai suskaldytų marmuro gabaliukų. Ankstyvuoju krikščionybės laikotarpiu įprasta tapo mozaika auksiniame fone* (viršuje dešinėje), *kuriame įkomponuotos figūros iš paauksuotų kubelių.*

IV Pompėjų stilius
Freskos iš Meleagro namo Pompėjuose (apačioje) *yra puikus romėnų sienų tapybos IV stiliaus pavyzdys.*

KETURI ROMĖNŲ TAPYBOS STILIAI

Šiuos stilius 1872 metais suformulavo mokslininkas Augustas Mau.
I stilius (paplitęs nuo II a. pr. Kr.): skirtingomis spalvomis buvo tapomos architektūrinės konstrukcijos ir elementai.
II stilius (I a. pr. Kr.): būdinga „iliuzionistinė" tapyba; vaizduoti sudėtingi, teatro dekoracijas primenantys pastatų fasadai. Tarp jų įkomponuojamos tolimos erdvės ir peizažai.
III stilius (Augusto ir Tiberijaus laikotarpis): jam būdingos puošnios egiptietiškos ir egzotiškos detalės.
IV stilius (tarp 40 ir 79 m. po Kr.): sienos ištapytos didingomis architektūrinėmis formomis, o tarp jų įkomponuoti dideli mitologines scenas vaizduojantys paveikslai.

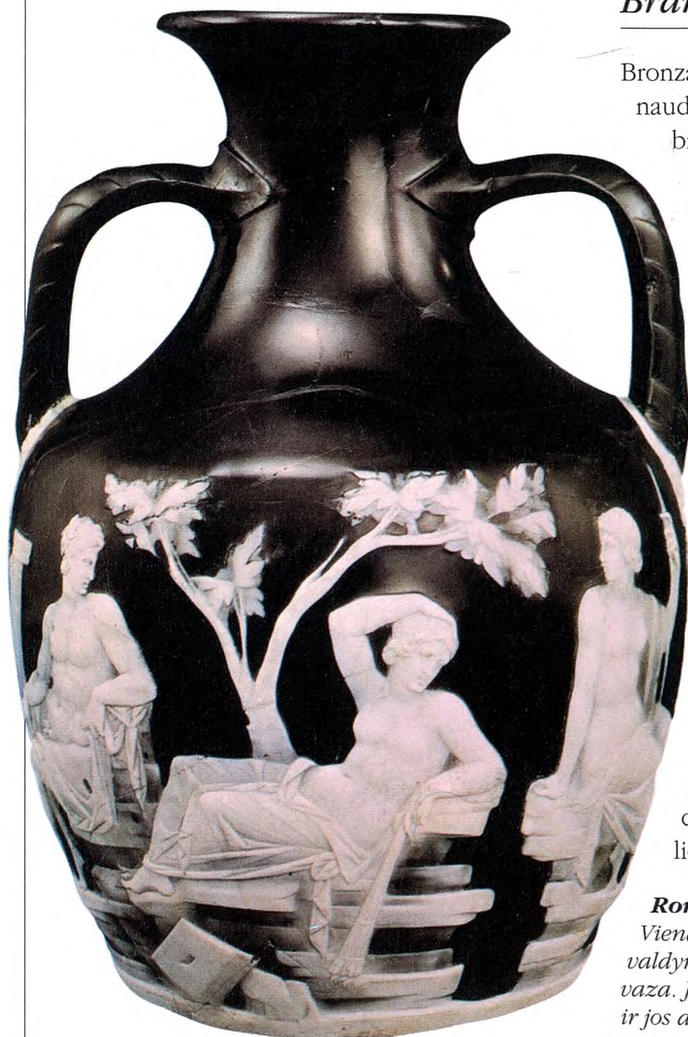
TARP MENO IR AMATININKYSTĖS

Keramika, bronza, sidabras, auksas, stiklas – romėnų amatininkai sumaniai dirbo su daugybe medžiagų, kurdami kuo turtingiausių formų pasaulį. Šie dirbiniai ir šiandien priverčia atgimti antikinę Viduržemio jūros kultūrą.

Ryšiai su etruskais, o vėliau su graikų miestais Kampanijoje, romėnams suteikė galimybę susipažinti ir su gražia Atikos amatininkų keramika, ir su elegantiškų formų, gausiai išpuoštais etruskų ąsočiais. Vėliau prasidėjo tikra jų gamyba graikų salose, Peloponese ir Kampanijoje. Pilte pasipylė nesuskaičiuojami kasdieniai daiktai – nuo amforų iki taurių, nuo aliejinių lempų iki molinių indų, kuriais buvo prekiaujama ant kiekvieno imperijos kampo. Tai būta įspūdingos gamybos – nuo pačių grubiausių daiktų iki be galo įmantrių ir didelės vertės kūrinių. Technikos, neretai ir formos, daugel amžių liko nepakitusios. Taip radosi viena didžiausių istorijoje vieningų rinkų.

Brangūs metalai

Bronza, be jokios abejonės, buvo labiausiai naudojamas romėnų metalas. Bronzos dirbinių buvo galima išvysti kiekviename kasdienio gyvenimo žingsnyje. Bronzos reikėjo statuloms lieti, baldams, įvairiausiems vartojimo reikmenims: aliejinėms lempoms, skalpeliams, lėkštėms, puodams, visokiausioms taurėms, dubenims, samčiams, tualeto reikmenims ir t. t. gaminti. Ir bronzą, ir varį romėnai vadino tuo pačiu žodžiu *aes*. Bronza buvo pagrindinis komponentas (nuo 70 iki 90%, alavo daugiau kaip 10–30% ir šiek tiek sidabro, švino, cinko), o romėnai – tikri šio metalo meistrai. Bronzą jie naudojo kur kas dažniau nei geležį (pastarosios reikėjo tik gaminant ginklus ar kitokius ypatingus, didelio atsparumo reikalaujančius įrankius). Bronza buvo labai plačiai naudojama gaminant veik visus daiktus dar ir todėl, kad jos liejyba (naudojant liejimo formą ar taikant vaškinę

Romėnų vazų meno šedevras
Vienas pačių įmantriausių darbų iš Augusto valdymo pirmosios pusės – vadinamoji Portlando vaza. Ji pasakoja mylimųjų Augusto dukters Julijos ir jos antrojo vyro Tiberijaus susitikimo istoriją.

Puošnus bronzos dirbinys
Panonijoje rastas bronzinis vežimo ornamentas (III a. po Kr.). Jame pavaizduoti Panas, Dionisas ir satyras.

Venera ir jos patarnautojos
Ant sidabro taurės iš Pompėjų (I a. po Kr.) pavaizduotas Veneros tualetas.

Kamėjinis stiklas
Panelis iš mėlyno stiklo ir į stiklą panašios baltos masės. Jame pavaizduota Ariadnės iniciacija į Dionisijas. Priskiriamas laikotarpiui tarp I a. pr. Kr. pabaigos ir I a. po Kr. pradžios.

techniką) leido lieti pagal šabloną pačiais įvairiausiais ir neįprasčiausiais būdais. Taip buvo pasiekiama itin subtilių rezultatų. O sidabrą ir auksą romėnai naudojo gana retai. Begalė sidabro ir aukso plūstelėjo į Romą su karo grobiais. Namų apyvokos reikmenys iš šių tauriųjų metalų buvo gaminami retai, išskyrus taures, dubenis, puodukus. Tačiau papuošalai – vėriniai, auskarai, segės, pakabukai, apyrankės – buvo gaminami iš aukso ir sidabro. Nors papuošalus darė pačiais įvairiausiais būdais, vis dėlto radosi labai panašių daiktų, net vienas nuo kito toli esančiuose imperijos kraštuose. Tai rodo buvus glaudžius ryšius, ypač nuo II a. po Kr., tarp įvairių romėnų valdomų sričių. Visa tai suformavo bendrą skonį visoje romėnų civilizacijos zonoje.

Raudono molio keramika
Romėnams buvo būdinga raudonmolė keramika, atpažįstama iš metalinio blizgesio ir raudonojo koralo spalvos. Apačioje: *šios rūšies vaza iš Maroko (I a. pr. Kr.).*

Trapus stiklas

Romėnų pasaulis pirmasis susipažino su stiklo dirbiniais ir pradėjo juos tolydžio naudoti. Dirbinius formavo pūtimo būdu, todėl jie nebuvo dideli. Tačiau stiklo paplitimas romėnų amatininkams nedraudė kurti nuostabiai gražių ir puikios meninės vertės dirbinių. Visoje imperijoje buvo labai vertinamos neretai rytinėse teritorijose įsikūrusios gildijos, kurios ir specializavosi stiklo dirbinių gamyboje. Stiklo dirbinių visuomet itin gausiai randama kasinėjant ir tai yra vienas žaviausių senovės perduodamų medžiaginės kultūros paliudijimų.

ATSKLEISTA PASLAPTIS

Romėnų stikliai tobula technika kūrė kerinčio grožio meno dirbinius. Kad ir žymusis kamėjinis stiklas iš daugiasluoksnio įvairiaspalvio stiklo, kurį raižant, poliruojant gaunamas kamėjos vaizdas. Tokiu būdu sukurtas stiklas, neretai mėlynos spalvos su iškiliomis baltomis figūromis, itin vertintas ne tik Antikos laikais, bet ir šiandien. Vis dėlto didžiąją romėnų stiklo dirbinių dalį sudaro paprasti ir ypatingu dailumu nepasižymintys darbai. Tačiau daugelis jų nuvalkiotas formas atlygina viena keista savybe: jei juos pastatai priešais šviesą, jie sušvinta vaivorykštės spalvomis arba keičia spalvą (pavyzdžiui, iš neskaidrios žalios pereina į vaiskiai raudoną). Ilgą laiką buvo manoma, kad šis nepaprastas efektas slepia laikui bėgant prarastą gaminimo paslaptį. Tačiau neseniai atlikti tyrimai parodė, kad viskas kur kas proziškiau – paprasčiausiai suprastėjo medžiagos, neretai dėl sąlyčio su žeme. Galiausiai randasi irimo požymių ir tai galima pajusti liečiant: restauratorių slogučiui ant rankų išties lieka smulkių įvairiaspalvių pleišenėlių.

Žaižaruojantis stiklas
Neskaidraus žalio stiklo taurė priešais šviesą tampa vaiskiai raudona (IV a. po Kr.).

APIJAUS KELIAS – „KELIŲ KARALIUS"

Apijaus kelias buvo nutiestas 312 m. pr. Kr. cenzoriaus Apijaus Klaudijaus iniciatyva. Kelias turėjo sujungti Romą su Kapuja. Tai pirmasis didelis romėnų kelias, kuris ir šiandien vadinamas jo tiesėjo vardu (*Via Appia*).

Kitados Apijaus kelias buvo apibūdinamas taip: „Puikus, visus kelius pranokstantis kelių karalius". Kelias buvo pradėtas grįsti 312 m. pr. Kr. cenzoriaus Apijaus Klaudijaus iniciatyva ir iš pradžių prasidėjo nuo Kapenos vartų. Vėliau, III a. po Kr. pabaigoje, apjuosus miestą Aureliano siena, jo pradžia buvo nuo Apijaus vartų – šiandien šv. Sebastiano vartai. Apijaus kelias sujungė Romą su Kapuja, turtingu miestu, atvėrusiu vartus į pietus. 268 m. pr. Kr. kelias buvo pratęstas iki Benevento, o vėliau ir iki pat Brundizijaus. Taip buvo pasiektas didelis uostas ir atsivėrė kelias į Graikiją bei Rytų šalis. Apijaus kelias buvo romėnų prekybos ir karo arterija, pati žymiausia, svarbiausia ir judriausia trasa visoje imperijoje. Jis buvo pirmas didelis romėnų pasiekimas tiesiant kelius ir pavadintas – romėnui suteikta dar neregėta garbė – jį suprojektavusio pareigūno vardu. Išties iki tolei kelių pavadinimus lėmė miesto, į kurį kelias vedė, vardas (Nomento, Tiburo, Ardėjos, Prenesto) arba gyventojai, kurių teritoriją jis kirto (Lotynų kelias). Vienintelė išimtis – Druskos kelias (*Via Salaria*), jungęs Romą su Adrijos jūra, iš kurios buvo gaunama brangi druska. Ją romėnai vartojo maistui ruošti ir konservuoti.

Nepaprastas transportas
Nuotraukoje: *reljefas iš Apijaus kelio. Dramblio kaulo reljefe pavaizduotas dramblys su nešuliu.*

Romėnų kaimo vietovė
Pirmas Apijaus kelio ruožas užmiestyje, kurį labai mėgo XIX amžiaus literatai ir dailininkai, mažumėlę dar saugo vietovės žavesį.

Cecilijos Metelos kapavietė
Apijaus kelio trečioje mylioje iškyla vienas žinomiausių romėnams būdingų antkapinių statinių. Tai Cecilijos Metelos – respublikos laikotarpiu svarbią vietą užėmusios kilmingos romėnės – kapavietė. Apvalus statinys iš dalies išsaugojo originalią marmuro plokščių dangą.

Karo kelias, tapęs prekybos trasa

Pagrindinė priežastis, pastūmėjusi Romą tiesti Apijaus kelią, buvo strateginio pobūdžio – sujungti Miestą su kontrolės postais Kampanijoje. Čia samnitai buvo įsteigę vieną savo stipriausių punktų. Tačiau pradžioje vyravęs karinis vaidmuo gana greitai tapo antraeilis. Apijaus kelias virto svarbiausia trasa vis labiau intensyvėjančios prekybos tarp sostinės ir Kampanijos srities. Kampanijos uostus pasiekdavo prekės iš kiekvienos Viduržemio jūros vietos. Be to, į Kampaniją buvo sutelkti didžiumos senato diduomenės prekybiniai ir ekonominiai interesai. Kelias tapo būtinu maršrutu visiems – pirkliams, kariškiams, pareigūnams – vykusiems į Rytus. Greitu laiku Apijaus kelias tapo pagrindine visos pietų Italijos kelių sistemos linija.

Brundizijaus stulpas
Iš dviejų Brundizijaus (dab. Brindisi) uoste pastatytų stulpų, nurodžiusių atvykimo vietą nuo Apijaus kelio, vienas dar visai sveikas ir puikiai išsilaikęs. Kitas, nugriuvęs XVI a., buvo iškart padovanotas Lečės miestui. Šiandien ant jo stovi šv. Oronco statula.

Nuolatinis tvarkymas

Iš pradžių kelias tiesiog buvo negrįstas, nutiestas jungiant ir lyginant daugybę ankstesnių pilkelių. Tačiau gangreit buvo išgrįsta miesto atkarpa, o vėliau ir visas kelias. Jo priežiūra tapo vienomis sunkiausių, bet ir trokštamiausių administracinių pareigų visoje Romoje. Pats Cezaris buvo labai patenkintas, gavęs šias pareigas. Net sunkiu metu didžiojo kelio priežiūra ir jo būklė romėnų valstybei buvo pats svarbiausias dalykas. Didelį dėmesį keliui skyrė imperatorius Trajanas. Jo nuopelnu siaurame kelio ruože prie Teracinos buvo akiplėšiškai „iškirsta“ uola ir nutiesta trasa. Tokiu būdu kelio atkarpa buvo ištraukta iš bangų pinklių. Į paskutinio kelio ruožo darbus irgi kišosi imperatorius, net perkrikštydamas jį Trajano keliu.

ĮSPŪDINGA TRASA

Pirmąjį Apijaus kelio ruožą užmiestyje puošia paminklai. Tarp jų – žymių romėnų šeimų, taip pat paprastų miestelėnų ir atleistinių kapų rūsiai, kapavietės. Pakeliui stūksančios kalvos apaugusios pajūrio pušimis. Tai vienas žinomiausių architektūrinės ir turistinės Romos „atvirukų“. Tačiau reikia pasakyti, kad abipus viso kelio driekiasi paminklai. Daugelis jų yra gana žinomi (pavyzdžiui, garsioji *Conocchia* prie Kapujos – *nuotraukoje*). Tai rodo didžiulę kelio svarbą.

DOMUS AUREA – NERONO UTOPIJA

Vos užgesinus gaisrą Romoje 64 m. po Kr., Neronas įgyvendino planą, apie kurį galvojo jau seniai. O jis audė svajones apie imperatoriaus vertus didžiulius, prašmatnius, reprezentacinius rūmus.

Įėjimas į rūmus
Viršuje: *vienas iš įėjimų į Domus Aurea. Rūmai užėmė visą pietrytinę Romos dalį.*

Didysis Romos gaisras buvo baisinga nelaimė, tačiau turėjo ir teigiamų pusių. Jis suteikė Neronui galimybę įgyvendinti savo urbanistinius sumanymus. Neronas buvo numatęs rekonstruoti miestą, vadovaudamasis moderniškesniais ir racionalesniais kriterijais. Pavyzdžiui, praplatinti gatves, tiesti jas toliau viena nuo kitos ir tokiu būdu išvengti visa nusiaubiančio gaisro pavojaus. Imperatorius pasinaudojo proga, kad drauge su šiais „visuomenei naudingais" planais įgyvendintų ypatingą sumanymą – pastatyti išties imperatoriškus rūmus ir juos pavadinti *Domus Aurea*, Aukso rūmais.

Opijaus kalva
Bendras Opijaus kalvos vaizdas su Domus Aurea *liekanomis. Rezidencija buvo pastatyta per itin trumpą laiką, 64–66 m. po Kr.*

Statybų planas ir architektai

Didžiuliame plane į rūmų ansamblį buvo numatyta įtraukti ne tik Palatino ir Eskvilino kalvas, bet ir visą Celijų su jo papėdėje nusidriekusia įlome, kur vėliau iškilo Koliziejus. Tikras miestas mieste. Netgi su tyvuliuojančiu dideliu tvenkiniu, o jame – milžiniška imperatoriaus statula. Planui įgyvendinti buvo pakviesti du architektai, Severas ir Celeras, taip pat idėjų nestokojantis dekoruotojas Fabulas (ar Famulas). Jiems imperatorius įsakė įkvėpti gyvybę „vyro vertam būstui". Neronui

užėmus tokią didelę miesto centro dalį, ėmė protestuoti bei niurzgėti ir imperatorių mylinti liaudis. Kita vertus, statybų plano kaina labai smarkiai šoktelėjo. Vespasianas, užėmęs sostą po Nerono mirties, suskubo grąžinti miestui pirmtako atimtas sritis.

Taigi didžioji *Domus Aurea* dalis buvo sugriauta. Išlikusi vienintelė jų dalis ant Opijaus kalvos buvo įkomponuota į didžiųjų termų pamatus. Jas Trajanas pastatė 109 m.

Įkvėpimo šaltinis architektams ir dekoruotojams

Iš rūmų ansamblio teliko du sektoriai, užimantys apie 300 metrų ilgio ir 200 metrų pločio erdvę. Vakarų pusėje yra didelis stačiakampis portikais apjuostas kiemas, o jame atsiveria erdvus nimfėjus. Centrinėje pastato dalyje akį traukia prabangiai išpuošta, vadinamoji „paauksuoto skliauto" menė. Rytinėje dalyje dominuoja erdvi aštuoniakampė menė. Aiškiai matyti ryškus pažiūrų neatitikimas. Tai galėjo nutikti dėl keleto priežasčių. Kadangi projektą rengė du skirtingi projektuotojai, statinio sparnai chronologiškai nesiderina. Vis dėlto rūmus puošusios prašmatnios dekoracijos sukuria vientisą visumą. Tad net ir tie likučiai darė stiprią įtaką Renesanso ir Baroko menininkams, duodami pradžią ryškiai meno krypčiai.

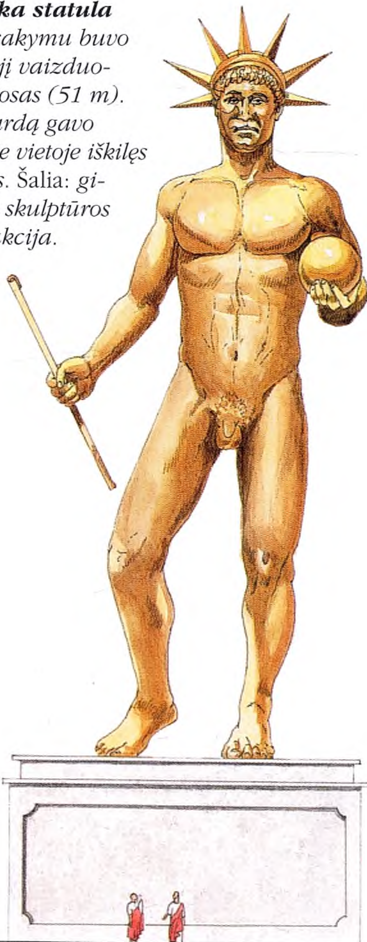

Renesanso laikotarpio gobelenas
Šie XVI a. gobeleno groteskai buvo įkvėpti tapybos, aptiktos Domus Aurea.

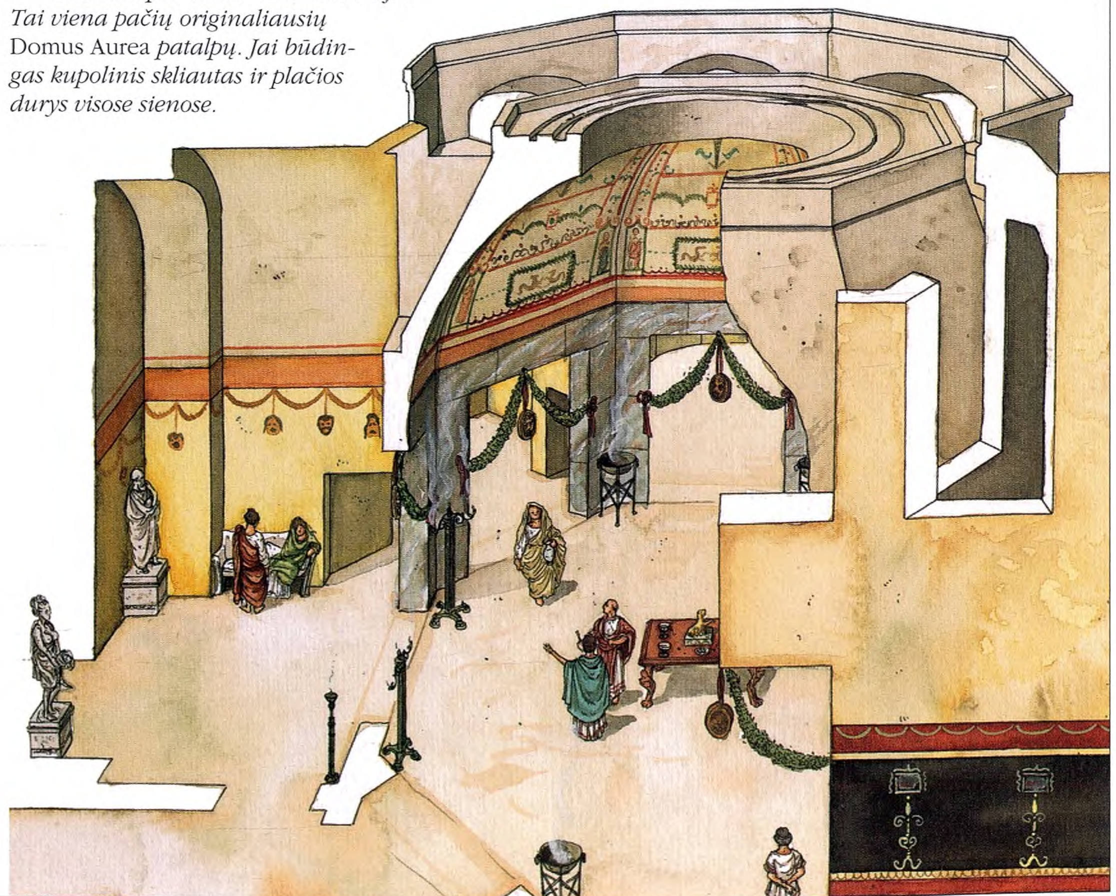
GROTESKŲ KILMĖ

Apie XV a. pabaigą buvo pradėta leistis į Opijaus kalvos grotas. Taip dienos šviesą išvydo *Domus Aurea* stebuklai. Daugybė Renesanso laikotarpio menininkų, nusileidę į požemines patalpas, likdavo apstulbinti iki tolei neregėtos sienų tapybos. Jie pradėjo perimti siužetus ir formas: pasakiškų augalų ir gyvūnų, žmonių figūrų ir geometrinių motyvų. Kūrinių kompozicija buvo išraiškinga ir neįprasta. O kadangi tapyba buvo aptikta grotose, tai jose rastus kūrinius imta vadinti groteskais.

Milžiniška statula
Nerono įsakymu buvo sukurtas jį vaizduojantis kolosas (51 m). Nuo to vardą gavo vėliau toje vietoje iškilęs Koliziejus. Šalia: *gigantiškos skulptūros rekonstrukcija.*

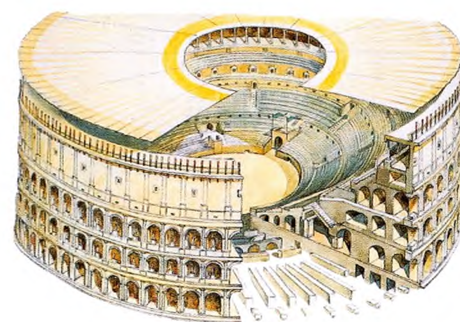

Aštuoniakampė menė
Aštuoniakampės menės rekonstrukcija. Tai viena pačių originaliausių Domus Aurea *patalpų. Jai būdingas kupolinis skliautas ir plačios durys visose sienose.*

KOLIZIEJUS – IMPERIJOS SIMBOLIS

Pradėtas statyti valdant Vespasianui, inauguruotas jo sūnaus Tito ir užbaigtas Domiciano, *Amphitheatrum Novum*, šiandien žinomas Koliziejaus vardu, yra pats žymiausias Romos architektūrinis paminklas. Tai miesto ir imperijos simbolis.

I a. po Kr. viduryje Romoje dar nebuvo to, ką kiti miestai jau turėjo daugiau kaip amžių. Tai didžiulio mūrinio amfiteatro, kuriame būtų rodomi liaudies itin mėgstami reginiai. Kalbama apie gladiatorių kautynes ir *venationes,* tai yra egzotiškų ir plėšrių žvėrių medžiokles. Vespasianas ėmėsi svarbių politinės reikšmės priemonių ir įsakė jį pastatyti už Forumo, ten, kur tyvuliavo Nerono *Domus Aurea* tvenkinys. Tokiu būdu liaudžiai pastatytas statinys perėmė imperatoriui priklausiusią akiplėšiškos prabangos vietą. Keturių aukštų didžiulis 50 metrų aukščio kalkinio tufo žiedas, o jame – milžiniškas amfiteatras. Jį sudaro per 80 sunumeruotų arkų – kad

VELARIJUS

Amfiteatro technologinis stebuklas buvo *velarium* (*viršuje matome jo rekonstrukciją*). Tai išradinga uždangos sistema, saugojusi žiūrovus nuo saulės. Atiko viršūnėje dar galima įžiūrėti keletą gembių, į kurias rėmėsi daug virš pastato išsikišusių stiebų. Ant tų stiebų buvo pritaisytas didžiulis uždangalas su lynų sistema. Reikalui esant uždangalas buvo ištempiamas arba suglaudžiamas. Jo valdymo principas panašus į burinių laivų. Galiausiai, kad velarijus veiktų, atžygiuodavo specialūs jūreivių eskadronai, kuriems netoliese buvo pastatytos kareivinės.

Koliziejaus vidus
Kaip ir šių dienų teatruose, taip ir Koliziejuje, buvo skirtingų kategorijų vietos. Jos priklausė ne nuo bilieto kainos (paprastai reginiai buvo nemokami), o nuo to, kokiam socialiniam luomui priklausė romėnas. Vietos arčiausiai arenos buvo skirtos senatorių luomo atstovams, toliau į viršų – raitelių luomo nariams ir taip toliau. Pamažėle kylant plačiais laiptais žemėjo socialinis luomas.

Žiaurūs reginiai
Mozaikos, kurioje pavaizduotos gladiatorių kautynės, detalė iš Teranovos, vietovės Lacijaus srityje, netoli senovinio miesto Tuskulo.

lengviau būtų rasti vietas, esant žiūrovų antplūdžiui. Priešais ovalo ašis atsivėrė keturi pagrindiniai įėjimai. Pro svarbiausią, kuris vadinosi Triumfo vartais, įžengdavo procesija, davusi ženklą pradėti reginį. Priešingoje pusėje stovėjo *Libitinaria* vartai, dedikuoti deivei Libitinai, susijusiai su mirties kultu. Išties pro šiuos vartus būdavo išnešamos aukos. Amfiteatras buvo suskirstytas į tris apskritimu kylančius aukštus (*maeniana*), kuriuose buvo akmens sėdynės. Ketvirtame, viršutiniame, būta medinių suolų (*maenianum summum in ligneis*). Pietiniame mažesnės ašies krašte, Celijaus kalvos pusėje, stovėjo imperatoriaus suolas.

„Kai sugrius Koliziejus, žlugs ir Roma“

Milžiniškas statinys mus pasiekė gerokai apgriuvęs. Ypač jo vidus daugelį amžių buvo nuolat siaubiamas. Nebeliko plačių laiptų (*gradus*), nei arenos. Taigi mes galime pamatyti vidinius ir požeminius praėjimus, statinio vidurius, buvusią funkcionavimo sistemą. Neliko scenos įrenginių (nuožulniųjų plokštumų, judančių ir besisukančių aikštelių, kėlimo įrenginių su atsvarais), kurie leido vienu metu į areną įvaryti dešimtis žvėrių ir greitai pakeisti scenovaizdį. Kad ir nusiaubtas, amfiteatras lieka įspūdingu statiniu, vertu Koliziejaus vardo – taip gana greitai jis buvo pradėtas vadinti. Pribloškiantis savo didumu, Koliziejus kiekvienam jį išvydusiam tampa įsimintinu Amžinojo miesto vaizdu, Romos simboliu. Viduramžiais daugelis prisiminė vieną pranašystę, VIII amžiuje paskelbtą vienuolio Bedos. Pasak jo, „Kolei gyvuos Koliziejus, gyvuos ir Roma, kai sugrius Koliziejus, žlugs ir Roma, o kai žlugs Roma, ateis pasaulio pabaiga“.

Fragmentai, kurių nebėra
Jau apniokotas kelių žemės drebėjimų nuo XIV a. Koliziejus tapo tikra klintinio tufo kasykla. Iš čia buvo imamos medžiagos kitų Romos paminklų statybai. Jo niokojimas baigėsi tik XVIII a., kai popiežius Benediktas XV Koliziejų paskelbė šventa vieta dėl jame pralieto krikščionių kankinių kraujo.

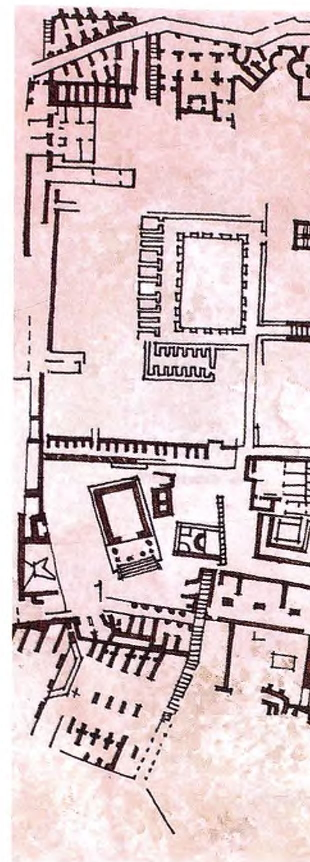
PALATIUM – IMPERATORIŲ RŪMAI

Ant Palatino kalvos, šventoje vietoje, kur, pasak padavimo, Romulas įkūrė Miestą (*Urbs*), iškilo didingos romėnų imperatorių rezidencijos.

Italai rūmus vadina *palazzo*, anglai *palace*, prancūzai *palais*, vokiečiai *Palast*, ispanai *palacio*. Įvairiomis kalbomis žodis, reiškiantis karalių ir valdovų rezidenciją mieste, skamba labai panašiai. Ir neatsitiktinai. Jis kildinamas iš svarbiausios ir žymiausios tarp visų rezidencijų, iš Romos imperatorių rūmų *Palatium*. Rūmų pavadinimas susijęs su Palatino kalva, ant kurios jie iškilo. Respublikos laikotarpiu ir imperijos pradžioje šis plotas dar buvo daugelio trokštamas gyvenamasis rajonas, kuriame rikiavosi prabangūs žymiausių senatorių šeimų *domus*. Vis dėlto čia buvo keletas pačių švenčiausių Romos kulto ir žilą senovę menančių vietų. Augusto pasirinkimas būstą statydintis kaip tik ant šios kalvos, šiaip ar taip, nebuvo atsitiktinis: imperatorių rūmai buvo glaudžiai susiję su Romos istorijos pradžia. Nepaisant to, iš pažiūros Augusto *Palatium* vis dar buvo įprastas, nors ir prabangus gyvenamasis namas. Augusto įpėdiniai jį pavertė tikrais rūmais, pamažėle taip išsiplėtusiais, kad užėmė visą kalvą. Valdant Neronui imperatorių rūmai netgi „perlipo" Palatino kalvą, užimdami aplinkines vietas Eskvilino ir Celijaus link. Pasibaigus Nerono didybės metui, imperatorių rūmai vėl sutilpo ant Palatino kalvos, tik ji buvo apstatyta daugybe naujų pastatų. Į valdžią atėjus Vespasianui, pastatai toliau gulė sluoksniais mažų mažiausiai iki Konstantino laikotarpio.

RŪMŲ VAIZDAS

Imperatorių rūmų griuvėsiai yra be galo kerintys, ypač kai į juos žvelgiame nuo Didžiojo cirko slėnio. Kitados *Palatium* turėjo atrodyti visiškai kitaip. Kolonadų apsuptas fasadas, sienos ištapytos arba padengtos įvairiaspalvėmis marmuro plokštėmis, viduje paveikslai, statulos, prašmatnūs namų apyvokos reikmenys. Iš čia atkeliavo kolekcijos, saugomos Palatino muziejuje. Tai skulptūros, neretai kuo puikiausios kokybės. Jos nelygu blyškus atvaizdas šedevrų skrynios, turėjusios ten būti rūmų aukso laikais.

Pastatų labirintas
Rekonstruotas Palatium *planas. Centre – peristilis su fontanu, o dešinėje – Domiciano stadionas (abu pavaizduoti apačioje).*

Domus Flavia *ir* Domus Augustana

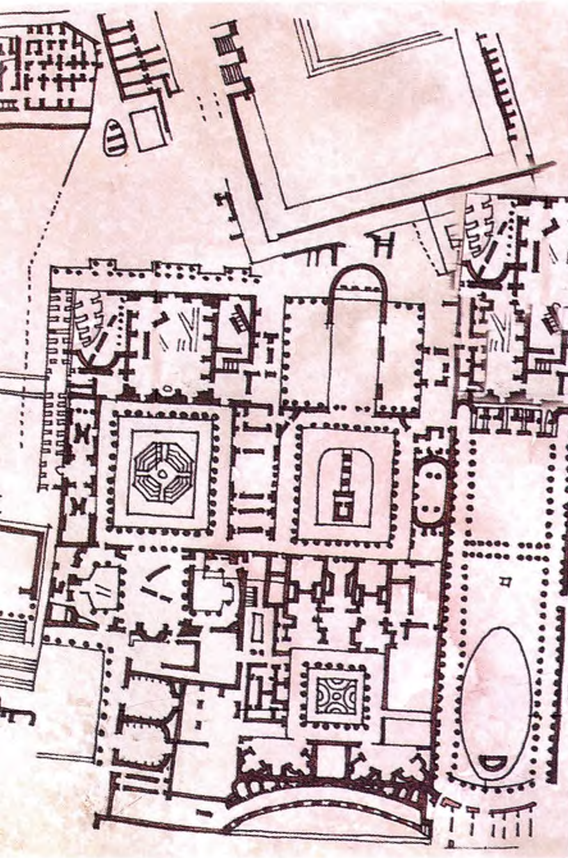
Lemiamas metas rūmų formavimui buvo valdant Flavijams. Iki šiol didžiulio ansamblio dalis vadinasi Flavijų namais (*Domus Flavia*). Ją galima būtų identifikuoti (nors trūksta įrodymų) su viešąja rūmų dalimi, skirta oficialiajai valdovo

Peristilis su fontanu
Didelio stačiakampio peristilio su labirintiniu fontanu iš Domus Flavia *vaizdas.*

Hipodromas
Rytinėje Domiciano rūmų dalyje yra hipodromas. Jo ilgis 160, o plotis 80 metrų.

Imperatorių pramogos
Domiciano stadionas kitu rakursu. Galimas daiktas, stadionas skirtas imperatorių poilsiui ir sporto, ypač žirgų, pramogoms.

Asmeniniai kambariai
Livijos, Augusto žmonos, kambarys. Jį puošia elegantiška Pompėjų stiliaus sienų tapyba.

veiklai. Šone iškilo kitas sudėtingas ansamblis – *Domus Augustana*. Manoma (ir šįsyk trūkstant įrodymų), kad tai buvo privati rūmų dalis, kurioje gyveno imperatoriaus šeima. Rezidencijos viduje būta įvairios paskirties menių, peristilių, eksedrų, sodų, šventyklų, termų. Valdovo sporto pramogoms būta netgi hipodromo. *Domus Augustana* – neįtikėtinai žavus patalpų ir veiklos sričių labirintas. Galimas dalykas, didžioji jo dalis buvo pastatyta valdant Domicianui, o vėliau ansamblis buvo begalę sykių perstatytas. Yra žinoma, kad pradinį planą sumanė architektas Rabirijus. Apie jį norėtųsi turėti ir daugiau žinių, kadangi jis sukūrė įspūdingą ir naujovišką pastatą. Tam pastatui buvo lemta tapti idealiu visų vėlesnių rūmų modeliu.

ĮĖJIMAS Į RŪMUS

Pagrindinį įėjimą puošė didingas fasadas, iš kurio teliko pilonai. Remiantis hipotetine rekonstrukcija galima teigti, kad čia būta trijų puošnių portalų su visa pranokstančiais, grakščiai į viršų kylančiais laiptais. Viršuje vėrėsi virtinė langų, pro kuriuos į vidų prasiskverbdavusi šviesa. Visą ansamblį galbūt juosė šventyklos pavidalo kolonada.

Nuolatiniai pokyčiai
Patalpos, pastatytos valdant Domicianui. Po jo didžiulių naujų darbų ėmėsi Septimijus Severas.

Kaukių kambarys
Sienų tapybos detalė iš Kaukių kambario, puošiančio Augusto rūmus.

FORUMAS – ROMOS ŠIRDIS

Kiekviename romėnų mieste buvo forumas. Tai aikštė miesto centre, kur vyko turgūs, politinis gyvenimas. Forumą supo pagrindinės miesto šventyklos. Tačiau nė vienas forumas negalėjo prilygti Romos forumui, tvinksinčiai imperijos širdžiai.

Romos forumas užėmė stačiakampį, kitados pelkėtą plotą tarp Palatino, Celijaus ir Kapitalolijaus. Iš pat pradžių Forumas buvo įvairiopos – prekybinės, politinės ir apeiginės – veiklos centras. Tačiau laikui bėgant ir augant miesto prestižui, prekybiniai mainai, atletų varžybos ir kiti viešieji reginiai buvo perkelti kitur (į specialias turgavietes, teatrus, cirkus, amfiteatrus). Forume tekėjo tik politinis ir išskirtinės reikšmės religinis gyvenimas.

Pagonių šventykla ir krikščionių bažnyčia
Vienas pačių būdingiausių Romos forumo paminklų – Antonino ir Faustinos šventykla (šalia). *Ji pastatyta imperatoriaus Antonino Pijaus 141 m. po Kr. Šventyklą imperatorius dedikavo savo žmonai Faustinai. Prie šventyklos šliejasi 1602 m. pastatyta bažnyčia.*

Saturno šventykla
Apačioje: *Romos forumas su Saturno šventyklos likučiais priekyje. Jos viduje buvo laikoma dievo statula, nešama per triumfo ceremonijas.*

Veneros Pramotės šventykla
Cezaris tvirtino esąs palikuonis paties Enėjo, Veneros sūnaus. Štai kodėl troško, kad jo forume stovėtų Veneros Pramotės šventykla. Iš šventyklos liko trys korintinės kolonos (šalia), *puošusios išorinę kolonadą.*

Iki pat imperijos žlugimo Forumas visiems romėnams buvo neginčijamas politinio, visuomeninio ir religinio gyvenimo centras. Čia iškilo svarbiausių dievų šventyklos, žymiausios bazilikos, čia buvo apstu imperijos simbolių. Tai mylios akmuo, nuo kurio buvo matuojami visi konsulinių kelių atstumai, ir didžiojo pontifiko bei vestalių namai. Čia ir kurijos pastatas, kuriame posėdžiaudavo senatas. Jeigu buvo Romos mietelėnams šventa vieta, tai tokia vieta buvo Forumas.

Griuvėsių žavesys
Romos forumo griuvėsiai XIX a. pirmos pusės raižinyje.

Cezario kūrinys

Kad įamžintų savo šeimos vardą, Cezaris apie 54 m. pr. Kr. šalia Romos forumo norėjo pastatyti naują forumą, *Forum Iulium*. Mintis buvo praktiška (Romos forumas jau grūmojo „sprogti" nuo priedermių naštos, kurią turėjo kęsti, tad jį išplėsti buvo geras sprendimas), tačiau negirdėta. Šiaip ar taip, iki šiolei pergalėmis pasipuošę karvedžiai statydinosi paminklus miesto pakraščiuose, nedrįso lįsti į patį centrą. Žengti šį žingsnį Cezarį pastūmėjo negirdėta garbėtroška. Cezario forumas buvo inauguruotas dar nebaigtas, 46 m. pr. Kr., likus dvejiems metams iki jo sumanytojo nužudymo. Darbus užbaigė Cezario įpėdinis Oktavianas Augustas. Vėliau, valdant Trajanui, forumas buvo visiškai perstatytas. Jo taisyklinga forma nustelbė Veneros Pramotės šventyklą, dar garsesnis jis buvo savo šlovinamąja paskirtimi. Cezario forumas buvo prototipas daugelio analogiškų ir kur kas didesnių forumų, kuriuos privalėjo turėti paskesni imperatoriai. Tie statiniai, žinomi kaip Imperatorių forumai, išplėtė Romos forumo erdvę už Kvirinalio kalvos.

Imperatorių forumai

Cezario forumas – tai it „šarnyras", sujungiantis senąjį Romos forumą su vėliau pastatytais Augusto, Vespasiano, Nervos, Trajano forumais. Jų visų planas buvo vienodas – didelę aikštę iš visų pusių supo portikai, apjuosiantys šventyklą arba svarbų visuomeninį pastatą. Kiekvienas forumas atliko dvi svarbias funkcijas: pirmiausia jis atstojo didingus valdovų paminklus, antra, jame virte virė miesto gyvenimas, jis buvo tikra Romos visuomeninio gyvenimo „bamba". Klestėjimo laikais šis iš pažiūros begalinis kolonų, statulų, šventyklų, bibliotekų, bazilikų ir visuomeninių pastatų plotas turėjo atrodyti įspūdingai. Kita vertus, jis nemažai prisidėjo prie imperijos sostinės šlovės ir prestižo.

Trajano forumo rekonstrukcija
Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiantis buvo atlikta Trajano forumo rekonstrukcija, tai Forma Urbis *fragmentai. Taip pat pastatų, pavaizduotų ant to laikotarpio monetų, planai. Gelbėjo ir negausūs senovės autorių darbai, ir dar išlikusios architektūros detalės.*

HADRIANO VILA – IŠKILNIŲ PRISIMINIMŲ ANTOLOGIJA

Hadriano vila – vienas žaviausių mus pasiekusių senovės architektūros paminklų. „Vilos pavidalo miestas“ ir dabar atrodo stebėtinai puikiai.

Hadrianas buvo labai smarkios statybinės veiklos pradininkas ne tik Romoje, bet ir visoje imperijoje. Vila, kurią jis pasistatė prie Tivolio kartu su mauzoliejumi ant Tiberio krantų – didžiausias ir įspūdingiausias rezultatas. Ji iškilo toje vietoje, kur jau II a. pr. Kr. stovėjo vila. Tai it sudėtingas mikrokosmas, nedidukas miestas, skirtas Hadriano laisvalaikiui (*otium*). Žalumoje skendinčiose erdviose vietose šalia tradicinių gyvenamųjų patalpų išsiskiria didingi peristiliai, portikai, kriptoportikai, nimfėjai, tvenkiniai, šventyklos, termos, pramogų paviljonai. Laisvai interpretuodamas imperatorius norėjo atkurti žymias senovės Graikijos vietas, kurias pats buvo aplankęs – Likėją, Akademiją, Kanopą, Margąją Stoją ir Pritanėją Atėnuose.

Veneros šventyklėlė
Hadriano viloje buvo atkurta garsioji apskrita Knido Afroditės šventyklėlė, kurioje buvo Praksitelio darbo deivės statula. Jos kopija surasta tarp griuvėsių.

MENO KŪRINIAI

Pasak kronikų, Hadrianas savo viloje buvo sukaupęs didžiulę meno kūrinių kolekciją. Ją sudarė originali graikų tapyba, skulptūra, romėnų kopijos, taip pat aukso dirbinių, keramikos, gliptikos šedevrai. Mus pasiekė tik mažytė jų dalis, tačiau ir to pakanka, kad nujaustume buvusią imperatoriaus rezidencijos prabangą. Prie pačių žymiausių priskiriami du įstabūs pilko marmuro kentaurai (šiandien jie Kapitolijaus muziejuje). Tai dviejų skulptorių – Aristėjo ir Papijo – šedevras, priskiriamas garsiajai Afrodisijos mokyklai Mažojoje Azijoje. Dėmesio vertos ir daugybė Kanope stovėjusių garsių graikiškų statulų kopijų. Imperatoriaus aistrą kultūrai liudija gausi graikų filosofų portretų kopijų kolekcija. Atskiro pokalbio tema būtų nuostabios mozaikinės grindys. Ypač tos, kurios sukurtos *opus sectile* būdu, tai yra iš spalvoto marmuro plokštelių. Ši technika buvo būdinga kaip tik šiam laikotarpiui, paskui ji labai išplito vėlyvojoje Antikoje.

Smarkiai atnaujinta architektūra

Nors vila, kiek tai leidžia atkurti statiniuose dar šiandien randami pėdsakai, amžiams bėgant daug sykių buvo keičiama ir visaip pertvarkoma, tačiau visuomet buvo stengiamasi nenutolti nuo pradinio plano. Įgyvendindamas savo sumanymą Hadrianas drauge su architektais sukūrė labai neįprastą architektūrą. Tai rodo ne tik jų pasirinktos technikos (jie sugrąžino jau seniai išėjusį iš apyvartos *opus reticulatum*), bet ypač planimetrija ir konstrukcijos. Buvo plačiai taikyti daugialinijiniai brėžiniai, skliautai ir mišrūs, itin sudėtingi kupolai. Išradingai naudota perspektyva. Visa tai kuria akiai patrauklią visumą.

Hadriano Versalis
Viršuje: *vienas Hadriano viloje aptiktų reljefų. Pagal pastatų ir saugomų meno kūrinių gausą imperatoriaus Hadriano rezidencija buvo lyginama su Versalio rūmais.*

Klasikinės kultūros palikimo sintezė

Imperatoriui gyvam esant vila nebuvo užbaigta, o jo įpėdiniai ją apleido. Vis dėlto Hadriano vila yra tikras ir savitas architektūrinis palikimas, atskleidžiantis jo įkvėpėjo kultūrinį išprusimą. Statybų plane buvo siekiama glaustai apibendrinti kai kuriuos ištiso kultūrinio klasikos laikotarpio palikimo simbolius. Plane prasišviečia imperatoriaus kultūrinis nerimas ir nuolatinis susirūpinimas. Imperatorius Hadrianas buvo vienas labiausiai išprususių ir sudėtingiausių asmenybių visoje romėnų istorijoje.

Didžiosios termos
Apačioje: *Didžiųjų termų likučiai. Tai dalis didingos pastatų grupės, esančios centrinėje Hadriano vilos dalyje. Didžiosios termos apima ir Mažąsias termas, ir vestibiulį.*

Jūros teatras
Šalia: *vadinamojo Jūros teatro vidaus vaizdas. Galimas dalykas, kad tai pats keisčiausias Hadriano vilos pastatas. Jame įrengtas apvalus kiemas, kurio viduryje – vandens telkinys. Jame iškyla maža vilaitė su nediduku peristiliu, triklinijumi ir visai mažytėmis termomis.*

TRAJANO KOLONA – PAMINKLAS PERGALEI

Vienas didžiausių ir sudėtingiausių Imperatorių forumų – tai didingas *Forum Ulpium*. Jo centre iškilusi kolona, šlovinanti imperatoriaus Marko Ulpijaus Trajano žygius, per amžius žavėjo menininkus, rašytojus, popiežius.

107 m. po Kr. nugalėjęs dakus, jau kitą dieną imperatorius Trajanas sumanė pastatyti didelį, pergalę įamžinantį forumą. Darbas buvo patikėtas architektui Apolodorui Damaskiečiui ir 112 m. inauguruotas. Vienodame aukštyje esantis plotas Kapitolijaus papėdėje jau visas buvo užimtas Romos forumo ir vėliau iškilusių Cezario, Augusto ir Nervos forumų. Kad sumanymas būtų įgyvendintas, reikėjo išlyginti balnakalnį, jungusį Kapitolijų su Kvirinaliu. Taip buvo gauta erdvė, kurioje iškilo didžiulis pastatų ansamblis. Jį sudarė didelė kolonomis apjuosta aikštė, milžiniška bazilika (pati didžiausia dengta erdvė Romoje), o nedidukėje aikštėje greta viena kitos stovėjo dvi bibliotekos (lotynų ir graikų). Dar buvo imperatoriui dedikuota šventykla. Šone vėrėsi milžiniška aikštė naujoms Romos turgavietėms.

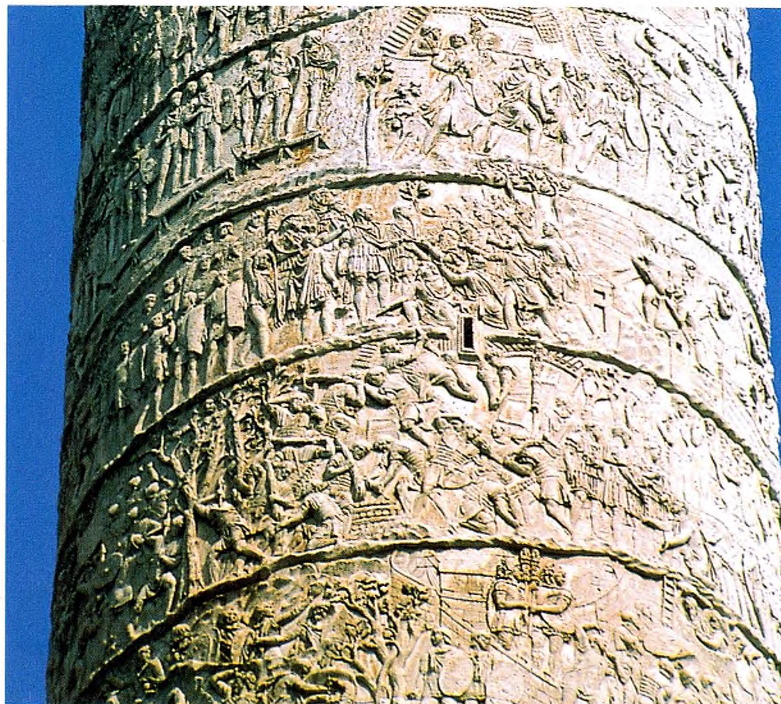

Kolonos viršūnėje
Koloną vainikavusi Trajano statula buvo pagrobta barbarų. XVI a. pabaigoje vietoj jos buvo iškelta šv. Petro statula.

Šio ansamblio vidury akį traukė žavus paminklas – imperatoriaus žygdarbius šlovinanti kolona. Aukštumo ji buvo sulig kalva, kurią teko nuversti, kad atsirastų vietos naujam forumui. Trajano kolona amžiams tapo romėniškumo simboliu.

„Filmas" apie nukariavimus

Kolona pastatyta iš Kararos marmuro plokščių, o jos aukštis yra veik 40 metrų. Vien tik kolonos liemens aukštis siekia 100 senovės Romos pėdų (*columna centenaria*), tai yra 29,78 metrus. Kolonos viršūnėje, kurią įmanu

Karo metraštis
Trajano kolonos reljefai (šalia ir viršuje matome detales) *apjungia helenistinės skulptūros tradiciją su romėnams būdingu istorinių įvykių pasakojimu.*

Maloningas gestas
Trajanas (centre) prieš išvykdamas kovoti su dakais aukoja Neptūnui jautį. Trajano kolonos akmenyje iškaltame pasakojime imperatorių mes matome šešiasdešimt kartų.

PAMINKLAS IR KAPAVIETĖ

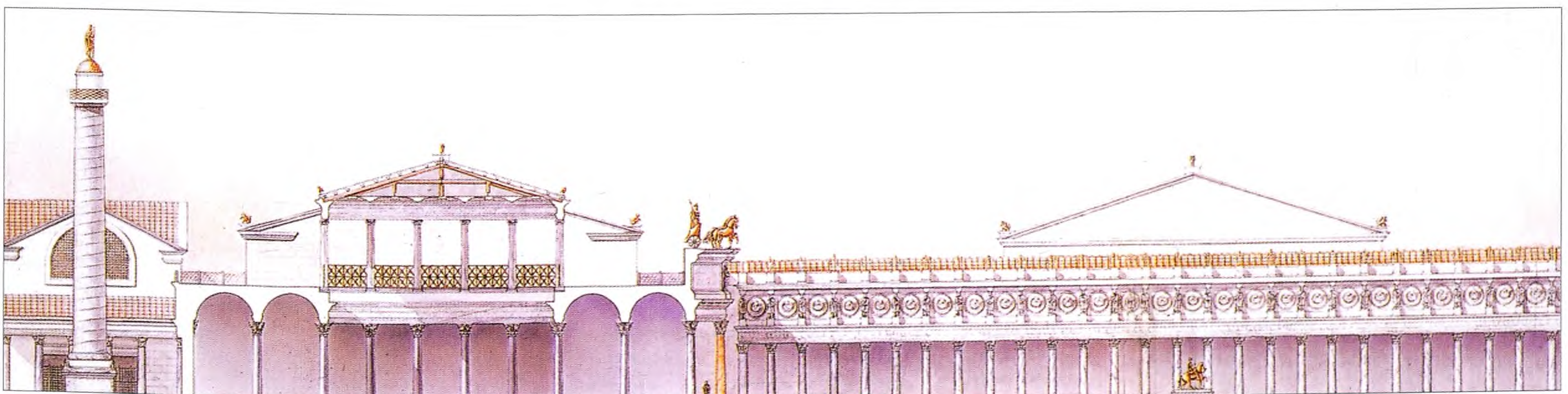
Trajano kolona nėra tik paminklas, kuriame vaizduojami imperatoriaus karo žygiai. Ilgą laiką ji buvo ir jo kapas. Aukuro pavidalo kolonos bazėje, papuoštoje reljefais, vaizduojančiais priešų apiplėštą kariuomenę, iš tikrųjų buvo padėtos auksinės urnos su Trajano ir jo žmonos Plotinos pelenais. Štai čia ir slypi visa kolonos esmė – imperatoriaus žygius šlovinantis paminklas, kurį Trajanas statė visą gyvenimą, vėliau tapo Trajano amžinojo triumfo paminklu.

KOLONOS LIKIMAS

Amžiams bėgant Trajano koloną lydėjo stebėtina sėkmė. Ji buvo pašvęsta krikščionybei, ją globojo popiežiai. Dėl savo neįprastos išvaizdos ir išskirtinio reljefų ciklo kolona tapo daugybę sykių pakartotu modeliu. Renesanso laikotarpiu menininkai leidosi su krepšiais kolonos liemeniu nuo jos viršūnės, kad nusikopijuotų reljefus ir pasisemtų iš jų įkvėpimo savo kūrybai. Pati idėja puošti koloną įvijai kylančių reljefų juosta buvo daug sykių pakartota Antikoje. Tai ir Antonino kolona Romoje, ir Teodosijaus ir Arkadijaus Konstantinopolyje. Tokio pobūdžio kolonų esama ir naujųjų laikų architektūroje – Paryžiuje, Vandomo aikštėje, taip pat Londone, Trafalgaro skvere.

pasiekti vidiniais laiptais, puikavosi paauksuota imperatoriaus statula. Šiandien jos vietoje matome šv. Petro statulą. Tai pirmoji mums žinoma sraigtalaiptė kolona (*columna cochlis*). Kolonos viduje esama sraigtinių laiptų, o jos išorėje įvijai sukasi aukštyn skulptūriniai reljefai. Be to, tai pirmoji pasakojamojo pobūdžio kolona. Jos schema vėliau bus pakartota kituose paminkluose. Iškaltoje juostoje su iškiliais ir netaisyklingais apvadais it didžiuliais laiptais vyniojamas rankraštinis ritinys (*volumen*). Jis panašus į tuos, kurie buvo saugomi greta kolonos stovėjusiose dviejose bibliotekose. Veik 200 m ilgio reljefinėje juostoje pasakojami karo žygiai prieš dakus. Išties tai savitas „filmas" apie didelius Trajano žygius. Mes matome imperatorių šešiasdešimt kartų. Vienur jis pavaizduotas karo lauke, kitur kreipiasi į karius, trečiur dalyvauja aukojime ar gauna dovanų. Nežiūrint šio akivaizdaus garbinimo, Trajanas visuomet vaizduojamas kario drabužiais, o ne kaip imperatorius, apdovanotas valdžia ir dieviška prigimtimi. Tik vėliau romėnų ikonografijoje bus išryškinti kaip tik šie valdovo bruožai.

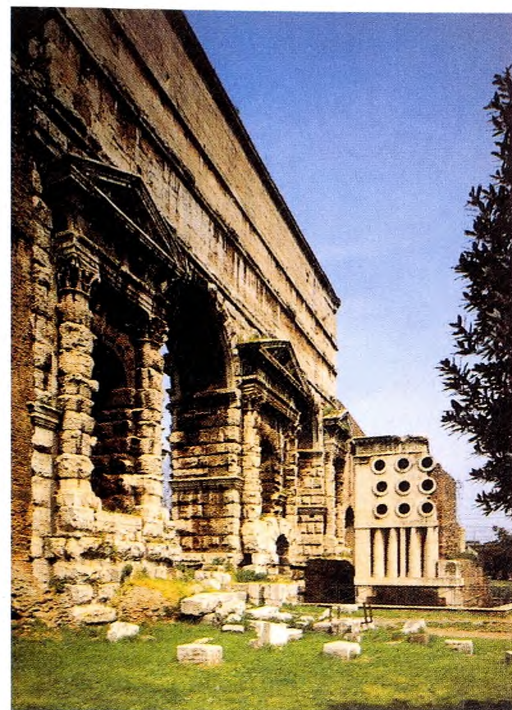
Polichrominė kolona
Šioje Trajano forumo šiaurės pietų dalies rekonstrukcijoje matome ir koloną. Iš pradžių kolonos reljefai buvo spalvoti ir papuošti metalo apvadais.

MIESTĄ SAUGANTI AURELIANO SIENA

Ištisus amžius didis Romos miestas nebuvo regėjęs priešų Italijos pusiasalyje. 271 m. po Kr. Romai iškilo miesto gynybinės sienos klausimas.

Daugybę amžių Miestui nebuvo būtinybės saugoti savo teritorijos. Roma, pasaulio valdovė, buvo visiškai atvira, neapsaugota. Vienintelė jos siena buvo sumūryta dar karaliaus Servijaus Tulijaus IV a. pr. Kr. Siena stovėjo ilgai, tačiau jau valdant Augustui buvo pradėta kalbėti apie jos simbolinę galybę. Siena buvo prižiūrima, ne kartą restauruota, tačiau tik dėl to, kad turėjo sakralinę, juridinę, o ne gynybinę reikšmę. Beje, miestas jau seniai buvo peržengęs sienos ribas, užimdamas plačiausią aplinkinės teritorijos ruožą. Aštuntame III a. po Kr. dešimtmetyje padėtis jau buvo pasikeitusi iš esmės ir reikėjo imtis veiksmų. 270 m. imperatorius Aurelianas išties vargais negalais atrėmė alemanų antpuolį, kurie buvo įsiveržę net iki Paduvos. Siena jau keletą dešimtmečių buvo nuolat puldinėjama. Pati sostinė taip pat nebegalėjo dėtis esanti saugi dėl priešų antplūdžių. Jos ramybė pražuvo amžinai.

Didieji vartai
Jie buvo pastatyti valdant imperatoriui Klaudijui priešais Prenesto ir Labikų gatves. Vėliau vartai buvo įkomponuoti į Aureliano sieną.

Karo architektai, darbo jėga – civiliai

Gynybinės sienos planą nagrinėjo karo architektai, galimas daiktas, prižiūrint pačiam imperatoriui. Šiaip ar taip, darbo jėgą, aišku, sudarė civiliai, o ne kariuomenė, kurios dalys turėjo saugoti sieną. Dalyvauti šiame užmojyje buvo kviečiami visų Romos miesto korporacijų nariai. Atsilyginant už darbą jiems buvo suteikiamas aurelianų titulas. Siena buvo mūrijama iš plytų, nesunkiai pagaminamos ir labai parankios medžiagos. Tų apylinkių

Šv. Pankracijaus vartai
Jie stovi aukščiausioje Janikulo kalvos vietoje, ten, kur anksčiau Aureliano sienoje buvo Aurelijaus vartai ir nuo jų prasidėjo to paties pavadinimo konsulinis kelias (via Aurelia).

Roma Renesanso laikotarpiu
Šiame raižinyje vaizduojamas Romos miestas 1549 metais. Aiškiai matyti gynybinė miesto siena, sumūryta valdant imperatoriui Aurelianui.

ŠV. SEBASTIANO VARTAI

Romos miesto sienoje yra 17 vartų. Jie sudaro vieną svarbiausių miesto architektūrinės panoramos elementų. Tarp pačių reikšmingiausių minimi ir Apijaus vartai. Šiandien jie žinomi šv. Sebastiano vardu. Vartai sumūryti valdant Honorijui (V a. po Kr. pradžia) ir iš pradžių buvo su dviem arkomis. Viena jų vėliau buvo užmūryta ir įkomponuota į naujus, pusapskričių bokštų apsuptus vartus. Taip pat buvo įrengtas vidinis kiemas, pastatyti antri vartai. Puikiai iki mūsų dienų išsilaikiusiuose šv. Sebastiano vartuose šiandien įsikūręs Gynybinių sienų muziejus. Dabar iš šios vietos galima pasivaikščioti sargybinių perėjomis.

Didieji Romos vartai
Šv. Sebastiano vartai iškilo vietoj ankstesnių Kapenos vartų, Aurelianui išplėtus miesto sieną. Nuo jų prasidėjo Apijaus kelias.

plytų degimo krosnys buvo naudojamos visu pajėgumu. Sienos statybai buvo panaudota daug pastatų, tapusių gynybinės sienos pamatais. Tokia dalia teko ne tik pretorionų kareivinėms (*Castra praetoria*), bet ir amfiteatrui, kai kuriems privačiose valdose stovėjusiems mūrams. Nepasigailėta net kapų rūsių, pavyzdžiui, Gajaus Cestijaus piramidės. Sumūryta siena taip ir stovėjo iki pat Italijos suvienijimo.

Struktūra

Siena sumūryta maždaug per aštuonerius metus. Tai didžiulis statinys. Jos aukštis iš pradžių siekė šešis metrus, o plotis – tris. Kad siena būtų tvirtesnė, bemaž kas trisdešimt metrų buvo sumūryti kvadratiniai bokštai. Valdant Maksencijui, ypač Honorijui (395–423), siena vėl buvo sustiprinta ir paaukštinta. Buvo įrengtos platformos karo mašinų manevrams. Darbai vėl buvo tęsiami po Alariko (410) ir Totilos antpuolių (547). Daugybę sykių siena buvo restauruota Viduramžiais, o Renesanso laikotarpiu pastatyti nauji bastionai. Siena buvo ir yra pagrindinė Romos miestovaizdžio detalė.

Šv. Jono vartai
Šiuos milžiniškus ir galingus vartus 1574 metais pastatė Jokūbas Dukas popiežiaus Grigaliaus XIII įsakymu.

VILLA CASALE – ROMOS DIDIKO POILSIO VIETA SICILIJOJE

Pačiame Sicilijos viduryje, netoli Pjaca Armerinos, vienoje romėnų viloje dienos šviesą išvydo vėlyvosios Antikos laikotarpio mozaikų ciklas. Jis žinomas ir šiandien.

Sicilija buvo pirmoji romėnų provincija. Tačiau ilgą laiką ji buvo atsilikęs kraštas, nuolat kamuojamas ją niokojančių vergų sukilimų. Romai Sicilija tebuvo didelis aruodas. Bet nuo III a. po Kr. pabaigos sala vis labiau ėmė domėtis senatoriai. Didelėse privačių žemių valdose ėmė kilti didelės ir prabangios vilos. Netoli Pjaca Armerinos iškilo vadinamoji Kaimo vila. Pastatyta tarp 320 ir 330 m. po Kr., kadaise ji buvo žinoma kaip Filosofo vila (*Philosophiana*). Tik XII amžiuje, viešpataujant normanams, vila buvo visiškai apleista. Jos viduje galima grožėtis mus pasiekusiu gausiausiu ir sudėtingiausiu vėlyvosios Antikos laikotarpio mozaikų ciklu.

Vilos vidaus vaizdas
Pastatyta pamažėle žemyn besileidžiančiomis terasomis, Villa Casale *užėmė neįtikėtinai didelę erdvę. Atliekant archeologinius kasinėjimus dienos šviesą jau išvydo veik 4000 m² plotas. Net 3500 m² to ploto dengia mozaikos.*

Trimitininkas
Palestrą puošusios mozaikos detalė

Didis aristokratas

Gausi mozaikų puošyba mus atveda į Afrikos meistrų dirbtuves. Tačiau vaizduojamos temos skiriasi nuo tų, kurias mėgo afrikiečiai. Visai įmanu, kad mozaikų siužetus parinkdavo pats vilos šeimininkas, norėjęs būti jam artimų vaizdų apsuptyje. Mes nežinome, kas buvo tas šeimininkas. Šiandien jau drąsiai galima teigti, kad tai nebuvo imperatorius, tačiau neabejotinai jis turėjo būti svarbus veikėjas. Mozaikose apstu detalių, susijusių su karo tematika: karių, kariuomenės ženklų. Tai verčia manyti vilos šeimininką turėjus karines pareigas. Kita vertus, plačiai paplitęs cirko motyvas perša mintį apie tuo metu paplitusį perdėtą aukštų magistratų dosnumą. Norėdami kuo ilgiau išbūti valdžioje ir įsiteikti liaudžiai, jie siūlė jai *panem et circenses*. Be to,

Darbiniai gyvuliai
Sprendžiant iš mozaikoms būdingų bruožų, jas kūrę menininkai turėjo būti iš Šiaurės Afrikos.

mozaikose apstu užuominų apie literatūrą, teatrą, muziką. Šių detalių visuma archeologams leido ištarti Gajaus Cejonijaus Rufo Voluziano ir jo sūnaus Cejonijaus Rufo Albino vardus. Pirmasis – iš Afrikos kilęs senatorius, valdant Maksencijui ir Konstantinui ėjęs svarbias karines pareigas. Antrasis buvo magistratas, rašytojas, intelektualas, rašęs logikos, geometrijos, istorijos, muzikos temomis. Kitaip tariant, *philosophus*, kaip buvo sakoma anuomet. Žavi vila tremtyje, kurią vienu metu jam teko patirti, būtų teikusi paguodos. Kad ir kas jis būtų buvęs, abejonių nekelia tai, kad tas žmogus mums paliko vieną labiausiai jaudinančių ir žavinčių liudijimų apie vėlyvąją Romos kultūrą.

Dioniso kultas
Šalia: *detalė mozaikos, vaizduojančios Dionisą, arba Bakchą.*

Didžiosios medžioklės koridorius
Apačioje: *laivas, plaukiantis iš Romos į Aleksandriją. Tai detalė didžiosios medžioklės mozaikos, puošusios ilgą koridorių. Patalpos ilgis su gale esančiomis apsidėmis siekia beveik 66 metrus.*

APRANGA IR PAPUOŠALAI

Romėnai vyrai drabužiui teikė didžiulę simbolinę reikšmę. Jis rodė rangą, metus ir jį dėvinčio vyro statusą. Moterys neturėjo didelės drabužių įvairovės, tai atsigriebdavo šukuosenomis.

Tradicinis romėnų vyrų drabužis buvo toga. Tai ovalus vilnonio arba lininio audinio gabalas, būtinai baltos spalvos; jo diametras galėjo siekti penkis metrus. Dėliodami klostėmis, juo apvyniodavo kūną. Toga – gana oficialus drabužis, atspindintis orumą (*gravitas*), kuriam romėnai teikė didelės reikšmės. Tačiau toga buvo gana nepatogi. Kai tik galėjo, Romos piliečiai ją keitė į kur kas praktiškesnę tuniką. Tunikos ilgis siekė kelius, o per liemenį ją sujuosdavo diržu. Kai būdavo šalta, ant tunikos siausdavosi per petį permestu apsiaustu. Togą buvo privaloma dėvėti iškilmingomis progomis, mat tam tikri jos papuošimai ir klostės nurodė ją dėvinčio asmens rangą ir visuomeninį statusą. Net vyrų amžiaus tarpsniai buvo išryškinti apdaro keitimu. Paaugliai, kaip ir senatoriai, vilkėjo purpuro apvadu apkraštuotą togą (*toga praetexta*). Nuo 16 metų jaunuoliai turėjo teisę nešioti baltą vyro togą (*toga virilis*).

Togos klosčių grožis
Romos piliečiai nešiojo togas. Tai didelis ovalo pavidalo medžiagos gabalas. Šioje statuloje puikiai matyti krintančios klostės.

Moterų drabužiai

Moterims togą atstojo stola – ilgas viršutinis drabužis be rankovių, dėvėtas ant tunikos. Kai būdavo šalta, ant viršaus romėnės gaubdavosi plačiu apsiaustu (*palla*). Kartais juo buvo gobiama ir galva. Romėnių apdaro griežtumą atpirko tai, kad moterys galėjo jį siūdintis iš spalvoto audeklo. Be to, jų šukuosenos buvo neišpasakytai sudėtingos.

Audinių parduotuvė
Imperijos laikotarpiu ypač išaugo vertingų audinių paklausa. Tuo metu paplito profesijos, glaudžiai susijusios su apranga. Pavyzdžiui, lino pirkliai bei šilkiai.

Rafinuota elegancija
Pompėjų sienų tapyba suteikia galimybę įvertinti pasiturinčių romėnių matronų eleganciją. Iliustracijoje pavaizduota romėnė įsisegusi auskarus, jos rankas dabina žiedai, o galvą – paauksuotas tinklelis. Iš prabangios medžiagos ir josios apdaras. Jaunesnės moterys labai mėgo baltą ir pastelines spalvas, o vyresnės pirmenybę teikė purpurinei spalvai.

Šukuosenos menas

Pasak lotynų rašytojų, moters grožį ypač lėmė veido priežiūra ir plaukų šukavimo būdas. Plaukų šukuosenos buvo be galo

AUDINIAI

Vilna buvo labai paplitusi, žinoma ir mėgstama jau žiloje senovėje. Linas, gamintas ir austas daugiausia Egipte, buvo itin vertinamas. Jis buvo įkandamas tik turtingiems romėnams, kaip ir muslinas, plonutėlytis, permatomas audinys, kurį romėnai veždavosi iš įvairių Graikijos salų. Vėlyvuoju respublikos laikotarpiu Romoje pradėjo rastis šilko. Be galo ilga buvo jo kelionė nuo Kinijos iki Viduržemio jūros. Tad ir šilkas buvo neapsakomai brangus. Tik patys turtingiausi romėnai ir imperatoriaus šeimos nariai galėjo jo nusipirkti. Kaina didžiulė buvo dar ir dėl to, kad nemokėta jo pasigaminti. Pirmieji šilkaverpiai buvo atvežti į Konstantinopolį tik apie VI a. po Kr.

įvairios. Nelygu, kokia veido forma, kokiam socialiniam sluoksniui priklausė romėnė, koks jos amžius. Pagaliau šukuosena parėjo ir nuo nuotaikos bei progos. Tradicinės šukuosenos buvo gana paprastos. Romėnės mėgo plaukus šukuoti atgal ir surišti juos į uodegą. Dažnai ilgus plaukus jos tiesiog skirdavo per vidurį. Tačiau imperijos laikotarpiu šukuosenos patapo labai sudėtingos. Buvo pinamos įvairiausios kasos, plaukai garbiniuojami, daromi šinjonai. Be to, galvą dabino daugybė papuošalų (diademos, paauksuotos grandinėlės, dideli segtukai ir pan.).

Jau buvo žinomi ir plačiai naudojami plaukų dažai. Mėgstamiausios spalvos buvo geltona (vadinamoji „nekukli", kadangi buvo tipiška prostitučių plaukų spalva – neretai jos buvo vadinamos tiesiog auksaplaukėmis (*flava coma*)), juoda ir skaisčiai rusva. Neapsieita ir be perukų.

Julijos garbanos
Šalia: *Julija, imperatoriaus Tito dukra ir Domiciano žmona. Iliustracijoje matyti jos sudėtinga garbiniuota šukuosena.*

Oktavijos mada
Imperijos pradžioje buvo itin madinga vadinamoji Oktavijos šukuosena (apačioje), *pavadinta Augusto sesers vardu.*

Galvos papuošalai
Dramblio kaulo segtukai plaukams, rasti vienos romėnės kape (I–II a. po Kr.). Reikalui esant jie galėjo būti panaudojami kaip apsigynimo priemonė.

VILIONIŲ MENAS

Visos romėnės, kad ir kokiam socialiniam sluoksniui jos priklausytų, trokšo būti patrauklios. Ir mažai ką reiškė poetų, moralistų, filosofų, neretai net įstatymų leidėjų ir imperatorių mėginimai ramdyti šią moterų tuštybę.

Poetas Ovidijus, neabejotinas saldaus vilionių meno žinovas, skatino moteris žiūrėti savęs ir stengtis atrodyti kuo gražiau. Romėnės mielai paisė pamokymų, teikdamos didelę reikšmę savo asmens higienai. Paplitus termoms, buvo prausiamasi kasdien. Paprastai romėnės kūnui švarinti vartojo sodą, šarmą, pemzą. Odai stangrumą ir švelnumą grąžindavo aliejai, tepalai ir masažai. Kvepalus moterys naudojo dažnai ir noriai. Negana to, kvepindavo visą kūną: plaukus, kojas, burną – kad geras sklistų kvapas – net šnerves. Pomados romėnės susitaisydavo iš gėlių žiedlapių, kuriuos užmerkdavo į gyvulinius riebalus. Kad pasigamintų tepalų, kvepiantį mirkalą sumaišydavo su šiltu, iškoštu aliejumi. Aliejų gamindavo spaudimo būdu, o kvepalų pasidarydavo iš augalinių medžiagų. Ypač madingos buvo grožio kaukės. Pasak Plinijaus, imperatorienė Popėja laikė 500 asilių ir maudėsi jų piene. Kam

Būtinas aksesuaras
Veidrodukas su reljefiškai išraižytu sidabro rėmeliu ir verpstės pavidalo rankenėle. Pompėjai (I a. po Kr.).

Venera prieš veidrodį
Šioje mozaikoje (II a. po Kr.) pavaizduotas Veneros tualetas.

Brangenybėmis pasidabinusios moterys
Moterų portretai iš al Fajumo (Egiptas), (apačioje) *labai aiškiai rodo, kokiais pagražais dabinosi imperijos laikų romėnės.*

tokios priemonės buvo neįkandamos, išeities ieškojo kitur. Kad panaikintų odos dėmes, vartojo lęšius, o minkštinamuosius ir balinamuosius kremus susitaisydavo iš narcizų svogūnėlių. Hidrokarbonatas pravertė odai balinti ir žaizdoms gydyti, o spuogus patepdavo sviestu. Veido raukšles naikino ir opas gydė karvės placenta. Neminėsime kitų, ne tokių ortodoksiškų, bet nė kiek ne mažiau paplitusių priemonių.

Papuošalas su medalionu
Brangakmeniais puoštas auksinis papuošalas su medalionu, kuriame pavaizduotas imperatorius Karakala.

Tualeto reikmenys

Tualeto reikmenys, pradedant nuo paties svarbiausio – veidroduko, ištikimo kiekvienos matronos palydovo – buvo laikomi užrakinti. Veidrodėlių būta kvadrato pavidalo, apvalių, pailgų. Iš pradžių jie buvo daromi iš poliruoto metalo, vėliau imta vartoti stiklą. Šalia veidrodukų buvo laikomi indeliai su kremais, kvepalai, dažai, mentelės, pincetai, piestelės ir šukos. Tokio kosmetikos rinkinio gali trupučiuką pavydėti ir šių dienų moterys. Norint pasidaryti puikų makiažą, pirmučiausia reikėjo tinkamai paruošti odą. Ji būdavo gerai nupudruojama kremine pudra, paskui tepamas plonas sluoksnis švino baltalų, sumaišytų su medumi ir riebalais. Jei buvo norima, kad oda blizgėtų, veidą pabarstydavo pilkai mėlynais hematito milteliais. Antakių linijai pagražinti vartojo stibio miltelius, kuriais paryškindavo ir blakstienas. Šešėliuojant ir dažant akių vokus buvo išryškinami veido bruožai. Žandus romėnės parausvindavo raudonu moliu ar į jį panašia dažomąja medžiaga – šiųdienių skaistalų prototipais. Skruostus jau tuomet – mums tai tipiškas XVIII a. reiškinys – puošė dirbtiniais apgamėliais.

Balandžio pavidalo kvepalų indelis
Pokylių metu buvo įprasta, kad tarnai kvepindavo pakviestųjų kojas, patalpų sienas. Kartsykiais pakvepindavo net balandžių, kuriuos paskui paleisdavo, sparnus.

Juvelyriniai papuošalai

Romėnai – ir vyrai, ir moterys – mėgo dabintis įvairių įvairiausiais puošalais, kuriais jie išreikšdavo save. Deja, priešingai nei etruskai, puošalų į kapus romėnai nesinešė. Taigi žinios apie Antikos pasaulyje turėjusią būti itin gausią šių dirbinių gamybą skurdokos. Tačiau pakanka ir to, kas liko iki mūsų dienų, kad būtų galima kalbėti apie aukščiausio lygio amatininkystę. Tinkleliai, segtukai, segės, auskarai, vėriniai, apyrankės, žiedai dabino riešus, kulkšnis, ausis, rankas ar net visą kūną. Romėnės išties itin mėgo puoštis ilgais – 2,5 metrų ilgio – vėriniais. Juos apvyniodavo apie kaklą, paskui sunerdavo po krūtine, o susegdavo nugaros pusėje. Šie vylingi dabiniai kvieste kvietė mylimąjį išvaduoti pasidabinusiąją.

POETO RECEPTAS

Štai poeto Ovidijaus receptas, kad oda „būtų lygesnė nei veidrodis“:

- 2 svarai (654,9 g) afrikinių miežių
- 2 svarai (654,9 g) vikių (lęšius primenantis ankštinis augalas)
- 10 kiaušinių
- šeštadalis svaro (54,575 g) elnio ragų
- 12 narcizų svogūnėlių
- šeštadalis svaro (54,575 g) sakų ir Etrurijos javų (speltos arba vienagrūdžių kviečių) mišinio
- 9 šeštadaliai svaro (491,17 g) itališko medaus

Išgliaudytus vikius sumaišyti su miežiais ir pamerkti į kiaušinių masę. Kai mišinys sudžius, jį sutrinti ir sudėti sugrūstus ir išsijotus ragus. Paskui dėti nuluptus ir piestele sugrūstus narcizų svogūnėlius, sakus, speltą ir medų. Galiausiai masę gerai išmaišyti ir ja tepti odą. Sėkmės!

SVEIKATA IR LIGOS

Liga buvo įprasta visų romėnų palydovė, nepriklausomai nuo jų luomo. O vaistai neretai buvo labiau apgaulingi negu veiksmingi. Tai rodo įspūdingi duomenys: vidutinis romėnų amžius siekė apie trisdešimt metų.

Anatomijos mokslas
V a. pr. Kr. Aleksandrijos medicinos mokykloje pirmą kartą anatomija tapo nuolatiniu studijų dalyku, nagrinėjančiu lavonų skrodimą. Senovės Romoje svarbią reikšmę turėjo Galeno Pergamiečio (129–200 m. po Kr.) veikalai. Juose išdėstytos žinios apie anatomiją buvo paneigtos tik po tūkstantmečio. Viršuje: *sidabrinis indas (I a. pr. Kr.–I a. po Kr.), ant kurio pavaizduoti griaučiai.*

Plinijus Vyresnysis savo veikale *Gamtos mokslas* teigia, kad romėnai tam tikru būdu buvo suklasifikavę virš trijų šimtų ligų. Maža to, kiekvieną dieną jie atrasdavę vis naujų. Ir kokių tik ligų nebūta – kvėpavimo aparato (ir su džiovos simptomais), skrandžio ir žarnyno (dizenterija, salmoneliozė, vidurių šiltinė). O kur dar akių ligos, odos uždegimai, reumatas. Atėjus į valdžią Markui Aurelijui, labai padažnėjo viską siaubiančios maro epidemijos atvejų. Kita vertus, ligoms kilti buvo palankios gyvenimo sąlygos – nusmukus pragyvenimo minimumui, maistas buvo neįvairus, nesotus, jo stigo. Be to, būstuose menkas apšvietimas, jie prastai vėdinami, nebuvo išviečių. Tiekiamas vanduo dažnai užterštas, o higieninės atsargumo priemonės menkos.

Gydymas

Senovės Romoje buvo gydoma namų sąlygomis, neretai remiantis patirtimi. Gydysena nechirurginiais metodais buvo patikėta *pater familias*. Gydant buvo vartojamos gydomosios žolelės ir taikomos magiškos formulės. Tačiau ryšiai su Graikija ir jos medicinos mokyklomis pagreitino profesionalių medikų radimąsi Romoje. Ilgą laiką medikais daugiausia buvo graikai, į Romą

Pas gydytoją
Reljefe pavaizduotas pacientą apžiūrintis gydytojas (II a. po Kr.).

Pas okulistą
Akių ligos buvo itin dažnos. Tai teigti galima remiantis faktu, kad labai daug medikų dirbo akių gydytojais. Apačioje: *reljefas, kuriame pavaizduotas regėjimą tikrinantis akių gydytojas (II a. po Kr.).*

GYDYTOJO ATSAKOMYBĖ

Pagal to meto juridinius romėnų – taip pat ir graikų – papročius, paaiškėjus, kad gydant buvo suklysta, už pacientams padarytus nuostolius gydytojo nebaudė, net ir įrodžius, kad medikas taip pasielgė sąmoningai, iš anksto apgalvojęs. Tuo atveju, jeigu gydytojas būdavo apkaltinamas dėl vergo mirties, turėjo atsakyti teisme ir atlyginti nuosavybei, bet ne žmogui padarytą žalą. Už tai grėsė tik piniginė bauda.

Instrumentų rinkinys
Gydytojo instrumentai paprastai buvo gaminami iš bronzos. Peilių ašmenų gamybai buvo vartojama geležis. Dėl ypatingo apdorojimo ji įgaudavo plieno savybių.

Pas dantų gydytoją
Šios žnyplės (I a. po Kr.), galimas daiktas, buvo naudojamos dantų šaknims rauti arba skeveldroms ir kitokiems svetimkūniams iš žaizdų traukti.

patekę dviem keliais – kaip karo belaisviai arba laimės ieškotojai. Vėliau ėmė rastis ir romėnų gydytojų. Jau pirmaisiais I a. po Kr. dešimtmečiais galima kalbėti apie romėnų medicinos klestėjimą. Vis dėlto ji rėmėsi graikų pasaulio žiniomis.

Ligos ir socialiniai sluoksniai

Ne visus kamavo vienodos ligos. Turtuoliai neretai kentėjo dėl to, kad piktnaudžiavo maistu. Miesto prastuomenę, kuri gyveno susigrūdusi nesveikuose kelių aukštų daugiabučiuose namuose, o maitinosi mažai ir prastai, vargino kvėpavimo ligos, dermatitai, reumatas. Valstiečiai, kuriems dažnai teko būti pelkėtose vietose, sirgo drugiu. Kas be ko, negalavo ir jūreiviai, ir kareiviai, ir vergai. Juos kamavo artrozės, reumatas, išvaržos, nes teko dirbti sunkius darbus, dirbti daug, ilgai būti drėgmėje. Labai dažną kamavo baisūs dantų skausmai. Būta ir mums neįprastų ligų, pavyzdžiui, apsinuodijimų švinu. Taip nutikdavo dėl to, kad vanduo į namus buvo tiekiamas vamzdžiais, pagamintais iš šio metalo. Ši liga neretai buvo nevaisingumo priežastis ir turėjo įtakos gyventojų gimstamumui.

GYDYMAS VANDENIU

Romėnai labai tikėjo šalto vandens procedūrų gydomąja galia. Pagrindinis šio gydymo šalininkas buvo Antonijus Mūza, Augusto asmens gydytojas. Šalto vandens gydomosiomis voniomis jam pasisekė išgydyti imperatorių. Taip jis pelnė didelę šlovę ne tik sau, bet ir taikomiems metodams. Gydymas šaltu vandeniu panaikindavo kepenų ir skrandžio negalavimus, taip pat galvos skausmą. I a. po Kr. Celsas rašė, kad niekas geriau už šaltą vandenį nepašalina galvos skausmo.

ROMĖNAI PRIE STALO

Gastronomija – sritis, kurioje labiausiai išryškėja skirtumai tarp to, ką mėgo romėnai ir ką italai mėgsta šiandien. Romėnai taisė stiprius ir aštrius patiekalus, jų pagardai ir deriniai italams yra neįprasti.

Romėnai, kaip ir italai šiandien, labai daug vartojo daržovių ir kitokių žalumynų. Iš jų virė ir gardžias sriubas. Itin vertinami buvo lęšiai, žirniai, avinžirniai, moliūgai, tačiau tikras virtuvės „karalius" buvo kopūstas. Kopūstus valgė žalius, sutaisytus su actu arba virtus, pagardindami kmynais, druska ir aliejumi. O svogūnas ir česnakas buvo vargetų „duona", juos jie vartojo be saiko. Alyvuogių, žinoma, niekuomet ant stalo nestigo, o alyvų aliejus

Jūros gėrybės
III a. po Kr. mozaikoje iš Tuniso pavaizduotos žuvys ir moliuskai.

Triklinijuje
Reljefe pavaizduota tarnaitė, nešanti sklidingą lėkštę valgių pusiaugula įsitaisiusiai moteriai ir jos vaikui. Jie yra triklinijuje, ant gulto. Romėnai turėjo tokį posakį Ab ovo usque ad mala *(„Nuo kiaušinio iki obuolių"). Tai reiškė, kad valgis susideda iš trijų patiekalų.*

buvo svarbiausias ir įprasčiausias patiekalų pagardinimas. Iki čia ankstesni ir dabartiniai skoniai ėjo vos ne koja kojon. To nebūtų galima pasakyti apie mėsą (avieną, kiaulieną, naminių ir laukinių paukščių). Romėnų ji buvo skaninama aštriais padažais, prieskoniais, kurių skonis turbūt sukeltų šleikštulį. Įprastas patiekalas buvo, pavyzdžiui, *porcellus hortolanus* (sodo paršelis). Nežiūrint jo pavadinimo, tai puikiai gurmanų įvertintas patiekalas. Jam sutaisyti reikia iš paršiuko išimti kaulus, o įdarui – vištienos kukuliukų, strazdienos, datulių, rūkytų kuoduotosios žydrės svogūnėlių, sraigių, burokų, porų, salierų, virtų briuselinių kopūstų, kalendros, pipirų ir kedro riešutų. Visa tai sudėjus, kad patiekalas nebūtų pernelyg „lengvai virškinamas", įmušti apie penkiolika kiaušinių ir pipirais pabarstyto ypatingo padažo (*liquamen*). Pastarasis, dar vadinamas *garum*, buvo įprastas romėnų virtuvės padažas. Norint jo pasigaminti, reikia mirkyti sūdyme žuvų vidurius. Nors jo skonis ir kvapas nepaprastai gaižūs, vis dėlto tai labai rafinuotas padažas. Beje, žuvis ir kitas jūros gėrybes romėnai itin mėgo. Jie sotinosi virtomis ir kvapiais padažais pagardintomis murenomis, austrėmis iš Lukrino ežero (nedidelis Pocuolio Golfo pakrantės baseinas), vėžiais ir norveginiais omarais, virtais ir keptais aštuonkojais. Ant italų protėvių stalo šių skanėstų niekuomet nestigo. Tik romėnai, kitaip nei italai, pylė ant mėsų sudėtingus padažus ir ne itin vertino natūralų maisto skonį. Šiaip ar taip, romėnų gastronomijoje buvo labai mėgstami ir patys paprasčiausi produktai. Tai duona, medus ir vaisiai. Kas dėl duonos, tai jos būta pačios įvairiausios – nuo baltos, keptos iš smulkių kvietinių miltų (*triticum, siligo*), iki rupios kvietinės duonos iš nesijotų sėlenų (*autopyrus*). Iš prastesnių miltų buvo kepama ir antrarūšė juoda duona (*panis secundarius*). Medus buvo nepamainomas saldiklis visuomenei, nežinojusiai, kas yra cukrus. Plečiantis imperijos sienoms didėjo vaisių įvairovė. Be Italijos pusiasaliui būdingų obuolių, vynuogių ir figų, ėmė rastis Rytų šalyse sirpstančių persikų, abrikosų, vyšnių.

Vynas pietų stalui
Viename rūsyje aptiktame bareljefe pavaizduotos vyno amforos. Joks vynas negalėjo pranokti falerno – romėniško vyno, gaminto Kampanijoje.

Vynas - dievų dovana

Romėnai, kaip ir graikai, gryno vyno negėrė. Įvairiu santykiu vynas buvo skiedžiamas vandeniu. Retsykiais, kad vynas būtų kvapesnis, įdėdavo medaus ar sakų. Tai buvo visiškai kitoks gėrimas, palyginti su tuo, kurį mes vartojame – kur kas drumstesnis, su gausiomis nuosėdomis. Vynas buvo itin vertinamas ne tik dėl skonio, bet ir dėl svaiginamojo poveikio. Tai vienas svarbiausių Viduržemio jūros prekybos produktų, kirtęs imperijos sienas ir pakeitęs barbarų alų (jį romėnai laikė vaikišku gėrimu) ir midų. Patys garsiausi buvo vynai, pagaminti iš Vezuvijaus šlaituose augusių vynuogių. Dirvožemio prie ugnikalnio – prieš jam išsiveržiant 79 m. po Kr. – būta derlingo, o žemė buvo dirbama veik iki pat kraterio.

GARUM RECEPTAS

Štai kaip pasigaminti *liquamen*, arba *garum*, tipišką romėnų virtuvės padažą. Į indą sudėkite žuvų vidurius ir panašaus dydžio smulkias žuveles: aterinas, barzdotes, ančiuvius ir smarides. Masę išmaišykite, įberkite druskos. Kai sūdymas išsistovės karštyje, visą masę sukrėskite į didelę tankaus pynimo pintinę. *Garum* ištekės, o ant dugno likęs tirštimas – tai *allec*. *Allec* yra padažas, vartotas prie austrių, jūros žuvų, ypač barzdočių.

Vaisiai ant stalo
Natiurmortas su vaisiais ir stiklo indais iš Elnių namo Herkulanėjuje.

Kautynės ir sportas

Kad žmogus vystytųsi harmoningai, anot romėnų, lemiamas vaidmuo teko atletikai. Vykdavo ir *munus publicum gladiatorium* – kruvinas reginys, šiandieniniam mūsų skoniui visiškai nepriimtinas. Visa ši veikla sudaro sudėtingą ir ryškų paveikslą, atskleidžiantį įvairius senovės Romos gyvenimo aspektus.

Fizinė veikla romėnų pasaulyje vaidino labai svarbų vaidmenį. Antikos laikais miesto jaunuomenė rinkdavosi į Marso lauką (tuo metu tai buvo žalumoje skendinti žemuma tarp Forumo ir Tiberio vingio). Ten jie bėgiodavo, plaukiodavo, jodinėdavo. Ypač plaukymas buvo veik visų mėgstamas ir drauge privalomas kiekvienam jaunuoliui. Kartu su atletika plaukymas sudarė karinio parengimo pagrindą. Kad išmėgintų savo jėgą, ištvermę ir miklumą, romėnai su dideliu susižavėjimu perėmė Graikijoje paplitusias atletų varžybas (*Graecum certamen*). Romėnai varžėsi bėgimo, imtynių, kumštynių, pankratijo (drauge imtynės ir kumštynės) rungtyse. Šios varžybos buvo kruopščiai reglamentuotos ir stebimos su didžiule aistra. Jos buvo kur kas kruvinesnės, nei atitinkamos šių dienų rungtys (neretai varžovai būdavo suluošinami ar net mirdavo). Tačiau varžybas vertino atletai profesionalai, sąmoningai nepaisę jokių pavojų. Didžiuma jaunuolių taip pat gaudavo varžybų pradmenis.

Gladiatorių kovos

Visai kitokio pobūdžio buvo gladiatorių kovos. Pagal tradiciją, Romoje jos atsiradusios 264 m. pr. Kr., kai Decimas Junijus Brutas per savo tėvo laidotuves privertęs susikauti tris gladiatorių poras. Gana greitai šios varžybos tapo vienomis pačių mėgstamiausių romėnų pramogų. Joms rengti nei magistratai, nei imperatoriai nešykštėjo savo turtų. Jie statė tam tinkamus pastatus, amfiteatrus, kurie laikomi didžiausiais romėnų pasaulio statiniais. Tik IV–V a. po Kr. gladiatorių kovos buvo uždraustos. Dauguma gladiatorių buvo vergai ir karo belaisviai arba myriop pasmerkti nusikaltėliai už sunkius nusikaltimus (žmogžudžiai, padegėjai arba eretikai, pavyzdžiui, krikščionys). Jų anksčiau ar vėliau vis tiek laukė mirtis. Tačiau nestigo ir alkanų jaunuolių bei į nemalonę patekusių šeimų palikuonių. Jie savo noru pasirinkdavo arenos gyvenimą, taip tikėdamiesi pelnyti šlovę, pinigų, socialinį prestižą, pasisekimą tarp moterų. Gladiatoriai, kuriuos kautynių metu lydėdavo sėkmė, turėjo galimybę „atsisakyti“ profesijos. Imperijos laikotarpiu madingos tapo *venationes* – grumtynės su plėšrūnais

Kumštynininko ginklai
Šalia: *bronzinė kumštynininko statula (I a. pr. Kr.). Atletas apsivyniojęs riešus ir dilbius dengiančias specialias geležimi kaustytas pirštines* (caestus) *su stambiomis kniedėmis.*

Žirgų sportas
Vadeliotojas ir žirgas. Mozaikos detalė (IV a. po Kr.).

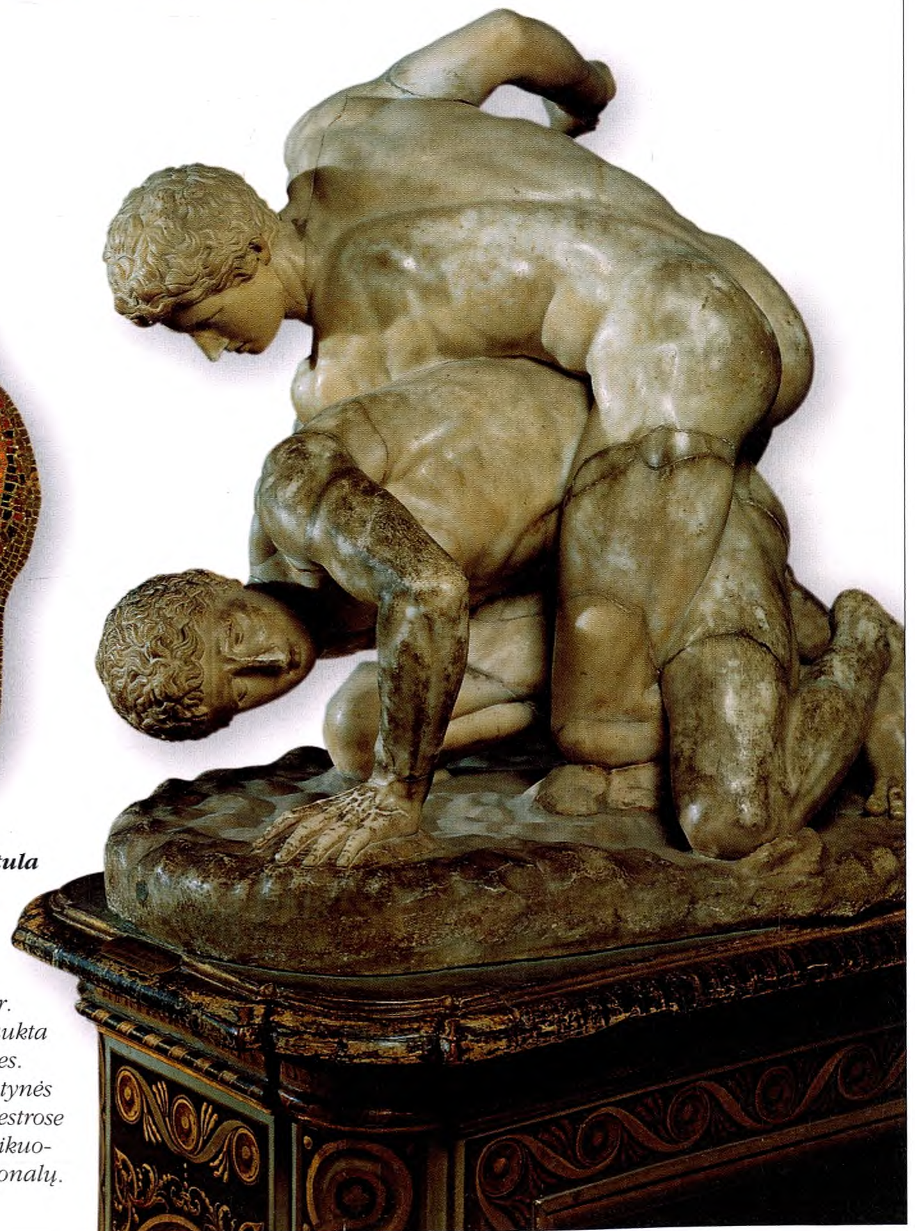

TACITO MORALAS

Gladiatorių kautynių, kumštynių praktikavimas, užuot darant sveikatai naudingus gimnastikos pratimus ir taip įgyjant gerą karinį pasirengimą, kėlė tradiciškai nusiteikusių romėnų pasipiktinimą. Štai ką apie visa tai manė istorikas Tacitas: „Pamažu nykstantys protėvių papročiai su šaknimis išraunami dėl atėjusio iš svetur ištvirkimo. Juk Mieste galima išvysti viską, kas tik įstengia gadinti ir gesti, jaunuomenė išsigimsta dėl kitataučių užsiėmimų, pamėgusi gimnasijus, dykinėjimą, begėdiškos meilės pasismaginimus, vadovaujant princepsui ir senatui. [...] Kas jai belieka? Tik nusirengti nuogai, pasiimti kumštynių diržus ir, pamiršus karo tarnybą bei ginklus, ruoštis tokioms kovoms."
(Vertė D. Dilytė)

Atiduodant gyvybę
Mozaikoje su dramatišku realizmu pavaizduota gladiatorių dvikovos baigtis – priešininko mirtis (IV a. po Kr.).

arba net pasmerkimas *ad bestias,* kai plėšrūs žvėrys sudraskydavo neturinčius jokios galimybės apsiginti pasmerktuosius. Vis dažniau gladiatorių kovos virsdavo kraujo orgijomis, kurių metu į areną mesdavo plėšrūnus, myriop pasmerktuosius ir ištisus gladiatorių būrius. Tai būta smurtingo ir šleikštulį keliančio reginio, vis dėlto romėnų labai mėgto. Jie juo žavėjosi, aptarinėjo, kaip kad mes šiandien darome vykstant futbolo rungtynėms ar Formulei 1.

Imtynininkus vaizduojanti statula
Sportinės imtynės, kaip jos suprantamos šiandien, gimė Graikijoje. Nuo 708 m. pr. Kr. ši rungtis buvo įtraukta į olimpines žaidynes. Senovės Romoje imtynės labai paplito ir palestrose dažnai buvo praktikuojamos tikrų profesionalų.

Kūno priežiūra

Cura corporis – taip romėnai vadino asmens higieną. Šiai kasdienei veiklai senovės kviritai skyrė nepaprastai daug laiko ir dėmesio.

Nuo senų senovės kasdieninis sveikatai naudingas maudymasis buvo įprotis, būdingas mažne kiekvienam romėnui, nepaisant to, kokiam visuomenės sluoksniui jis priklausė. Taip buvo pašalinami kvapai, kurie rasdavosi nešiojant drabužius iš storų, prakaito nepraleidžiančių audinių. Ir ne tik. Maudynės greitino apytaką, stiprino raumenis, kurie anuomet gaudavo kur kas didesnį krūvį, palyginti su šiandien tenkančiu.

Iš pradžių buvo maudomasi šaltuose Tiberio vandenyse, tačiau gana greitai turtingesnių romėnų privačiuose būstuose ir netoli visuomeninės paskirties pastatų ėmė rastis patalpų, kuriose buvo galima nusiprausti ir šiltu, ir šaltu vandeniu. Taigi tapo įmanu išvengti dumblinų upės srovių. Štai ką pasakoja Seneka apie Scipiono maudynes: „Mačiau [...] ankštą ir pagal senolių papročius, tamsią pirtelę. [...] Prausėsi ne per karštu vandeniu, dažnai – drumzlinu, o kai stipriau lydavo, – beveik purvinu.“ (Vertė D. Dilytė)

Kasdien plaudavosi tik po darbo suprakaitavusias rankas ir kojas, o visas kūnas buvo mazgojamas tik kas *nundina,* nuo vieno turgaus iki kito, tai yra kas devynios dienos. Tačiau jau respublikos laikotarpio pabaigoje turtingieji galėjo praustis švariu vandeniu, šiltas vonias pasiūlyti svečiams.

Indas kvapniems tepalams laikyti
Agato indas, kuriame veikiausiai buvo laikomi tepalai ir kremai (I a. po Kr.).

Kvepalų kilmė
Deivė Pietatė neretai buvo vaizduojama deginanti smilkalus ant aukuro. Šis veiksmas vadinamas pro fumo tribuere *„kaip dūmus paskirti“. Nuo to kilo italų kalbos žodis „profumo“ – kvepalai. Pradžioje, kaip matome, žodis turėjo sakralią reikšmę.* Viršuje: *detalė freskos, kurioje pavaizduota moteris, pilanti iš buteliuko kvepalus.*

Grandiklių pora
Tarp galybės daiktų, skirtų asmens kūno priežiūrai, privalomu buvo laikomas vadinamasis strigilis. *Tai grandiklis, kuriuo nugremždavo odą, prieš tai ją įtrynę aliejumi ir pabarstę pelenais.*

KLAUSYKIT POETO

Veikale apie meilės meną poetas Ovidijus keletą skirsnių skiria asmens higienai, kurios būtina laikytis norint užkariauti geidžiamą širdį. Poetas rašo: „Žiūrėk, kad liežuvis būtų nešiurkštus, o dantys viso pasaulio rūdimis nebūtų apsitraukę. Jeigu apavas per platus, sunku bus sekti josios pėdomis. [...] Panagės kad nebūtų priskretusios ir nusikarpyti nagus reikėtų; jokis plaukelis neturėtų stirksoti iš šnervių; nei liūdnas kvapas neturėtų sklisti iš prastai iškvepintos burnos“. Šis tas ir moterims yra: „Šnekučiuodamasi apsidairyk nežymiai, ar pirštai ne per smarkiai taukuoti, ir kuo toliau nuo mylimojo veido atsitrauki, kai laikaisi pasninko, nepraverk burnos, nes prastas kvapas sklinda iš jos.“

Tepalai, kvepalai ir dantų pastos

Nusimaudę ir vyrai, ir moterys kūnus įtrindavo tepalais, kvapiais aliejais, kvepalais. Dar buvo vartojamos ir kitokios švaros priemonės, pavyzdžiui, dantų pasta. Jos sudėtyje buvo sodos hidrokarbonato, taip pat – nežinia, kokį poveikį tai darė dantenoms – šlapimo. Buvo manoma, kad jis stiprina dantų emalį. Maisto likučiams iš tarpdančių pašalinti romėnai plačiai vartojo dantų krapštukus. Jų būta medinių, kaulinių ir metalinių.

Tekantis vanduo
Senovės miestuose būta daug tekančio vandens. Tai rodė ne tik atskirų piliečių, bet ir visos bendruomenės gerovę. Viršuje: *fontanas palei pagrindinę gatvę Herkulanėjuje.*

Higienos patarnavimai

Žiūrint mūsų akimis, higienos patarnavimai, kuriais naudojosi romėnai, buvo gal ir atgyvenę. Tačiau senovės pasaulyje tai buvo patys pažangiausi. Bendrosiose išvietėse buvo akmeninės sėdynės ir latakėliai vandeniui tekėti – kad nuplautų ekskrementus. Tokių išviečių daug būta termų pastatuose, prie forumų ir prie judriausių gatvių. Nesant tekančio vandens nuosavuose namuose, viešosiomis išvietėmis galėjo pasinaudoti ir privačių būstų gyventojai. Prireikus jie turėdavę pasitenkinti naktipuodžiais (jų turinį išpilti pakelėje buvo griežtai draudžiama, nors Europoje taip buvo daroma iki pat XVIII a.). Vietoj tualetinio popieriaus buvo naudojamos skiautės, o dažniausiai vandeniu sudrėkintos kempinės. Užtat Romoje buvo labai gera kloakų sistema. Į nuotekų įrenginius kartu su lietaus vandeniu sutekėdavo gatvėse prisikaupę nešvarumai. Įvairūs kanalai susijungdavo viename dideliame kolektoriuje, Didžiojoje kloakoje, kuri visą šitą nešvarybę gabeno į Tiberį. Į jį sutekėdavo nešvarumai ir iš visuomeninių pastatų, išviečių, patricijų namų. Turtingieji galėjo sau leisti įsirengti panašias kanalizacijas. Galų gale tai buvo tik užuomazga tokios kanalizacijos, kokios Europoje nebuvo iki pat Naujųjų laikų.

Viešosios išvietės
Atliekant archeologinius kasinėjimus Libijoje esančiame Sabratabo mieste, dienos šviesą išvydo ir išvietės. Jos buvo pastatytos iš akmeninio arba marmurinio pagrindo, ant kurio paeiliui mažais atstumais viena nuo kitos išdėstytos sėdynės.

TERMOS IR VISUOMENĖ

Imperijos laikotarpiu termos buvo kasdienių susitikimų vieta visokio amžiaus ir luomo romėnams. Jose lankėsi tiek vyrai, tiek moterys, nes termose buvo galima atgaivinti ir kūną, ir dvasią.

Sename antkapiniame įraše galima perskaityti šiuos žodžius: „Maudynės, vynas ir meilė mūs kūną sugriovė, tačiau gyvenimui suteikė apstą malonių". Jau I a. po Kr. ištikimi šiam moto turtingi kviritai labai rūpinosi maudynėmis. Jas pamėgo ir liaudis. Į šį reikalą buvo įtraukti imperatoriai ir miesto magistratai. Neretai jie buvo priversti statyti didžiules viešąsias termas. Dėl tokių užmojų atsirado milžiniškos Karakalos ir Diokleciano termos, pačios įspūdingiausios iš visų kada tik pastatytų. Lankymasis termose tapo veik masiniu reiškiniu. Kasdien į jas plūste plūdo marios žmonių ne tik nusimaudyti, bet ir pasivaikščioti, pasportuoti, užkąsti ir pagurkšnoti. Termose romėnai galėjo pasigrožėti meno kūriniais, apsilankyti viešuosiuose skaitymuose, vaidinimuose. Arba jie ateidavo tiesiog pasižvalgyti į kitus ir savęs parodyti, aptarti su draugais dienos įvykių, pamerginti dailių merginų ar pasimeilinti patraukliems jaunikaičiams. Termos langines paprastai atverdavo apie penktą valandą (11 val. ryto), tačiau buvo priimta šiek tiek nusimaudyti prieš septintą valandą. Įėjimas kainavo labai nedaug arba ničnieko, kadangi tuntas magistratų buvo mecenatais. Jie sumokėdavo nedidelį mokestį už įėjimą, kad visi galėtų lankytis termose. Romėnų gyvenime jos vaidino labai svarbų visuomeninį vaidmenį.

Mergina su bikiniu
Pjaca Armerinoje esančioje Villa Casale yra viena pačių garsiausių senovės mozaikų. Joje pavaizduotas pulkelis merginų su bikiniais ante litteram. *Taip apsirengusios romėnės termose maudėsi ir atliko gimnastikos pratimus.*

Pastovi temperatūra
Apačioje: *Pompėjų Forumo termų kalidarijus. Pirčių patalpos iš pradžių buvo apšildomos dideliu bronzos puodu su žarijomis. Vėliau buvo įrengti šildymo įrenginiai, kuriais šiltas oras cirkuliavo po grindimis ir tarp vidinių sienų.*

Įprastiniai lankytojai

Kaip pasakytume šiandien, lankytojų būta kelių rūšių. Tai sveikuolis, palaidūnas, tuščiagarbis turtuolis, karjeros besivaikąs kar-

MUSAEA ET AUDITORIA

Į termas buvo einama ne tik atgaivinti kūno, bet ir dvasiai peno duoti. Daugelyje pastatų buvo įrengtos skaityklos ir patalpos, kuriose buvo skaitomos paskaitos, vyko muzikos renginiai. Būta termų, pavyzdžiui, Diokleciano, su jų klientams skirtomis turtingomis bibliotekomis. Tai akivaizdus įrodymas, kad termos vaidino ne tik socialinį, bet ir kultūrinį vaidmenį.

Termų prašmatnumas
Karakalos termas puošė apstybė aukštos kokybės meno kūrinių. Iš jų išsiskiria skulptūrinė grupė iš marmuro, žinoma kaip Farnezių jautis. *Skulptūra buvo aptikta vienoje termų palestroje.*

Termos provincijose
Šalia: *romėnų termos Kirėnės mieste (dab. Libijoje). Miestas, prijungtas prie Romos 96 m. pr. Kr., buvo klestintis prekybos centras palei Viduržemio jūrą.*

jeristas, dykūnas ir taip toliau. Kiekvienas jų savaip mėgavosi termose. Sveikuolis nieko nepaisydamas smulkmeniškai laikėsi keturių maudynių etapų – parengiamoji gimnastika, lėtas ir išdidus lindimas į šiltą kalidarijaus vandenį, atokvėpis tepidarijuje ir ryžtingas šuolis į šaltą vandenį frigidarijuje. Paskui gaivinantis masažas, įtrinant kūną kvapiais aliejais. Palaidūnas maudynėmis bodėjosi, tačiau aštriu žvilgsniu medžiojo „laimikį". Akiplėša karjeristas ieškojo veikėjo, su kuriuo galėtų pavakarieniauti, o tai pagreitintų jo kopimą laipteliais. Galybė pačių įvairiausių žmonių susirinkdavo termose ir kiekvienas jų rūpinosi savo reikalais. Visa tai termas darė panašias į beprotiškai gaudžiantį ir zujantį avilį, bet, nežiūrint to, suteikiantį žvalumo.

Damų erdvė

Termose galėjo lankytis ir moterys, tačiau ne kartu su vyrais. Ilgą laiką joms buvo skirtos atskiros patalpos arba net kitas statinys. Taigi buvo siekiama, kad dvi lytys nebūtų kartu. Šiaip ar taip, laikui bėgant papročiai keitėsi ir moterys vis dažniau ėmė plūsti į termas kartu su vyrais. Neretai nusirengimo kambariuose kartu su drabužiais jos palikdavusios ir dorybę. Skandalingi atvejai tapo tokie dažni, kad imperatorius Hadrianas buvo priverstas vėl atskirti vyrus ir moteris. Beje, tai nelabai pavyko. Termos vėl liko bendros, jose vyrai ir moterys laisvai susitikinėdavo. Nors tradicinių pažiūrų šeimose einančios į termas moterys buvo laikomos – mažiausiai – ne itin dorybingomis. Įsigalėjus krikščionybei ir prasidėjus Romos nuosmukiui, sumažėjo ne tik termų, bet ir lankytojų.

Išskirtinės paslaugos
Įėjimas į termas kainavo nedaug arba ničnieko, tačiau už išskirtinius patarnavimus reikėjo pakloti ir nemenką sumelę. Teko mokėti už drabužių saugojimą, rankšluostį (jei neatsinešei iš namų), už masažą, už depiliaciją. Kainavo barzdaskučio paslaugos, aliejus odai pasitepti, prausimosi priemonės, jau nekalbant apie užkandinėse gautą maistą. Šalia: *detalė iš XIX a. paveikslo, kuriame pavaizduotas moterų tepidarijus Pompėjų termose.*

VAIKYSTĖ IR MOKYKLA

Romėnams gyvenimo sunkumai prasidėdavo vos gimus. Kad kūdikis patektų į šeimą ir į visuomenę, jį turėjo priimti ir pripažinti tėvas. Mokslo pradmenis vaikai paprastai irgi gaudavo iš tėvo.

Gimusį kūdikį pribuvėja padėdavo ant žemės prie *pater familias* kojų. Jei šeimos galva naujagimį pakelia, vadinasi jį pripažįsta. Šis ritualas patvirtina, kad kūdikis tampa šeimos nariu ir jam suteikiamos žmogiškos būtybės teisės. Jeigu vaiko nepakelia, jo atsikratoma. Taip elgiamasi, kai kūdikis pasirodo esąs apsigimęs, nesantuokinis ar įtariamas tokiu. Tokius mažylius paprasčiausiai palikdavo už namo vartų arba išmesdavo su atmatomis. Tai buvo daroma legaliai ir visuose visuomenės sluoksniuose. Toks elgesys buvo grindžiamas geležiniu įsitikinimu, kad teisę į gyvenimą turi tik pripažintieji, o ne visi gimusieji. Tiktai apie II a. po Kr. pabaigą, įsigalėjus krikščioniškai moralei, ši praktika buvo pasmerkta ir oficialiai paskelbta neteisėta.

Nerono vaikystė
Šalia: *Nerono skulptūrinis portretas, kuriame jį matome vaikystėje. Ambicinga Nerono motina Agripina patikėjo sūnaus mokymą pačiam geriausiam mokytojui, Senekai. Tačiau jaunasis imperatorius mėgo ne tiek retoriką ir filosofiją, bet neišpasakytai žavėjosi poezija, muzika ir daile.*

Mokslas

Pripažinti kūdikiai buvo mylimi ir globojami. Turtingųjų šeimų mažyliai nuo žindyvės keliaudavo pas mokytoją. Kuomet vaikui sukakdavo septyneri metai, prižiūrint tėvui jis pradėdavo mokytis privačiai arba mokykloje. Pradinis mokslas ir berniukams, neretai ir mergaitėms, tęsėsi iki jiems sueidavo dvylika metų. Po to žinių sėmėsi tik

Motina ir kūdikis
Freska iš Pompėjų. Joje pavaizduota graikų mitų herojė Danajė su savo sūneliu Persėju.

Molinis žaisliukas
Romėnų įsitikinimu, vaikai turėjo teisę žaisti iki septynerių metų, kol pradėdavo lankyti mokyklą. Žaidimai buvo laikomi auklėjamąja veikla.
Apačioje: *molinis avinėlis.*

pasiturinčių šeimų berniukai. Sulaukusias tokio amžiaus dukras buvo įprasta pradėti rengti vedyboms. Keturiolikmetės mergaitės neretai jau būdavo ištekėjusios.

Mokomųjų dalykų nebuvo daug: lotynų ir graikų klasikų veikalų studijavimas, retorika, kas be ko, fizinis lavinimas. Buvo manyta, kad kitų dalykų atžalos turėjo išmokti iš tėvo. Nepamainoma gyvenimo mokytoja senovės romėnai laikė patirtį.

Dalykai ir mokytojai

Laikui bėgant, ypač imperijos laikotarpiu, mokymas tapo sudėtingesnis ir rafinuotesnis. Pirma pakopa buvo pradžios mokykla (*ludus litterarius*). Joje mokytasi nuo septynerių iki trylikos keturiolikos metų. Pamokose, neretai tik paviršutiniškai ir mechaniškai, buvo mokoma skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Kas tęsė toliau, patekdavo gramatiko globon. Čia buvo mokoma retorikos meno, būtino ne tik politinei karjerai, bet ir puikiam įspūdžiui visuomenėje padaryti. Derėtų turėti galvoje tą faktą, kad išprusęs romėnas turėjo gerai kalbėti ne tik taisyklinga lotynų, bet ir graikų kalba. Jaunuoliai gaudavo šiokių tokių istorijos, geografijos ir gamtos mokslų žinių. Visa tai, be abejo, buvo dėstoma skaitant poetų, filosofų, traktatų autorių, istorikų rinktines ištraukas. Paskutinė mokymo pakopa buvo retoriaus mokykla. Šiandien tokio pobūdžio mokyklą mes vadiname universitetu. Joje buvo mokoma iškalbos meno, logiškai argumentuoti, gebėjimo išsipainioti iš politinių ir teisinių situacijų. Pagaliau tai buvo rengimas politinei veiklai, o ji buvo laikoma vieninteliu tikru užsiėmimu, vertu kilmingo romėno.

ROMĖNŲ DVIKALBYSTĖ

Kilmingose šeimose buvo įprasta šnekėtis graikiškai. Homero kalba romėnų pasaulyje buvo plačiai vartojama: graikiškai buvo šnekama visose imperijos Rytų šalyse, graikų kalba laikyta aukštesnės kultūros apraiška, be to, kilmingose romėnų šeimose graikiškai buvo kalbama su graikais vergais, pedagogais, teismo vykdytojais, medikais ir graikais retoriais. Moterys taip pat laisvai šnekėjo graikiškai. Regis, ir tarp įsimylėjėlių buvo labai madinga meilius žodžius tarti graikų kalba.

Išprusę žmonės
Jau Plauto laikais liaudis suprato graikiškus žodžius, gausiai pasitaikančius komedijų tekstuose. Šalia: *detalė mozaikos, kurioje pavaizduota teatro kaukė.*

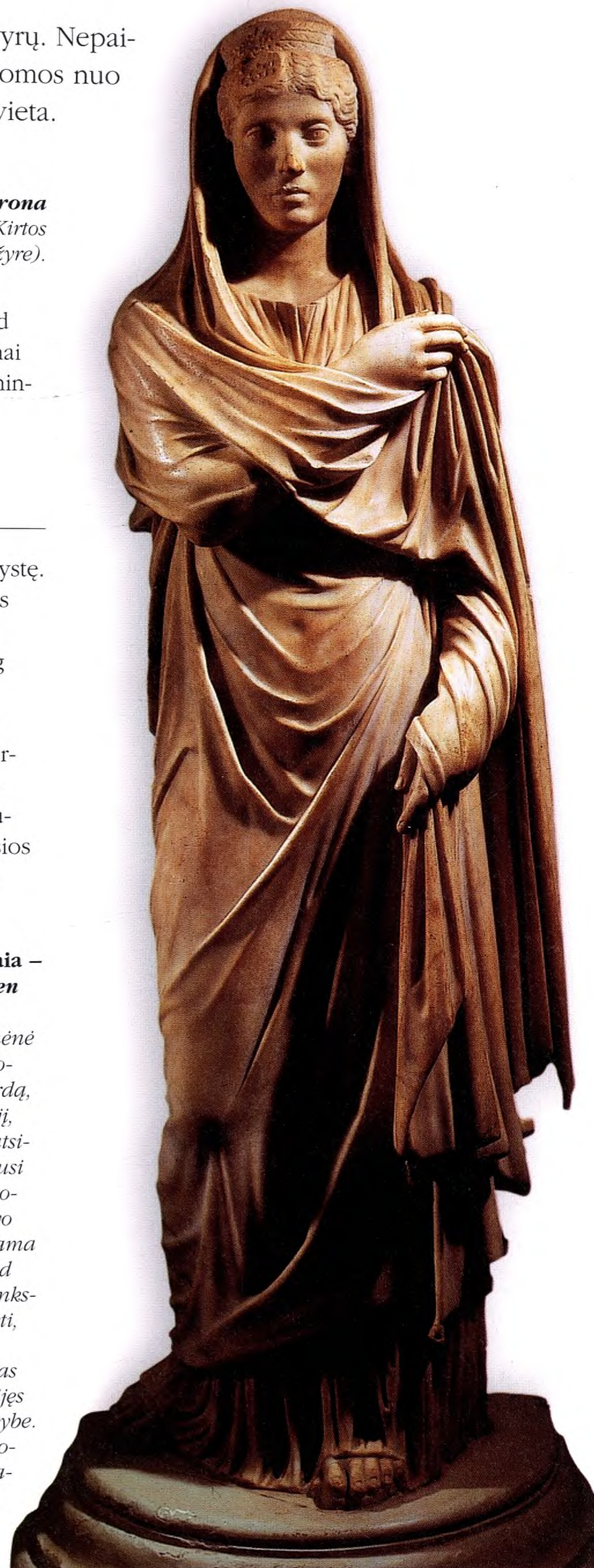
Pamoka
Pradinėje mokykloje mokiniai mokėsi skaityti ir rašyti. Apačioje: *bareljefas iš Tryro, kuriame matome vaizdą iš mokyklos gyvenimo.*

MOTERS VAIDMUO

Romėnės ištekėdavo dar būdamos mergaitės, neretai už kur kas vyresnių vyrų. Nepaisydamos gimdymo pavojų, jos tapdavo motinomis ir buvo visiškai priklausomos nuo tėvo arba vyro. Vis dėlto senovės Romoje moterys anaiptol nebuvo tuščia vieta.

Kai šeimoje gimdavo mergaitė, jos pripažinimą *pater familias* išreikšdavo liepdamas naujagimę pažindyti. Priešingu atveju mažyle būdavo atsikratoma, tai yra ji paliekama mirti. Tačiau tai buvo tik pirmas pavojus iš daugybės, su kuriais vėliau susidurdavo romėnė. Vos prasidėjusi jos vaikystė truko labai trumpai. Dvylikos keturiolikos metų mergaitė jau buvo laikoma tinkama vedyboms. Net nesulaukusi vestuvėms tinkamo amžiaus, visai jaunutė dukra neretai būdavo išleidžiama į būsimo vyro (kurį, be abejo, parinkdavo tėvas) namus. Buvo manoma, kad tai padės jai apsiprasti naujoje šeimoje. Iš nuotakų reikalauta besąlygiškos ištikimybės, santūraus elgesio, visiško pavaldumo vyrui. Iš gimdytojo valdžios *patria potestas* (pavyzdžiui, tėvas turėjo teisę atsiimti dukrą iš jos neverto vyro) jos pakliūdavo vyro valdžion. Net ir turtas, jeigu tokio kuri turėjo, buvo tvarkomas vyro. Tačiau ilgainiui, nors ir ne pagal įstatymą, turtingos romėnės įgijo teisę tvarkyti savo turtą ir palikti jį įpėdiniui. Paaiškėjus, kad žmona vaisinga, ji netgi galėjo būti laikinai „perleista“ bičiuliui ar politiniam sąjungininkui, kuriam reikėjo sūnaus.

Romėnų matrona
Romėnų matronos statula iš Kirtos (dab. Alžyre).

Motinystė

Visas moters pasaulis sukosi apie motinystę. Romėnų visuomenėje vaikų mirtingumas buvo labai didelis, net iki 20 procentų. Taigi pagimdyti daug vaikų buvo tiesiog būtinybė. Aukštuomenė, kad nereikėtų dalyti palikimo, stengėsi turėti tik vieną vyriškos lyties atžalą. Pagimdyti „virš normos“ buvo atiduodami įsivaikinti nevaisingoms šeimoms. Įstatyme net buvo nurodyta, kad laisvos moterys, pagimdžiusios mažiausiai tris sūnus, gausiančios apstą

Ubi Gaius ego Gaia – *„Kur tu Gajus, ten aš Gaja“*
Šiais žodžiais romėnė nuotaka įsipareigodavo imti vyro vardą, sekti visur paskui jį, būti visiškai jam atsidavusia. Vos ištarusi šiuos ritualinius žodžius, moteris buvo pakeliama ir įnešama į vyro namus – kad neatsistotų ant slenksčio. Galima manyti, kad šis pirmai santuokai būdingas paprotys buvo susijęs su nuotakos skaistybe. Nuotraukoje: *sarkofago reljefas, kuriame pavaizduotos vedybos.*

privilegijų, susijusių su jų teisine padėtimi. Tačiau nėštumas kėlė daug pavojų. Ne mažiau kaip 10 procentų moterų mirdavo gimdydamos arba nuo įvairių komplikacijų (nukraujavimų ar pogimdyminės karštligės). Įstatymo numatytas pernelyg ankstyvas mergaičių vedybinis amžius statė į pavojų neretai dar nesubrendusius jų kūnus. Tai vertė šeimas švęsti santuoką pasižadėjus kurį laiką atleisti jas nuo tam tikros žmonos pareigos. Reikia turėti galvoje, kad sulaukusios dvidešimties dvidešimt penkerių metų romėnės jau būdavo pagimdžiusios tris vaikus. Tiek buvo nurodyta įstatymuose. Po to jos dažnai, kad išvengtų nėštumo, lytinio gyvenimo negyvendavo.

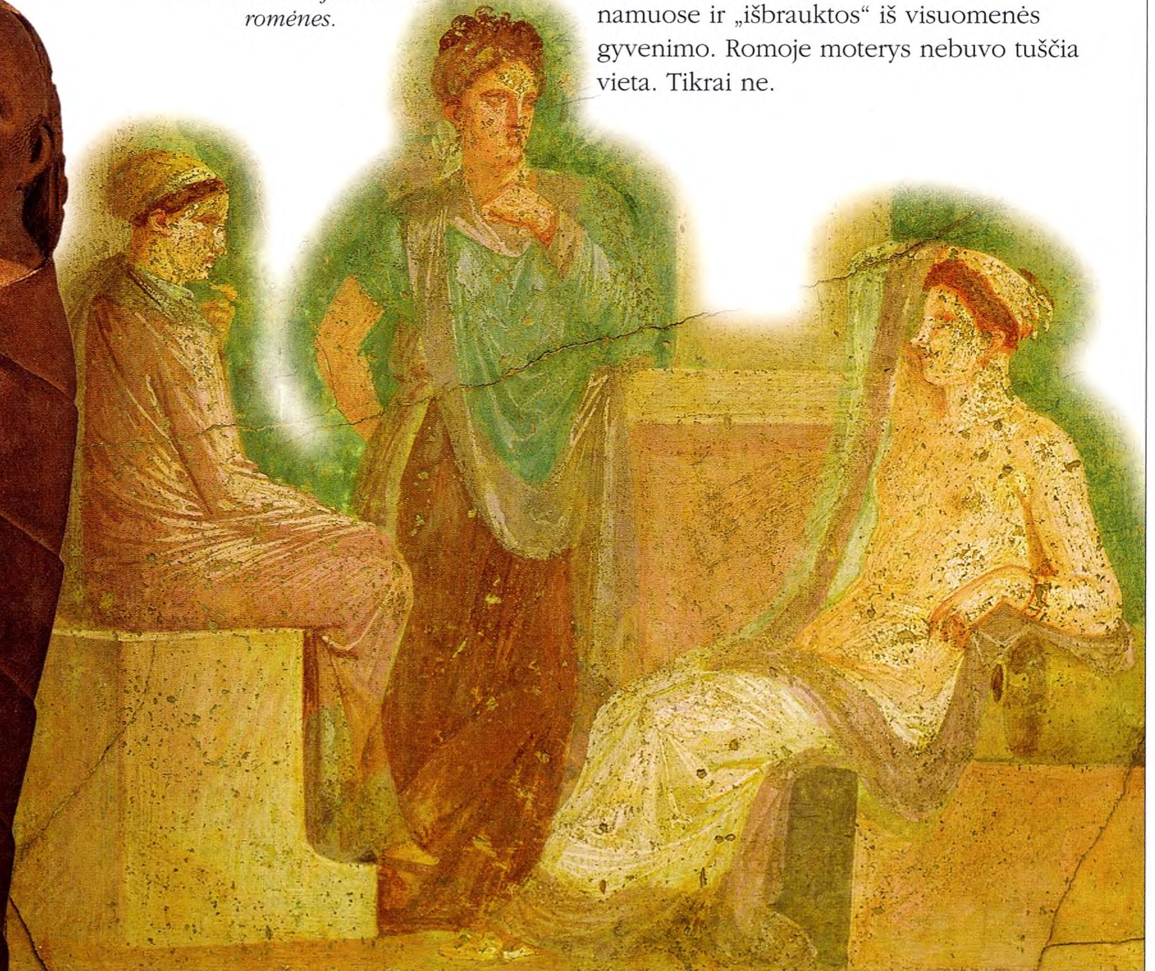
Vyras – mamytės sūnelis
Įdomu tai, kad romėnai į teisėtą, abipusiškai ištikimą porą, auginančią, kaip nurodyta įstatyme, tris vaikus, žiūrėjo įtariai. Prie žmonos pernelyg prisirišęs vyras galėjo būti laikomas uxorius, *esantis po žmonos* (uxor) *padu, netgi mamytės sūneliu ir nelabai vyrišku.* Viršuje: *sarkofago su dviem sutuoktiniais detalė iš III a.*

Įstatymai ir papročiai

Vis dėlto, kaip neretai nutinka, įstatymai ir papročiai ne visuomet sutampa. Nors teisiniu požiūriu romėnės visuomeninė padėtis buvo silpna ir nesaugi, tačiau neretai iš tikrųjų ji užėmė gana tvirtas pozicijas. Tokie atvejai kaip Grakchų motinos Kornelijos, išauginusios savo dvi „brangenybes“ (beje, iš dvylikos sūnų jie vieninteliai išgyveno), nebuvo itin reti. Būtinybė valdyti namus ir net didelius turtus tuo metu, kai vyrai būdavo toli nuo namų kartais net ištisus metus, suteikė žmonoms progą pasireikšti. Imperijos laikotarpiu *pater familias* vaidmuo smarkiai sumenko, santykiai tapo lygiaverčiai. Niekuomet, net ir respublikos laikotarpiu, romėnės nepatyrė to, ką teko patirti graikėms. Pastarosios buvo uždarytos namuose ir „išbrauktos“ iš visuomenės gyvenimo. Romoje moterys nebuvo tuščia vieta. Tikrai ne.

Gausūs palikuonys
Įstatymas numatė apstą privilegijų laisvosioms moterims, pagimdysiančioms nors tris sūnus. Apačioje: *naujagimius vaizduojančios etruskų votyvinės dovanos iš terakotos (IV a. pr. Kr.).*

Bičiulių pašnekesiai
Freskos iš Senovinės medžioklės namo Pompėjuose detalė. Matome tris šnekučiuojančias romėnes.

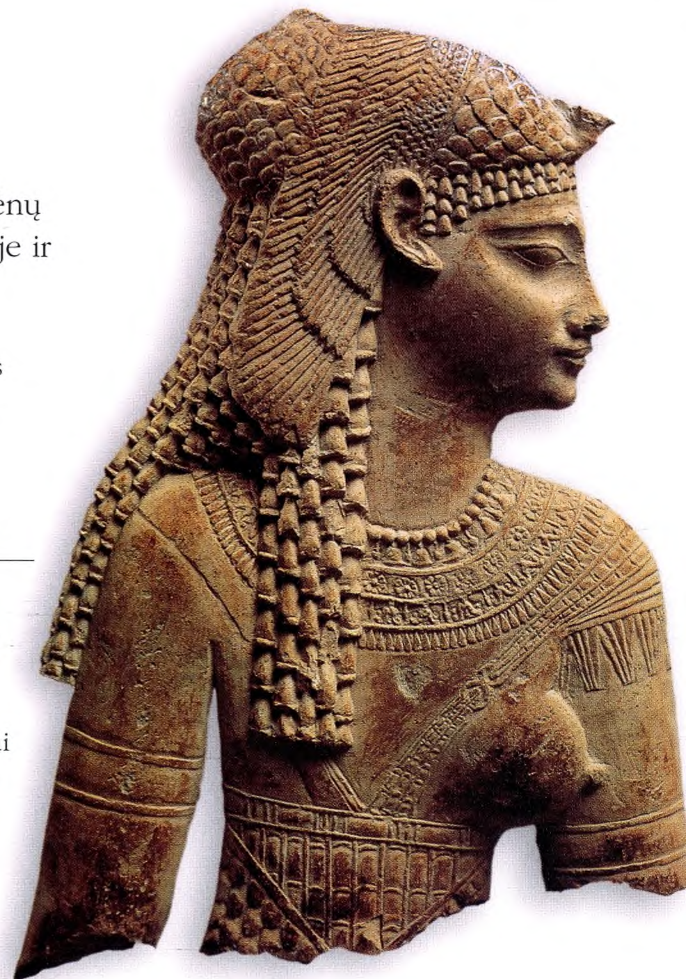
MEILĖ ROMOJE

Viskas prasidėjo gana audringai – nuo sabinių pagrobimo. Vėliau romėnų meilės papročiai tapo „respektabilūs". Respublikos laikotarpio pabaigoje ir imperijos laikais jie vėl pagyvėjo.

Pasak legendos, romėnų meilės gyvenimas prasidėjo pagrobus sabinų genties moteris, kurios tokia dingstimi buvo įviliotos į miestą. Tačiau po tokios įkvepiančios pradžios meilės santykiuose įsivyravo ramybė. Tikrai pagirtinos šeimos ir jų rūsčiosios moterys, pasiaukojančiai gimdančios tėvynei ištikimus sūnus. Tai buvo puikus šeimyninio gyvenimo pavyzdys. Norint sužinoti, kaip toliau vystėsi tie papročiai, reikia keliauti į respublikos laikotarpio pabaigą. Tuo metu, romėnams užkariavus Rytų šalis, į Romą imta gabenti kvepalus, kvapias žoleles, prabangias prekes, kosmetiką. Visa tai romėnes pastūmėjo vilionių meno link.

Ištvirkavimas imperijoje

Vėlyvosios respublikos laikais ir imperijos laikotarpiu nutrūktgalviškų širdies reikalų Romoje būta apsčiai. Drąsą žadinančių portikų, ypač teatrų, šešėliuose (pasak Ovidijaus, tai mėgstamos vietelės meilės intrigoms regzti) vis dažniau mezgėsi idilės. Regis, jų partneriai visuomet buvo vedę, kadangi, dar sykelį prisimenant Ovidijų – „sielas vilioja labiau ne savas, o svetimas turtas". Cezaris, garsėjęs kaip moterų širdžių užkariautojas, išsiskyrė su savo sutuoktine, nes, ano jo, „ant Cezario žmonos net įtarimo šešėlis kristi neturėtų". Daugybė

Širdžių karalienė
Tarp galybės Julijaus Cezario meilužių pati garsiausia, be jokių abejonių, buvo Egipto valdovė Kleopatra. Dėl jos galvą pametė pats triumviras Markas Antonijus. Kleopatrą matome pavaizduotą reljefe.

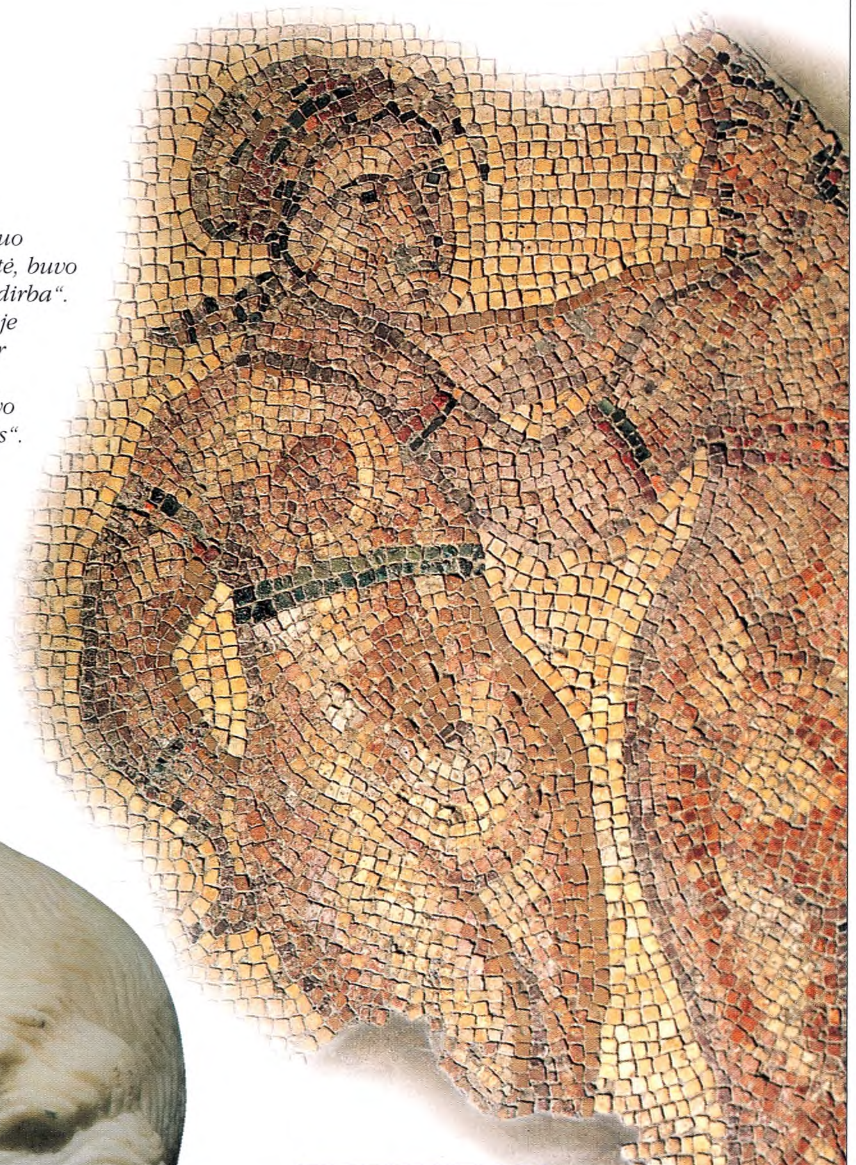

Pikantiškos scenos
Freskos iš Misterijų vilos Pompėjuose detalė. Šioje viloje buvo aptikta didžiulė freska, kurioje vaizduojamos scenos iš įšventinimo į Dionisijų misterijas. Freska pasižymi erotiniais bruožais.

Legendiniai meilužiai
Freskoje iš Pompėjų pavaizduota Venera ir Marsas. Šių dievybių dešinėje strėles laido Amūras.

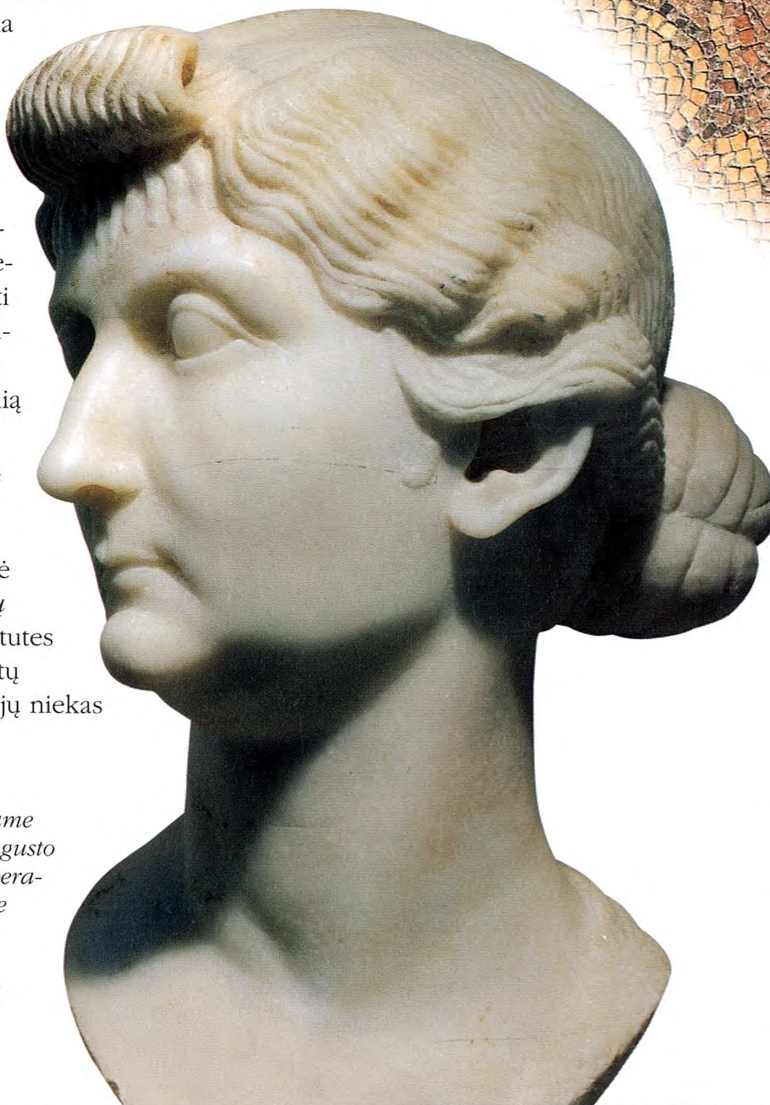
imperatorienių buvo „saldaus gyvenimo" karalienės. Vienos jų, Mesalinos vardas, į istoriją pateko kaip tik dėl šios priežasties.

Meilės profesionalės
Oficialus terminas, kuriuo Romoje vadinta prostitutė, buvo meretrix *– „ta, kuri uždirba". Visuomenėje, draudusioje moterims turėti darbą ar amatą, už kurį būtų atlyginta, prostitutės buvo vienintelės „profesionalės".* Šalia: *mozaika, kurioje pavaizduotos dvi prostitutės (III a. po Kr.).*

Prostitucijos problema

Šiaip ar taip, santykiai tarp vyro ir moters visais laikais buvo labai nedarnūs. Romėnės aristokratės galbūt ir galėjo išduoti sutuoktinius, tačiau vyrus to meto papročiai net padrąsindavo, pastūmėdavo, veik versdavo tai daryti. Išlaikyti sugulovę arba išsinuomoti ilgesniam ar trumpesniam laikui kurtizanę (kaip pavaizduota žymioje Plauto komedijoje *Asilinė*) buvo įprastas dalykas. Prostitucija buvo vieša, išplitusi, ji klestėjo. Tokias paslaugas teikė vergės, o pagrindinės aukos čia buvo mergaitės. Būta ištisų sekso kvartalų, kuriuose vyrai galėjo rasti ko tik širdis geidė. Prabangiuose būstuose ant Aventino kalvos paslaugas teikė aukšto lygio profesionalės, padėjusios pasiekti malonumo viršūnę. Prostitucija buvo laikoma sveikatai naudinga, kadangi davė valią vyrų instinktams ir, anot Katono, „saugojo ištekėjusių moterų padorumą". Net tokie griežti cenzoriai kaip Šventasis Augustinas ją laikė būtina. Žymusis *Išpažinimų* autorius rašė: „Išvijus prostitutes iš visuomenės, joje įsivyrautų chaosas". Šiaip ar taip, vyti jų niekas nė nemanė.

Netikėta bendrininkė
Svetonijus cituoja laišką, kuriame Markas Antonijus šaiposi iš Augusto aistros jaunoms moterims. Imperatoriaus žmona Livija – matome jos marmurinę skulptūrą – tai žinojo ir pakentė. Netgi, jeigu tikėtume paskalomis, retsykiais vyrui parūpindavo jaunų skaisčių mergelių.

SKYRYBOS ROMĖNIŠKAI

Neteigsime, kad senovės Romoje santuoka galėjo būti nutraukta dėl nereikšmingos sutuoktinių užgaidos. Vis dėlto romėnai griovė ir vėl atnaujino vedybinius santykius nė trupučio nesivaržydami. Išsiskirti, ypač vyrams, sudėtinga nebuvo. Užteko surasti įtikinamą dingstį, su kuria sutiktų šeima (savaime aišku, „dingsčių" pobūdis laikui bėgant ir papročiams keičiantis kito). Jei šeima neprieštaravo, liko sušaukti *consilium amicorum,* tai yra šeimos draugų pasitarimą, kurio metu reikėjo patvirtinti įvykusių skyrybų aktą. Moterims, savaime suprantama, viskas buvo kiek sudėtingiau. Skyrybų prašymas buvo išpildomas dėl labai blogo elgesio be jokios priežasties. Reikėjo reikalauti, kad nedelsiant įsikištų šeimos galva iš žmonos pusės. Jis vienintelis galėjo pateikti prašymą draugų konsiliumui, kad būtų patvirtintas ryšių nutraukimas.

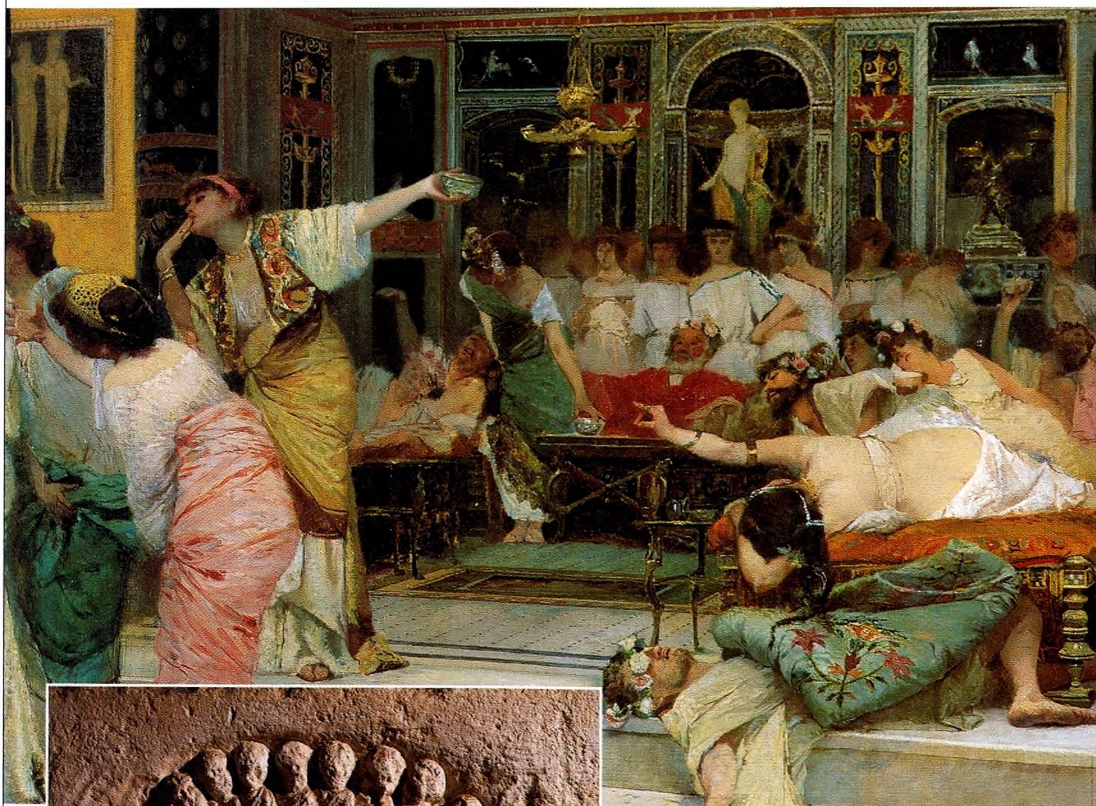
APSTATYMAS

Senovės romėnai nepaprastai rūpinosi namais. Kadangi jie turėjo atspindėti šeimininko rangą ir veiklą, jiems apstatyti buvo skiriamas sunkiai įsivaizduojamas dėmesys.

Mūsų žinios apie tai, kaip romėnai apstatydavo savo namus, yra labai menkos. Didžiąją jų dalį sudaro medžiaga, gauta tyrinėjant Vezuvijaus užpiltus namus Herkulanėjuje ir Pompėjuose. Kita vertus, tai turtingiems romėnams priklausę puošnūs namai. Traktatų autorius Markas Vitruvijus Polionas mums pateikia kiek išpūstą tų rezidencijų aprašymą. Šiaip ar taip, atlikus archeologinius kasinėjimus, jo teiginiai pasitvirtino. Jis rašo: „Aukšti karališki vestibiuliai, neišpasakytai erdvūs atrijai ir kolonų supami kiemai, dideli sodai ir prašmatnūs, įspūdingi portikai". Įrengiant namus reikėta atsižvelgti ir į nuo seno Romoje egzistavusią klientų sistemą. Minios klientų kasdien plūsdavo į turtingo ar kilmingo romėno namus, kad jį pasveikintų. Tas rytinis pasveikinimas (*salutatio*) sustiprindavo kliento santykius su patronu, kurio žinioje, reikalui esant, klientas likdavo visą dieną.

Apšvietimo įrenginys
Afrikiečio vergo galvos pavidalo sidabru inkrustuota aliejinė lempa iš Ampurijos (Ispanija).

Prašmatnus interjeras
XIX a. paveikslo Gladiatoriai triklinijuje *detalė. Į akis krinta kruopščiai atkurtas romėno namo vidus.*

Triklinijaus apstatymas
Reljefe pavaizduoti puotaujantys pakviestieji. Jie išsitiesę triklinijuje ant gultų, sustatytų U raidės pavidalu aplink apvalų stalą.

Namo išorėje specialiai klientams būdavo įrengiami akmeniniai suolai, ant kurių jie lūkuriuodavo, kada atsidarys durys ir pasirodys *patronus*. Kitapus didelių įėjimo durų (*fauces*) atsiverdavo namo širdis atrijus. Jo viduryje būdavo vandens talpykla (*impluvium*). Į ją rinkdavosi lietaus vanduo. Čia dar buvo lararijus, *cartibulum* – marmurinis arba bronzinis prašmatnus stalas su žvėrių pavidalo kojomis, vienas vertingiausių namo daiktų. Dar čia stovėjo *arcae* – apkaustų ornamentu išpuoštos medinės skrynios, kuriose buvo saugomos šeimos brangenybės.

Pačioje atrijaus gilumoje, priešais įėjimą, buvo reprezentacinės namo patalpos: tablinas, tai yra šeimininko darbo kambarys, ir triklinijus, arba valgomasis. Pirmajame karaliavo – to negalima nepasakyti – nepaprasto dydžio šeimininko krėslas, tikras sostas su atkalte ir ranktūriais. Jame sėdėdamas šeimininkas priimdavo klientus ir lankytojus. Antrajame stovėjo gultai, kurių paprastai būta trijų. Jie U raidės pavidalu buvo sustatyti apie viduryje esantį stalą. Reikia pasakyti, kad baldai dažniausiai buvo įmantrūs – mediniai, inkrustuoti bronza. Jų gamyba specializavosi gildijos, įsikūrusios Graikijoje arba Pietų Italijoje.

Valgymas pusiaugula

Kaip tik dėl triklinijuje esančių gultų – kadangi romėnai turėjo įprotį valgyti pusiaugula – galbūt labiausiai ir skyrėsi tuometinis romėno

namo apstatymas nuo šių dienų. Iš pradžių pusiaugula valgė tik *pater familias*. Jo sutuoktinė sėdėjo kojūgalyje, o vaikai – ant kėdžių ir taburečių. Paskui tapo įprasta, kad už stalo sėdintys vyrai valgė ant triklinijaus gultų, o moterys sėdėjo priešais. Tik gerokai vėliau moterys taip pat galėjo valgyti pusiaugula. Apie III a. po Kr. pabaigą triklinijaus gultus pakeitė *sigma*, vienintelė pusapvalė sofa.

Fikoronio cista
Cista – *cilindro pavidalo dėžutė su kojelėmis ir antvožu, o jos vidus išklotas oda. Cistose moterys laikė savo brangenybes. Iliustracijoje matome cistą, kurios sienelių faktūra itin meniška. Be to, mums žinomas ir ją IV a. pr. Kr. Romoje pagaminusio amatininko vardas:* Novios Plautios med Romai fecit.

Varpeliai
Namuose būtinai turėjo būti nuo blogos akies saugančių amuletų. Manyta, kad tokia išskirtine galia pasižymėjo varpeliai su antropomorfiniais motyvais (šalia).

Cubicula

Kur kas kukliau, palyginti su reprezentacinėmis patalpomis, buvo apstatyti miegamieji kambariai (*cubicula*). Juose stovėjo paprasčiausios medinės lovos su daugybe odinių juostų – tarsi tinklu čiužiniui. Tik vėlyvuoju imperijos laikotarpiu paplito į sofą panašios lovos su galvūgaliu arba net su atkaltėmis iš trijų pusių. Visiškai paprastos buvo ir čia stovėjusios spintos. Jų šoninius galus puošė paneliai su mediniais rėmeliais. Tiesą sakant, romėnams mažai ką reiškė miegamasis – jų gyvenimas virė už namo sienų.

Pasinėrimas į gamtą
Romėnų namuose pagrindinis puošybinis elementas buvo freskos. Neretai į sodą atsiveriantys portikai buvo išpiešti gamtos siužetais. Vieną tų siužetų matome iliustracijoje (apačioje). *Taigi vaikščiojantieji vienoje pusėje matė sodą, kitoje – išpieštą augmeniją.*

APSILANKIUS ROMĖNO NAMUOSE

Jeigu galėtume įeiti į imperijos laikotarpio namą, kuriame virtų gyvenimas, galbūt labiausiai į akis kristų menkutis apšvietimas. Šviesa prasiskverbdavusi tik iš vidinių kiemų arba sklisdavusi nuo aliejinės lempos ar kandeliabrų. Kitas dalykas – didžiulis kontrastas tarp neišpasakytai išpuoštų grindų bei sienų ir itin nedidelio kiekio baldų. Pagaliau, jeigu atidžiau įsižiūrėtume į baldų detales ir formas, pastebėtume daugybę jaukumą kuriančių detalių. Tai gyvūnų letenų, sfingių pavidalu užsibaigiančios kojos, lovas ir sofas puošiančios lenktos atkaltės. Visi šie elementai atgimė neoklasicizmo laikotarpiu, užliejus entuziazmo bangai, kai buvo atkasti Herkulanėjas ir Pompėjai.

Katino letenėlės
Apvalus trikojis bronzos stalas. Jo kojos užsibaigia katės letenėlių pavidalu.

EISMAS ROMOJE

Ir imperijos laikotarpiu, ir šiandien, Roma buvo suspausta eismo gniaužtuose. 45 m. pr. Kr. pirmą sykį pamėginta – bergždžiai – sureguliuoti judėjimą.

Amžių amžiais Roma buvo į save įtraukiantis miestas siauromis gatvėmis, iš abiejų pusių apsuptomis aukštų, virš galvos pakibusių pastatų. Miesto išplanavimas priminė visišką raizgalynę. Tik kelios gatvės buvo platesnės, o didžiąją dalį sudarė negrįsti skersgatviai, į kalvas kopiančios stačios įkalnės. Pastatų fasaduose kyšantys balkonai dar labiau siaurino ne platesnius kaip trys metrai praėjimus. Judėti tokiu nuolat užsikimšusiu labirintu tiesiog erzino. 45 m. pr. Kr. Julijus Cezaris mūru stojo prieš tokią padėtį. Jo įstatymas *lex Iulia municipalis* be daugelio kitų dalykų draudė bet kokį gyvūnų traukiamo transporto judėjimą miesto gatvėmis nuo aušros iki saulėlydžio. Eismas buvo ribojamas ir nakties metu. Jam „drenuoti" miesto prieigose prie vartų buvo įrengtos specialios stovėjimo aikštelės (*areae carruces*).

Visi gatvėje

Problemų kėlė ne vien transporto priemonės. Galime įsivaizduoti, kad visa Roma gyveno gatvėje, iš kurios be paliovos sklido triukšmas ir kurioje tvyrojo nenusakoma maišatis. Nemenkus plotus gatvėse buvo užėmę įvairiausių krautuvių savininkai ir pirkliai. Dėl išstatytų prekystalių pėstieji, keliaujantys palankinais ir neštuvais buvo priversti kelią skintis alkūnėmis ir stumdytis. Naktimis be paliovos kurtinamai džerškėjo ratai, nepakeliamą triukšmą kėlė pakraunantys ir iškraunantys prekes nešikai. Netilo bliovimas traukiamųjų ir skersti varomų gyvulių. Kita vertus, didžiulių bėdų kėlė maisto tiekimas. Kasdien į miestą reikėjo įvežti maisto, malkų, svarbiausių žaliavų milijonui gyventojų, kurių vieni buvo susigrūdę teritorijoje ant kalvos, o kiti – pelkėtoje dalyje. Tikras slogutis.

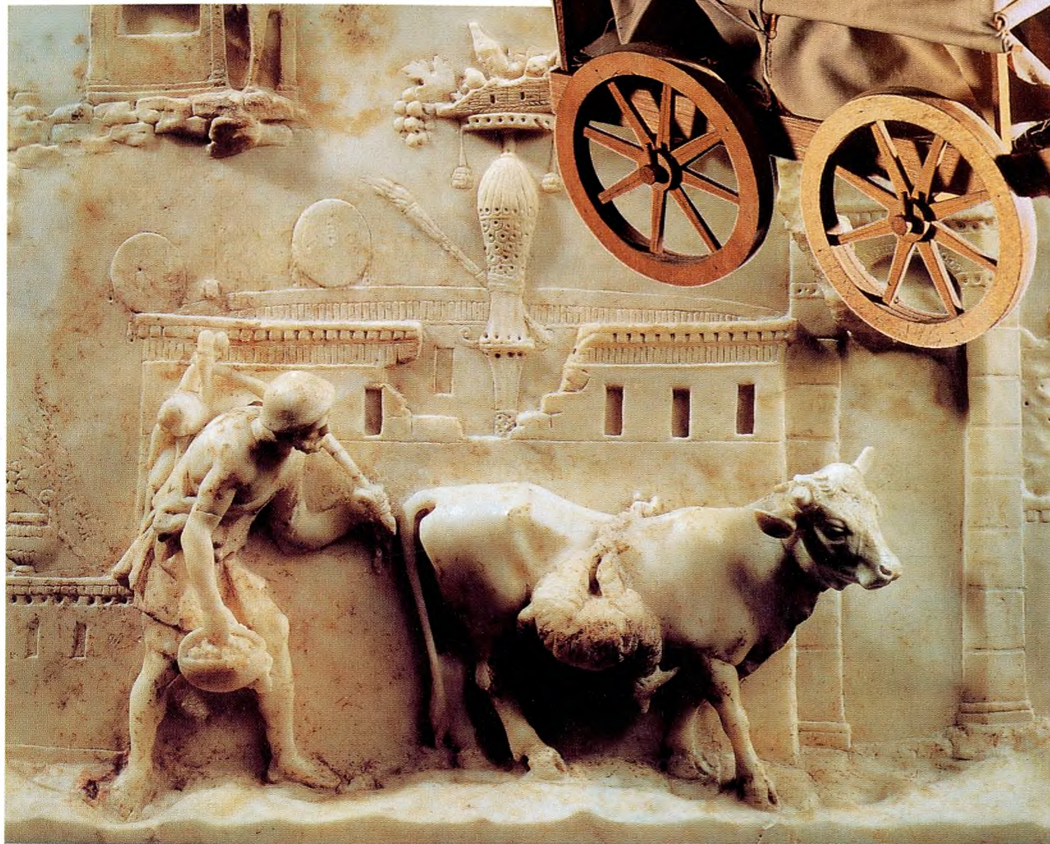
Sąskaita
Šioje akmeninėje plokštėje pavaizduotas užeigos šeimininkas, duodantis sąskaitą lankytojui, kuris rengiasi išvykti su savo mulu.

Visu greičiu
Mažo dviračio vežimaičio rekonstrukcija. Jį mielai rinkosi mėgstantys greitį ir bagažo neturintys keleiviai.

Pėsčiųjų perėjos
Šalia: *Augustalų gatvės vaizdas Pompėjuose. Matyti daug pėsčiųjų perėjų.*

Ilgoms kelionėms
Keturračio dengto vežimo, skirto ilgoms kelionėms, rekonstrukcija.

Eismo ribojimas
Šalia: *į turgų susiruošęs valstietis su savo karvute. Nors dieną mieste eismas buvo ribotas, tačiau nedidelės išimtys darytos. Pavyzdžiui, transportui, vežančiam nešvarumus ir statybines medžiagas.*

TVARKDARIAI IR NAKTINIAI SARGYBINIAI

Augustas viešosios tvarkos Romoje saugojimą patikėjo dviem skirtingiems sargybos korpusams: tvarkdarių būriui ir naktinės sargybos būriui. Pirmieji, išsiskirstę po įvairias miesto vietas, turėjo saugoti Romą dienos metu. Jiems vadovavo komendantas, *praefectus Urbi*. Tai buvo labai aukšto rango pareigūnas, kurį skirdavo pats imperatorius. Prefektas turėjo didžiulę teisinę galią. Jis galėjo savarankiškai nuteisti ne tik už viešosios tvarkos drumstimą, tačiau dar sprendė klausimus, susijusius su santykiais tarp vergo ir šeimininko. Be to, prefektas rūpinosi liaudies dorove, sprendė palikimo užgrobimo atvejus, kovojo su nusikaltėlių gaujomis. Naktimis miestą saugojo sargybiniai. Jie patruliavo gatvėse ir kovojo su smurtu. Smurtavimo atvejų būta be galo, tačiau kokie tai menki skaičiai, pasiklausius šių dienų pranešimų.

Transporto priemonės

Turtingieji iš vienos vietos į kitą nusigaudavo su *lectica,* kurią nešdavo šeši arba aštuoni vergai. Joje keleivis galėjo patogiai išsitiesti nelygu baldakime, paprastai su užtrauktomis užuolaidėlėmis. Keturių arba dviejų vergų pakako nešti nešiojamą krėslą *sella gestatoria*. Juo buvo keliaujama sėdint. Kadangi dienos metu eismas buvo ribojamas, tai net ir mirusieji buvo nešami dengtais neštuvais. Jeigu mirusysis buvo varguolis, tai apsieita paprastais neštuvais. Už miesto ribų buvo keliaujama dviračiais arba triračiais vežimais. Greitai pasiekti norimą vietą buvo galima dviračiu *essedum* su vežiku. *Cisium, covinnus, birotus* buvo lengvutės, greitos karietos, kurias dievino greitį mėgęs jaunimas. Kai keliautoją su bagažu tenkino nedidelis greitis, buvo vykstama *rheda* arba *carruca*. Tai keturių mulų arba arklių traukiamos keturratės transporto priemonės. Ilgoms kelionėms romėnai turėjo *carrucae dormitoriae*, kuriuose buvo galima ir numigti, jeigu pavykdavo ištverti kratymą. Tai miegamųjų vagonų prototipai. Pagaliau prekės, žemės ūkio produktai ir statybinės medžiagos buvo gabenamos *plaustrum* arba *sarracum*. Nors šie geležimi apkaustytais dviem ratais be stipinų (*tympana*) kroviniai vežimai buvo senoviniai, tačiau patvarūs. Juos traukė jaučiai, mulai arba asilai.

Stotis
Apačioje: *reljefas, kuriame pavaizduotas atvykimas į pašto stotį* (mansio). *Paprastai jos buvo steigiamos prie nakvynės namų, krautuvių ir arklidžių.*

Muzika ir šokis

Romoje, bent jau iš pradžių, muzika nebuvo itin paplitusi ir neturėjo tokios reikšmės kaip Graikijoje. Tačiau ilgainiui ji tapo neatskiriama visuomeninio gyvenimo dalimi.

Senovės Romoje muzikos ir šokio lydimos giesmės iš pradžių skambėjo viešuose iškilminguose renginiuose. Pavyzdžiui, religinių apeigų, laidotuvių, triumfo iškilmių metu. Nuo II a. pr. Kr., užkariavus Graikiją, į Romą plūstelėjo graikų aktoriai ir muzikantai. Jie ne tik rengė viešus pasirodymus, tačiau savojo meno ėmė mokyti jaunus romėnus. Nors naujovė moralistams nepatiko, tačiau ji įsišaknijo ir auklėjant jaunąją kartą netgi tapo būtina. Net ir griežtos matronos ėmė mokytis šokti, nors jos tai darė slapčia ir „nesiekdamos meninio tobulumo". Respublikos laikotarpio pabaigoje, o vėliau imperijos tarpsniu, tarp turtingųjų paplito paprotys samdytis muzikantus ir mokytis groti įvairiais instrumentais. Neišpasakytai madingi tapo profesionalių muzikantų ir šokėjų pasirodymai. Neretai šie profesionalai užsiprašydavo kosminio atlygio. Imperatorius Neronas save vertino kaip puikų muzikantą ir mielai pasirodydavo viešai.

Dievaičiai ir juokdariai

Romėnų visuomenėje būta dievaičių. Cezaris ir Kleopatra, pavyzdžiui, nepaprastai mėgo žymųjį fleitininką Tigelijų. Rūmų kitaroidas Terpnas buvo Nerono numylėtinis. Tačiau šalia tokių dievaičių tarpo ištisas tuntas juokdarių ir klajojančių muzikantų, užsidirbančių pragyvenimui gatvėse. Jie buvo vadinami *circulatores* (iš lot. *circulus* – ratas), kadangi atsitiktinė publika sustodavo aplink juos ratu ir pasirodymo pabaigoje numesdavo keletą monetų. Muzika taip suklestėjo romėnų pasaulyje, kad ją užsipuolė istorikas Amianas Marcelinas (IV a. po Kr.). Jis rašė: „Namuose, kuriuose anksčiau buvo garbinamas

Circulatores *pasirodymas*
Mozaikoje iš Pompėjų matome keliaujančių muzikantų (circulatores) *grupelę.*

Styginis instrumentas
Viršuje: *reljefas, kuriame pavaizduoti du styginiu instrumentu skambinantys muzikantai. Žarnų arba kanapių stygos buvo užgaunamos plektru.*

Dieviška muzika
Apačioje: *medinė siringė, arba Pano fleita. Ji išdrožta iš vientisos medžio dalies, kurios paviršius išpuoštas geometriniais raižiniais.*

Muzikinis vaidinimas
Marmuro reljefe pavaizduota muzikos ir šokio scena deivės Izidės garbei.

mokslas, šiandien skamba giesmės ir skimbčioja kitaros. Užuot kvietę filosofą, jų šeimininkai dabar kviečia dainių, o vietoj oratoriaus – scenos meno mokytoją. Tarsi kapų rūsiai užsivėrė amžiams bibliotekos, nes reikia konstruoti hidraulinius vargonus ir milžiniškas lyras".

Muzikos instrumentai

Senovės Romoje itin paplitę buvo pučiamieji muzikos instrumentai. Skambėjo bronzinis ragas (*cornu*), vartotas kaip karinis instrumentas, taip pat religinių apeigų metu. Buvo grojama etruskų kilmės lenktu ragu (*lituus*), taip pat *bucina* iš jaučio rago, o per pėstininkų manevrus – trimitu (*tuba*). Skambėjo ne tik Pano pamėgta siringė (*syrinx*), tačiau pačių įvairiausių rūšių fleitos. Iš styginių instrumentų itin paplitusios buvo lyra ir kitara. Jos abidvi sudarytos iš dailaus korpuso, medinių rankenėlių, viršuje sujungtų horizontalaus skersinio. Pats dievas Hermis jas išrado.

Trimitas
Vienas labiausiai paplitusių muzikos instrumentų buvo trimitas. Jį pūtė ir kariuomenėje.

Koncertas lėkštėms
Detalė freskos, kurioje pavaizduotas lėkštėmis grojantis Silenas, mitinė miškų būtybė. Mušamasis instrumentas – apačioje *– sudarytas iš dviejų įdubių metalo skritulių. Juos mušant vieną į kitą išgaunamas nepaprastai šaižus garsas.*

HIDRAULINIAI VARGONAI

Pasak šaltinių, hidraulinius vargonus išrado Ktesibijas Aleksandrietis, gyvenęs III a. pr. Kr. viduryje. Jau I amžiuje hidrauliniai vargonai Romoje dažnai skambėjo per cirko vaidinimus ir spektaklius. Remiantis archeologiniais radiniais, taip pat Herono Aleksandriečio ir Vitruvijaus aprašymais, galima suprasti, kaip šiuo instrumentu buvo grojama. Kad instrumentas suskambėtų, reikėjo vandens srove nukreipti orą į jo didžiulį korpusą. Jame buvo mechanizmas vožtuvams atidaryti ir uždaryti. Vožtuvai buvo pritaisyti ten, kur susijungė vamzdžiai. Imperijos pradžioje išplito dumpliniai vargonai. Prie korpuso esančios dumplės stūmė suspaustą orą tiesiai į vamzdžius.

KALENDORIUS IR LAIKO SKAIČIAVIMAS

Pirmojo romėnų kalendoriaus autoriumi laikomas Romulas. Romulo kalendorių pakeitė Julijaus Cezario įvestas kalendorius, kuriuo buvo naudojamasi iki pat Renesanso. Laiko skaičiavimo sistema senovės Romoje buvo išties sudėtinga.

Pasak istoriko Varono, pirmąjį romėnų kalendorių, sudarytą remiantis mėnulio fazėmis, sukūrė Romulas. Pagal šį kalendorių metai turėjo 10 mėnesių, 304 dienas. Šeši mėnesiai turėjo po 30 dienų, keturi (kovas, gegužė, liepa ir spalis) – po 31. Metai prasidėdavo kovo ir baigdavosi gruodžio mėnesį. Romulo įpėdinis Numa Pompilijus Romulo kalendorių papildė sausio ir vasario mėnesiais. Tokiu būdu metai pailgėjo. Jie jau truko 355 dienas, kurios buvo suskirstytos į 12 mėnesių (keturi mėnesiai turėjo po 31 dieną, septyni po 29 ir vienas mėnuo 28 dienas). Laiko skaičiavimo sistema, besiremianti mėnulio fazėmis, nesutapo su saulės judėjimu, nuo kurio priklausė metų laikų tėkmė. Kad tas neatitikimas sumažėtų, dažnai po vasario tekdavo pridėti įterptinį mėnesį, turėjusį 22 arba 23 dienas.

Julijaus reforma

Pridedant įterptinį mėnesį sudaromos sąlygos magistratams ilgiau eiti pareigas. Tai padaryti buvo patikėta didžiajam pontifikui, nors ir jam buvo nesvetimos politinės aistros. Paaiškėjo apstas teisės pažeidimų, kadangi I a. pr. Kr. viduryje tarp kalendoriaus ir metų laikų ciklo buvo susidaręs neatitikimas – trim mėnesiais per daug. Taigi 46 m. pr. Kr. Julijus Cezaris, pasitaręs su astronomu ir matematiku Sosigenu Aleksandriečiu, įgyvendino radikalią reformą. Buvo įvestas metų skaičiavimas pagal senovės Egipto sistemą, kuri rėmėsi saulės metais. Dabar metai truko 365 dienas, kas ketveri metai prisidėdavo viena įterptinė diena. Ji buvo vadinama *bis sexto Kalendas Martias*. Nuo to ir kilo itališkas pavadinimas *anno bisestile* – „keliamieji metai“.

Saulės laikas
Marmurinis saulės laikrodis su bronzos strypeliu (gnomon) *(I a. po Kr.). Laikrodžio pagrindas užsibaigia dviem liūto pavidalo letenomis, o šonai papuošti augaliniais motyvais.*

Turguje
Septynias dienas romėnai dirbo, o aštuntą jie ėjo į turgų.

Dienų skaičiavimas

Mėnesiai buvo skirstomi į vadinamąsias *nundinae* – aštuonių dienų tarpsnis iki turgaus dienos: darbo dienos buvo septynios, o viena buvo skirta turgui ir kitokiai veiklai. Savaitės dienas romėnai vadino planetų vardais: *Lunae dies, Martis dies, Mercuri dies* ir taip toliau iki pat *dies Saturni* ir *dies Solis*. Dvi pastarosios vėliau buvo pervadintos *Sabbatum* ir *Dominica,* tai yra Viešpaties diena. Dienų skaičiavimas skyrėsi nuo mūsų laikų. Romėnai jas skaičiavo atbulai, tai yra jie nurodė, kiek dienų dar liko iki trijų nustatytų atskaitos taškų – kalendų (pirmosios kiekvieno mėnesio dienos), nonų (5-os arba 7-os) arba idų (13-os arba 15-os). Sistema išties sudėtinga, susijusi su mėnulio fazėmis. Kalendoriuje buvo nustatytos „tarnybinės" dienos (*dies fasti*), kuriomis leista vykdyti teismus, ir draudžiamos dienos (*dies nefasti*), dėl religinių ar kitokių priežasčių laikytos nepalankiomis veiklai. Buvo nurodytos ir komicijų dienos, kuomet galima šaukti tautos susirinkimus. Žinia, reikia turėti galvoje, kad dar būta nepalankių ir palankių dienų.

Vėjų bokštas
Romėnų agoroje Atėnuose dar ir šiandien galima išvysti statinį, datuojamą I a. pr. Kr. Jis vadinamas Vėjų bokštu. Iš pradžių jame buvo įtaisytas vandens laikrodis.

BE SEKUNDŽIŲ IR BE MINUČIŲ

Mes pradedame skaičiuoti dienos valandas nuo vidurnakčio ir dalijame parą į lygias dalis. Senovės romėnai elgėsi kitaip. Jie metą tarp saulėtekio ir saulėlydžio skirstė į dvylika tarpsnių. Tokiu būdu vidurdienis buvo šeštą valandą, o saulėlydis – dvyliktą. Savaime suprantama, kad laikantis tokio laiko skaičiavimo, valandos trukmė kiekvieną dieną buvo vis kitokia. Be to, vasarą valanda truko dvigubai ilgiau nei žiemą. Antikoje naudotais laiko skaičiavimo prietaisais didelio tikslumo pasiekti nebuvo galima. Senoliai iš tikrųjų žinojo ne tik saulės laikrodį (tačiau jis rodė laiką tik kai nebūdavo debesų), bet ir smėlio laikrodį, net primityvius vandens laikrodžius. Reikia pripažinti, kad anuomet laikas – tiksliau, laiko skaičiavimas – nebuvo nei taip suabsoliutinamas, nei taip sureikšminamas kaip šiandien.

Bronzinis kalendorius
Keltų kalendorius bronzinėje plokštėje (I a. pr. Kr.). Tuo laikotarpiu buvo įvykdyta Julijaus reforma, padidinusi metų dienų skaičių nuo 355 iki 365.

Mėnulio fazės
Viršuje: *galų mėnulio kalendorius (I–II a. po Kr.). Mėnesio dienos buvo skaičiuojamos remiantis mėnulio fazėmis.*

Saulės laikrodis
Apačioje: *saulės laikrodis su dievybės veidu, aptiktas Timgade, Alžyre.*

Žodynėlis

Šis nedidelis žodynėlis nėra išsamus. Jo tikslas – paaiškinti specifinių, neįprastų terminų bei žodžių reikšmes, taip pat žodžius, šiandien vartojamus visiškai kitomis reikšmėmis negu šioje knygoje. Taigi norisi skaitytojui pagelbėti, kad tekstas būtų suprantamesnis ir nereikėtų ieškoti informacijos kituose žodynuose.

A

Ab Urbe condita
„Nuo Miesto įkūrimo". Pagal tradiciją, Roma buvo įkurta 753 m. pr. Kr. balandžio 21. Nuo šios datos romėnai skaičiavo metus.

Acherontas
Epyre tekanti požemio upė, per kurią turėjo persikelti mirusiųjų vėlės. Romėnai ją laikė vartais į pomirtinį pasaulį.

Aes
Šiuo žodžiu romėnai vadino ir bronzą, ir varį. Pačios seniausios monetos buvo nukaltos kaip tik iš šių medžiagų. Taip radosi žodis *aerarium,* kuriuo vadintas valstybės iždas.

Afroditė
Graikų grožio ir meilės deivė, tapatinama su finikų Astarte ir romėnų Venera.

Ager publicus
Žr. Bendruomenės žemė

Agger
„Pylimas, sankasa". Romėnų kariuomenės lauko įtvirtinimai. Juos sudarė siena iš lentų ir kuolų, užpildyta žeme ir akmenimis.

Akropolis
Senovės miestų įtvirtinta dalis, paprastai esanti ant kalvos. Tai buvo ne tik tvirtovė, joje stovėjo aukščiausiųjų dievų šventyklos ir visuomeniniai pastatai.

Akroterijas
Taip vadinamas skulptūrinis elementas, puošiantis šventyklų frontonų viršūnes arba šonus.

Annona
Taip romėnai vadino metinį kviečių derlių (iš lot. *annus* – metai), o vėliau bet kokius žemės ūkio produktus, gautus per metus vienoje teritorijoje.

Antefiksas
Puošybos elementas iš terakotos, paprastai pusapskritis arba trikampis. Antefiksai puošė šventyklų ir kitų senovės pastatų stogų atbrailas.

Aquila
Žr. Erelis

Asis
Seniausia romėnų moneta, iš pradžių svėrusi vieną svarą (apie 327 g).

Asklepijas
Graikų gydymo dievas, Apolono ir nimfos Koronidės sūnus. Romoje buvo garbinamas Eskulapijaus vardu.

Asmenvardžiai
a) *praenomen*, vardas; jų būta labai nedaug, kai kurie kilę iš skaitvardžių: „Penktasis", „Šeštasis" (*Quintus, Sextus*); b) *nomen gentile*, giminės vardas, dažnai susijęs su kokia nors kaimiška profesija, pvz., *Ovidius* – „Aviganis"; c) *cognomen*, prievardis, pravardė, primenanti fizinį arba dvasinį žmogaus trūkumą, pvz., *Flaccus* (Horacijus) – „Nulėpausis", *Brutus* – Kvailys ir t. t.

Atelana
Senovinis Pietų Italijos liaudiškas farsas, išsirutuliojęs iš mėgėjiškų improvizacijų, pavadintas pagal oskų Atelos (lot. *Atella*) miestą Kampanijoje.

Atleistinis
Paleistas arba išsipirkęs laisvę vergas. Atleistinis, palyginti su gimusiu laisvu piliečiu, užėmė žemesnę vietą visuomenėje. Tik imperijos laikotarpiu atleistinių ir laisvųjų piliečių teisės buvo suvienodintos.

Augurai
Senovės Romos žyniai, aiškinę dievų valią iš paukščių skridimo, klyksmo ir kitų ženklų.

Aukuras (*ara*)
Aukurai buvo iš akmens, keturkampiai ir dažniausiai stovėjo prieš šventyklą. Ant jų romėnai atnašavo aukas.

B

Bagaudai (*Bagaudae*)
Galijos sukilėliai, kurie, susibūrę į būrius, kovojo prieš turtingus žemvaldžius ir romėnų valdžią III–IV a.

Belona
Romėnų karo deivė (iš lot. *bellum* – karas). Senasis vardas *Dulellona.* Ji buvo garbinama šventojoje giraitėje ant Kapitolijaus kalvos ir šventykloje už Romos miesto.

Bendruomenės žemė (*ager publicus*)
Romėnai taip vadino valstybei priklausančias žemes, atimtas iš nugalėtų priešų arba sukilusių sąjungininkų miestų. Paskutiniais respublikos amžiais dėl šių žemių vyko žiaurūs pilietiniai karai.

Bona Dea
Geroji Deivė – romėnų vaisingumo deivė. Jos šventę švęsdavo gegužės 1 ir gruodžio pradžioje.

Bulė (*bulla*)
Pakabukas su amuletu, nešiojamas etruskų ir romėnų jaunuolių kaip papuošalas.

C

Calumnia
Žr. Šmeižtas

Cardo
Taip buvo vadinama pagrindinė gatvė, ėjusi iš šiaurės į pietus.

Centurionas
Romėnų kariuomenėje – legiono padalinio centurijos, arba šimtinės (iš lot. *centum* – šimtas), vadas, šimtininkas.

Cenzas
Kas penkeri metai atliekamas piliečių surašymas, jų turto, luomo ir moralės įvertinimas bei mokesčių nustatymas. Surašyti gyventojus ir įvertinti jų turtą buvo labai svarbu, norint nustatyti, kiek jie turi mokėti mokesčių ir kaip apsiginklavę dalyvauti kare.

Cenzorius
Vienas iš dviejų pareigūnų, atlikdavusių cenzą. Be to, cenzorius įvertindavo piliečių, ypač senatorių ir raitelių, elgesį, bausdavo ir net šalindavo iš luomo.

Cerera
Romėnų deivė, auginanti ir brandinanti javų derlių.

Charonas
Sen. graikų religijoje keltininkas, valtele perkeldavęs per Acherontą į požemio karalystę mirusiuosius. Šarvodami mirusiuosius, graikai jiems į burną įdėdavo pinigėlį, kad turėtų kuo užsimokėti Charonui.

Circulatores
Senovės Romoje taip buvo vadinami juokdariai ir keliaujantys muzikantai. Praeiviai, kad geriau matytų, sustodavo aplink juos ratu (lot. *circulus* – ratas).

Corona
Žr. Vainikas

Cubiculum
Pažodžiui būtų „išsitiesęs". Taip senovės romėnai vadino miegamuosius.

Cursus honorum
Sen. Romoje politinė karjera, vis aukštesnių pareigybių seka pagal tam tikrą eiliškumą iki pat konsulato.

D

Decumanus
Taip senovės Romoje buvo vadinama pagrindinė gatvė ir kelias, ėję iš rytų į vakarus.

Diadema
Karaliaus arba dvasininko valdžios simbolis – galvos raištis arba auksinis lankelis.

Diana
Romėnų medžioklės deivė. Kulto centras – Dianos šventykla Romoje ant Aventino kalvos. Buvo vaizduojama kaip medžiotoja su lanku ir strėline, dažnai skaliko arba elnio lydima. Atitinka graikų Artemidę.

Didysis pontifikas (*Pontifax Maximus*)
Tai vyriausiasis žynys. Jam buvo patikėta teisė išaiškinti ir perduoti religinius bei teisinius dalykus. Be to, jis prižiūrėjo su kultu susijusias manifestacijas.

Dilectus
Šaukimas į karo tarnybą, kurią turėjo atlikti visi Romos piliečiai, sulaukę septyniolikos metų.

Dioskūrai
Graikų mitologijoje taip vadinami dieviškos kilmės dvyniai Kastoras ir Polideukas (lot. atitikmuo Poluksas).

Ditas
Romėnų dievas, požemio pasaulio valdovas ir turtų teikėjas, siejamas su graikų Plutonu.

Domus
Tipinis romėnų namas, priklausantis vienai šeimai. Pagrindinė jo patalpa – atrijus.

Dromas (gr. *dromos* – kelias, takas)
Ilgas siauras įėjimas, iškastas grunte (etruskų kapuose) arba iškaltas uoloje (Mikėnų kapuose arba helenistinių kraštų laidojimo vietose).

E

Eponimas
Antikiniame pasaulyje asmens arba daikto vardas, pagal kurį kas nors būdavo pavadinama, pvz., dievas, miesto įkūrėjas, genties vadas.

Erelis (*aquila*)
Romos galybės simbolis. Gajus Marijus padarė erelį legionų ženklu, suteikdamas jam beveik sakralinę reikšmę.

F

Falera
Metalinė plokštelė, juostelėmis arba raišteliais pritvirtinta prie legionieriaus šarvų, suteikiama kaip apdovanojimas už nuopelnus.

Familia
Lotynų kalboje šis žodis turėjo kur kas platesnę reikšmę negu šiandien. Šeimyna – tai ne tik įvairios vienos giminės kartos, pavaldžios šeimos galvai (*pater familias*), bet ir tarnai bei vergai.

Familia rustica
Kaimo šeimyna – vergai, kurie prievaizdo (*vilicus*) prižiūrimi dirbo laukus.

Familia urbana
Miesto šeimyna – vergai, patarnaujantys šeimininkui ir jo šeimos nariams (durininkai, kirpėjai, virėjai, mokytojai, sekretoriai, prižiūrėtojai, ekonomai).

Favisa
Italikų ir romėnų šventovėse – požeminė patalpa už šventyklos ribų, kur buvo saugomi nenaudojami apeigų reikmenys.

Fesceninai
Humoristinės, dažnai nešvankios dainelės, dainuojamos kaimiečių per šventes ir vestuves. Pavadinimas kilo iš etruskų miesto Fescenijos.

Frigidarijus
Patalpa termose, kurioje prausiamasi šaltu vandeniu.

G

Garum
Tai padažas (kitaip *liquamen*), taisomas iš pamirkytų žuvų vidurių. Mums, šiandien įpratusiems prie kitokių skonių, apetito nesužadintų. Tačiau senovės romėnai jį be galo mėgo.

Genijus
Romėnų dievybė, vyro vaisingumo jėgų personifikacija. Manyta, kad kiekvienas vyras turi savąjį genijų, globojantį jo vyriškąją galią visą gyvenimą. Viešai garbinamas buvo romėnų tautos Genijus. Augustas įvedė imperatoriaus genijaus kultą.

Gnomon
Statmenas strypas, kurio šešėlis, krintantis ant žemės paguldytos ir padalomis suskirstytos plokštės, rodo vietos laiką.

Grandiklis (*strigilis*)
Mėnulio pjautuvo pavidalo metalinis įrankis, kuriuo sportininkai nusigrandydavo prakaitą, aliejų ir dulkes. Jis atliko mūsų vartojamo muilo (tuo metu nežinomo) funkcijas.

Gravitas
Pažodžiui būtų „rimtumas, svarumas". Šiuo žodžiu buvo nusakoma Romos piliečiui būdinga rimta bei didinga elgsena, kalbėsena.

Gromatikai
Romėnų žemės matininkai, kurių vardas kilo iš jų naudoto prietaiso *groma* pavadinimo. Gromatikai turėjo išmanyti matematiką ir žemės teisę.

H

Haruspicijos
Etruskų bei romėnų žynių būrimas, pranašavimas iš paaukotų gyvūnų vidurių.

Hastatai
Pažodžiui „ietininkai". Romos legiono pirmosios linijos kareiviai, paprastai jauniausi ir stipriausi vyrai.

Heredium
Nedidelis dviejų jugerų (5000 m²) dydžio žemės sklypas. Pagal tradiciją, tokius sklypus pats Romulas išdalijęs kiekvienam naujojo miesto gyventojui – tai buvo minimali nuosavybė, leidžianti būti pilnateisiu piliečiu. Ilgą laiką toks sklypas sudarė italikų žemės ūkio pagrindą.

Herkulis
Lotyniškas graikų didvyrio Heraklio, Alkmenės ir Dzeuso sūnaus, vardas.

Hipokaustas
Taip vadinosi pirčių ir turtingų romėnų namų šildymo sistema, kurią sudarė požeminėje patalpoje esanti krosnis ir po kambarių grindimis išvedžioti dūmų kanalai.

Homo novus
„Naujas žmogus", iškilėlis. Taip buvo vadinamas pilietis, savo šeimoje pirmasis užėmęs magistrato (pretoriaus, konsulo, cenzoriaus) pareigas ir tapęs senatoriumi. Garsūs „naujieji žmonės" buvo Marijus ir Ciceronas.

Hoplitas
Graikų sunkusis pėstininkas, ginkluotas skydu, ietimi ir kalaviju.

Hortus
Kiemo, esančio *domus* gilumoje, rūšis. Tai nelygu sodas, nors mūsų akimis tai būtų labiau daržas. Retsykiais *hortus* taip išsiplėsdavo, kad įgaudavo kolonomis apsupto kiemo – peristilio – formą.

I

Idos
Pagal senovės romėnų kalendorių, idos yra sausio, vasario, balandžio, birželio, rugpjūčio, rugsėjo, lapkričio ir gruodžio mėnesiais tryliktoji diena, o kovo, gegužės, liepos bei spalio – penkioliktoji diena.

Imperatorius
Imperijaus (teisės įsakinėti) turėtojas. Garbės vardas, kurį kareiviai suteikdavo savo vadui po pergalingo žygio. Vėliau jis tapo kariuomenės vado absoliučios valdžios simboliu.

Imperijus (*imperium*)
Romos respublikoje taip buvo vadinama valdininkų valdžia. Ji reiškėsi visų pirma teise valdyti

kariuomenę. Buvę konsulai gaudavo *imperium proconsulare* – įgaliojimą valdyti provinciją.

Insula
Romėnų daugiaaukštis gyvenamasis namas su nuomojamais kambariais, butais, prekybos patalpomis.

Įterptinis mėnuo
22 arba 23 dienų mėnuo, retkarčiais įterpiamas tarp vasario pabaigos ir kovo pradžios, kad pagal mėnulio fazes senasis romėnų kalendorius susilygintų su saulės ritmu.

Ius imaginum
„Atvaizdų teisė", kilmingo romėno privilegija laikyti namuose savo protėvių atvaizdus. Mirus šią teisę turėjusiam šeimos nariui, šie atvaizdai buvo nešami laidotuvių procesijoje.

J

Janas
Sen. romėnų durų (įėjimo ir išėjimo), laiko, pradžios ir pabaigos dievas; buvo vaizduojamas su dviem veidais, atsuktais į priešingas puses.

Junona
Sen. Romėnų deivė, merginų, moterų ir santuokos globėja.

K

Kalendos
Senovės romėnų kalendoriaus pirmoji kiekvieno mėnesio diena.

Kalidarijus
Patalpa termose, kurioje prausiamasi karštu vandeniu.

Kariuomenės ženklas (*signum*)
Ant lazdos pritvirtinta audeklo vėliavėlė arba gyvūno atvaizdas kaip karinio dalinio skiriamasis ženklas.

Kenotafas
Antkapinis paminklas, statomas mirusiojo garbei, kai palaikų nebuvo galima palaidoti, arba jie būdavo palaidoti kitoje vietoje.

Klientas
Senovės romėnai taip vadino svarbiam asmeniui (patronui) ištikimą, jam padedantį ir abipusiai naudingais ryšiais susijusį žmogų. Klientai buvo gerbiami. Tarp įžymių politikų, tokių kaip Marijus, Cezaris, Krasas, Pompėjus, klientų buvo, pavyzdžiui, bankininkų, senatorių, karvedžių ir net valdovų.

Kohorta
Romėnų kariuomenės taktinis dalinys iš 6 centurijų.

Kolegija
Sen. Romoje – tam tikras kulto apeigas atliekančių asmenų (augurų, pontifikų) arba tos pačios profesijos (amatininkų, veteranų) grupė.

Kurulinės pareigos
Sen. Romoje magistratų (kvestoriaus, eclilio ir t. t.) pareigos, kurios leido patekti į senatą (lot. *curia* – senato posėdžių vieta).

Kvestorius
Karalių epochoje – Romos magistratų žemiausia pakopa. Iš pradžių kvestoriai buvo kriminalinių bylų teisėjai, vėliau finansų ir archyvų tarnautojai. Sulos laikais kvestūra tapo pareigybe, suteikiančia galimybę patekti į senatą.

Kvirinas
Viena seniausių ir svarbiausių romėnų dievybių, su Jupiteriu ir Marsu sudaranti archainę trejybę, Romos valstybės dieviškos kilmės simbolį. Vėliau tapatintas su Romulu.

L

Laqueus
Pažodžiui „kilpa". Virvelė, kurią daugelis aristokratų nešiodavosi, kad galėtų pasismaugti, patekę į princepso nemalonę. Nusižudžiusio aristokrato šeima nebuvo persekiojama.

Legatas
Romos respublikoje – karvedžio ir provincijos vietininko padėjėjas; imperijos laikais – imperatoriaus vietininkas provincijoje.

Legionas
Romos kariuomenės pagrindinis taktinis vienetas; iš pradžių jį sudarė 3000 pėstininkų ir 300 raitelių, vėliau kareivių skaičius keitėsi.

Libera
Sen. romėnų vaisingumo deivė, atitinkanti graikų Persefonę.

Liberas
Romėnų dievybė, atitinkanti graikų Dionisą, kartais garbinamas kartu su Libera; abi dievybės vaizduojamos kaip Cereros vaikai.

Limitai (*limites*)
Gynybinių įrengimų sistema pasienyje, skirianti Romos imperijos žemes nuo barbarų gyvenamų teritorijų.

***Lupa* („vilkė")**
Romoje taip buvo vadinamos prostitutės. Viešnamiai vadinosi *lupanar*.

Lustrum
Religinė šventė, kuria baigdavosi Romos piliečiams pagal cenzą nustatytų mokesčių mokėjimo laikotarpis. Kadangi ji kartojosi kas penkeri metai, žodis *lustrum* ėmė reikšti ir penkmetį.

M

Maeniana
Cirkai ir amfiteatrai buvo suskirstyti į sektorius. *Maeniana* – nuo apačios į viršų kylantys aukštai su sėdimomis vietomis.

Meretrix
Pažodžiui būtų „ta, kuri užsidirba", kuriai reikia atlyginti. Šiandien pasakytume „profesionalė". Taip senovės Romoje buvo vadinamos prostitutės. Jos buvo vienintelės moterys, užsidirbusios pragyvenimui. Romėnų visuomenė draudė moterims bet kokį amatą, už kurį būtų užmokėta.

Metopė
Dorėninio orderio graikų šventyklų frizo elementas – akmeninė, marmurinė arba terakotinė keturkampė plokštė, lygi, su piešiniais arba reljefais, įterpta tarp triglifų.

Misterijos
Sen. Graikijoje – paslaptingos religinės apeigos, kuriose dalyvauti galėjo tik įšventintieji. Reikšmingiausios buvo Eleusino (Atika) misterijos, Dioniso kultas ir Orfėjo sekta P. Italijoje.

Mitra
Indoiranėnų šviesos dievas. Daugiausia jį garbino ir jo kultą Romos imperijoje platino kareiviai.

Mos maiorum
„Protėvių paprotys". Sen. Romoje senato valdymą, kasdienių ir valstybės reikalų tvarkymą reguliavo protėvių papročiai. Romos klestėjimo laikais jais iš esmės rėmėsi ir teisės dalykai.

Municipijai
Sen. Romos valstybės miestai, kurių laisvieji gyventojai pagal sutartį su Roma gavo visas arba dalines piliečių teises. Municipijų sistema atsirado ankstyvosios respublikos laikais. Cezaris visų italikų municipijų gyventojų teises sulygino su romėnų.

N

Neptūnas
Romėnų jūrų ir vandens dievas.

Nomenklatorius
Romėno vergas, lydėdavęs savo šeimininką ir primindavęs jam pažįstamų žmonių vardus bei jų profesiją, taip pat sudarinėdavęs kviestinų į puotą svečių sąrašus.

Nonos
Senovės romėnų kalendoriaus penktoji arba septintoji mėnesio diena.

O

Odėjas
Pastatas, kuriame vykdavo muzikantų pasirodymai ir viešieji skaitymai. Skyrėsi nuo teatro tuo, kad buvo dengtas.

Olpė
Vienąsis, siaurakaklis ąsotis vynui, oinochojės variantas, paplitęs ikikorintinio ir korintinio laikotarpio keramikoje VII ir VI a. pr. Kr.

Opidas (*oppidum*)
Sen. romėnų laikinai įtvirtintas miestas. Iš pradžių opidai buvo statomi Italijoje, vėliau Galijoje, Ispanijoje ir barbarų teritorijose. Daug opidų ilgainiui tapo municipijais.

Onerarija
Prekinis laivas, skirtas gabenti vynui, aliejui ir javams.

Opus
Šį žodį kartu su atitinkamu būdvardžiu *incertum, reticulatum, sectile, latericium*) romėnai vartojo nurodydami mūro paviršiaus padengimo būdą (netašytais akmenimis, kvadratiniais akmenimis, marmuro plokštėmis, plytomis) bei mozaikų rūšis.

Opus caementicium
Mūras iš skaldytų akmenų (*caementa*), surištų patvariu cemento skiediniu. Skiedinio gamybai naudotos negesintos kalkės ir smėlis.

Opus incertum
Patvarumu pasižymintis mūrijimo būdas. Išorinis statinio paviršius padengiamas betonu, į kurį įmaišyti nevienodo dydžio, bet kaip sudėti akmenys.

Opus tessellatum
Šitaip romėnai vadino klasikinę mozaiką iš spalvotų marmuro kubelių. Ji nuo III a. pr. Kr. pakeitė pačią seniausią mozaikos techniką – iš apvalių akmenukų.

Orderis (*ordo*)
Pažodžiui – „tvarka". Tai klasikinei architektūrai būdinga konstrukcija. Šios konstrukcijos dalių – kolonos ir antablemento – elementai susiję formomis ir proporcijomis. Orderį jau naudojo graikai, kur jis atliko laikančiosios konstrukcijos funkciją. Romėnams orderis tapo tipiniu dekoratyviniu motyvu.

Ordo equestius
Žr. Raitelių luomas

Ordo senatorius
Žr. Senatorių luomas

Ovacija
Mažasis triumfas; jo metu karvedys įeidavo į Romą pėsčias arba įjodavo, o vietoj laurų gaudavo mirtų vainiką.

P

Palė
Sen. romėnų deivė, bandų globėja. Balandžio 21-ją buvo švenčiamos Palilijos (Parilijos), piemenų šventė. Vėliau balandžio 21-ji pradėta laikyti Romos įkūrimo diena. Palės vardu pavadinta Palatino kalva.

Paliata (*fabula palliata*)
Graikiškų komedijų pavyzdžiu sukurta romėnų komedija, gavusi vardą nuo graikiško apsiausto *pallium*, kuriuo vilkėdavo pjesės veikėjai.

Palijus
Graikiško himafijo tipo romėnų vyrų apsiaustas – platus vilnonis stačiakampio pavidalo viršutinis drabužis, sagtimi susegamas pakaklėje arba ant peties.

Pater *familias*
Šeimos tėvas, šeimynos galva. Paprastai tai viršiausias šeimos žmogus. Jo klausė visi kiti šeimynos nariai.

Patres conscripti
Tradicinis senatorių pavadinimas. Taip buvo vadinami tiek užimantys šį postą pagal gimimą (*patres*), tiek jį gavę todėl, kad buvo išrinkti į kurulines pareigas (*conscripti*).

Patronas
Tas, kuris „atlieka tėvo vaidmenį". Taip buvo vadintas svarbus, įtakingas romėnas, globojantis savo klientus, tai yra jam ištikimus ir pavaldžius piliečius.

Peristilis
Kolonų apsuptas kiemas. Turtingesnis romėnas jį įrengdavo savo erdvaus *domus* gilumoje.

Pilietybė
Teisė gaunama gimus, įvaikinus arba tautos suteikiama atskiriems žmonėms. Tik Romos pilietis galėjo turėti politines teises.

Pylimas (*vallum*)
Linijiniai įtvirtinimai, ginantys limitus; garsus Hadriano pylimas Anglijoje.

Plebiscitas
Plebėjų susirinkimo priimtas nutarimas, turintis įstatymo galią. Atsirado kaip revoliucinių plebėjų (Grakchų) kovos su patricijais priemonė.

Pomerijus
Sakralinis teisinis miesto ribos pavadinimas; vėliau taip vadintas Romos miesto ribose esantis plotas.

Portorium
Dabartinį muitą atitinkantys mokesčiai, prekes įvežant į miestą arba iš jo išvežant.

Pontifex Maximus
Žr. Didysis pontifikas

Potestas tribunicia
Liaudies tribūnams suteikta valdžia.

Praefectus praetorio
Pretorionų prefektas. Ypatingųjų imperatoriaus apsaugos kuopų vadas.

Praefectus urbi
Miesto prefektas. Tai aukštas policijos pareigūnas, kurį skirdavo pats imperatorius. Prefektui buvo pavaldi miesto policija, jis turėjo didžiulę teisinę galią.

Praenomen
Romėno vardas, išskirdavęs jį iš kitų tos pačios šeimos narių, pvz., Gajus arba Publijus. Pilnas žmogaus vardas susidėjo iš *praenomen, nomen, cognomen*, pvz., Gajus Julius Cezaris.

Pretorijus (*praetorium*)
Romėnų stovyklos vieta, kur stovėjo vado ir aukščiausių karininkų palapinės.

Pretorionai
Romos imperatorių rinktinės kariuomenės dalys, jo asmens apsauga. Jas suorganizavo Augustas, o paleido Konstantinas.

Princepsas
Respublikos laikais vyriausias amžiumi senatorius patricijus, buvęs cenzorius. Nuo Augusto laikų aukščiausios pareigos Romos valstybėje.

Principai (*principi*)
Antrosios linijos legionieriai, stodavę į mūšį po hastatų.

Prokonsulas (*pro consule*)
Pažodžiui „vietoje konsulo". Karvedys arba vietininkas turįs konsulo valdžios įgaliojimus provincijoje. Vėlyvosios respublikos laikais provincijos vietininkas buvo prokonsulas arba propretorius; imperijos laikais prokonsulas – senato provincijų vietininkas, neturintis karinės valdžios.

Protomė
Reljefinė žmogaus arba gyvūno galva, naudojama architektūros, vazų, papuošalų, ginklų ir t. t. puošyboje.

Pucolanas
Smėlis iš Pocuolio, romėnų itin vertintas gaminant *opus caementicium* (žr.). Pucolanas suteikdavo statiniams išskirtinio patvarumo.

R

Raitelių luomas
Raitelių luomui priklausė turtingi Romos piliečiai, aristokratai, galintys tarnauti raitelių daliniuose.

Rytinis pasveikinimas (*salutatio*)
Romėnams būdingas paprotys. Įtakingo romėno (patrono) klientai ateidavo rytą į jo namus, kad pasiūlytų savo paslaugas ir gautų dovanų (*sportula*).

Romėnų tautos sąjungininkas ir bičiulis (*socius et aminus populi Romani*)
Taip buvo vadinami karaliai arba tautos, susiję su Roma klientiniais ryšiais, pripažįstantys jos viršenybę mainais į pagalbą ir apsaugą.

Rostras
Metalinė arba medinė su metaliniu antgaliu sija etruskų ir romėnų laivuose skirta pramušti skylę priešo laive. Jais buvo papuošta kalbėtojų tribūna Romos forume, vadinamieji rostrai.

S

Salijai
Marso žyniai Romoje. Dėvėjo kraujo raudonumo apdarą, metalinius krūtinšarvius, šalmą, turėjo kalaviją ir skydą.

Salutatio
Žr. Rytinis pasveikinimas

Serapidas
Egiptiečių dievas, imtas garbinti Ptolemajų laikais, susiliejus Ozirio ir Apio kultams.

Senatorių luomas
Senatorių luomui priklausė senatoriai ir jų šeimų nariai. Jam priklausyti galėjo įeiti ir pilietis, išrinktas į aukščiausias kurulines pareigas. Norint jame išlikti reikėjo turėti tam tikrą turbo cenzą.

Servile supplicium
„Vergų bausmė“: taip buvo vadinama mirtis ant kryžiaus, laikoma labai gėdinga ir skirta tik vergams.

Sestercijus
Labiausiai paplitusi romėnų moneta 2,5 asio vertės.

Silvanas
Romėnų miško ir ganyklų dievas, labai panašus į Fauną. Jo medžiai buvo pušis ir kiparisas.

Solidas
Imperatoriaus Konstantino nukaldinta auksinė moneta lygi 1/72 svaro.

Spiralinė kolona
Romėnams būdinga memorialinė kolona. Jos viduje yra sraigtiški laiptai, o kolonos išorę puošia įvijai kylantis figūrinis reljefas.

S.P.Q.R.
Santrumpa, reiškianti *Senatus PopulusQue Romanus* – senatas ir romėnų tauta. Ja norėta pasakyti, kad Romos valdžią sudarė du poliai: aristokratai, t. y. senatas, ir demokratai, t. y. tauta.

Stipendija (*stipendium*)
Sen. Romoje – legionieriaus alga. Ji nebuvo didelė, bet legionierius dar gaudavo savo karo grobio dalį.

Strigilis
Žr. grandiklis

Suovetaurilia
Kiaulės, avies ir jaučio (*sus, ovis, taurus*) aukojimas.

T

Taberna
Krautuvė. *Domus* tipo namuose ji neretai būdavo į gatvės pusę esančiose patalpose, o insulose – pirmame aukšte.

Tablinas
Tai šeimininko darbo kambarys, buvęs *domus* tipo namuose. Paprastai tablinas būdavo priešais įėjimą, tarp atrijaus ir peristilio.

Tepidarijus
Patalpa termose, kurioje vandens temperatūra drungna. Tepidarijus buvo tarp kalidarijaus ir frigidarijaus.

Toga
Tradicinis romėnų vyrų drabužis, kurį buvo privaloma dėvėti iškilmingomis progomis ar per oficialius renginius. Tai nepatogus ir judesius varžantis apdaras, tačiau ją dėvinčiajam teikė išskirtinio orumo. Paprasti romėnai siautėsi balta toga. Įvairiais apvadais papuošta nurodė socialinę padėtį (raitelio, senatoriaus) ar amžiaus grupę (jaunuolio).

Triklinijus
Pažodžiui reiškia „iš trijų lovų“. Tai valgomasis, buvęs *domus* tipo namuose. Taip pavadintas dėl to, kad jame stovėjo trys lovos, išdėstytos U raidės pavidalu.

Š

Šmeižtas (*calumnia*)
Nepagrįstas padavimas į teismą. Paduotas į teismą ir išteisintas pilietis (atsakovas) galėjo kaltintoją paduoti į teismą už šmeižtą (*calumnia*).

Šunadvokačiai
Kartais advokato profesijos imdavosi sukčiai. Žadėdami savo klientams aukso kalnus, teksiančius išlošus bylą, įveldavo juos į nesibaigiančius teismus, kurie baigdavosi visišku ginamųjų nuskurdinimu ir gynėjo praturtėjimu.

T

Triarijai
Legionų rezerviniai daliniai, sudaryti iš seniausių ir patyrusių kareivių, metamų į mūšį, jeigu hastatams ir principams nepavykdavo įveikti priešo.

Tribūnas
1. Liaudies tribūnas (*tribunus plebis*) – aukščiausias renkamas pareigybinis asmuo iš plebėjų, ginantis jų interesus; 2. Karių tribūnas (*tribunus militum*) – vienas iš 6 aukščiausių legiono vadų, dažnai skiriamų senato. Tribūno postą paprastai užimdavo senatorių šeimų atžalos, atliekančios karo tarnybą.

Triumfas
Iškilmingos eitynės per miestą nuo Marso lauko iki Kapitolijaus, surengtos laimėjusio karą karvedžio garbei.

Tumultus
Visų gebančių valdyti ginklą vyrų šaukimas į karo tarnybą, iškilus dideliam pavojui valstybei.

V

Vainikas (*corona*)
Aukščiausias karinis apdovanojimas. Vainikai buvo įvairių rūšių: *muralis*, *obsidionalis*, *vallaria*. Labiausiai trokštamas buvo vainikas *graminea*, nupintas iš paprastų žolių. Jį gaudavo asmuo, išgelbėjęs apgultą miestą arba kariuomenę iš didelio pavojaus.

Vardai
Romėnų asmenvardžiai buvo gana sudėtingi. Vyrai turėjo mažiausiai du vardus: vardą jūsų vartojama prasme (*praenomen*) ir giminės (*nomen gentile*), pavyzdžiui, Publijus Kornelijus. Prie šių vardų buvo priduriama pravardė (*cognomen*), pvz., Scipionas (Ilgšis). Be šių trijų vardų kartais už kokį nors atliktą žygį būdavo suteikiamas prievardis, pvz., Afrikietis. Garsusis karvedys, nugalėjęs Hanibalą, vadinosi Publijus Kornelijus Scipionas Afrikietis. Moterys teturėjo vieną, giminės vardą: Julija, Klaudija, Kornelija, o kad nekiltų painiavos, jas vadino mažybiniais vardais: Julila, Lija ir t. t.

Velitai
Legionų lengvieji pėstininkai, metami į mūšį pirmieji.

Vesta
Viena iš svarbiausių romėnų deivių, valstybės globėja. Forume stovėjo jos apvali šventykla, kur degė amžinoji ugnis.

Vir militaris
Vyras iškilęs legionuose, o ne politikoje, garsus, patyręs karvedys. *Viri militares* buvo Gajus Marijus, Sula, Pompėjus, Scipionas, Cezaris.

Vulkanas
Romėnų ugnies dievas, kalvystės globėjas, atitinkantis graikų Hefaistą.

Rodyklė

SENOVĖS ROMOS ENCIKLOPEDIJA

Nuodugni pažintis
su didžiausia antikinio pasaulio
civilizacija.

Glaustai ir įdomiai apie Romos
imperiją, jos istoriją, architektūrą, meną,
veikėjus, kasdienį gyvenimą.

Kelionė po senovės Romos valdas
nuo sostinės iki imperijos
pakraščių.

Daugiau kaip 700 nuotraukų,
piešinių ir žemėlapių.

TAPKITE KNYGŲ KLUBO NARIU!
- Nemokamas knygų katalogas kiekvieną ketvirtį
- Naujausios ir populiariausios knygos
- Ypatingi pasiūlymai
- Knygų pristatymas į namus, darbovietę ar paštą

Informacijos teiraukitės nemokamu tel. 8 800 20022 *www.knyguklubas.lt*

